

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Guntis Zemītis. Meinarda izvēle Ikšķile – nejaušība vai likumsakarība? •
Ēriks Jēkabsons. Latvija un Amerikas Savienotās Valstis: pirmie sakari 1918.–
1919. gadā • *Ainārs Lerhiss.* Latvijas valdības 1940. gada 17. maija ārkārtas
pilnvaru jautājums • *Juris Pavlovičs.* Okupācijas varu maiņa Latvijā – avoti,
historiogrāfija, teorija • *Aija Jansone.* Mākslinieku un daiļamatnieku kopas
Lielbritānijā centieni saglabāt latvisko identitāti (1949–2006) • Vēstures
avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • Jaunākās literatūras apskats •
Personālijas • In memoriam

2011

1

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

Valsts kultūrkapitāla fonda
un

Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte:
valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība”
atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors
GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore
INETA LIPŠA

Redakcijas padomes priekšsēdētājs
JĀNIS STRADIŅŠ

Redakcijas padome
JĀNIS BĒRZIŅŠ, VALDIS BĒRZIŅŠ, SAULVEDIS CIMERMANIS,
RAISA DENISOVA, ANDRIEVS EZERGAILIS (ASV),
INESIS FELDMANIS, KĀRLIS KANGERIS,
IMANTS LANCMANIS, ĒVALDS MUGURĒVIČS,
ANDREJS PLAKANS (ASV)

Redakcijas kolēģija
MUNTIS AUNS, LĪGA LAPA, ILZE LOZE,
IRĒNE ŠNEIDERE, LILITA VANAGA

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore
Ināra Stašulāne
Ilona Pozņaka (vācu val.)
Vija Stabulniece (angļu val.)
Korektore *Brigita Vārpa*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387.

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija".

SATURS

ZINĀTNISKIE RAKSTI

<i>Guntis Zemītis</i> . Meinarda izvēle Ikšķile – nejaušība vai likumsakarība?	5
<i>Ēriks Jēkabsons</i> . Latvija un Amerikas Savienotās Valstis: pirmie sakari 1918.–1919. gadā	19
<i>Ainārs Lerhīšs</i> . Latvijas valdības 1940. gada 17. maija ārkārtas pilnvaru jautājums	48
<i>Juris Pavlovičs</i> . Okupācijas varu maiņa Latvijā – avoti, historiogrāfija, teorija	80
<i>Aija Jansone</i> . Mākslinieku un daiļamatnieku kopas Lielbritānijā centieni saglabāt latvisko identitāti (1949–2006)	91

VĒSTURES AVOTI

Eduarda Bīriņa atmiņas (atmiņas publicēšanai sagatavojuši un komentējuši <i>Līga Lapa</i>)	117
<i>Rasa Pārpuce</i> . Raula Šnores pārskats par Rīgas pilsētas vēstures muzeja darbību no 1940. gada augusta līdz 1941. gada jūlijam	129

ZINĀTNES DZĪVE	143
----------------------	-----

RECENZIJAS	157
------------------	-----

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS	181
------------------------------------	-----

PERSONĀLIJAS	195
--------------------	-----

IN MEMORIAM	205
-------------------	-----

RAKSTU AUTORI	208
---------------------	-----

CONTENTS

Guntis Zemītis. Meinard's Choice: Ikšķile – Coincidence or Causality?
* *Ēriks Jēkabsons*. Latvia and the United States of America: the First
Contacts in 1918–1919 * *Ainārs Lerhis*. An Issue of the Latvian
Government's Emergency Powers of 17 May 1940 * *Juris Pavlovičs*.
Change of Occupying Powers in Latvia: Source Material, Historical
Writings, Theory * *Aija Jansone*. The Strivings by the Society of
Latvian Artists and Applied Artists in England to Maintain Latvian
Identity in the Country of Refuge, 1949–2006 * Sources of History *
Scientific Life * Reviews * Survey of Recent Publications * Nomina *
In memoriam

INHALT

Guntis Zemītis. Meinard's Auswahl von Ikšķile – Zufall oder Gesetzmäßigkeit?
* *Ēriks Jēkabsons*. Lettland und die Vereinigten Staaten von Amerika: die ersten Verbindungen 1918–1919 * *Ainārs Lerhis*. Frage der außerordentlichen Vollmächte der lettischen Regierung am 17. Mai 1940 * *Juris Pavlovičs*. Wechsel der Okkupationsmächte in Lettland – Quellen, Historiographie, Theorie * *Aija Jansone*. Bestrebungen nach Behaltung der lettischen Identität der Künstler- und Handwerkergruppe in Großbritannien (1949–2006) * Geschichtsquellen * Wissenschaftliches Leben * Rezensionen * Umschau der neuer Literatur * Personalien * In memoriam

ZINĀTNISKIE RAKSTI

Guntis Zemītis

MEINARDA IZVĒLE IKŠĶILE – NEJAUŠĪBA VAI LIKUMSAKARĪBA?*

Ikšķilei bija lemts kļūt par centru, no kura aizsākās Rietumu kristīgās baznīcas misija Baltijā. Kādēļ tieši šim lībiešu ciemam vajadzēja kļūt par tik svarīgu vietu, kas iezīmēja Rietumu civilizācijas robežu un neatgriezeniski ietekmēja Baltijas tautu vēsturiskos likteņus?

Rakstītie vēstures avoti – pirmkārt jau Indriķa Livonijas hronika,¹ kā arī arheoloģiskās liecības ļauj mums ar lielu ticamības pakāpi re-staurēt vidi un situāciju mūsdienu Latvijas teritorijā laikā, kad šeit ieradās priesteris Meinards.

POLITISKĀ UN RELIĢISKĀ SITUĀCIJA LATVIJĀ 12. GADSIMTA VIDŪ

Kāda tad bija tā pasaule, kurā, visticamāk, 12. gadsimta astoņdesmito gadu sākumā² ieradās priesteris Meinards? Politiskā un reliģiskā situācija Latvijas teritorijā, bet īpaši jau gar Daugavas ceļu, bija visai komplicēta un nebūt ne tik vienkārša, kā to raksturoja Vartberges Hermanis Livonijas hronikā 14. gadsimtā – “*Vispirms ir jāzina, ka tai laikā, kad Līvzemē vēl valdīja pagāniskā kulta paražas*”,³ vai Atskaņu hronika:

*“Tur pie upes Daugavas (Dune),
kas šurpu tek no Krievijas,
mīta ļaudis bezdievīgi,
kaujā varen drošsirdīgi:
līvi (Liwen) tie – tā sauca tos.”⁴*

Līdzīgi par pagāniem tiek apzīmēti sēļi,⁵ zemgaļi,⁶ bet kuršiem tiek veltīti ļoti skaudri vārdi:

*“Kristiešus tur nikni sit
šie pagāni, kad iemaldās
tie kuršu zemes robežās.”⁷*

* Raksts publicēts izdevumā: Ikšķiles almanahs. 3. laid. Veltījums Ikšķiles 825. gadadienai. – Ikšķile, 2010.

Īstenībā Latvijas kristianizācija bija aizsākusies jau 11. gadsimtā, vispirms dāņiem veicot kristīgo misiju Kurzemē. Brēmenes Ādams savā Hamburgas baznīcas vēsturē, kas tapusi laikā no 1074. gada līdz 1085. gadam, raksta: “*Tur [Kurzemē] tagad ar kāda tirgotāja centību iekārtota baznīca, uz ko viņu iekārdināja dāņu karaļa daudzās dāvanas.*”⁸ Tomēr nekādas citas liecības par kristianizāciju kā vien tās, ka Kurzemes ziemeļdaļā dzīvojušie Baltijas jūras somi 11.–12. gadsimtā no mirušo sadedzināšanas pārgājuši uz apglabāšanu skeletkapos, nav konstatētas. Kā jau minēts, gan kurši, gan no Kurzemes nākušie vendi 13. gadsimta avotos raksturoti kā pagāni un kristietību pieņēma tikai vācu misijas rezultātā. Vendi kristījās labprātīgi,⁹ bet jau pēc padzišanas no Kurzemes – Cēsu apkārtnē, savukārt kurši pat 15. gadsimta sākumā vēl raksturoti kā pagāni, kuri mirušos sadedzina svētbirzīs.¹⁰

11. gadsimtā, kad latgaļu un sēļu zemju tuvumā esošajās krievu kņazistēs Polockā, Novgorodā un Smoļenskā izveidojās pareizticīgo bīskapijas, daļai Austrumlatvijas līdz ar meslu kundzību tika uzspiesta pareizticība.¹¹ Iespējams, tādēļ latgaļu reliģiskā piederība Atskaņu hronikā tiek delikāti apieta, raksturojot tikai to savrupo dzīvesveidu un sievu daiļos tērpus, kā arī paradumu sievietēm jāt, “*kā tēvi jāj*”.¹² Kā Indriķa hronikā,¹³ tā Atskaņu hronikā minēts, ka lībieši, latgaļi un sēļi maksāja meslus krieviem:

*“Pirms aris bija brāļu lemess,
bij sēļu, līvu, letu zemes
krieviem rokās nākušas.”*¹⁴

Nav ziņu, ka Daugavas lībieši būtu kristīti pareizticībā, tomēr viņi maksāja Polockas kņazam meslus un acīmredzot tika mudināti pieņemt pareizticību. “*Dabūjis atļauju no Polockas kņaza Vladimira, kam līvi, kuri vēl bija pagāni, maksāja meslus, [...] minētais priesteris drosmīgi stājās pie Dievam tīkamā darba.*”¹⁵ Uz zināmu pareizticības iespaidu norāda tas, ka šajā laikā Latvijas teritorijā sāka nēsāt krustiņus, senākie no tiem uzskatāmi par importu no Krievzemes.¹⁶

Pareizticības robeža atradās tuvu pie Daugavas lībiešu robežām – latgaļu zemju valdnieki bija pieņēmuši pareizticību, bet Koknesē un Jersikā bija izveidojušies pareizticības centri.

Koknese Indriķa hronikā minēta kā valstiskas organizācijas pārvaldīta zeme, kuras priekšgalā stāvēja ķēniņš jeb kņazs Vetseke.¹⁷ Lai gan Koknese tiek saukta par krievu pili,¹⁸ pret to jāizturas kritiski. Vetseke kā valdnieks bija saistīts ar Krievzemi (krievu avotos Vjačko), bet iedzīvotāji par krieviem saukti tāpēc, ka tie bija kristīti pareizticībā.¹⁹

Jersikas valsts centrs bijis Jersikas pilskalnā ar plašu senpilsētu. Jersikā valdīja pareizticīgais karalis Visvaldis (*rex Wiscewalde de Gericke*), tur atradās baznīca, zvani un svētbildes.²⁰

Formāli pareizticību bija pieņēmis arī Tālavas valdnieks Tālibaldis un viņa dēli. Indriķa hronikas konteksts liek domāt, ka latgaļi, vismaz Tālavas latgaļi, netika uztverti kā īsti pareizticīgie. Uz to, ka šī kristīšanās pareizticībā nebija notikusi pārliecības dēļ, norāda kaut vai tas, ka 1214. gadā Turaidā Tālibalda dēli Rāmeķis, Varibuls un Drivinalds “*pakļāvās biskapa varai, apsolīdami no krieviem saņemto kristīgo ticību apmainīt pret latīņu rituālu*”.²¹ Šī ir pirmā Latvijas pamatiedzīvotāju vēsturiskā izvēle par labu Rietumiem.

To, ka Tālavas un, jādodomā, arī citu latgaļu kristīšana pareizticībā bija formāla, rāda arī tas, ka nav nekādu liecību, ka ietekmīgais Tālavas zemes Satekles vecākais Rūsiņš pirms kristīšanās bijis pareizticīgs.²²

Krievu mēģinājumi pakļaut meslu kundzībai zemgaļus jau 12. gadsimta sākumā bija beigušies ar neveiksmi. Nestora hronika stāsta, ka Polockas valdnieki brāļi Vseslaviči 1106. gadā iebrukuši Zemgalē, bet tikuši sakauti un zaudējuši 9000 kritušo.²³ Saprotais, ka krievu ietekme neaizsniedza Kurzemi.

DAUGAVAS LEJTECE MEINARDA IERAŠANĀS LAIKĀ

Raugoties no mūsdienu skatpunkta, ir grūti pateikt, kāpēc Meinards izvēlējās tieši Ikšķili.

Pēc Indriķa hronikas ziņām, Daugavas lejteci 12. gadsimtā apdzīvojuši libieši.²⁴ To apliecina arī arheoloģiskie pētījumi. Lībiešu ciemi bija izvietojušies galvenokārt gar Daugavas labo krastu.²⁵ Meinardam, ja viņš vēlējās sākt savu sludinātāja darbu pie libiešiem, bija iespēja apmesties vairākos no tiem. Virzoties no Daugavas grīvas puses, Meinards pabrauca garām **Rīgas ciemiem**. Pēc Indriķa hronikas ziņām, jau pirms 1200. gada Senajā kalnā dzīvojuši vendi, kuri vēlāk, kuršu padzīti, pārcēlās uz Cēsīm,²⁶ 1198. gadā šeit apmeties bīskaps Bertolds,²⁷ 1200. gadā bīskaps Alberts šeit kādā namā ieslodzījies uz dzīrēm uzaicinātos libiešu vecākos.²⁸ Arheoloģiskie pētījumi apliecina, ka 12. gadsimtā apmēram 30 ha lielajā pussalā, ko no trim pusēm apskaloja Daugava un Rīgas upīte, atradās divi ciemi – viens pie dabiskās ostas Rīgas upes grīvas paplašinājumā, otrs Daugavas krastmalā. Pussalas vidū, tagadējās Doma baznīcas austrumu pusē, paaugstinājumā bijis ierīkots kapulauks.²⁹

Nav tiešu ziņu, ka kāds ciems atradās Rumbulā pie krācēm, kur 1226. gadā bīskaps uzcēla Vecdoles pili, bet šai vietai ir senas apdzīvotības tradīcijas, kas iesniedzas bronzas laikmetā. 13. gadsimta sākumā šeit notika vairāki uzbrukumi krustnešiem.³⁰

Doles salā atradās **Raušu ciems**, kas aizņēma 2,5 ha lielu platību. Ciemam līdzās bija kapulauks, kur mirušie apbedīti no 10. gadsimta līdz 14. gadsimtam. Ciema vietā konstatēts vairāk nekā 50 celtnu.

Ciemā bez tradicionālajām lībiešu saimniecības nozarēm – zemkopības, lopkopības, zvejniecības – īpaši attīstīta bijusi melnā un krāsainā metāla apstrāde.³¹ Uz senām amatniecības tradīcijām norāda Raušu ciemā atklātais 11. gadsimta kalēja depozijs, kura sastāvā bija tādi kalēja instrumenti kā 6,5 kg smaga lakta, divas kalēja lūksas, trīs veseri, caurumsītis, veserveida caurumsītis, cirtnis un vesercērte.³² Kādā no Raušu ciema rotkaļu darbnīcām atrastas 18 kg un 7 kg smagas vara plāksnes,³³ kas apliecina krāsainā metāla apstrādes vērienīgumu šajā lībiešu dzīvesvietā.

Kultūrlānis, kas attiecināms uz 12. gadsimtu, konstatēts arī 0,5 km uz ziemeļrietumiem no Raušu ciema pie **Ābrantu mājām**.³⁴ Vai šī apmetne kaut kādi saistāma ar Vampeniešu kapulaukiem vai arī tur apbedīti Raušu ciema iedzīvotāji, nav droši nosakāms.³⁵

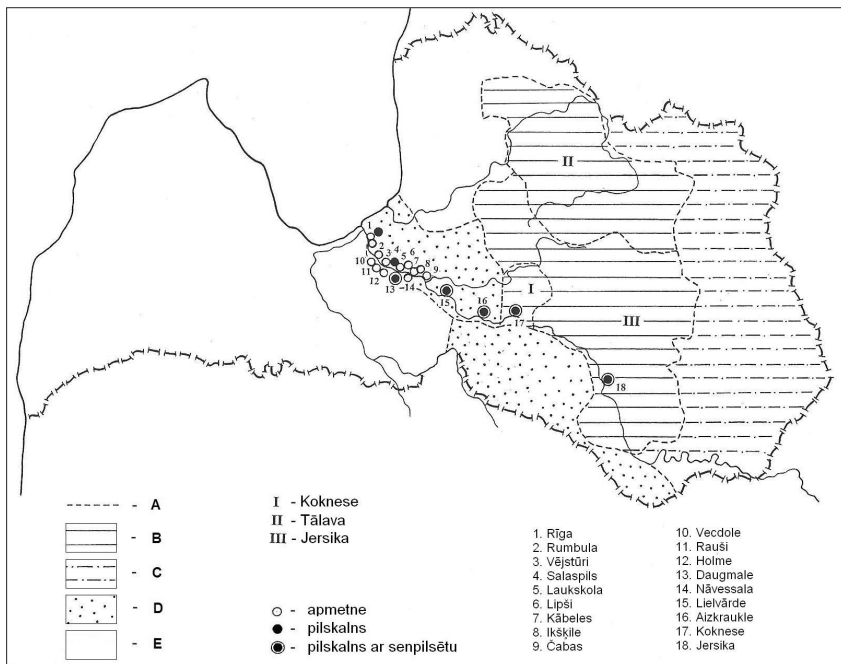
Salaspils ciema apdzīvotības pirmsākumi meklējami 12. gadsimtā, bet sevišķi intensīva tā bijusi 13.–14. gadsimtā. Salaspils mūra pils celta pilskalna vietā, par kura eksistenci liecināja aizsarggrāvis, stabu rindas un ļoti blīva apbūve, kuras pirmais periods attiecās uz 12. gadsimtu – 13. gadsimta pirmo pusi.³⁶

10./11. un 12./13. gadsimta apbedījumi konstatēti arī Daugavas labajā krastā **Salaspils Vēstūros**. Šeit vēl atklāta dažādu laikmetu apmetne.³⁷ Domājams, ka šī vieta bijusi apdzīvota arī Meinarda laikā.

Iepretī Salaspilij Daugavas vidū uz 20 ha lielās **Mārtiņsalas** atradās ap 4 ha lielais **Holmes ciems**. Pastāvīga apdzīvotība Mārtiņsalā bija sākusies 11. gadsimtā, bet nepārtraukta tā bijusi tikai kopš 12. gadsimta.³⁸ Arheoloģiskajos izrakumos konstatētas 40 seno celtnu vietas, no kurām puse attiecās uz 12.–13. gadsimtu, pārējās – uz 14.–15. gadsimtu.³⁹ Ciemā varēja mitināties vairāk nekā 100 iedzīvotāju.⁴⁰ 1198. gadā Salā vienā dienā tika nokristīts ap piecdesmit cilvēku.⁴¹ Pretī Mārtiņsalai uz Doles salas atradās Raušu ciems.⁴²

Doles salas augšgala lībiešu ciemu – Salaspils, Holmes un Raušu – nozīme īpaši bija pieaugusi īsi pirms Meinarda ierašanās – 12. gadsimtā.⁴³

Indriķa hronikā visi lībieši starp Ikšķili un Rīgu dēvēti par Salas lībiešiem un kā vienīgais Daugavas lejteces iedzīvotāju vadonis minēts Salas lībietis Ako. Tas norāda, ka Mārtiņsalā šajā laikā varētu būt atradies novada administratīvais centrs.⁴⁴ Tiesa, par Ako zināms vien tas, ka viņš 1206. gadā organizē plašu koalīciju pret vāciešiem un kaujā ar tiem arī krīt.⁴⁵ Vai jau ap 1180. gadu, kad Ikšķilē ieradās Meinards, Ako bija tik ievērojams vadonis, vai līdzīga ietekme bija viņa priekštecim, varam tikai minēt. Domājams, ka Meinarda laikā tāda vadoņa tomēr nebija. Katrā ziņā Indriķa hronika par to neliecina. Arheologs Jānis Graudonis uzskata – Daugavas lībieši Meinarda ierašanās laikā nebija organizatoriski savstarpēji saistīti.⁴⁶

1. att. Politiskā un reliģiskā situācija Austrumlatvijā un Daugavas reģionā 12. gs. otrajā pusē.

A – zemju robežas;

B – zemes, kuru valdnieki, pēc rakstīto avotu ziņām, pieņēmuši pareizticību;

C – zemes, kuru valdnieki, iespējams, pieņēmuši pareizticību;

D – zemes, kuras, pēc rakstīto avotu ziņām, atrodas meslu atkarībā;

E – zemes, kuras nav pieņēmušas kristietību, kā arī neatrodas meslu atkarībā

Salaspils Laukskolas apmetni veido divi ap 4 ha lieli ciemi, starp kuriem atradies kapulauks, kurā pavisam izpētīti 610 kapi, kas attiecās uz 10.–13. gadsimtu.⁴⁷ Abus ciemus šķir ap 200 m plata kapulauka teritorija. Pirmā ciema vieta atradusies kapulauka augšgala austrumu pusē.

I gadu tūkstoša pirmajā pusē šeit dzīvojušas baltu ciltis, bet 10.–12. gadsimtā agrākās baltu apmetnes teritorijā izveidojies lībiešu ciems, kas apdzīvots daudz intensīvāk. Izrakumu laukumos vērojamas atsevišķas ēku grupas 8–12 m attālumā cita no citas. Celtnes bijušas 2–4 × 3–5 m lielas. Šī ciema daļa veidojusies 12./13. gadsimtā, kad apbūve pakāpeniski pārvirzījies uz austrumiem. Līdz pat 13. gadsimta sākumam apdzīvotība turpinājusies tikai vienā Laukskolas ciemā un šai apdzīvotajai vietai vadošā nozīme novada dzīvē jau bija zudusi,⁴⁸ lai gan apdzīvotība te turpinājusies līdz 17. gadsimtam. Nav šaubu,

ka 11.–12. gadsimtā Salaspils Laukskola un pretējā upes krastā esošā Daugmale bija ievērojamākais ekonomiskais centrs Daugavas kras-
tos.

Daugavas kreisajā krastā atrodas **Daugmales pilskalns**, kas aiz-
ņem 3800 kvadrātmetru lielu laukumu, ko no trim pusēm norobežo
10 m dziļa upītes grava un stāvs Daugavas krasts. Daugmales pilskalns
augstāko uzplaukumu piedzīvoja 11. gadsimtā un 12. gadsimta sā-
kumā, kad to var uzskatīt par vienu no agrajām pilsētām – vikiem,
kādas vikingu laikmetā izveidojās Ziemeļeiropā.⁴⁹ Uzskata, ka kādā
uzbrukumā 12. gadsimta vidū vai trešajā ceturksnī Daugmale un Sa-
laspils Laukskola tika nopostīta.⁵⁰ Tomēr Daugmale tiek uzskatīta arī
par Zemgales ostu, kuru pēc bīskapa Alberta ierosinājuma pāvests
ap 1200. gadu, piedraudot ar baznīcas lāstu, tirgotājiem aizliedza
apmeklēt.⁵¹ Nav šaubu, ka 12. gadsimta otrajā pusē, kad Meinards
uzsāka savu misionāra darbību, Daugmales loma bija mazinājusies,
tomēr nevar izslēgt, ka tā joprojām kalpoja kā Zemgales osta. Tas,
ka Daugmales iedzīvotāji nebija zemgaļi, bet libieši, neko nenozīmē.
Daugmalei bija senas tirdzniecības tradīcijas. Daugmalē, tāpat kā tai
pretī situētajā Salaspils Laukskolā, dominēja tirgotāji, bet Doles sa-
las ciemi bija vairāk amatnieku apmetnes.⁵² Zemgaļi varēja saglabāt
kontroli pār to vēl jo vairāk tādēļ, ka Daugmales varenības laiks bija
pagājis. Varam pieņemt, ka tieši cīņas ar zemgaļiem bija viens no
iemesliem Daugmales pagrimumam. Otrs iemesls bija tirdzniecības
rakstura maiņa pēc vikingu laika. Gan vikingu vieglie, mobilie kuģi,
gan tirdzniecība, kas gāja roku rokā ar sirojumiem, bija aizgājusi pa-
gātnē. Parādījās lielākas iegrimes kuģi, un loģiskas sekas tam bija
tirdzniecības centru pārvietošanās tuvāk upju grīvām. Zemgaļu klāt-
būtne starp Rīgas ciemu iedzīvotājiem arheoloģiski ir konstatēta.⁵³ To-
mēr zemgaļu ieinteresētība Daugmales ostā acīmredzot saglabājās. Uz
to, ka zemgaļiem Daugmales apkārtnē notiekošais nebija vienaldzīgs,
norāda arī tas, ka viņi 1185. gada vasarā kā pirmie mēģināja izpostīt
jaunuzcelto Ikšķiles pili.⁵⁴ Ir saprotams arī, kāpēc Meinards neizvē-
lējās Daugmali par apmešanās vietu. Tā bija zaudējusi savu nozīmi,
turklāt atrašanās šajā vietā noteikti izraisītu konfliktu ar zemgaļiem.
Teorētiski atļauja sākt misionāra darbību Daugmalē būtu jāprasa
zemgaļiem, ne Polockas kņazam.

Divus kilometrus uz austrumiem no Laukskolas atradies **Lipšu
ciems**, kas apdzīvots 11.–14. gadsimtā, bet mazākā apjomā – līdz pat
18. gadsimtam. Šeit mitušie libieši galvenokārt nodarbojušies ar zem-
kopību, bet ciema dienvidrietumu daļā bijusi amatniecības zona – te
atradusies dzelzs ieguves krāsns un konstatēta krāsaino metālu un
kaulu apstrāde.⁵⁵

Līdzās Ikšķilei atradās **Ikšķiles Kābeles** – 5–6 ha liels ciems, kas
apdzīvots 11.–14. gadsimtā un, kaut mazākā apjomā, arī 17. gadsimtā.

Ciems raksturojams kā amatniecības un tirdzniecība vieta, par ko visskaidrāk liecina 25 kg smagais dzintara depozīts.⁵⁶ Līdzās ciemam bijis plašs kapulauks, kur 2000. gadā konstatēts un uzmērīts 81 kapu uzkalniņš.⁵⁷ Pēc pagāniskām tradīcijām, uzberot kapu uzkalniņu, mirušie šeit apbedīti arī 13. gadsimta sākumā, kad tikai pāris kilometru attālie ikšķīlieši jau bija kristīti.

Pabraucot garām minētajiem ciemiem, Meinards nonāca **Ikšķīles ciemā**. Šīs apdzīvotās vietas pirmsākumi meklējami 11. gadsimta beigās vai 11./12. gadsimta mijā, tomēr visintensīvāk tas apdzīvots 12.–13. gadsimtā. 1198. gadā nākamajā dienā pēc tam, kad Salā tika kristīti 50 cilvēki, Ikšķīlē nokristīja ap simtu.⁵⁸ 12.–13. gadsimta apbūvei pāri sedzas 15. gadsimta celtniecības objekti ar tiem raksturīgajām hipokausta tipa siltumkrāsniem.⁵⁹

2. att. Bīskapa Meinarda pieminēklis Ikšķīlē. Tēlnieks Viktors Šušķevičs. Atklāts 2010. gada 25. septembrī.
Gunta Zemīša foto

Ikšķiles ciems atradās vietā, kur Daugavas ceļu šķērsoja sauszemes ceļš, kas no ziemeļiem veda uz Lietuvu.⁶⁰ Indriķa hronika vēstī, ka lietuvieši šajā vietā šķērsojuši Daugavu,⁶¹ tomēr diezin vai tam bija kāda nozīme, Meinardam izvēloties vietu misijas uzsākšanai. Hronikas teksts liecina, ka Meinards ieradās sludināt lībiešiem un negrasījās sludināt citām Baltijas tautām. Ceļš, kuru saviem karagājieniem izmantoja lietuvieši, padarīja šo vietu bistamu. To apliecina arī tas, ka lietuvieši Ikšķili izsīroja un Meinards, līdzīgi lībiešiem, meklēja patvērumu mežā. Neaizsargātība pret lietuviešu sirotājiem deva ieganstu Meinardam organizēt mūra pils būvi.⁶² Pilnīgi neiedomājami, ka Meinards no šejienes būtu gribējis doties arī pie lietuviešiem, lai veiktu tur misiju.

Meinardam bija iespēja kuģot arī augstāk pa Daugavu un apmesties kādā no tur esošajām dzīvesvietām.

Augšpus Ikšķilei pie Daugavas atradās **Ogresgala Čabu apmetne**, kas atklāta 1980. gadā, bet plašāk pētīta 2006.–2008. gadā Roberta Spirģa vadībā. Apmetne un tai pieguļošais kapulauks pastāvējusi 10.–14. gadsimtā.⁶³ Iespējams, ka starp Ikšķili un Čabām bijis vēl viens ciems pie **Ogres Sarmuļiem**, kur 2001. gadā iegūtas vairākas 11.–12. gadsimta senlietas,⁶⁴ kas gan nāk no postītiem apbedījumiem, bet Daugavas lībiešu kapulauki parasti atradušies ciemu tuvumā.

Tālāk sekoja **Lielvārdes** novads, kas Indriķa hronikā saukts par provinci (*provincia*) un pēc platības bija lielāks par Ikšķili. Novada centru veidoja pilskalns ar vairāku hektāru lielu senpilsētu. Savukārt **Aizkraukle** 10.–13. gadsimtā bija viens no lielākajiem Daugavas lībiešu centriem un ietvēra pilskalnu, priekšpili, 3 hektārus lielu senpilsētu un divus kapulaukus.⁶⁵

Pamatoti rodas jautājums – kāpēc Ikšķile kļuva par vietu, kur apmetās Meinards? Kāpēc tieši šai vietai bija lemts kļūt par centru, no kura aizsākās Baltijas zemju iekļaušana, kaut vardarbīga, Rietumu pasaulē? Viena no atbildēm varētu būt – “*jo vācu tirgotāji, ko ar līviem saistīja draudzības saites, mēdza bieži, braukdami kuģos pa Daugavas upi, apmeklēt Līvzemi*”.⁶⁶ Līdzīgas ziņas atrodam arī Vartberges Hermaņa Livonijas hronikā, kas arī apliecina Meinarda ierašanos pie lībiešiem kopā ar tirgotājiem: “*Vispirms ir jāzina, ka tai laikā, kad Līvzemē vēl valdīja pagāniskā kulta paražas, ar Dieva labvēlību apveltīti Daugavas upes ostā pa jūrasceļu ar savām precēm nonāca daži tirgotāji, kuriem līdzī bija kāds cienījama vecuma priesteris, vārdā Meinards. Viņš nodevās sprediķošanai [...] Pēc tam laika gaitā šie tirgotāji Ikšķiles ciemā, saskaņojusi ar līviem, lika pamatus pašai pirmajai baznīcai. Tad viņi pēc minēto (līvu) lūguma turpat uzcēla pili.*”⁶⁷ Tam, ka Meinards ar Lībekas tirgotājiem jau pirms pastāvīgas misijas uzsākšanas ir apmeklējis Līvzemi, iepazīsinis vietējās tradīcijas un kultūru, piekrist

vairums vēsturnieku.⁶⁸ Subjektīvi iemesli varēja būt izšķiroši, izvēloties vietu, no kurienes uzsākt misiju. Jāņem vērā, ka misionāri bieži tika uztverti naidīgi un to liktenis nereti karājās mata galā. Prūši 997. gadā bija nocirtuši galvu savam misionāram Prāgas Adalbertam, kurš, neskatoties uz to, ka prūši to bija lūguši doties prom un nekad neatgriezies, tomēr bija atgriezies Prūsijā. Līdzīgi arī libieši, igauņi u.c. Baltijas tautas pret citas ticības sludinātājiem izturējās ar aizdomām. Tā cisterciešu ordeņa brāļa Teodorihā likteni tikai dažus gadus pēc Meinarda ierašanās – ap 1191. gadu Turaidā izšķīra ar likteņa zirga palīdzību.⁶⁹ Līdzīgi 1222. gadā igauņi pakļāva savu dievu tiesai priestera Hartviga likteni, lozējot, ko nokaut – priesteri vai vērši.⁷⁰ Otro bīskapu Bertoldu, par kuru libieši smējās, ka “*viņa ierašanās iemesls esot nabadzība*”, vieni gribēja baznīcā sadedzināt, citi – no-sist.⁷¹ Arī Meinardam nācās paciest ne vienu vien pazemojumu, “*kad līvi, pakāpeniski izlaupījuši viņa mantu un piekāvusi viņa saimi, nolēma pašu padzīt no savas zemes*”,⁷² reizēm viņam draudēja arī nāves briesmas.⁷³

Vietējo attieksme pret sludinātājiem bija dažāda un bieži mainījās ne tikai atkarībā no politiskās situācijas, bet arī klimatiskajiem apstākļiem, neražas, slimībām utt. Varam pieņemt, ka Meinardam kādā no reizēm, kad viņš kopā ar tirgotājiem apmeklēja Līvzemi, bija izveidojušās draudzīgas attiecības ar ikšķīliešiem. Savukārt Bertolds, šķiet, drošāk jutās Rīgā un Mārtiņsalā, ļaujoties uz to nocietinājumiem.⁷⁴ Arī trešajam bīskapam Albertam jau bija problemātiski nokļūt līdz Ikšķīlei. Kad viņš ar saviem pavadoņiem kuģī devās uz Salu un tikai no turienes tālāk uz savu bīskapa sēdekli Ikšķīlē, kuģim uzbruka libieši un nonāvēja vairākus viņa pavadoņus.⁷⁵ Tomēr Ikšķīlē Alberts laikam nejutās drošs, tāpēc atgriezās Salā. Uz turieni divi no Daugavgrīvā atstātajiem kuģiem veda Alberta bīskapa regālijas un troni. Pie Rumbulas šiem kuģiem atkal uzbruka libieši: viens kuģis paguva aizbēgt, otru libieši sagūstīja, nogalināja tā ļaudis un tad ap-lenca Salas pili.⁷⁶

Iespējams, ka vietas izvēli noteica arī tas, ka Meinards nevēlējās apmesties tieši pie pareizticīgo robežām – tuvu to lielākajiem centriem pie Daugavas – Koknesei un Jersikai, lai pēdējie to neuztvertu kā apdraudējumu. Iespējams, Ikšķīle iezīmēja zināmu kompromisu un novilka robežu starp abām baznīcām, atstājot Daugavas lejteces reģionu Rietumu kristiešiem. Jāpiekrīt tam, ka līdz 13. gadsimta sākumam Austrumu (krievu) un Rietumu baznīcas starpā valdīja mierīga līdzāspastāvēšana, kas izpaudās valdnieku namu savstarpējās laulībās. Gotlandē un Novgorodā darbojās jauktas tirgotāju kopienas, kurās ietilpa abu baznīcu pārstāvji.⁷⁷

Meinarda ierašanās Ikšķīlē iezīmēja konfrontācijas sākumu starp pareizticīgo un Rietumu baznīcu Eiropas ziemeļaustrumos, kas no-

slēdzās ar Livonijas izveidošanos un mūsdienu Latvijas un Igaunijas iekļaušanos Rietumu civilizācijā. Tas iezīmēja to robežu, kuru 20. gadsimta izskaņā Semjuels Hantingtons⁷⁸ apzīmēs par robežu starp Rietumu un pareizticīgo civilizāciju.

ATSAUCES

- ¹ Indriķa hronika / No latīņu valodas tulkojis Ā. Feldhūns, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga: Zinātne, 1993. – 7.–32. lpp.
- ² *Mugurēvičs Ē.* Komentāri // Indriķa hronika. – Rīga: Zinātne, 1993. – 333.–416. lpp.
- ³ Vartberges Hermaņa Livonijas hronika / No latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis Ē. Mugurēvičs. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. – 39. lpp.
- ⁴ Atskaņu hronika / No augšvācu valodas atdzejojis V. Bisenieks; Ē. Mugurēviča priekšvārds; Ē. Mugurēviča un K. Kļaviņa komentāri. – Rīga: Zinātne, 1998. – 139.–143. rinda.
- ⁵ Turpat. – 144.–145. rinda.
- ⁶ Turpat. – 331.–333. rinda.
- ⁷ Turpat. – 354.–356. rinda.
- ⁸ Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum. Editio tertia, ed. B. Schmeidler. – SRG in usum scholarum ex MGH separatim editi. Hannoverae, Lisiae, 1917. Unveränderter Nachdruck 1977; Senās Latvijas vēstures avoti. 1. burtnīca. – Rīga, 1937. – 12. lpp.
- ⁹ Indriķa hronika. – X: 14.
- ¹⁰ Gilbert von Lonnoy's. Reise durch Livland in den Herbst und Winter 1413. und 1414 // Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands / Hrsg. von Dr. F. G. v. Bunge, V/I. – Dorpat, 1847.
- ¹¹ *Mugurēvičs Ē.* Priekšvārds // Indriķa hronika. – Rīga: Zinātne, 1993. – 8. lpp.
- ¹² Atskaņu hronika. – 343.–348. rinda.
- ¹³ Indriķa hronika. – I: 3; VII: 4; XII: 1.
- ¹⁴ Atskaņu hronika. – 645.–648. rinda.
- ¹⁵ Indriķa hronika. – I: 3.
- ¹⁶ *Mugurēvičs Ē.* Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga: Zinātne, 1974. – 11. laid. – 231. lpp.
- ¹⁷ Indriķa hronika. – IX: 10; XI: 8, 9.
- ¹⁸ Turpat. – X: 3.
- ¹⁹ *Mugurēvičs Ē.* Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus) // Latvijas zemju robežas 1000 gadus. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. – 80. lpp.
- ²⁰ Indriķa hronika. – XIII: 4.
- ²¹ Turpat. – XVIII: 3.
- ²² *Biļķins V.* Rūsiņš un viņa laikmeta cīņas // Senatne un Māksla. – 1937. – Nr. 4. – 18. lpp.
- ²³ Senās Latvijas vēstures avoti. 1. burtnīca. – Rīga, 1937. – 13. lpp.

- ²⁴ Indriķa hronika. – I: 5.
- ²⁵ Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga: Zinātne, 1974. – 194. lpp.
- ²⁶ Indriķa hronika. – X: 14.
- ²⁷ Turpat. – II: 4.
- ²⁸ Turpat. – IV: 3, 4.
- ²⁹ *Caune A.* Pētījumi Rīgas arheoloģijā: Rakstu izlase. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. – 47., 84. lpp.
- ³⁰ Indriķa hronika. – IV: 3; V: 3.
- ³¹ *Šnore E.* Raušu ciems Doles salas augšgalā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1991. – Nr. 6. – 69.–87. lpp.
- ³² Latvijas PSR arheoloģija. – 253. lpp., 72. tab.
- ³³ *Šnore E.* Daugavas lībieši Doles salā // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1996. – 18. laid. – 128. lpp.
- ³⁴ *Šnore E.* Doles Vampeniešu 1971. gada arheoloģiskās ekspedīcijas guvumi // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1971. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga: Zinātne, 1972. – 96.–98. lpp.
- ³⁵ *Mugurēvičs Ē.* Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008. – 56. lpp.
- ³⁶ *Stubavs A.* Arheoloģiskie izrakumi Salaspils pilī 1969. gadā // Zinātniskā atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1969. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga: Zinātne, 1970. – 61.–63. lpp.
- ³⁷ *Zariņa A.* 1967. gada arheoloģiskie izrakumi Salaspils Vējstūros // Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai 1967. gada arheoloģiskajiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai. – Rīga: Zinātne, 1968. – 83.–85. lpp.
- ³⁸ *Mugurēvičs Ē.* Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā. – 53. lpp.
- ³⁹ Turpat. – 63. lpp.
- ⁴⁰ Latvijas PSR arheoloģija. – 193. lpp.
- ⁴¹ Indriķa hronika. – III: 7.
- ⁴² *Šnore E.* Raušu ciems Doles salas augšgalā. – 69.–87. lpp.
- ⁴³ *Caune A.* Pētījumi Rīgas arheoloģijā. – 44., 47. lpp.
- ⁴⁴ Turpat. – 46. lpp.
- ⁴⁵ Indriķa hronika. – X: 8.
- ⁴⁶ *Graudonis J.* Ieskats Ikšķīles vēsturē // Daugavas raksti. No Aizkraukles līdz Rīgai. – Rīga: Zinātne, 1991. – 74. lpp.
- ⁴⁷ *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas lībiešu ciems // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1972. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga: Zinātne, 1973. – 81.–84. lpp.; *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2006. – 463 lpp.
- ⁴⁸ *Caune A.* Pētījumi Rīgas arheoloģijā. – 44. lpp.
- ⁴⁹ Turpat; *Zemītis G.* 10th–12th Century Daugmale – the Earliest Urban Settlement along the Lower Daugava and Forerunner of Riga // Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and contacts in Northern Europe. – Stockholm, 2007. – P. 279–284.
- ⁵⁰ *Caune A.* Pētījumi Rīgas arheoloģijā. – 44. lpp.
- ⁵¹ Indriķa hronika. – IV: 7.
- ⁵² *Šterns I.* Latvijas vēsture. 1180–1290: Krustakari. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2002. – 124. lpp.

- ⁵³ *Caune A.* Rīga zem Rīgas: Arheologa stāsts par senās Rīgas zudušajām celtnēm. – Rīga: Zinātne, 1985. – 102. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Komentāri. – 333.–416. lpp.; *Ciglis J.* Ceļš uz latviešu tautas veidošanos // Latviešu saknes. – Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2008. – 11. lpp.
- ⁵⁴ Indriķa hronika. – I: 6.
- ⁵⁵ *Daiga J.* Izrakumi Lipšu ciemā un kapulaukā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1975. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga: Zinātne, 1976. – 39.–46. lpp.
- ⁵⁶ *Daiga J.* Kābeļu apmetne // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1972. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga: Zinātne, 1973. – 33., 34. lpp.
- ⁵⁷ *Spirģis R.* Pētījumi Ikšķiles Kābeļu kapulaukā un Ogres Sarmuļu kapulauka atklāšana // Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2002. – 132. lpp.
- ⁵⁸ Indriķa hronika. – II: 7.
- ⁵⁹ *Graudonis J.* Ieskats Ikšķiles vēsturē. – 72., 73. lpp.
- ⁶⁰ Turpat. – 70. lpp.
- ⁶¹ Indriķa hronika. – IX: 2, 3.
- ⁶² Turpat. – I: 5.
- ⁶³ *Spirģis R.* Arheoloģiskie pētījumi Ogresgala Čabās // Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā. – Rīga: Zinātne, 2008. – 56. lpp.
- ⁶⁴ *Spirģis R.* Pētījumi Ikšķiles Kābeļu kapulaukā un Ogres Sarmuļu kapulauka atklāšana. – 140. lpp.
- ⁶⁵ *Mugurēvičs Ē.* Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus). – 70. lpp.
- ⁶⁶ Indriķa hronika. – I: 2.
- ⁶⁷ *Vartberges Hermaņa* Livonijas hronika. – 39. lpp.
- ⁶⁸ *Gretrup T.* Die Anfänge des Christentums in Livland // Sankt Gabrieler Studien. – 1939. – Bd. 8. – S. 29–31; *Graudonis J.* Ieskats Ikšķiles vēsturē. – 69. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Komentāri. – 333. lpp.
- ⁶⁹ Indriķa hronika. – I: 10.
- ⁷⁰ Turpat. – XXVI: 7.
- ⁷¹ Turpat. – II: 2.
- ⁷² Turpat. – I: 9.
- ⁷³ Turpat. – I: 11.
- ⁷⁴ Turpat. – II: 3, 4.
- ⁷⁵ Turpat. – IV: 2.
- ⁷⁶ Turpat. – IV: 2, 3; *Šterns I.* Latvijas vēsture. 1180–1290: Krustakari. – 159. lpp.
- ⁷⁷ *Christiansen E.* The Northern Crusades: The Baltic and the Catholic Frontier 1100–1525. – London, 1980. – P. 126.
- ⁷⁸ *Huntington S. P.* The Clash of Civilization and the Remaking of World Order. – New York, 1996. – P. 367.

*Guntis Zemītis*MEINARD'S CHOICE: IKŠĶĪLE – COINCIDENCE
OR CAUSALITY?

Summary

Ikšķīle, a village on the Lower Daugava, was destined to become the centre from which the Western Christian Church began its mission in the Baltics. Why did this Liv village become such an important place which marked the borders of Western civilization and irreversibly changed the historical fate of the Baltic peoples?

Written historical sources, first and foremost the Chronicle of Henry of Livonia, as well as archaeological evidence allows us, with great confidence, to restore the environment and the situation in the territory of present-day Latvia at the time when German priest Meinard arrived there in the 12th century.

Actually Christianization of Latvia began in the 11th century; the Danes were the first who performed Christian mission in Courland (western Latvia). Adam of Bremen in his church history of the city of Hamburg, written in 1074–1085, says: “At present, thanks to a zealous trader who was tempted by gifts of the Danish king, a church has been established there [in Courland].” However, no other evidence of Christianization has been found, except the fact that in the 11th–12th centuries the Baltic Finns living in northern Courland had replaced cremation rites by those of inhumation.

In the 11th century, when Orthodox dioceses had been formed in Russian principdoms of Polotsk, Novgorod and Smolensk neighbouring with Latgalian and Selonian lands, Orthodoxy, together with tribute domination, was imposed on part of eastern Latvia. Orthodox believers were found close to the territories inhabited by the Daugava Livs; Latgalian landrulers had adopted Orthodoxy, but in Koknese and Jersika centres of Orthodoxy had developed.

Russian attempts to put Semigallians under tribute domination had ended in failure already at the beginning of the 12th century.

Judging from a modern point of view, it is difficult to say why Meinard chose Ikšķīle for his residence. According to the Chronicle of Henry, in the 12th century the Lower Daugava was inhabited by the Livs. Their villages were located mainly along the right bank of the Daugava. Meinard, if he wanted to start preaching to the Livs, could have chosen between several of them. Sailing from the estuary of the Daugava, Meinard passed two villages in the territory of present-day Riga, Salaspils, Holme and Rauši villages in the upper part of the Dole island, as well as several others. The importance of the above Liv villages had increased shortly before the arrival of Meinard.

On the left bank of the Daugava there was the Daugmale hillfort. Although the role of Daugmale had diminished before Meinard began his activities in the second half of the 12th century, the possibility remains that it still served as a Semigallian port, and Meinard's staying there could have led to a conflict with the Semigallians.

The village of Ikšķile was located at the point where the Daugava crossed the land route that led to Lithuania from the North. Upstream of Ikšķile there was Ogresgala Čabu settlement. It is possible that between Ikšķile and Čabas there was yet another village near Ogres Sarmuži.

Next came the district of Lielvārde or Province (*Provincia*) according to the Chronicle of Henry. It was larger than Ikšķile, with an ancient town as its centre that stood on a hillfort. Aizkraukle, in its turn, was one of the largest centres inhabited by the Daugava Livs in the 10th–13th centuries, including the hillfort, castle-front, an ancient town and two graveyards.

Therefore it is rightful to ask, why Meinard decided to settle in Ikšķile. His choice could have depended on subjective factors. Historians for the most part agree that he had already visited Livland together with traders from Luebeck and had got to know the culture and traditions of the Livs before he set out on his mission. Thus, it is possible that his decision was influenced by the fact that he wished to live among people with whom he had been acquainted before.

It is possible also that Meinard did not want to settle close to the major centres of Orthodoxy, Koknese and Jersika, lest Orthodox believers should perceive him as a threat to themselves. Perhaps Ikšķile was chosen as a kind of compromise, so that the Lower Daugava regions should be left to the Western Christians. Meinard's arrival in Ikšķile marked the beginnings of the confrontation between Orthodox and Western churches in the Northeastern Europe which led to the foundation of Livonia and integration of present-day Latvia and Estonia into Western civilization. This event marked the border which will be called the border between Western and Orthodox civilization by Samuel Huntington at the end of the 20th century.

Iesniegts 20.12.2010.

Ēriks Jēkabsons

LATVIJA UN AMERIKAS SAVIENOTĀS VALSTIS: PIRMIE SAKARI 1918.–1919. GADĀ

1918. gada 18. novembrī proklamētās Latvijas Republikas valdībai priekšā bija divus gadus ilga, ārkārtīgi sarežģīta militāri politiska cīņa par valsts teritorijas atbrīvošanu no naidīgiem karaspēkiem un vēl garāka cīņa par Latvijas starptautisko atzīšanu un uzņemšanu Tautu Savienībā. No paša darbības sākuma valdība pauda skaidru orientāciju Antantes lielvalstu – Lielbritānijas, Francijas un ASV virzienā. Turklāt Latvijas valdībai un sabiedrībai, tāpat kā visām citām kara un tam sekojošo konfliktu nogurdinātajām zemēm, bija ārkārtīgi svarīgs līdz ar pasaules karu par varenāko pasaules lielvalsti kļuvušo Amerikas Savienoto Valstu politiskais un saimnieciskais atbalsts, uz kuru tika cerēts, neraugoties uz šīs lielvalsts atturīgo un pat īpatnējo politiku.

Darba mērķis ir aplūkot Latvijas un ASV politiskos, saimnieciskos, kultūras sakarus no 1918. gada, kad līdz ar Latviešu Pagaidu nacionālās padomes darbības sākumu tika mēģināts nodibināt sakarus ar ASV pārstāvjiem, līdz 1919. gada pavasarim, kad Parīzē izveidojās pirmie neformālie sakari starp Latvijas un ASV delegācijām (norādītās hronoloģiskās robežas nedaudz pārsniegtas, raksturojot ASV latviešu darbību). Ierobežotā apjoma dēļ šajā rakstā nav sīkāk aplūkota Vorvika Grīna (*Green*) vadītās ASV misijas darbība no 1919. gada aprīļa un Amerikas Palīdzības administrācijas darbības sākums Latvijā no šī paša laika, jo šīs tēmas prasa atsevišķu izvērtējumu.

ASV KRIEVIJAS POLITIKAS GALVENĀS IEZĪMES UN TĀS BALTIJAS ASPEKTS¹

ASV politiku Baltijas reģionā lielā mērā noteica tās attieksme pret Krievijas problēmu, kuras ietvaros faktiski līdz pat 1922. gada vasarai tika skatītas arī attiecības ar Baltijas valstīm. To noteica vesels faktoru komplekss, tostarp arī no Eiropas valstīm pilnīgi atšķirīgā ASV vēsture, kuras pamatā no valsts pirmsākumiem bija dažādu nāciju ciešas kopdarbības un arī modernas demokrātijas princips liela valstiska veidojuma ietvaros. Saskaņā ar amerikāņu vēsturnieka Devida Foglesonga uzskatu tas amerikāņiem lika uztvert

impēriju varbūtēju sabrukumu kā anarhijas un regresa iespēju, bet noteiktu teritoriju atdalīšanos no lielajām valstīm – kā progresu bremzējošu apstākli. ASV prezidents Tomass Vudro Vilsons (*Wilson*), līdzīgi daudziem citiem sava laika valstsvīriem, uzskatīja tautu pašnoteikšanos par privilēģiju, kas tiek piešķirta tautām, kuras pakāpeniski apguvušas un apliecinājušas spēju “uzvesties saprātīgi un atbildīgi”. Turklāt pašās ASV kopš Pilsoņu kara laikiem tautu pastāvēšanu un ietekmi lielā mērā noteica to atrašanās lielos, pat impēriskos valstiskos veidojumos un jebkāda veida atdalīšanās no tiem tika uztverta kā zināms regress. Pirmā pasaules kara laikā, pakļaujoties sabiedrības paustajam spiedienam padziļināt demokratizāciju arī starptautiskajās attiecībās, Vilsons nedaudz modificēja savus uzskatus, kaut arī joprojām bija pārliecināts, ka nav vēlams “impēriju sabrukums”, jo tā sekas var izrādīties postošas. 1917. gadā Vilsons paziņoja, ka nākotnē mieram jābalstās uz “lielu un mazu, vāju un stipru tautu tiesībām, uz viņu vienlīdzīgām tiesībām uz brīvību, drošību un pašpārvaldi”. Pēc cara valdības gāšanas Krievijā Vilsona administrācija ar simpātijām izturējās pret Krievijas Pagaidu valdību, taču pret 1917. gada novembrī varu sagrābušajiem boļševikiem – pilnīgi noraidoši. 1918. gada janvārī savā slavenajā runā par četrpadsmit punktiem, balstoties uz kuriem jāveido pasaules kārtība pēc kara, Vilsons pasludināja taisnīgas attieksmes principu pret visām – gan spēcīgām, gan vājām nācijām, taču vienlaikus solīja aizstāvēt Krievijas teritoriālo neaizskaramību, kā vienīgo izņēmumu minot neatkarīgu Polijas valsti, kādai jābūt izveidotai.

Šajā laikā tieši t.s. Krievijas jautājumā iezīmējās pretrunas pašā Vilsona administrācijā. Valsts sekretārs Roberts Lansings (*Lansing*) bija par tiešu iejaukšanos ar mērķi iznīcināt boļševistisko režīmu, savukārt Vilsons – daudz mazākā mērā, taču 1918. gada vasarā viņš nosūtīja ASV karaspēku uz Ziemeļkrieviju (5000 karavīru Arhangeļskā), kur tas palika līdz 1919. gada jūnijam, un Tālajiem Austrumiem un Sibīriju (5000 vīru Vladivostokā), kur tas darbojās līdz 1920. gada aprīlim, taču ar stingriem norādījumiem neiejaukties Krievijas Pilsoņu kara norisēs, kaut arī jau pati amerikāņu klātbūtne nāca par labu pretboļševistiskajiem spēkiem (oficiālais Vilsona mērķis – glābt Krievijā esošo čehoslovāku korpusu un nodrošināt Transsibīrijas dzelzceļa maģistrāli un uz tās esošos, vēl Krievijas Pagaidu valdībai sūtītos amerikāņu karamateriālus). 1918. gadā prezidenta vēlmi par katru cenu panākt vienotas un nedalāmas Krievijas atjaunošanu neatbalstīja arī viņa tuvākais padomnieks ārējās politikas jautājumos pulkvedis Edvards Hauzs (*House*), kurš uzskatīja, ka atjaunota Krievija “spēcīgas kareivīgas personas” vadībā var kļūt par apdraudējumu mieram. Tāpēc viņš uzskatīja par vēlamāku Krievijas sadalīšanu vairākās daļās – Sibīrijas republikā un trijos atsevišķos veidojumos Eiropā. Vilsons pagaidām palika nelokāms, joprojām turoties pie cerības atjaunot Krieviju no Klusā okeāna līdz Baltijas jūrai, kuras teritorija būs atvērta amerikāņu precēm un investīcijām. Reāli Krievijā valdīja pilnīgs haoss, un tā jau bija sadalījusies, tomēr 1918. gada rudenī Vilsons kategoriski noraidīja priekšlikumu atzīt un atbalstīt pagaidu valdības, kas bija izveido-

jušās dažādās bijušās impērijas daļās. Tāpat viņš atzina par nevēlamu “savas intereses līdz galam neizpratušo nāciju pārstāvju” parādīšanos gaidāmajā miera konferencē. Tomēr, daļēji demokrātiski noskaņoto padomdevēju, daļēji reālās situācijas pamudināts, Vilsons sāka svārstīties. 1918. gada novembrī viņš rakstīja Lansingam, ka jāapsver, vai patiesi būtu nepieciešams aicināt uz miera konferenci Krieviju, kura “vismaz pagaidām” ir sadalījusies piecās daļās. Lansings uzskatīja, ka cīņa par Krievijas atjaunošanu ir kaut kas līdzīgs tam, kā Ziemeļu ģenerāļi 19. gadsimta 60. gados cīnījās par savienības nedalāmību Amerikā, tādēļ atšķirībā no E. Hauza un citiem viņš neuzskatīja par iespējamu risināt Krievijas jautājumu, pieļaujot nelielu neatkarīgu valstu loka izveidi ap Padomju Krieviju. Prezidents, dodoties uz Parīzes miera konferenci, pat paziņoja, ka ASV Krievijas politika jākorrigē, ievērojot tās sadalīšanos “vairākās atšķirīgās valstīs”, tāpēc jāievēro pašnoteikšanās princips, cenšoties noskaidrot, “kādā suverenitātē šīs atšķirīgās valstis vēlētos pāriet”. D. Foglesongs uzskata, ka prezidenta dubultā politika radījusi zināmu apjukumu viņa padomdevēju vidū. 1919. gada janvāra beigās ASV delegācijas eksperti sagatavoja rekomendācijas Krievijas un Baltijas valstu jautājumā, kurās tika norādīts: “pierobežu rajoni, kuriem nepiemīt pietiekoši iespēju spēcīgu, neatkarīgu valstu izveidošanai, sevišķi Baltijas provinces un Ukraina”, jānudina uz atkalapvienošanos ar Krieviju gadījumā, ja tas iespējams “federatīvas vai patiesi demokrātiskas Krievijas ietvaros”. Savukārt, ja boļševiki saglabātu varu, “nepaliks cita alternatīva kā vien atzīt neatkarību un noteikt robežas” nekrievu tautām.

1919. gada februārī ASV miera sarunu delegācijas Krievijas sekcijas vadītājs – Hārvarda universitātes profesors Roberts Lords (*Lord*) izbrauca uz Poliju, atstājot savu universitātes kolēģi Semjuelu Morisonu (*Morrison*) par atbildīgo Krievijas Baltijas provinču jautājumos. Pēdējais bija viens no retajiem amerikāņu delegācijas locekļiem, kas orientējās Baltijas situācijā. Viņš arī uzskatīja, ka boļševiku varu Krievijā neizdosies gāzt, un ar aizdomām izturējās pret konservatīvajiem pretboļševistiskajiem krieviem, kuri nav spējīgi piekāpties, uzskatīja militārā atbalsta plānus baltajiem krievu spēkiem par nereāliem, tādēļ bija pārliecināts, ka jāatbalsta jaunās Baltijas valstis, vienlaikus uzsākot sarunas ar Padomju Krieviju un pārtraucot atbalstīt Aleksandra Kolčaka spēkus Sibīrijā. S. Morisonam sākumā izdevās panākt pārtikas kravu piegādes Igaunijai un labvēlīgu attieksmi pret Somijas atzīšanu *de iure*. Tomēr, uzskatot, ka viņa ieteikumi Krievijas jautājumos netiek ņemti vērā, S. Morisons un vēl vairāki jaunie amerikāņu delegācijas locekļi (Ādolfs Bērls (*Berle*) u.c.) marta sākumā izveidoja neoficiālu grupu Krievijas stāvokļa izpētei un samērā ātri vienojās par pārtikas piegāžu Baltijas tautām un vismaz Somijas un Igaunijas pagaidu atzīšanas nepieciešamību, tomēr nespēja vienoties jautājumā par to, vai Baltijas pretboļševistisko valdību atbalstam jāizpaužas vienīgi kā zināmam atbalstam “mazajām nācijām” vai kā “sanitārā kordona” izveidei un pat cīņai pret boļševistisko Krieviju. Tomēr marta vidū arī radikālākie un pretpadomiskāk noskaņotie amerikāņu eksperti ieteica sniegt atbalstu ar pārtikas piegādi ne

tikai Igaunijai un Somijai, bet arī atbrīvotajām Latvijas un Lietuvas daļām, kā arī Padomju Krievijas civiliedzīvotājiem, tādējādi veidojot barjeru pret boļševisma tālāku izplatīšanos un pat iespēju to galīgi sakaut. 30. martā Ā. Bērls ieteica “atzīt Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarību un atbalstīt tās tik ilgi, kamēr tās cīnīsies pret boļševismu”. Principā delegācija atbalstīja šo priekšlikumu, tādējādi paredzot arī samierināšanos ar boļševiku varu Padomju Krievijā, taču prezidents V. Vilsons, arvien vairāk satraucies par boļševiku rīcību, atteicās vadīties no šīm rekomendācijām. Šajā laikā izveidojās boļševistiskas padomju republikas Ungārijā un Bavārijā. Lielākā daļa amerikāņu atbildīgo amatpersonu – arī Amerikas Palīdzības administrācijas vadītājs Herberts Hūvers (*Hoover*) – uzskatīja, ka padomju režīma tālāka ekspansija nekavējoties jāaptur un šis režīms jāvājina ar pārtikas piegādēm. Arī – nostiprinot Krievijas kaimiņvalstis. Attiecīgs priekšlikums ar norvēģu polārpētnieka Fritjofa Nansena starpniecību Padomju Krievijai arī tika izteikts, taču maijā sekoja padomju valdības atteikums, kas nevēlējās izpildīt vienu no galvenajiem nosacījumiem un vienpusēji pārtraukt karadarbību pret pretboļševistiskajiem spēkiem. Palīdzības sniegšanas nodomam aktīvi pretojās arī krievu pretboļševistiskie spēki un diplomāti, tāpat angļu un franču valstsvīri, kas uzskatīja, ka boļševiki tūlīt cietīs militāru sakāvi. Uz Baltiju stāvokļa noskaidrošanai tika nosūtīta īpaša misija V. Grīna vadībā, kura ieteica pārtikas piegādes. ASV delegācija Parīzē uzdeva H. Hūveram realizēt pārtikas piegādes “visiem boļševiku neieņemtajiem rajoniem neatkarīgi no tos kontrolējušo spēku politiskās orientācijas”. H. Hūvers vēl piebilda – “palīdzība jāsniedz katrā rajonā, kur izveidojas likumīga valdība”. Tomēr daudzos gadījumos noteicošais ASV pārstāvju attieksmē palika apstākļi, vai pie varas esošie spēki cīnījās pret boļševismu, kurš lielākajai daļai amerikāņu politiķu un virsnieku iedvesa patiesu nepatiku. Visdredzīgāk Sabiedroto militāras iejaukšanās ideju aizstāvēja H. Hūvers, kuram izdevās panākt pārtikas piegādes, kā arī Sabiedroto misiju un karakuģu nosūtīšanu uz Baltijas valstīm maijā. Cerot uz Igaunijas armijas, vēlāk – arī Somijas armijas un Nikolaja Judeņiča komandētās Krievijas Ziemeļrietumu armijas kopīgiem panākumiem Petrogradas frontē, H. Hūvers nopietni gatavojās šīs pilsētas iedzīvotāju apgādei ar pārtiku, kuras krājumus sāka steidzīgi nogādāt uz Igauniju un Ziemeļrietumkrieviju.

1919. gada vasaras sākumā, kaut arī nebija izdevies pirmais uzbrukums Petrogradai, Sabiedroto vadībā daudzi vēl ticēja drīziem A. Kolčaka spēku panākumiem cīņā pret Sarkano armiju. Maija beigās Parīzē S. Morisons pēc sarunas ar R. Lansingu sagatavoja memoranda projektu V. Vilsonam Igaunijas jautājumā, kurā brīdināja, ka pārtikas piegādes un Igaunijas–Krievijas attiecību rakstura precizēšanas atlikšana līdz neboļševistiskas Krievijas valdības izveidei var dot vēlamojam pretēju efektu – pamudināt Igaunijas valdību sākt miera sarunas ar boļševikiem par tās neatkarības atzīšanas cenu. Tāpēc S. Morisons ieteica Sabiedrotajiem pieprasīt no nākamajiem Krievijas pārvaldītājiem atzīt vai nu Igaunijas tiesības uz autonomiju nākamās Krievijas

federācijas ietvaros, vai Igaunijas neatkarību līdz ar zināmu Krievijas tiesību izmantot Baltijas jūras ostas u.tml. garantēšanu. Tomēr šajā laikā Sabiedroto augstākajās aprindās dominēja drīzumā realizētā A. Kolčaka Krievijas valdības un līdz ar to viņa juridisko tiesību atzīšanas ideja visā bijušās impērijas teritorijā, tādēļ, neskatoties uz šķietamo R. Lansinga atbalstu, S. Morisona priekšlikums prezidentam nebija pieņemams. Ne bez nozīmes bija arī krievu pretboļševistisko spēku kategoriski noraidošā nostāja pret jebkāda veida Baltijas valstu neatkarības atzīšanu. Tādējādi arī R. Lansings galu galā, kaut arī nenoteikti, izteicās par starpniecības nepieciešamību starp igauņiem un krieviem, uzskatīja par labāku turēties pie līdzšinējās politikas – atlikt “galīgu Igaunijas statusa noteikšanu līdz stabilas valdības atjaunošanai Krievijā”. Tas pats nedaudz vēlāk tika attiecināts arī uz pārējām Baltijas valstīm.

Maija beigās V. Vilsons un citi Sabiedroto vadītāji iesniedza A. Kolčaka pārstāvjiem notu par viņa nākotnes politikas jautājumiem. Tajā bija izvirzīts jautājums par Baltijas valstīm, paredzot Igaunijas, Latvijas un Lietuvas autonomijas tiesību atzīšanu līdz galīgam problēmas atrisinājumam ar Tautu Savienības starpniecību. Minētais priekšlikums izraisīja dziļu Parīzē esošā vēstnieka Vašingtonā Borisa Bahmetjeva un A. Kolčaka valdības ārlietu ministra Sergeja Sazonova sašutumu. Valdības vārdā rakstītajā atbildē abi izteica vēlmi nodrošināt “autonomiju dažādām tautām” un norādīja uz atsevišķiem līgumiem, kas noteiks šo autonomiju “robežas un pastāvēšanas nosacījumus”, vienīgi īpašu sarežģījumu gadījumā piekrirot izmantot Tautu Savienības starpniecību (1919. gada vasarā A. Kolčaka valdība kategoriskā formā pasludināja par spēkā neesošu arī Somijas valdības un N. Judeņiča spēku vienošanos par sadarbību Petrogradas ieņemšanā, paziņojot, ka vienīgi Krievijas Satversmes sapulce pēc valsts atjaunošanas var atzīt Somijas neatkarību). V. Vilsons, kuru tobrīd vairāk satrauca neboļševistiskas Krievijas atjaunošana, atzina šo atbildi par pietiekamu un 12. jūnijā pievienojās citu lielvalstu vadītājiem, solot A. Kolčakam militāru un saimniecisku atbalstu (pēdējais arī apņēmas apmaksāt vecās Krievijas parādu ASV). Tas notika, neraugoties uz S. Morisona un Ā. Bērla centieniem pārliecināt par piesardzības nepieciešamību, – A. Kolčaka spēki atkāpjas, un to raksturs ir vardarbīgs (pret ebrejiem un kopumā nekrievu tautām, kas draud ar agresiju pret kaimiņvalstīm pēc Krievijas atjaunošanās). S. Morisons rakstīja, ka viņa priekšlikumi nav ievēroti, jo katrs cerējis kādu ritu pamosties un uzzināt, ka Krievija atkal kļuvusi “demokrātiska”, izsakot pārmetumus par kādreizēju atbalstu tās sadalīšanai. Paužot neapmierinātību ar savas valsts Krievijas politiku, S. Morisons (delegācijas loceklis) 15. jūnijā un dažas dienas pēc tam arī Ā. Bērls (viens no daudzajiem neoficiālajiem delegācijas padomniekiem) iesniedza atlūgumu un drīzumā atstāja Parīzi. Vēlēdamies kaut kā nostiprināt pretboļševistisko spēku vienotību, amerikāņi šajā laikā Sabiedroto Militārajā padomē centās saņemt no krievu pretboļševistiskajiem līderiem solījumu ievērot Baltijas zemju autonomiju, taču B. Bahmetjevs atkārtoti runāja vienīgi par Krievijas tautu “vietējo pašpārvaldi”. Vienlaikus viņš pamatoti un precīzi piebilda, ka

“ASV varas iestāžu mēģinājumi skatīt [Baltijas] provinces kā Krievijas daļu nonāk pretrunā ar to pašu Savienoto Valstu nodomiem veicināt Krievijas sadalīšanos”. V. Vilsons jūnijā izteicās, ka “mazās Kaukāza un citu pasaules daļu tautas” pelna brīvību, taču Kongress “neķersies pie ieročiem”, lai viņām to sagādātu. 30. jūnijā un 2. jūlijā valsts sekretārs R. Lansings Parīzē atklāti paziņoja, ka ASV uzstājas nevis par mazo Krievijas robežvalstu neatkarību, bet par “vienotu Krieviju, kurā dažādiem reģioniem jāsaņem noteikta autonomijas pakāpe”. Viņš arī paziņoja, ka saimniecisku un stratēģisku iemeslu dēļ Krievijai jābūt pieejai Baltijas jūras ostām, kā rezultātā tās preces varētu sasniegt Atlantijas okeānu un caur to – Ameriku. Vēl vairāk amerikāņu nostāju padziļināja ziņojumi par Baltijas valstu pagaidu valdību vājumu un nestabilitāti. Visu šo iemeslu dēļ ASV pārstāvji samērā labvēlīgi izturējās pret vācu pretboļševistiskajiem spēkiem Baltijā, piešķirot tiem pamiera līgumā neparedzētas priekšrocības un atvieglot apgādi pa jūrasceļu, neraugoties uz Sabiedroto izsludināto blokādi (pats Vilsons izrādīja ievērojamu atturību jautājumā par vācu karaspēka izmantošanu cīņā pret boļševismu, Lansings, Hūvers u.c. pret šādu iespēju izturējās kopumā labvēlīgi, uzskatot Padomju Krievijas režīmu par daudz bīstamāku).

ATTIECĪBU SĀKUMS

Zināma, salīdzinājumā ar lietuviešiem neliela latviešu izceļošanas kustība uz ASV aizsākās 19. gadsimta 80. gados. Vairākos ASV centros pat sāka veidoties latviešu sabiedriskā dzīve, 1889. gadā darbu uzsākot Bostonas Latviešu biedrībai (nedaudz vēlāk tā sašķēlās, 1893. gadā izveidojoties arī Bostonas Latviešu strādnieku biedrībai). 1896. gadā Bostonā sāka iznākt pirmais ASV latviešu preses izdevums – “Amerikas Vēstnesis”. Tajā pašā gadā uz ASV emigrēja vairāki kreisi noskaņoti “Jaunās strāvas” dalībnieki (jaunstrāvnieks Dāvids Bundža 1898. gadā ASV izveidoja Latviešu sociāldemokrātu savienību). Īpaši daudz politisko emigrantu ieradās šajā valstī pēc 1905. gada revolūcijas, bēgot no represijām cariskajā Krievijā (tieši 1905. gada revolūcijas laikā ASV laikraksti pirmo reizi plašāk ziņoja par latviešiem kā par revolucionāriem²⁾). 1909. gadā kreisajā Amerikas Sociālistiskajā partijā iestājās virkne latviešu sociāldemokrātu pulciņu, izveidojot Latviešu sociāldemokrātu koporganizāciju kā autonomu federāciju tās ietvaros. Tāpat ASV pēc 1905. gada revolūcijas nonāca un kādu laiku darbojās nākamie Latvijas valstsvīri Kārlis Ulmanis un Voldemārs Salnais, kā arī vairāki citi ievērojami latvieši. Pēc nepārbaudītiem datiem, 1911. gadā latviešu skaits ASV bija ap 11 000, bet sociāldemokrātu koporganizācijā ASV un Kanādā (precīzi zināms skaitlis) darbojās 1001 cilvēks (1915.–1916. gadā viņu skaits abās zemēs sasniedza 1600). Interesanti, ka daudzi no šiem ASV dzīvojošajiem vadošajiem latviešu lieliniekiem 1917.–1918. gadā ieradās Padomju Krievijā un tur tika iecelti ļoti atbildīgos amatos, piemēram, Fricis Roziņš-Āzis, Dāvids Beika un Jānis Bērziņš-Ziemelis, kuri 1919. gadā bija arī Padomju Latvijas valdības

tautas komisāri; ilggadējais Čikāgas latviešu lielinieku vadītājs Žanis Millers, kurš ieņēma Taurijas guberņas Centrālās izpildkomitejas priekšsēdētāja Krimā amatu un 1919. gada oktobrī atkal tika komandēts “darbā” uz ASV, kur palika līdz 1931. gadam; Kristaps Salniņš, kurš dienēja augstos amatos Sarkanās armijas vadībā; Šimanis Bergis un citi. Krievijas Pilsoņu kara cīņās krita no ASV atbraukušais Arnolds Neibuts (Vladivostokas izpildkomitejas priekšsēdētājs, Omskas boļševistiskās pagrīdes vadītājs pret A. Kolčaka režīmu), Roberts Baks (Džons Vilners; kritis Ukrainā) u.c.³

Savienotajām Valstīm kā iespaidīgākajai pasaules lielvarai zināmu uzmanību pievērsa latviešu pilsoniskās aprindas. Jau Latviešu Pagaidu nacionālās padomes dibināšanas sapulcē 1917. gada 19. novembrī Valkā viens no argumentiem, lai tiktu uzsākts īpašs propagandas darbs ārzemēs, bija: “Eiropā šo un to zin par mums, kaut arī vēl diezgan maz, bet Amerikā zin tikai tikdaudz, ka mēs esam revolucionāri.”⁴ Ievērota tika prezidenta Tomasa Vudro Vilsona “14 punktu” 1918. gada 8. janvārī izsludinātā deklarācija par tautu pašnoteikšanās tiesībām, un var pieļaut, ka tieši saistībā ar to Jānis Goldmanis, uzstājoties pirmajā un pēdējā Krievijas jaunievēlētās Satversmes sapulces sēdē, latviešu tautas vārdā uzsvēra: “Mēs sagaidām taču mieru, kas būs taisnīgs visām tautām un arī mums, tik no Amerikas, Anglijas un Francijas uzvaras šai karā.”⁵ 1918. gada 21. janvārī Petrogradā Latviešu Pagaidu nacionālās padomes pārstāvji Zigfrīds Anna Meierovics, Jānis Kreicbergs un Jānis Seskis ieradās audiencē pie ASV vēstnieka Krievijā Devida Roulenda Frensisa (*Francis*). Galvenais delegācijas mērķis bija informēt diplomātu par latviešu tautas stāvokli un prasībām, kā arī noskaidrot viņa valsts nostāju latviešiem svarīgos jautājumos (visu latviešu apdzīvoto teritoriju, arī vācu okupētās Kurzemes apvienošanu vienotā administratīvā vienībā, iespējamā Latvijas valstiskuma nodibināšanu utt.). Vēstnieks saprotamu iemeslu dēļ bija ļoti piesardzīgs un atturīgs. Pēc latviešu sniegtajiem paskaidrojumiem viņš gan paziņoja, ka ASV nevar būt iebildumu pret Latvijas neatkarību, ja “latvieši ir atsevišķa tauta ar savu valodu un vēl plašu inteliģenci”. Cits toreizējais nacionālās padomes vadošs darbinieks – Ādolfs Klīve savās atmiņās papildināja vēstnieka teiktās frāzes atainojumu ar vārdiem: “..un vēl plašu inteliģenci, kāpēc tad lai viņi nenodibinātu paši savu valsti? Mums tur nekas nevar būt pretī. Bet vispirms jāuzvar Vācija, tikai tad varēs runāt par miera noteikumu konkrēti.” Tomēr J. Seskis vēlāk atcerējās, ka vēstnieks vairākās privātās sarunās ar viņu vēl pirms 1918. gada 8. janvāra bijis ļoti skeptiskās domās par šādu iespēju, uzsverot, ka tas būtu mēģinājums cīnīties pret “dabas likumiem” (ar to izprotot Latvijas atrašanos Krievijas sastāvā).⁶ Galu galā vēstnieka nostāja šajā laikā nekādā ziņā nedisonēja un nevarēja disonēt ar ASV oficiālo nostāju, jo prezidents V. Vilsons 1918. gada janvārī paziņoja, ka ir par Krievijas teritoriālā veseluma saglabāšanu tās bijušajās robežās, ar Poliju kā vienīgo izņēmumu.⁷

Savos ziņojumos uz Vašingtonu D. Frensiss pieminēja Latvijas teritoriju samērā bieži, taču drīzāk saistībā ar tās svarīgo ģeopolitisko nozīmi aktuālajos procesos reģionā. Piemēram, 1918. gada 2. un 3. janvārī viņš ziņoja

par Baltijas teritoriju lomu Brestļitovskas miera sarunās un boļševiku varas iestāžu attieksmi pret to, 13. februārī – par boļševiku veiktajiem Vācijai simpatizējošo “zemes īpašnieku” arestiem Baltijas provincēs. Tas pats attiecas arī uz ASV ģenerālkonsula Maskavā Medina Sammersa (*Summers*) ziņojumiem, piemēram, jau 1918. gada 1. janvārī viņš rakstīja valsts sekretāram par Brestļitovskas sarunās Vācijas izvirzītajiem priekšlikumiem attiecībā uz “Kurzemi, Vidzemi un Igauniju” (to vēlmi pievienoties Vācijai) līdz ar faktu, ka tie pārpublicēti arī boļševiku partijas avīzē “Pravda”, kurā gan nav ticis paskaidrots, kad un kā minēto teritoriju iedzīvotāji šādu vēlmi pauduši.⁸

Zināmu uzmanību notiekošajam Baltijas reģionā pievērsa arī ASV sūtnis Stokholmā Aira Moriss (*Morris*). 1918. gada 15. un 23. aprīlī viņš ziņoja uz Vašingtonu par Vidzemes, Igaunijas, Rīgas un Sāmsalas apvienotās zemes padomes pieņemto rezolūciju ar lūgumu Vācijas ķeizaram atbalstīt vienotas monarhistiskas, personālūnijā ar Prūsijas karali esošas valsts izveidi Vidzemē, Kurzemē un Igaunijā, kā arī par Igaunijas un Vidzemes delegācijas vizīti pie ķeizara 21. aprīlī, kurā pārstāvjiem apsolīts viņu lūgumu izskatīt. Savukārt ASV konsuls Maskavā Devits Pūls (*Poole*) 4. jūnijā ziņoja par vācu aktivitātēm Baltijas provincēs, atjaunojot landtāgu darbību u.c., turklāt konsuls norādīja, ka tajos pārstāvēti gandrīz vienīgi vietējie baltvācu muižnieki. Viņš arī atzīmēja, ka iedzīvotāju vidū, no vienas puses, vērojama apmierinātība par boļševiku varas gāšanu, no otras – bažas par vācu okupācijas varas nodomiem: “Tūkstošiem latviešu devušies uz Krieviju. Nav konkrētu ziņu par latviešu vai igauņu nacionālo kustību, taču saskaņā ar dažiem ziņojumiem vācu landšturma vienības vietām sastopas ar latviešu šāvēju pretestību.” Konsuls rakstīja, ka vācu ziņas par kārtības atjaunošanu Baltijā neatbilst patiesībai, jo valda bezdarbs, bankas un fabrikas ir slēgtas, zemniekiem nav darbarīku un sēklas, satiksme pakļauta militāro iestāžu kontrolei, un, lai varētu izbraukt no Rīgas uz Jelgavu, trīs nedēļas iepriekš jāuzsāk formalitāšu kārtošana.⁹

Jāpiezīmē, ka 1918. gada jūnija beigās, kad Antantes lielvalstu diplomātiem pārstāvji jau bija pārcēlušies no Petrogradas uz Vologdu, kur Z. Meierovics, J. Seskis un Ā. Klīve iesniedza viņiem lūgumu finansiāli atbalstīt latviešu tautu cīņā pret vācu okupācijas iestāžu realizēto zemes ģermanizācijas politiku (finansējot īpašas Latviešu bankas izveidi), D. Frensisa (diplomātiskā korpusa vecākā) attieksme pret latviešiem – saskaņā ar J. Seska atmiņām – bijusi ievērojami labvēlīgāka un viņš pat līcis noprast, ka būtu iespējams finansiāls atbalsts no Antantes lielvalstu puses Latviešu Pagaidu nacionālās padomes darbības nodrošināšanai. J. Seskis atcerējās, ka vēstnieks pašķirstījis iesniegto memorandu, apjautājies par latviešu valodu, ticību, garīgo un saimniecisko kultūru, solījis saņemt memorandu nekavējoties nosūtīt uz ASV. Viņam šķietami patīcis dzirdētais par latviešu centību un individuālismu, pats teicās dzirdējis par latviešu emigrantiem Amerikā, taču atzīmējis, ka amerikāņiem grūti atšķirt latviešus no lietuviešiem, kuru tur daudz vairāk. Pārstāvju delegācija apmeklējusi D. Frensisu kā diplomātiskā korpusa vecāko arī nākamajā dienā, un šajā reizē viņš visu lielvalstu vārdā pat devis zināmus solījumus sniegt

finansiālu atbalstu latviešiem “saimniecisko pozīciju uzturēšanai”¹⁰ Ā. Klīves atmiņas gan neapstiprina īpašu labvēlīgumu. Viņš raksta, ka, saņemot sagatavoto memorandu par Latviju, vēstnieks apvaicājies, vai tāds iesniegts arī Lielbritānijas vēstniecībā, un pēc apstiprinošas atbildes saņemšanas nolīcis to malā, solot vēlāk iepazīties ar tajā rakstīto. Viens no delegācijas locekļiem uzsācis garāku runu par memoranda saturu, taču vēstnieks to pēc brīža pārtraucis ar jautājumu, kā tagad izskatās Petrogradā. Sekojusi “nenozīmīga atbilde no mūsu puses, un mēs šķirāmieš no ASV vēstniecības diezgan vēsi”¹¹.

Latviešu izcelsmes amerikāņu vēsturnieks Edgars Andersons norāda, ka šajā laikā padomei “neveicās sakaru izveidošana ar amerikāņiem”, tiesa, lai to pamatotu, viņš min faktus, kas patiesībā, šķiet, apliecina pat zināmus padomes panākumus šajā jautājumā. Proti, E. Andersons raksta, ka D. Frensis 1918. gada 2. septembrī nosūtījis uz Vašingtonu J. Goldmaņa un J. Seska 14. jūlija protestu pret Brestļitovskas miera līgumu un prasību atzīt Latviju par neatkarīgu un nedalāmu valsti, bet padomi – par tās varas orgānu līdz Satversmes izstrādāšanai.¹² E. Andersons arī novērtē D. Frensisu kā tipisku tālaika amerikāņu diplomātu, kuram par ziedojumiem partijai piešķirts prestižais amats, taču kuram nebija izpratnes par diplomāta darba specifiku un Krievijas patiesajiem apstākļiem, tāpēc viņš bijis naidīgi noskaņots pret baltiešu interesēm, un vēstnieku Baltijas zemes interesējušas vienīgi kā saimnieciskais faktors tirdzniecībā ar Krieviju un potenciāls militārs faktors cīņā pret lielniecismu Krievijā.¹³

1918. gada vasarā Latviešu Pagaidu nacionālā padome izlēma nosūtīt Latvijas jautājuma popularizācijai savus pārstāvjus uz ārzemēm – Z. Meierovicu uz Rietumeiropu, bet Jāni Čaksti uz ASV. Abiem gan ar grūtībām, tomēr izdevās iegūt attiecīgas iebraukšanas vīzas. Tomēr, J. Čakstem iebraucot Zviedrijā, noskaidrojās, ka tālāk jābrauc cauri Norvēģijai, jo jūrasceļš uz ASV no Zviedrijas bija stingrā Vācijas kontrolē. Savukārt iebraukšanai uz Norvēģiju neizdevās iegūt atļauju – un pēc kāda laika vajadzēja cauri Somijai atgriezties Krievijā.¹⁴

Interesanti, ka 1918. gada rudenī latvieši tika pieminēti arī Lielbritānijas vēstniecības un Valsts departamenta diplomātiskajā sarakstē Vašingtonā. 1918. gada 28. septembrī Lielbritānijas pilnvarotais pārstāvis informēja valsts sekretāru, ka briti Ziemeļkrievijā (Arhangeļskā) uzsākuši “latviešu leģiona” izveidi cīņai ar vāciešiem par savas dzimtenes atbrīvošanu britu ekspedīcijas spēku paspārnē, un jautāja, vai Savienotajām Valstīm nav iebildumu, ka aicinājums iestāties leģionā tiek izplatīts arī starp ASV dzīvojošajiem latviešiem (šajā laikā Arhangeļskā patiesi tika mēģināts izveidot t.s. latviešu leģionu ģenerāļa Augusta Misiņa vadībā, taču bez lielākiem panākumiem). 7. oktobrī valsts sekretārs atbildēja, ka jautājums izskatīts valdībā un britu iecerētā leģiona formēšana neizraisa iebildumus, tomēr valdība neļūtas tiesīga izdot attiecīgu aicinājumu vai vērsties šajā jautājumā pie ASV latviešu organizācijām.¹⁵

Kopumā vēl karastāvoklī ar Vāciju un tās sabiedrotajām esošo Savienoto Valstu oficiālā nostāja tautu pārstāvības jautājumā 1918. gadā piedzīvoja

zināmas modifikācijas, taču bez sevišķas nozīmes. 1918. gada pavasarī Valsts departaments gatavoja pārskatus par situāciju bijušās Krievijas impērijas teritorijā un 10. maijā atzīmēja, ka trūkst cilvēku, kuri varētu “strādāt” ar Krievijas jautājumiem, pārskatus par Lietuvu, Baltijas provincēm (bez Igaunijas), Ukrainu, Donas kazaku apgabalu un Sibīriju gatavo profesors Frenks Golders (*Golders*; šajā laikā viņš jau bija pabeidzis pārskatus par Lietuvu, Baltijas provincēm, Donas kazaku apgabalu un Ukrainu).¹⁶ 21. septembrī valsts sekretārs R. Lansings pieprasīja Padomju Krievijas ar Vāciju un Austroungāriju martā noslēgtā Brestļitovskas miera līguma anulēšanu un arī Baltijas “provincu” iekļaušanu federatīvas Krievijas sastāvā ar autonomijas tiesībām (šajā dokumentā viņš atzina Polijas tiesības uz neatkarību, izsakot iespēju izskatīt Somijas pretenzijas uz tādu). Savukārt prezidents V. Vilsons 27. septembrī deklarācijā pasludināja, ka spēkā jābūt vienīgi visu zemju tiesību vienlīdzībai, nevienas puses “speciālas intereses” nedrīkst būt pamatā līgumiem, kuri neatbilstu tajos minēto zemju iedzīvotāju interesēm (tiesa, sekojošajā uzskaitījumā vispār nebija iekļautas Baltijas zemes), bet 29. oktobrī prezidenta ārlietu padomnieks E. Hauzs izstrādāja Vilsona “14 punktu” interpretāciju, saskaņā ar kuru Polijas neatkarības tiesības atzīstošā deklarācija bija jāpaplašina arī ar Somiju, Lietuvu, Latviju un, iespējams, Ukrainu, lai šo zemju tautas iegūtu “brīvas attīstības” iespēju, tomēr saglabājot federatīvas saites ar Krieviju. Prezidents V. Vilsons šo interpretāciju šoreiz ignorēja.¹⁷ Tomēr 27. novembrī, kad E. Hauzs rakstā prezidentam izteica atbalstu H. Hüvera plānam par Eiropas apgādi ar pārtiku, tādējādi sagādājot ASV produkcijai jaunus tirgus nākotnē, V. Vilsons ne tikai piekrita plānam, bet arī izvirzīja tā mērķi – apturēt boļševismu ar pārtikas produktu piegāžu palīdzību.¹⁸

1918. gada novembra beigās bijušais ASV vicekonsuls Maskavā Džons Lērs (*Lehr*) ziņoja, ka Baltijas provincēs turpinās vācu okupācija, kas kļuvusi nedaudz brīvāka pēc revolūcijas Vācijā, un ir nodibinātas neatkarīgas republikas Igaunijā un Latvijā, tālāk, balstoties uz vācu laikrakstu sniegto informāciju, uzskaitot Latvijas Pagaidu valdības locekļus (atzīmējot, ka ne Igaunijas, ne Latvijas valdībā nav neviena vācieša). Dž. Lērs rakstīja: “Kaut arī Latvijas jaunās valdības raksturs pagaidām nav zināms, jābaidās, ka tā simpatizē radikālajām sociālistiskajām partijām; nevar neievērot, ka padomju valdības vienīgie uzticīgie bataljoni ir tie, kas sastāv no latviešiem; Krievijas spēku virspavēlnieks Vācietis, tāpat kā Krievijas Ārkārtējās komisijas ciņai ar kontrrevolūciju, sabotāžu un spekulāciju priekšsēdētājs Peterss ir latvieši. Tomēr attieksme pret Padomju Krievijas valdību abās republikās, šķiet, ir negatīva.”¹⁹ Savukārt 4. decembrī ASV pilnvarotais pārstāvis Kopenhāgenā J. Grants-Smiths (*Grant-Smith*) ziņoja par stāvokli Baltijas “provincēs”. Šajā laikā viņam bija zināms, ka kopš Vācijas revolūcijas veidotās zaldātu padomes noliedz Igaunijas un Latvijas tiesības uz neatkarību, Latvijas valdība atrodas Rīgā, taču “nekas nav zināms” par Igaunijā un Latvijā iekļautajām teritorijām, par Latvijas valdības premjera K. Ulmaņa un pašas valdības raksturu. Tālāk diplomāts secināja: “Ņemot vērā latviešu bataljonu lomu Padomju Krievi-

jas valdības atbalstīšanā, var draudēt boļševisma briesmas, tomēr pagaidām nav redzamas draudzīgu kontaktu pazīmes ar Maskavu. Šķiet, Igaunijas valdība ir mazāk radikāla un noteiktāk pretlielnieciska nekā Latvijas.²⁰

Pēc pasaules kara nobeiguma – 1918. gada 10. decembrī ASV Senāta pieņemtajā rezolūcijā tika pasludināts, ka Lietuvai jānodrošina tiesības atdalīties no Krievijas, iegūstot neatkarību, un tādas pašas tiesības jānodrošina arī latviešiem (“letiem”) un igauņiem (acīmredzot Lietuvas izceļšanu noteica divi faktori – salīdzinoši lielais lietuviešu skaits ASV un zināmais Lietuvas valstiskums vēsturē līdz 18. gadsimta beigām, kas lika skatīties uz lietuviešu prasībām līdzīgi kā uz amerikāņu par pamatotām atzītajām poļu pretenzijām. – *Ē. J.*). Visām šīm tautām jāiegūst brīvība un neatkarība, jo to atrašanās un stāvoklis Baltijas jūras krastā nākotnē būs svarīgs nosacījums mieram pasaulē.²¹ Tomēr rezolūcija palika vienīgi deklarācijas līmenī, un reālā ASV valdības nostāja pret Latvijas un citu Baltijas valstu neatkarību vēl ilgi bija vairāk nekā rezervēta – oficiālā interese par tām tika izrādīta gandrīz vienīgi kā par Krievijas sastāvdaļu.

18. decembrī ASV sūtis Stokholmā A. Moriss ziņoja, ka šajā dienā “Latvijas Republikas vietējie pārstāvji” pieprasījuši viņam Sabiedroto palīdzību cīņā pret boļševikiem, atspoguļojot aktuālo Latvijas Pagaidu valdības situāciju un stāvokli vācu okupācijas apstākļos kopumā: vācu okupācijas iestāžu noliedzošo attieksmi pret latviešu bruņoto spēku un pat milicijas izveidi, vācu karaspēka aiziešanu (pretēji pamiera līgumā paredzētajam), nododot teritorijas ienākošajiem boļševiku spēkiem. Pārstāvji bijuši pārliecināti, ka vācu militārās iestādes realizē mērķtiecīgu politiku, vēloties panākt vietējo iedzīvotāju lūgumu Vācijai palīdzēt zemju aizsardzībā pret boļševikiem, tādējādi Vācijai dodot iespēju atgūt kontroli pār teritorijām. Tādēļ tika lūgta Sabiedroto iejaukšanās, nekavējoties nosūtīt karakuģus ar ieročiem un munīciju uz Rīgu, Liepāju un Ventspili.²² Šajā pašā laikā arī ASV presē parādījās īsa, fragmentāra informācija par latviešiem un Latvijas stāvokli, tomēr tā bija ārkārtīgi vispārīga un apliecināja visai vājo interesi par norisēm Baltijas reģionā.²³

Jau 1918. gada 20. decembrī Latvijas Pagaidu valdības ārlietu ministrs Z. Meierovics ar H. Simsona starpniecību iesniedza ASV vēstniekam Londonā lūgumu informēt savu valdību par to, ka Vācija neievēro ar Sabiedrotajiem noslēgto pamiera līgumu un neizved savu karaspēku no Latvijas, traucē Latvijas valdības iestāžu izveidi, atbalsta ienākošos boļševikus ar ieročiem un munīciju, nodara sistemātiskus postījumus. Kā Pagaidu valdības pārstāvis viņš izteica pret to protestu un prasību Sabiedrotajiem panākt Vācijas karaspēka izvešanu. 26. decembrī Z. Meierovics vēlreiz mēģināja nodibināt sakarus ar amerikāņu diplomātiem Londonā. 27. decembrī ASV vēstniecības speciālais atašejs “vēstnieka uzdevumā” informēja Z. Meierovicu un Igaunijas valdības pārstāvjus Antu Pīpu (*Peep*) un Jānu Tenisonu (*Tōnisson*), ka ASV prezidents V. Vilsons nevarēs pieņemt Latvijas un Igaunijas pārstāvjus sakarā ar savas vizītes neilgo laiku Anglijā, taču vēstnieks “būs priecīgs”

nodot prezidentam baltiešu vēstījumu, ja tāds tiks atsūtīts. Tūlīt pēc tam – 30. decembrī, 1919. gada 1. un 2. janvārī Z. Meierovics iesniedza amerikāņu vēstniecībā vairākus dokumentus – memorandu par stāvokli Latvijā, prasību atzīt Latvijas Pagaidu valdību, kā arī lūgumu palīdzēt atrisināt vācu karaspēka jautājumu Latvijā un atjaunot izpostīto valsts saimniecisko dzīvi. 7. janvārī vēstniecības darbinieks (“speciālais aģents”) informēja Z. Meierovicu, ka visi materiāli tiks nodoti Valsts departamentam Vašingtonā un ASV delegācijai miera konferencē Parīzē,²⁴ kas, protams, jāuzskata vienīgi par tīri formālu atbildi. Tāpat, atrazdamies Londonā, Z. Meierovics stājās sakaros ar dažiem ASV dzīvojošajiem latviešiem.²⁵

1918. gada 30. decembrī ASV miera sarunu delegācijas tehniskie padomnieki, gatavojot savu miera līguma projektu, ziņoja valsts sekretāram par daudzajām bijušās Krievijas impērijas teritorijā izveidotajām valstīm, minot arī Lietuvu, Kurzemi, Livoniju (acimredzot – Vidzemi) un Igauniju, kurām ir “zināma vietējas autonomijas pakāpe” un “neskaidra nākotne” (autori pieļāva iespēju apsvērt domu par jaunizveidoto valstu vai to daļas iekļaušanu miera līgumā kā parakstītājus, pamatoti secinot, ka tās atsūtīs savus pārstāvjus uz miera sarunām Parīzē).²⁶ Tomēr tas palika vienīgi sarakstes līmenī.

Savukārt 1919. gada 6. un 7. janvārī Latvijas Pagaidu valdības vadītājs Kārlis Ulmanis, kurš kopā ar tirdzniecības un rūpniecības ministru Sprici Paegli šajā laikā izmisīgi meklēja palīdzību Rietumeiropas valstīs, tikās ar ASV pilnvaroto lietvedi Dānijas galvaspilsētā Kopenhāgenā Lisgrovu Osbornu (*Osborne*). Pēdējais 24. janvārī ziņoja uz Vašingtonu, ka sarunā K. Ulmanis lūdza Sabiedroto intervenci Latvijā vai vismaz atļauju rekrutēt brīvprātīgos ASV, ieročus, municiju, pārtiku (laikā no februāra līdz septembrim 40 000–50 000 tonnu miltu) un aizdevumu naudā (viens miljons sterliņu mārciņu, nodrošinot ar Latvijas mežiem), Sabiedroto komisiju Vācijas parakstītā pamiera līguma nosacījumu izpildes uzraudzībai (vācieši neizsniedz ieročus vietējiem iedzīvotājiem, apbruņojot vienīgi baltvāciešus), kā arī transportkuģus latviešu karaspēka (apmēram 1000 vīru) evakuācijai no Liepājas nepieciešamības gadījumā. Amerikāņu diplomātam bija radies ļoti labs iespaids par savā laikā ASV izglītību ieguvušo un kādu laiku strādājušo Latvijas Pagaidu valdības vadītāju. Atbildē uz L. Osborna ziņojumu par tikšanos ASV valsts sekretāra vietas izpildītājs F. Polks paziņoja, ka brīvprātīgo vervēšana nav iespējama, bet par aizdevumu jāievada sarunas ar ASV delegāciju konferencē Parīzē.²⁷

1919. gada 29. janvārī finanšu ministrs Kārlis Puriņš, bet 13. februārī – pats K. Ulmanis apmeklēja ASV vēstnieku Stokholmā A. Morisu²⁸ un ar viņa starpniecību vērsās pie ASV valdības ar lūgumu palīdzēt saimnieciski, izsniedzot subsīdiju (10 miljonu rubļu mēnesī) uz 4–6 mēnešiem, ar Latvijas kokmateriāliem garantētu aizdevumu 4–5 miljonu zelta mārciņu apjomā, kā arī 40 000–50 000 tonnu maizes miltu piegādi laika posmā no februāra līdz septembrim. 22. martā K. Ulmanis vēlreiz prasīja nekavējoties nosūtīt uz Liepāju 3000 tonnu miltu, raugu un sāli, kas varētu ievērojami stiprināt Pagaidu valdības stāvokli arī sakarā ar gaidāmo Rīgas ieņemšanu.

PARĪZES MIERA KONFERENCĒ

Tieši Latvijas delegācija miera konferencē Parīzē 1919. gada sākumā, līdzīgi igauņu un lietuviešu delegācijām, visaktīvāk no visām jaunizveidotās valsts vēl nedaudzajām oficiālajām struktūrām centās nodibināt sakarus ar ASV pārstāvjiem un panākt to labvēlību pret Latviju un tās Pagaidu valdību. 24. janvārī Z. Meierovics delegācijas sēdē ziņoja par savām sarunām ar amerikāņu delegācijas sekretāru majoru Stīvenu Bonsalu (*Bonsal*), kurām būtībā no amerikāņu viedokļa bija vienīgi tīri informatīvs raksturs. Uzskatot sakaru nodibināšanu ar Savienotajām Valstīm par ārkārtīgi svarīgu, 25. janvārī notikušajā Latvijas delegācijas sēdē tika nolemts par diplomātisko pārstāvi ASV iecelt Kārli Zariņu, bet par viņa palīgu – Juri Ķemani. Vēl pēc dažām dienām – 30. janvārī tika nolemts nosūtīt vairākus delegācijas pārstāvjus pie Parīzē esošā ASV Palīdzības administrācijas (*American Relief Administration* – ARA) vadītāja H. Hūvera, ar uzdevumu sākt sarunas par pārtikas piegādēm arī Latvijai, tomēr amerikāņu noraidošās un nogaidošās nostājas dēļ tikšanās pagaidām nenotika.²⁹

18. februārī Latvijas ārlietu ministrs Z. Meierovics uzrakstīja un 22. februārī iesniedza ASV vēstniekam Francijā trīs lūgumus: izsniegt diplomātisko vīzu K. Zariņam sakarā ar viņa nosūtīšanu uz Vašingtonu pārstāvēt Latvijas Pagaidu valdību (27. februārī vēstniecībā tika iesniegts atkārtots Latvijas valdības lūgums attiecībā uz K. Zariņu, kura galvenais uzdevums ASV būtu iegūt līdzekļus no tur dzīvojošajiem latviešiem pārtikas un municijas iegādei, kā arī Latvijas izpostīto rajonu atjaunošanai), nodot ASV valdībai Latvijas puses lūgumu atļaut starp ASV dzīvojošajiem latviešiem vākt ziedojumus un aizņēmumus, kuri tiks izmantoti kara postījumu novēršanai Latvijā, kā arī atļaut vervēt brīvprātīgos starp 40 000 ASV latviešiem dienestam Latvijas bruņotajos spēkos, kuri cīnās pret lieliniekiem (arī starp ASV armijas rindās jau esošajiem latviešiem).³⁰

ASV vēstniecības attieksmi labi raksturo apstākļi, ka pēc šo lūgumu saņemšanas tā speciāli griezās pēc paskaidrojumiem Vašingtonā, kā izturēties pret personu, kas “sevi dēvē par Latvijas ārlietu ministru”.³¹ Galu galā ASV vēstniecības I sekretārs Dž. Sterlings (*Sterling*) 8. martā Z. Meierovicam adresētā atbildē norādīja, ka sakarā ar to, ka ASV nav atzinusi Latvijas Pagaidu valdību, vēstniecība neuzskata par iespējamu izsniegt diplomātisko vīzu K. Zariņam (ar diplomātisku piebildi, ka viņš gan var saņemt parasto vīzu kā privātpersona), Kara departaments Vašingtonā esot pieprasījis pārtraukt visa veida brīvprātīgo rekrutēšanu ASV, tādēļ latviešu brīvprātīgo vervēšana nav iespējama. Sekoja piebilde, ka ASV valdība visā pilnībā atbalsta centienus novērst Latvijai nodarītos postījumus, tomēr jebkāda līdzekļu vākšana ASV ir iespējama tikai caur jau pastāvošām likumīgām organizācijām vai iestādēm.³² Arī uz Z. Meierovica ASV vēstniekam Parīzē 5. martā adresēto lūgumu atbrīvot Marģeri Ķeniņu no dienesta ASV armijā sakarā ar viņa iecerēto iecelšanu par sekretāru Latvijas delegācijā miera konferencē vienīgā atbilde bija informācija,

ka lūgums nodots izskatīšanai militārajām iestādēm. 14. aprīlī Z. Meierovics vēlreiz šajā jautājumā vērsās tieši pie ASV militārā atašeja Parīzē.³³ Galu galā 1901. gadā dzimušais Latvijas Tautas padomes locekļa dēls M. Ķeniņš, kurš ASV armijas 12. lauka artilērijas pulkā dienēja jau no 1917. gada aprīļa, tiešām tika atvaļināts 1919. gada maija beigās un līdz 1920. gada februārim palika Latvijas delegācijas sastāvā Parīzē (1920. gada sākumā viņš centās panākt savu iecelšanu par sekretāru gatavotajā Latvijas delegācijā ASV, taču nesekmīgi, pirmkārt jau tāpēc, ka tāda vēl netika uz turieni nosūtīta).³⁴

1919. gada janvāra sākumā Ņujorkā notikušajā 1. Amerikas latviešu kongresā par ASV latviešu pārstāvi gaidāmajās miera sarunās Parīzē tika izvirzīts Amerikas Latviešu tautiskās savienības (*Lettisch National League of America*) pārstāvis – inženieris Kārlis Ozols (ASV viņš bija ieradies 1916. gada pavasarī, būdams Krievijas Ceļu misijas loceklis, speciālists metālu jautājumos³⁵). 25. janvārī viņš no Ņujorkas devās uz Eiropu kā ASV dzīvojošo latviešu pārstāvis Latvijas delegācijā Parīzē. 4. februārī K. Ozols iebruca Liverpūlē un turpmākās sešas nedēļas palika Londonā, nodibinot sakarus ar šajā pilsetā esošo Latvijas pārstāvniecību un redzamajiem sabiedriski politiskajiem darbiniekiem (Latvijas delegācija Parīzē sākotnēji ziņu par viņa ierašanos uztvēra ar neuzticību, turot to aizdomās par sakariem ar Krievijas vēstnieku B. Bahmetjevu, par ko Z. Meierovics 7. februārī runāja sēdē³⁶). Jau 21. februārī K. Ozols, atrazdamies Londonā, ar plašu rakstu bija vērsies pie ASV prezidenta V. Vilsona (saskaņā ar viņa paša atmiņām patiesais raksta autors bija Londonā esošais Arveds Bergs). Rakstā, kura noraksti tika nosūtīti arī Amerikas Palīdzības administrācijas vadītājam H. Hūveram un K. Ulmanim, K. Ozols vēstīja, ka, vienīgi ierodoties Eiropā, pilnā mērā aptvēris tās ciešanas un postu, ko piedzīvojuši viņa dzimtene: “Tautieši, ko esmu sastapis šeit un kuri stāsta man par lietu stāvokli Latvijā, ir bēguši no posta un drošas nāves, kas tiem draudēja viņu dzimtenē.” Tālāk K. Ozols, pazīstot V. Vilsona un amerikāņu kopumā “pret citām nelaimīgajām tautām vienmēr izjustās simpātijas un gatavību palīdzēt tām un aizstāvēt viņu tiesības”, samērā detalizēti aprakstīja Latvijā notikušo kopš 1915. gada un izteica lūgumu: “Jūs, Prezidenta kungs, esat redzējis izpostītos Francijas un Beļģijas laukus, taču es atļaušos apgalvot, ka pāridarījumi un ciešanas, ko pieredzējusi mana valsts, pateicoties lielinieku iebrukumam, joprojām ir lielākas. Pašlaik manas tautas garīgais un ekonomiskais potenciāls ir sagrauts un mani tautieši ir izkaisīti visā pasaulē. Jums, Prezidenta kungs, un Jūsu valstij ir līdzekļi un iespēja palīdzēt latviešiem novērst tālākās nelaiemes. Amerikas latvieši, kuri vienmēr ir centušies kalpot savai jaunajai valstij, nespēj nejust līdzīgu savai dzimtajai zemei šajā kritiskajā brīdī, tāpēc es visu Amerikas latviešu vārdā vispazemīgāk lūdzu nekavējošu palīdzību manai tautai. Vislielāko trūkumu var novērst, nosūtot dažus kuģus ar graudiem, gaļu u.t.t. uz Liepāju. Latvijas valdība varētu nodrošināt nepieciešamo nodrošinājumu attiecībā par sadali.”³⁷

Protams, pastāvošajā situācijā pozitīvas atbildes uz šo vēstījumu pagaidām nebija. Tomēr, reaģējot uz minēto un arī atsevišķu Latviešu tautiskās

savienības rakstu (organizācija lūdza Valsts departamenta apliecinājumu, ka tam nav iebildumu pret šāda rakstura savienības darbību), valsts sekretāra palīgs Frenks Polks (*Polk*) 7. martā ziņoja R. Lansingam, ka Amerikas Latviešu tautiskā savienība nosūtījusi uz Londonu savu pārstāvi runāt ar Latvijas pārstāvjiem, kas saņēmuši Lielbritānijas ārlietu resora “neoficiālu” atzišanu. Sakarā ar to F. Polks ieteica departamentam izsniegt šādu rakstu, jo situācijā, kad citas Sabiedrotās valstis neoficiāli atzinušas “Baltijas valdības”, bet ASV – ne, var rasties iespaids, ka “mūsu attieksme pret tām ir nedraudzīga”, kas savukārt radītu nelabvēlīgus apstākļus ASV tirdznieciskajām interesēm (12. martā Parīzē esošais R. Lansings pilnībā akceptēja F. Polka ieteikumu, sakot, ka, pēc viņa domām, Baltijas valstīm būtu jāsaņem atbilstoša ekonomiskā palīdzība no ASV).³⁸

Vēl Londonā 26. februārī sarunā ar K. Ozolu Latvijas ārlietu ministrs Z. Meierovics izvirzīja domu par viņa atgriešanos ASV jau diplomātiskā pārstāvja statusā. Tomēr saskaņā ar K. Ozola atmiņām viņš tam nav piekritis un norādījis iemeslus, kāpēc darbs Parīzē tajā laikā varējis būt svarīgāks, kas Z. Meierovicu pārliecinājis. 21. martā K. Ozols no Londonas devās uz Parīzi un jau nākamajā dienā Francijas galvaspilsētā apmeklēja Latvijas delegācijas irētās telpas, iepazīstoties ar Jāni Čaksti un citiem delegācijas locekļiem, bet 23. martā J. Čakste viņu līdz ar citiem aizveda apskates izbraucienā uz Versaļas pili.³⁹ Latvijas delegācijas 24. marta sēdē Parīzē K. Ozols ziņoja par Amerikas Latviešu tautiskās savienības darbību, pēc tam delegācija, iepazīzinusies ar K. Ozola pilnvarām, atzina viņu par pilntiesīgu šīs organizācijas pārstāvi delegācijas sastāvā. Protokolā rakstīts: “K. Ozols plaši ziņo par Amerikas latviešu dzīvi vispār, viņu organizēšanos un Latviešu līgu Amerikā. Delegācija, noklausījusies ziņojumu, pieņem priekšlikumu: 1) lūgt Ozolu virzīt iesākto darbu tālāk, iekams iebrauc Amerikā oficiālais Latvijas Valdības priekšstāvis, apvienojot pēc iespējas visus Amerikas latviešus, kuri atzīst Latvijas valsti, un 2) attiecībās pret Miera delegāciju uzskatīt K. Ozolu kā priekšstāvi no Amerikas latviešu līgas.”⁴⁰

Savukārt 25. martā Z. Meierovics lūdza K. Ozolu uzņemties Latvijas jautājuma popularizēšanu ASV presē, kam pēdējais piekrita (šajā dienā viņš ierakstīja dienasgrāmatā frāzi, kura atspoguļoja Latvijas delegācijas darba apstākļus konferencē kopumā: “Delegācijas darbība vēl klusa. Daudz kavēkļu, dažādu šķēršļu. Nekur vēl brīvi netiekam, visur jālaužas iekšā. Tāds darbs it sevišķi grūts”). 26. martā K. Ozols kopā ar Oļģertu Grosvaldu apmeklēja ASV delegācijas pārstāvjus, dažus no viņiem – S. Morisonu, R. Lordu, leitnantu Ā. Bērlu uzaicinot pie sevis vakariņās, kam tie piekrita, 27. martā K. Ozols amerikāņu delegācijas telpās ar viņiem apsprieda vairākus ar Latviju saistītus jautājumus (ASV Sarkanā Krusta atbalsts, vairāku simtu Francijā esošo latviešu karavīru transports uz dzimteni u.c.⁴¹) un nodeva tiem norakstus no visiem pirms tam prezidentam V. Vilsonam nosūtītajiem rakstiem. Dienasgrāmatā K. Ozols atzīmējis: “Viņi jau labi informēti. Viņi atzīmē mūsu darba sekmes un paredz labus rezultātus. Viņi ļoti laipni. Mēs esam jau draugi.” Tās

pašas dienas vakarā K. Ozols informēja J. Čaksti par šo sarunu. 28. martā J. Čakste rakstiski lūdza K. Ozolu "spert no savas puses tādus soļus, kurus atzīstat par derīgiem, lai grieztu Amerikas publikas vērību uz šo Eiropas stūrīti [Latviju. – Ē. J.], kurš priekš kara skaitījās par vienu no kulturālākajiem un turīgākajiem agrākās Krievijas apgabaliem un tagad pārvērsts daļēji par ruīnu lauku un trūkuma un izmisuma mitekli. Uz jautājumu, kāda palīdzība būtu vajadzīga, varu jums atbildēt, kaut kura katra: visa kā trūkst, bet pirmā kārtā – apģērbi un apavu, uztura vielu un medikamentu. Sevišķi bērni cieš grūti, kad tiem nav nekā, ko apģērbt un aut kājās."⁴²

Latvijas delegācijai Parīzē bija arī zināmi panākumi sakaros ar ASV pārstāvjiem vēl pirms K. Ozola ierašanās. 1919. gada 27. februārī J. Čakste, K. Zariņš un H. Simsons apmeklēja amerikāņu delegāciju un centās noskaidrot ASV attieksmi pret Latvijas jautājuma apspriešanu konferencē, Latvijas neatkarības jautājumu kopumā un iespējamu "naudas pabalstu" Pagaidu valdībai. Kā jau to varēja paredzēt, konkrēta atbilde netika dota, taču amerikāņi "izturējušies ļoti labvēlīgi pret Latvijas valsts ideju" un sīki iztaujājuši par Latvijas saimniecisko un politisko stāvokli. Pirmo reizi Latvijas pārstāvji tika informēti, ka ASV gatavojas izsūtīt uz Latviju sevišķu misiju, kura iepazītos ar tur valdošajiem apstākļiem. Savukārt 8. martā H. Simsons un S. Paegle pirmo reizi apspriedās ar ASV pārstāvjiem par iespējām piegādāt Latvijai pārtikas krājumus. Turpmākajās dienās delegācijas locekļi vairākkārt tikās ar amerikāņu pārstāvjiem, sniedzot tiem nepieciešamo informāciju. Marta vidū ARA vadītājs Eiropā H. Hüvers informēja Latvijas delegāciju, ka ASV Senāts piešķīris līdzekļus arī Latvijas apgādei ar pārtiku, izvirzot šādus nosacījumus: vērtība tiek garantēta ar Latvijas dabas bagātībām un īpašumiem, Latvijas valdībai jābūt pilntiesīgai un stabilai, valdībai jāuzņemas atbildība par pārtikas saņemšanu un izdalīšanu, šī pārtika nedrīkst nonākt Vācijas vai ar to saistītu vāciešu rīcībā. Tāpat šajā laikā Latvijas delegācija tika informēta, ka uz Latviju tiks nosūtītas divas ASV komisijas – Pārtikas misija kapteiņa Džona Millera (*Miller*) vadībā (viņam Z. Meierovics uzrakstīja apgādības ministram Jānim Blumbergam adresētu ieteikuma vēstuli) un "diplomātiski-militāri politiskā misija" V. Grīna vadībā. Īpaši aktīvi un vispusīgi kontakti ar amerikāņiem Parīzē kļuva 1919. gada aprīlī, kad ASV puse bija pozitīvi izlēmusi jautājumu par Latvijas apgādi ar pārtikas precēm, medikamentiem un dažiem karamateriāliem.⁴³ Ievērojot tālākos notikumus, jāatzīmē, ka šajā laikā Latvijas delegācija Parīzē bija pārliecināta, ka "Amerikas diplomātu uzskati pilnīgi sakrīt ar angļu principiem, kuri, kā zināms, ir mums ļoti draudzīgi".⁴⁴

1919. gada 16. aprīlī pēc ASV delegācijas locekļa R. Lorda nedēļu iepriekš (9. aprīlī) Četru padomē (Sabiedroto delegāciju vadītāju padomē) izteiktā priekšlikuma⁴⁵ tika izveidota konferences Baltijas komisija, kurā ietilpa Lielbritānijas, Francijas, Itālijas, Japānas un ASV pārstāvji. Parīzē ASV delegācijas sastāvā darbojās Latvijai un citām Baltijas valstīm īpaši labvēlīgie profesori – R. Lords un S. Morisons (vēsturnieks un vēlākais kontradmirālis), un tieši viņi sākotnēji tika iekļauti šajā komisijā.⁴⁶ Latvijas delegācijas pār-

skatā teikts, ka, komisijai uzsākot darbu, S. Morisons “Latvijas neatkarības jautājumā izteicies labvēlīgi, bet arī viņš aizrādījis uz krievu lielo aģitāciju”. Nelielinieciskās Krievijas pārstāvji gribējuši, lai komisijas lēmumtiesības būtu ierobežotas – tās lēmumi būtu spēkā vienīgi līdz atjaunotās nelielinieciskās Krievijas Satversmes sapulces attiecīgam lēmumam šajā jautājumā. Lielā mērā pateicoties S. Morisonam, maija beigās Latvijas delegācija pat atzina, ka “amerikāņi un angļi šimbrīžam [ir] stingrākie tautu pašnoteikšanās principa atbalstītāji”.⁴⁷ Tomēr drīz pēc tam abi minētie amerikāņu pārstāvji, protestējot pret savas valdības realizēto neatkarības neatzišanas politiku pret Baltijas valstīm, pat atstāja savu posteni konferences vasaras sākumā izveidotajā Baltijas lietu komisijā.⁴⁸ Anglijas presē S. Morisons atklāti paziņoja, ka viņu neapmierina komisijas realizētā vilcināšanās politika jautājumā par Baltijas valstu atzišanu un uzskats, ka tas darāms vienīgi saziņā ar Krieviju: “Kamēr mazās valstiņas bija vajadzīgas lielniecisma apkarošana, tikmēr tām solija patstāvību, bet tagad, kad lielniecisma briesmas mazinājušās, ar viņu atzišanu vilcinoties.”⁴⁹ Arī Latvijas ārlietu ministrs Z. Meierovics 1919. gada 24. jūlijā un vēl 18. novembrī saistībā ar “palīdzību, ko mūsu izpostītajai zemei ir sniegusi lielā aizokeāna demokrātiskā brīvvalsts”, līdzās H. Hūveram minēja S. Morisonu kā vienu no ievērojamākajiem Latvijai labvēlīgākiem politiskajiem darbiniekiem, kuri, “Parīzē būdami, daudz ir darijuši Latvijas labā. Hūveram esam parādā pateicību par visu to, ko esam saņēmuši no Amerikas priekš mūsu miesīgas labklājības; profesors Morisons, bijušais priekšstāvis Baltijas komitejā, ir viens no mūsu neatkarības enerģiskākajiem aizstāvjiem.”⁵⁰ Tāpat S. Morisons 1919. gadā izdevumā “The New Europe” publicēja plašu informāciju par “Austrumbaltiju” – Latviju, Igauniju un Somiju, kā arī Miera konferences attieksmi pret šīm valstīm.⁵¹ Katrā ziņā Latvijas un Igaunijas delegācijas Parīzē 1919. gada 22. jūnijā pirms viņa atgriešanās ASV organizēja S. Morisonam lepnas atvadišanās brokastis Buloņas meža labākajā restorānā. Bez tam Latvijas pārstāvji bija uzturējuši ļoti aktīvus sakarus ar vēl vienu ASV delegācijas locekli, kurš atgriezās Amerikā kopā ar S. Morisonu, – leitnantu Ā. Bērlu, kas arī bija sniedzis latviešiem Parīzē nozīmīgu atbalstu. K. Ozols savā dienasgrāmatā 25. jūnijā ierakstīja: “Atvados no leitnanta Bērla, no Baltijas komisijas. Viņš tādu pašu iemeslu dēļ kā Dr. Morisons priekšlaicīgi aizbrauc uz Ameriku. Es apbrīnoju Dr. Morisona un Bērla drošo un patstāvīgo rīcību.”⁵²

1919. gada martā, aprīlī un maijā ASV pārstāvji Parīzē samērā aktīvi piedalījās Baltijas jautājuma risināšanā. 28. martā notikušajā lielvalstu ārlietu ministru apspriedē ASV valsts sekretārs izvirzīja jautājumu par tirdzniecības (Baltijas jūras blokādes) apstākļu atvieglošanu ne tikai ar Igauniju, kas jau bija izdarīts, bet arī Latviju un Lietuvu, tomēr pret to iebilda briti, kā argumentu izmantojot ievērojami stabilāko Igaunijas iekšējo situāciju. Savukārt ārlietu ministru sapulcē 19. aprīlī H. Hūvers, kurš arī bija uzaicināts piedalīties Baltijas pārtikas jautājuma apspriešanā, referēja par apvērsumu un situāciju Latvijā, turklāt amerikāņi ar R. Lansingu priekšgalā aizstāvēja

nepieciešamību turpināt pārtikas piegādes Latvijas iedzīvotājiem, kaut arī pauda neapmierinātību ar notikušo un bažas par vācu nodomiem. R. Lansings sacīja, ka dzirdējis – vācu karaspēka aiziešanas gadījumā zemi pārņems boļševiki, tāpēc “latviešu” ēdināšana jāturpina, bet vācu karaspēka izvešana no Latvijas jāpieprasa miera līgumā. Drīz pēc tam (23. aprīlī) Baltijas lietu komisijas locekļi – amerikāņi R. Lords un S. Morisons lielvalstu delegāciju vadītājiem iesniedza viņu izstrādātās rekomendācijas Baltijas jautājumā, kurās konstatēja stāvokļa nopietnību Latvijā un to, ka tā lielā mērā saistīta ar Sabiedroto politiku, izmantojot vācu karaspēku, lai aizsargātu izteikti “pretvācisku” valsti pret boļševismu. Rekomendāciju autori uzsvēra, ka esošajā situācijā Antantei var tikt izvirzīta apsūdzība baltvāciešu atbalstīšanā, tāpēc nepieciešama “nekavējoša rīcība”, lai pasargātu iedzīvotājus pret tālāku vardarbību, saglabātu Antantes prestižu un novērstu latviešu pievēršanos boļševismam kā vienīgajai alternatīvai pret “ģermānismu”. Sakarā ar to, ka Sabiedrotie nebija gatavi nosūtīt uz Latviju savu karaspēku, viņi ieteica pieprasīt Liepājā izveidotajai Drošības komitejai atbrīvot aizturētos Latvijas Pagaidu valdības locekļus, ierēdņus, karavīrus (atdodot tiem atņemto bruņojumu un citu īpašumu) un atjaunot šīs valdības pilnvaras, brīdinot Rīdigeru fon der Golcu (*von der Goltz*) no iejaukšanās Latvijas iekšējās lietās (pielietojot draudus pretējā gadījumā pārtraukt viņa sakarus ar Vāciju), panākt nekavējošu vācu karaspēka izvešanu, jo gan latviešu, gan lietuviešu valdības apgalvo, ka pašas spēs nodrošināt savas zemes aizsardzību, ja vien saņems materiālu palīdzību. Tika ieteikts Sabiedroto Augstākajai padomei atzīt Latvijas, Igaunijas un Lietuvas valdības *de facto*, piešķirt tām ieročus, pārtiku un kredītus, miera līgumā paredzēt komisijas izveidi Vācijas reparācijas summas noteikšanai Baltijas valstīm. Rekomendāciju autori paredzēja, ka Baltijas valstīm sniegtajā atzišanas rakstā jāiekļauj arī Krievijas “tiesības un intereses”, taču tādējādi, lai būtu skaidrs, ka nedrīkst pieņemt nekādu lēmumu attiecībā uz Baltijas valstīm bez to tautu piekrišanas, bet brīdī, kad izveidosies “atzīta” Krievijas valdība, Sabiedrotās valstis veicinās draudzīgu šo valstu izlīgumu ar Krieviju. Tāpat tika ieteikts risināt militāro un piegāžu, kā arī kredīta jautājumu. Kad 30. aprīlī Lielbritānijas pārstāvis Augstākajā padomē paziņoja par minētā raksta saņemšanu, R. Lansings tomēr lūdza jautājuma izskatīšanu kopsēdē atlikt, jo tas vēl tiek apspriests ASV delegācijā (arī vēsturnieks Arturs Puga atzīmē, ka šajā laikā vienā no ASV delegācijas iekšējām apspriedēm Parīzē tika pārrunāts jautājums par nepieciešamību sniegt Baltijas valstīm nosacītu atzišanu, tomēr tas netika akceptēts⁵³). 9. maijā Sabiedroto padomes sēdē H. Hüvers vēlreiz pievērsa uzmanību Latvijas situācijai pēc vācu apvērsuma – valdošai anarhijai un badam, pieprasot Lielbritānijas īstenotās jūras blokādes atcelšanu. Tajā pašā dienā sapulcējās Baltijas lietu komisija, kur atkal izpaudās amerikāņu un britu pretrunas apgādes jautājumā, jo briti uzskatīja, ka nedrīkst sūtīt pārtiku uz Lietuvu un Latviju, kuru valdības kontrolē vācieši. Amerikāņi savukārt apgalvoja, ka pārtikas izdali realizēs neitrālas amerikāņu komitejas un amerikāņu virsnieki

Baltijā jau saņēmuši attiecīgas instrukcijas. 14. maijā komisija, lielā mērā pateicoties amerikāņiem, pieņēma rekomendācijas Sabiedroto Augstākajai padomei (vācu karaspēka ātra izvešana un tā nomaiņa ar vietējiem spēkiem, Sabiedroto komisijas palīdzība valdībām, brīvprātīgo vervēšana Skandināvijas valstīs, kredīta un tā ietvaros – pārtikas, apģērba un pārējā nepieciešamā piešķiršana).⁵⁴ Rekomendācijas tika realizētas tikai daļēji, taču H. Hüvers vēl pēc daudziem gadiem uzsvēra britu realizētās blokādes traucējošo ietekmi uz palīdzības akciju, to kategoriskā formā nosodot.⁵⁵

Raksturīgi, ka pirmā oficiālā atbilde uz Latvijas puses palīdzības un atbalsta lūgumiem tika sniegta tikai 1919. gada 13. maijā, kad ASV delegācija miera konferencē atteicās dot aizdevumu Latvijas delegācijas uzturēšanai Parīzē un latviešu karavīru transportam no Francijas uz Latviju (šeit atradās vairāki simti latviešu vēl pasaules kara laikā uz Franciju nosūtīto Krievijas karaspēka vienību sastāvā. – *Ē. J.*), jo ASV likumdošanas akti to darīt neļāva⁵⁶ (tādēļ būtībā par diezgan naiviem jāuzskata arī turpmākie Latvijas valstsvīru mēģinājumi iegūt šāda un līdzīga veida finansiālo atbalstu no amerikāņiem).

Turklāt Z. Meierovics Parīzē nodibināja kontaktus ar Amerikas luterāņu baznīcas pārstāvjiem. 1919. gada 31. maijā Latvijas delegāciju apmeklēja Amerikas Nacionālās luterāņu padomes Eiropas komisijas delegācijas loceklis teoloģijas profesors M. Stoulijs (*Stolee*), kurš interesējās par luterāņu baznīcas stāvokli Latvijā un izteica vēlmi sniegt atbalstu cīņā pret vācu iespaidu baznīcā, draudžu darbības atjaunošanā un pat baznīcu celšanā. Z. Meierovics viņam ieteica vērsties pie mācītāja Edgara Berga Londonā, caur kuru amerikāņi var stāties sakaros ar Latvijas luterāņu baznīcu.⁵⁷ 19. jūnijā amerikāņu delegācijas vadītājs oficiāli informēja Latvijas delegāciju, ka komisija ieradusies Eiropā, lai sniegtu palīdzību “relīģijas lietu sakārtošanā” visām karā cietušajām valstīm, izsakot vēlēšanos tuvāko dienu laikā tikties ar Latvijas ārlietu ministru. Rakstā bija teikts, ka amerikāņi ir “gatavi sniegt atbalstu, lai panāktu luterāņu baznīcas labklājību Latvijā, visos iespējamajos veidos” (turklāt šajā pašā vēstulē tika lūgts palīdzēt nodibināt sakarus ar Igaunijas delegāciju). 21. jūnijā Z. Meierovics un K. Ozols apmeklēja amerikāņu luterāņu delegāciju, informējot to par stāvokli Latvijā. 23. jūnijā Z. Meierovics pēc amerikāņu uzaicinājuma piedalījās šīs organizācijas pārstāvju apspriedē un iepazīstināja tās dalībniekus ar mācītāja E. Berga Londonā sagatavoto pārskatu par Latvijas luterāņu baznīcas stāvokli. Amerikāņi izteica gatavību palīdzēt baznīcai Latvijā, lūdzot iesniegt tiem rakstiskus priekšlikumus par nepieciešamā atbalsta formu. E. Bergs attiecīgus priekšlikumus arī sagatavoja un atsūtīja Z. Meierovicam, par ko pēdējais pateicās 1. jūlijā.⁵⁸ Zināma palīdzība vēlāk arī tika sniegta.

ASV LATVIEŠU NOSTĀJA

1918. gadā ietekmīgajā amerikāņu laikrakstā “The New York Times” vairākus rakstus par Latviju publicēja inženieris K. Ozols, kurš vēl Krievijas Kara ministrijas uzdevumā bija ieradies ASV 1916. gadā.⁵⁹ Raksti sniedza

amerikāņu sabiedrībai faktiski pirmo informāciju par Latviju un latviešiem, un pirmais no tiem, pēc paša K. Ozola dotajām ziņām, ticis publicēts laikrakstā "The New York Times" 1918. gada 30. jūnijā. Tajā K. Ozols kategoriski noraidīja viedokli par latviešu pievēršanos boļševismam, galvenajos vilcienos raksturojot latviešus kā kulturālu un politiski nobriedušu zemnieku tautu. Pēc divām nedēļām tajā pašā laikrakstā viņš raksturoja Vācijas nepatiku pret latviešiem kā galveno iemeslu propagandai par boļševisma iespaidu šajā tautā, vēl pēc dažām dienām – atkal centās pamatot zemniecības un boļševisma nesavienojamību. Apmēram šajā pašā laikā K. Ozols kļuva par jaunizveidotās Krievijas inženieru sabiedrības Amerikā pirmo priekšsēdētāju un kā tāds kontaktējās arī ar Krievijas Pagaidu valdības vēstnieku Vašingtonā B. Bahmetjevu. Vēlāk K. Ozols atcerējās, ka sarunā ar viņu ieteicis tam "ņemt tālredzīgāku politisku kursu, neapkarot mazo tautu centienus un, kaut zobus sakodušiem, atklāti deklarēt, vismazākais, šo tautu autonomijas atzīšanu, norādot, ka tikai šādā veidā varēs uzvarēt lieliniekus". Tomēr B. Bahmetjevam "grūti tas bija saprotams un politiski neiespējams", tāpēc K. Ozols sīkāk izklāstījis uzskatus šajā jautājumā arī vēstniecības sekretāram – bijušajam Somijas vicegubernatoram un tieslietu profesoram Sergejam Korfam, taču tas "vēl optimistiskāk skatījās uz notikumiem un visas tautu separātiskās tieksmes uzskatīja par pārejošu parādību, kurai nav piegriežama nopietna vērība".⁶⁰

Vienlaikus 1918. gadā bija vērojama ASV dzīvojošo latviešu (viņu kopskaitis šajā laikā tiek vērtēts dažādi, apmēram no 40 000 līdz pat 70 000 cilvēku) nacionāla rakstura darbības aktivizēšanās. 30. jūnijā Bostonā notika Masačūsetsas pavalsts latviešu pārstāvju sapulce, kura pieņēma rezolūciju ASV valdībai un prezidentam: "Mēs, padevīgie [lojālie. – Ē. J.] latvieši Amerikā, kuri arvien tur piemiņā savu veco dzimteni un rūpējas par viņas neatkarīgu pašvaldību, vēlamies izteikt savu padevību Amerikas Savienoto Valstu lietai, kā arī sabiedroto lietai, viņu tieksmei nodibināt vienlīdzīgas, cilvēcīgas tiesības un neatkarīgu pašvaldību priekš ikvienas tautas, lielas un mazas. Tādēļ top nolemts, ka mēs, latvieši Amerikā, izsakām mūsu sirsnīgu patecību Vudrovam Vilsonam, Savienoto Valstu prezidentam, par viņa pūlīņiem nodibināt latviešu neatkarību [...] katris viens no mums pabalstīs Savienotās Valstis un viņas sabiedrotos šinī grūtā cīņā finansiāli, morāli un fizikāli [...] Mēs, Amerikas latvieši, gribam izteikt [...] protestu pret Vāciju jeb viņas sabiedrotiem, kuri uzmācas latviešiem atņemt viņu neatkarīgu pašvaldību, un tāpat arī pret jebkuru mēģinājumu no Vācijas puses iecelt kādu vācu valdnieku mūsu vecajā dzimtenē. [...] gribam joprojām, tāpat kā to pēdējos 3 gados esam darījuši, pabalstīt Latviešu strēlniekus ar visu mūsu finansiālu, morāles un fizisko spēju, kuri līdz ar sabiedrotiem ir cīnījušies par mūsu vecās dzimtenes neatkarību. Mēs tālāk vēlamies izteikt protestu pret ikvienas neatkarīgas tautas vai valsts Eiropā, kura iejaucas Latviešu tautas darīšanās un meklē izeju uz jūras caur mūsu veco dzimteni, kura tagad nepareizi top pārvaldīta no centrālām valstīm."⁶¹

Savukārt 1918. gada 8. novembrī Bostonas Jaunekļu kristīgās savienības (*Young Men's Christian Association*) ierēdnis Pēteris Roze vēstulē Latviešu Pagaidu nacionālās padomes pārstāvim Z. Meierovicam izteica prieku par to, ka “Tēvijā ir vēl cilvēki, kas nav pārvērtušies par boļševikiem”, un informēja par Amerikas Latviešu tautiskās savienības izveidošanu. Viņš arī solīja, ka jaunizveidotās organizācijas mērķis ir “rūpēties par latviešu interesēm Baltijā un palīdzēt, kādā veidā tik iespējams”. Interesanti, ka tālāk P. Roze puda apmierinātību par Z. Meierovica pausto nodomu apmeklēt ASV (viņš pat izteica cerību, ka “sabiedrotie darīs to labāko, lai palīdzētu segt Jūsu ceļa izdevumus uz Ameriku”) un pozitīvi novērtēja vēlmi tuvināties ASV: “Tas ir ieteicams, ja Amerika ir vislabākā draudzene mūsu Tēvijā, Amerika karo, lai demokrātija taptu nodrošināta visā pasaulē.”⁶²

1918. gada 15. decembrī Bostonā iznākošais laikraksts “Amerikas Vēstnesis” ziņoja, ka 30. novembrī no Kopenhāgenas saņemta ziņa, ka Rīgā “tikusi pasludināta Latviešu republika tautas padomes un lielas tautas daļas klātbūtnē”, tālāk paužot pat zināmu pārstiegumu un arī apmierinājumu par to: “Mums šeit Amerikas latviešiem šī ziņa nāk kā “pērkona spēriens no skaidrām debesīm”, jo viena daļa latvieši pastāvīgi cerēja redzēt tā saukto Ļeņina–Trocka valdības sistēmu Latvijā ar tā saucamo proletariāta diktatūru priekšgalā.” Saskaņā ar redakcijas uzskatu notikušais apliecināja, ka liela tautas daļa tomēr vēlas izveidot demokrātisku valsti (1919. gada 1. numurā tika publicēts Z. Meierovica 30. oktobra raksts Lielbritānijas valdībai un tās 11. novembra atbilde ar Latviešu Pagaidu nacionālās padomes atzišanu par tautas interešu pārstāvniecības orgānu, kā arī Z. Meierovica 27. oktobra vēstule tautiskās savienības Bostonas nozares vadītājam un laikraksta redaktoram Jēkabam Zibergam). Savukārt 1919. gada 3.–5. janvārī Ņujorkā tika organizēta 1. Amerikas latviešu nacionālā konference (kongress), kuras 30 dalībnieki atzina Latvijas Pagaidu valdību *de facto*. Lai arī jau šajā laikā bija vērojams politiskās vienprātības trūkums starp kopumā mazskaitlīgajām ASV latviešu organizācijām (arī starp kongresa dalībniekiem nebija pilnīgas vienprātības, vai Latvijai ir jābūt neatkarīgai pilnībā), tomēr kongress nosūtīja apsveikuma telegrammu Z. Meierovicam uz Parīzi un vēstījumu ASV prezidentam V. Vilsonam, kurā lūdza to apstiprināt pieturēšanos pie tautu pašnoteikšanās principa un tā attiecināšanu arī uz Baltijas tautām, kā arī izvirzīt Baltijas tautu jautājuma izšķiršanu miera sarunās Parīzē. Turklāt zīmīgi, ka aicinājumā prezidentam tika norādīts arī uz lietuviešu teritoriālo pretenziju nepamatotību attiecībā pret Latviju (šajā laikā atsevišķos ASV izdevumos parādījās lietuviešu autoru raksti ar “prasībām” pēc Kurzemes un Latgales, uz kuriem ar atbildes rakstiem centrālajos laikrakstos uzstājās K. Ozols).⁶³

Vēl pirms Latvijas pārstāvju iecelšanas ASV Latvijas valsts intereses aktīvi aizstāvēja Amerikas Latviešu tautiskā savienība. Jau 1918. gada 26. decembrī tā iesniedza Valsts departamentā paziņojumu, ka gatavojas visiem spēkiem veicināt tirdzniecības sakaru izveidošanu starp ASV un “Baltijas provincēm” (tas pats tika atkārtots arī 1919. gada 21. janvāra iesniegumā). 27. martā dotajā

atbildē R. Lansings formulēja amerikāņu aktuālās politikas pamatprincipus pret Baltijas tautām – gatavību atzīt to pašnoteikšanās principus, ievērojot “kaimiņtautu intereses”, gatavību dot iespēju Latvijas Pagaidu valdībai izklāstīt savu stāvokli Parīzes Miera konferencē un iespēju Amerikas latviešu savienības pārstāvjiem tikties ar amerikāņu delegāciju Parīzē.⁶⁴

1919. gada pavasarī samērā aktīvus sakarus ar Latvijas delegāciju Parīzē (konkrēti J. Čaksti) uzturēja K. Rāviņš no Filadelfijas. Piemēram, pavasarī un vasarā viņš nosūtīja uz Parīzi vairākas dažādu grāmatu paciņas “dūšīgiem latviešu strēlniekiem” (acīmredzot – Latvijas Pagaidu valdības bruņoto spēku karavīriem; reāli grāmatas tika nodotas Francijā esošajiem un aizvešanu uz dzimteni gaidošajiem vairākiem simtiem bijušā Krievijas ekspedīcijas korpasa vai no vācu gūsta Francijā nonākušajiem latviešu tautības karavīriem), rakstot, ka ASV latvieši ir “gatavi darīt visu, kas stāv viņu spēkos, lai kaut kādi varētu līdzēt tiklab morāliskā, kā arī materiāliskā ziņā mūsu kareivjiem un dzimtenei”. Viņš arī uzsvēra, ka palīdzības darba nodrošināšanai nepieciešama pārstāvja nosūtīšana uz ASV, un lūdza vērsties pie latviešiem ASV ar “vispārēju uzsaukumu”. 29. maijā viņš vēlreiz atgādināja par uzsaukuma sniegt atbalstu “tautiešiem dzimtenē” nepieciešamību, atzīmējot, ka pretējā gadījumā ievērojama daļa latviešu pakļaujas kreisajai propagandai, ka Krievijā un arī Latvijā, kur pastāv vai daļēji pastāv padomju vara, valda pārticība. Sekojot minētajam pamudinājumam, jūnijā beigās Z. Meierovica vadītā Latvijas delegācija Parīzē patiesi vērsās pie ASV latviešiem ar uzsaukumu, kurā izklāstīja Latvijas smago stāvokli un aicināja sniegt atbalsta ziedojumus mantās (attiecīgajām amerikāņu organizācijām) un naudā (tieši delegācijai Parīzē). Tāpat jūnijā K. Rāviņš informēja delegāciju par gada sākumā vairāku ASV latviešu izveidotās “Amerikas–Latvijas tirdzniecības savienības” (*American-Lettish Commercial League*) ne sevišķi veiksmīgo darbību, 14. jūnijā Filadelfijā sarīkoto vietējās Latviešu palīdzības biedrības vakaru Latvijas trūkumcietēju atbalstam ar apmēram 75 personu piedalīšanos (tīrais ienākums veidoja 127,75 dolārus), tautiskās savienības veikto divu Liepājā izdoto laikrakstu numuru (“Latvijas Sargs” un “Strādnieku Avīze”) reproducēšanu un izplatīšanu u.c. jautājumiem. 31. jūlijā K. Rāviņš informēja delegācijas locekli A. Bergu Parīzē, ka uzsaukums latviešiem saņemts, tiks pavairots 5000 eksemplāros un izplatīts (augustā tas arī tika izdarīts, tipogrāfiski iespiežot neliela formāta uzsaukumu⁶⁵), rezultātā tas “noskaidros tos melus un baumas, kādas pie mums laiž klajā vietējie latviešu boļševiki”. Viņš arī sūtīja delegācijai izgriezumus no ASV laikrakstiem ar informāciju par Latviju vai latviešiem.⁶⁶ Tāpat K. Rāviņš jau kopš 1919. gada pavasara aktīvi sarakstījās ar Latvijas pārstāvniecību Londonā un tās padomnieku J. Ķemani, arī viņu informējot par latviešu noskaņojumu un stāvokli ASV, kā arī piesūtot amerikāņu un ASV krievu preses izgriezumus par situāciju Latvijā.⁶⁷

1919. gada pavasara un vasaras mēnešos tautiskā savienība sniedza Latvijas delegācijai Parīzē kaut nelielu, bet sarežģītajā situācijā ārkārtīgi būtisku materiālo atbalstu. Piemēram, 1919. gada 21. jūnijā Z. Meierovics Parīzē

pateicās J. Zibergam par gatavību sniegt atbalstu un lūdza sūtīt naudu tieši viņam uz Franciju, kur tā tiks izmantota delegācijas uzturēšanai. Turpmāk, vismaz līdz 1919. gada beigām, Latvijas pārstāvniecība Parīzē samērā regulāri saņēma naudas sūtījumus no tautiskās savienības, izsakot par tiem pateicību un solot nosūtīt uz Rīgu.⁶⁸

Kopumā atbalsts jaunajai Latvijas valstij no ASV dzīvojošo latviešu puses bija jūtams, kaut arī bija daudzi komunistiski noskaņoti cilvēki. Bostonas Latviešu strādnieku biedrība (*Lettonian Workingmen's Accociation of Boston*) 1919. gadā uzturēja sakarus ar Latvijas Informācijas biroja vadītāju Georgu Bisenieku Londonā, turklāt attiecīgā sarakste lielā mērā apstiprina iepriekš minēto par ilgās atrautības no dzimtenes radīto uzskatu savdabīgumu, kas raksturojams kā zināms politiskā kreisuma un, kas pirmajā acu uzmetienā šķiet paradoksāli, taču šajā gadījumā ir visai likumsakarīgi, nacionālisma sajaukums. Piemēram, 1919. gada 29. jūlijā biedrības priekšsēdētājs notārs Rūdolfs Zālītis no Bostonas rakstīja G. Biseniekam Londonā: “Man ir nesa-protama Jūsu nostāšanās attiecībā pret tā sauktajiem boļševikiem, jo, cik es saprotu krievu valodu, tad boļševiki nozīmē, tulkojot, lielinieki jeb vairākums no tautas. Es personīgi domāju, ka minētie tādi paši strādnieki kā citi visi Latvijas strādnieki, un es neredzu, ka pret tiem vedama cīņa ar mašīnu flintēm un citādiem nāvīgiem ieročiem, jo mūsu galvenais ienaidnieks ir vācu mužniecība, no kuras jūga katrs latvietis grib atsvabināties, bet, kā redzams, tad [tā] sauktā latvju valdība ieņem draudzīgāku pozīciju pret vāciešiem nekā pret lieliniekiem. Cik man zināms, tad lielinieki cīnās par Latvijas neatkarību, tas ir, lai būtu svabada no visiem apspiedējiem, latviešu un vācu kungiem, kuri vēlas ekspuatēt Latvijas strādnieku.” Savukārt 21. augusta vēstulē R. Zālītis turpināja uzdot jautājumus: “Vai Jūs man nevarētu garāki paskaidrot, kādēļ Latviešu valdībā tiek pielaisti vācieši un žīdi? Pēc maniem ieska-
tiem tiem nav nekādas daļas par Latviju, jo vāciešiem ir Vācija un žīdiem Palestīna. Tālāki, es domāju, ka minēto elementu pielaišanā valdības sastāvā tiks baroniem atstātas muižas, tāpat kā agrāki vecos laikos. Es nevaru saprast, kādēļ latvieši joprojām grib palikt zem vācu baronu tupeles. Ja “boļševiki” ir labi zemes konfiscētāji, tad, man liekas, viņus tiešām vajadzētu iesaukt Baltijā un uzdot iztīrīt to no baroniem un citiem Latvijas strādnieku kakla kungiem, tad Latvija būs brīva un tīra un varēs nostāties ar lepnumu citu tautu priekšā.”⁶⁹ Tieši šajā laikā norisa ASV Komunistiskās partijas veidošanās process, kas tika noslēgts 1. septembrī ar dibināšanas kongresu Čikāgā (šajā laikā Latviešu sociāldemokrātu koporganizācijā ASV un Kanādā bija 1606 biedri). Zīmīgi, ka tās centrālkomitejā uzreiz tika ievēlēti arī trīs latvieši un kongresa laikā atskaņoto Internacionāli spēlēja Čikāgas latviešu orķestris (1920. gada janvārī komunistu darbība ASV tika izsludināta par nelegālu, un turpmāk tie darbojās pagrīdē).⁷⁰ 1919. gada vasarā ASV dzīvojošie kreisi noskaņotie latvieši saziedoja vairāk nekā 1600 dolāru, kas tika dāvināti Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas Liepājas organizācijai un tās laikrakstam “Strādnieku Avīze”.⁷¹

Nav iespējams neatzīmēt Ņujorkas luterāņu mācītāja Kārļa Podiņa uzstāšanos ar runu ASV Kongresa Ārlietu komisijā 1919. gada 29. augustā. Viņš uzstājās kā "Latvijas pārstāvis", kaut arī ASV dzīvoja jau ilgstoši un bija šis valsts pilsonis (to viņš arī komisijas priekšā atzina). Sēde bija veltīta miera līguma jautājumam ar Vāciju, un tajā bez K. Podiņa uzstājās arī Igaunijas, Lietuvas un Ukrainas pamatnāciju pārstāvji, informējot par savu zemju situāciju. Savā runā K. Podiņš isumā skāra Latvijas ģeogrāfisko stāvokli, latviešu tautas sociālo stāvokli, izglītības līmeni, traģisko vēsturi un perspektīvo saimniecisko situāciju, kā arī sniedza ieskatu Latvijas pašreizējā situācijā: konstatējot, ka 20–25% tautiešu ir lielinieki, viņš centās iemeslu tam atrast vāciešu sagādātajās ciešanās, pieminēja arī savu boļševiku varas laikā cietušo brāli – "cietumu darbinieku" utt. K. Podiņš uzsvēra, ka "Latvija ir pelnījusi mūsu lielās valsts atzišanu, jo mūsu senči nekad nav tik daudz cietuši kā latvieši".⁷² Kopumā runa bija emocionāla, labi iecerēta, taču diezgan haotiska un vietām neprecīza.

Jāsecina, ka jau 1918. gada nogalē un 1919. gada sākumā Latvijas politiskā elite un Pagaidu valdība pievērsa zināmu uzmanību ASV un tās realizētajai politikai, cerot uz politisku, militāru un sociālu (pārtikas) atbalstu. Savukārt ASV valdība un tās iestādes, kaut arī 1918. gadā sāka ievērot Baltijas valstu izveidošanos un intereses, pievērsa tām vienīgi virspusēju, pastarpinātu uzmanību savas attieksmes pret Krievijas problēmu ietvaros. Ievērojamu atbalstu vai lobiju konkrētajā situācijā atšķirībā, piemēram, no lietuviešiem nevarēja sniegt arī ASV dzīvojošie latvieši (salīdzinoši mazais skaits, politiskās vienotības trūkums un zināmais kreisums). Sakari starp abu valstu delegācijām tika nodibināti Parīzes miera konferencē 1919. gada sākumā, kad pašā ASV administrācijā vēl nebija izveidojies skaidrs viedoklis par izturēšanos pret Krieviju un tās bijušajā teritorijā izveidotajām valstīm. Tomēr līdz vasarai tas tika noskaidrots – un malā nogāja delegācijas sastāvā bijušie Baltijas valstu neatkarības atzišanas piekritēji. Tādējādi Latvijas pusei Parīzē izdevās gūt zināmas sekmes pārtikas piegāžu panākšanā un īpašas misijas nosūtīšanā uz Latviju, taču minēto noteica vairāk amerikāņu interese par kārtības atjaunošanu un saglabāšanu reģionā, novēršot un apturot boļševisma izplatīšanos šeit un Eiropā kopumā. Turpretī politiskā un militārā atbalsta meklējumos panākumu faktiski nebija, tomēr minētie sakari vienlaikus veidoja abu valstu attiecību sākumu, kas noslēgsies ar Baltijas valstu atzišanu no ASV puses tikai 1922. gadā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Apskats sagatavots, balstoties uz: Papers Relating to the Foreign Policy of the United States (turpmāk – FRUS). 1918. Russia. – Vol. I. – Washington, 1931. – P. 380–456; 1918. Russia. – Vol. II. – Washington, 1932. – P. 754–

- 830; 1919. Russia. – Washington, 1937. – P. 56–670; *Foglesong D.* Sojedinjonnije Shtati, problema samoopredelenija nacij i borjba protiv bolshevikov v Pribaltike. 1918–1920. – Str. 602–626; *Cohen W.* Empire without Tears. America's Foreign Relations 1921–1933. – Philadelphia, 1987. – P. 83–85; u.c.
- ² *Zelče V.* Informācija par 1905. gada revolūcijas notikumiem Latvijā ārvalstu laikrakstos // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1998. – Nr. 1. – 81.–85. lpp.
- ³ Sikāk sk.: *Akmentiņš O., Bērziņa L.* Latvijas ideja Amerikā. – Bostona, 1968; *Dūma L., Paeglīte Dz.* Revolucionārie latviešu emigranti ārzemēs 1897–1919. – Rīga, 1976; *Ventaskraste A.* Zviedrijas arhīva dokumenti par latviešu sociāldemokrātiem Amerikā 20. gadsimta sākumā // Latvijas Arhīvi. – 2000. – Nr. 3. – 53.–74. lpp.
- ⁴ *Līgotņu Jēkabs.* Latvijas valsts dibināšana (Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome). Latvijas valsts tapšanas pirmais posms (līdz 18. novembrim 1918). – Rīga, 1925. – 121. lpp.
- ⁵ *Šilde Ā.* Latvijas vēsture 1914–1940. – Stokholma, 1976. – 173. lpp.
- ⁶ *Līgotņu Jēkabs.* Latvijas valsts dibināšana .. – 254.–256. lpp.; *Klīve Ā.* Brīvā Latvija. Latvijas tapšana. Atmiņas, vērojumi un atzinumi. – B. v., 1969. – 256. lpp.
- ⁷ *Bilin V., Zdanovich A., Korotajev V., Sedunov A., Totrov J.* Inostrannije razvedki v Pribaltike i ih vzaimodejstvije so specsluzhbamī limitrofnih gosudarstv, napravlennoje protiv SSSR: 1918–1941 gg. // Trudi obshchestva izuchenija istoriji otechestvennih specsluzhb. Tom IV. – Moskva, 2008. – Str. 255.
- ⁸ FRUS. 1918. Russia. – Vol. I. – P. 381, 411, 413, 420, 421, 423, 432.
- ⁹ FRUS. 1918. Russia. – Vol. II. – P. 821, 822, 829, 830.
- ¹⁰ *Līgotņu Jēkabs.* Latvijas valsts dibināšana .. – 273., 274. lpp.; *Seskis J.* Latvijas valsts izcelšanās pasaules kara notikumu norisē. Atmiņas un apcerējumi (1914–1921). – Rīga, 1991.– 63., 66.–68., 108. lpp.
- ¹¹ *Klīve Ā.* Brīvā Latvija. Latvijas tapšana. Atmiņas, vērojumi un atzinumi. – 289. lpp.
- ¹² Iesniegto tekstu sk.: FRUS. 1918. Russia. – Vol. II. – P. 833–835.
- ¹³ *Andersons E.* Latvijas vēsture 1914–1920. – Stokholma, 1967. – 323. lpp.; *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. – I daļa. – Stokholma, 1982. – 354., 355. lpp.
- ¹⁴ *Klīve Ā.* Brīvā Latvija. Latvijas tapšana: Atmiņas, vērojumi un atzinumi. – 303., 331. lpp. Līgotņu Jēkabs gan apgalvo, ka šis J. Čakstes kā Latviešu Centrālās bēgļu apgādāšanas komitejas priekšsēdētāja un J. Kreicberga kā tās zvejniecības nodaļas vadītāja brauciens uz ASV bijis iecerēts jau 1917. gadā, turklāt pastāvējis nodoms lūgt finansiālu atbalstu amerikāņu miljonāra Endrjū Kārnegī (*Carnegie*) vadītajam fondam Ņujorkā, tomēr abi tikuši tikai līdz Zviedrijai un 1917. gada marta beigās atgriezušies Petrogradā. – *Līgotņu Jēkabs.* Latvijas valsts dibināšana .. – 22. lpp.
- ¹⁵ FRUS. 1918. Russia. – Vol. II. – P. 836, 837.
- ¹⁶ FRUS. The Paris Peace Conference. 1919. – Vol. I. – Washington, 1942. – P. 88 (Report on the Inquiry).
- ¹⁷ *Andersons E.* Latvijas vēsture 1914–1920. – 323., 324. lpp.

- ¹⁸ *Skirius J.* Lietuvos užatlantės diplomātija 1918–1929 metais: santykiu su JAV politiniai ir ekonominiai aspektai. – Vilnius, 1995. – P. 77.
- ¹⁹ FRUS. 1918. Russia. – Vol. II. – P. 850, 851.
- ²⁰ FRUS. The Paris Peace Conference. 1919. – Vol. II. – Washington, 1942. – P. 469.
- ²¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 2570. f., 3. apr., 1148. l., 154. lp.
- ²² FRUS. 1918. Russia. – Vol. II. – P. 860, 861.
- ²³ Sk., piemēram: Letts Appeal for Aid against Bolsheviki // The New York Times. – 1918. – Dec. 20 (īss atreferējums 10. dec. no Stokholmas sniegtajai ziņai par Sarkanās armijas tuvošanos Rīgai un Latvijas valdības lūgumu sniegt tai Antantes valstu atbalstu).
- ²⁴ LVVA, 2575. f., 1. apr., 45. l., 10.–19. lp.; FRUS. The Paris Peace Conference. 1919. – Vol. II. – P. 480, 481 (1918. g. 20. dec. iesniegtais dokuments publicēts ar Latvijas Pagaidu valdības pārstāvja H. Simsona parakstu).
- ²⁵ *Meierovics Z.* Latvijas patstāvības doma Pēterpilī (atmiņas no 1916.–1918. g.) // Brīvā Zeme. – 1919. – 18. nov.
- ²⁶ FRUS. The Paris Peace Conference. 1919. – Vol. I. – P. 312.
- ²⁷ FRUS. 1919. Russia. – P. 667, 668; Ministru Prezidents K. Ulmanis par ārzemju braucienu // Latvijas Sargs. – 1919. – 7. marts; *Paegle S.* Kā Latvijas valsts tapa. – Rīga, 1923. – 244. lpp.; *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks, politiķis, diktators, moceklis. – Rīga, 1992. – 113. lpp. (Edgars Dunsdorfs šeit kļūdījies, S. Paegles vietā minot finanšu ministru K. Puriņu, kā arī atreferējot Osborna ziņojumu – viņš raksta, ka K. Ulmanis lūdzis aizdevumu četrus–piecus miljonus mārciņu, kamēr patiesībā dokumentā minēts viens miljons). E. Dunsdorfs raksta, ka vizīte pie L. Osborna notikusi 23. janvārī, bet pats L. Osborns savā 23. janvāra ziņojumā – ka 6. un 7. janvārī. Atklāts paliek jautājums, kāpēc viņš to dara ar tik lielu novēlošanos.
- ²⁸ *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve .. – 115.–117. lpp.
- ²⁹ LVVA, 1313. f., 2. apr., 31. l., 2., 8. lp.
- ³⁰ Turpat, 1. apr., 5. l., 8., 9., 10. lp.
- ³¹ *Tarulis A.* American–Baltic Relations 1918–1922: The Struggle over Recognition. – Washington, 1965. – P. 131.
- ³² LVVA, 1313. f., 1. apr., 6. l., 12., 13. lp.
- ³³ Turpat, 5. l., 87. lp.
- ³⁴ Turpat, 2570. f., 14. apr., 744. l., 1. lp. (M. Ķeniņa personiskā lieta); 2. apr., 63. l., 68.–70. lp.
- ³⁵ Turpat, 2570. f., 14. apr., 1131. l., 3. lp. (K. Ozola personiskā lieta).
- ³⁶ Turpat, 1313. f., 2. apr., 31. l., 16. lp.
- ³⁷ Turpat, 2575. f., 1. apr., 31. l., 57.–59. lp. (K. Ozola 1919. g. 21. febr. raksts V. Vilsonam). Raksts publicēts: Amerikas Vēstnesis. – 1919. – 15. maijs; *Ozols K.* Darbs un atmiņas Latvijai topot // Latvijas Kareivis. – 1934. – 19., 28. sept., 5., 12. okt.
- ³⁸ FRUS. 1919. Russia. – P. 672, 673.
- ³⁹ *Ozols K.* Darbs un atmiņas Latvijai topot // Latvijas Kareivis. – 1934. – 12., 19., 21. okt.
- ⁴⁰ LVVA, 1313. f., 1. apr., 13. l., 277. lp. (Ziņojums Nr. 3. Latvijas delegācijas un ārlietu ministra darbība no 17. līdz 24. martam pēc protokoliem); 2. apr., 31. l., 46. lp.

- ⁴¹ Sk.: LVVA, 1313. f., 2. apr., 31. l., 50.–52. lp.
- ⁴² *Ozols K.* Darbs un atmiņas Latvijai topot // Latvijas Kareivis. – 1934. – 21. okt., 4. nov.
- ⁴³ LVVA, 1313. f., 2. apr., 31. l., 2., 27., 34., 37., 40., 46., 48.–76. lp.; 1. apr., 13. l., 232. lp. (Ziņojums Nr. 2. Latvijas delegācijas un Ārlietu ministrijas darbība no 10. līdz 17. martam 1919).
- ⁴⁴ LVVA, 1313. f., 1. apr., 13. l., 254. lp. (Ziņojums Nr. 4 par Latvijas Ārlietu ministrijas un Latvijas delegācijas darbību pēc protokoliem no 24. marta līdz 1. aprīlim).
- ⁴⁵ Sk.: FRUS. The Paris Peace Conference. 1919. – Vol. XI. – Washington, 1945. – P. 147.
- ⁴⁶ FRUS. The Paris Peace Conference. 1919. – Vol. III. – Washington, 1943. – P. 125.
- ⁴⁷ LVVA, 1313. f., 1. apr., 13. l., 316. lp. (Ziņojums Nr. 9 par Latvijas delegācijas un ārlietu ministra darbību no 16.–31. maijam pēc delegācijas protokoliem).
- ⁴⁸ *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. – I daļa. – 355. lpp.; Tautas Padomes priekšsēdētājs J. Čakste par Latvijas stāvokli Parīzē // Kurzemes Vārds. – 1919. – 4. jūl. Pēc atzišanas saņemšanas no ASV Latvijas sūtnis Francijā O. Grosvalds 1922. gadā izteica pateicību S. Morisonam, uz ko pēdējais atbildēja, paužot savu apmierinājumu par notikušo. – Amerikas de jure atskaņas // Latvijas Kareivis. – 1922. – 14. sept.
- ⁴⁹ A. Latvijas labvēļi ārzemēs // Jaunākās Ziņas. – 1919. – 15. jūl.
- ⁵⁰ Latvijas starptautiskais stāvoklis // Baltijas Vēstnesis. – 1919. – 26. jūl.; *Meierovičs Z.* Latvijas patstāvības doma Pēterpilī (atmiņas no 1916.–1918. g.) // Brīvā Zeme. – 1919. – 18. nov.
- ⁵¹ A Bibliography of Writings by Rear Admiral Samuel Eliot Morison, USN. Pieejams: http://www.history.navy.mil/library/guides/morison_bib.htm (skatīts 2010. g. 25. sept.).
- ⁵² *Ozols K.* Darbs un atmiņas Latvijai topot // Latvijas Kareivis. – 1934. – 21. okt., 9., 18. nov.
- ⁵³ *Puga A.* Burzhuaznaja Latvija v politike SŠA po “russskomu voprosu” v 1920 godu // Zapadnij imperializm i Pribaltika. Sbornik nauchnih trudov / Otv. red. A. Varslavan. – Rīga, 1986. – Str. 15.
- ⁵⁴ FRUS. The Paris Peace Conference. 1919. – Vol. IV. – Washington, 1943. – P. 524, 589–593, 641, 642, 655, 656, 690–692; Vol. XII. – P. 147–150.
- ⁵⁵ *Hoover H.* An American Epic. Famine in Forty-Five nations. Organizations Behind the Front 1914–1923. – Vol. 2. – Chicago, 1960. – P. 318.
- ⁵⁶ *Tarulis A.* American–Baltic Relations 1918–1922: The Struggle over Recognition. – P. 135, 162, 163, 176.
- ⁵⁷ LVVA, 1313. f., 1. apr., 13. l., 6., 316. lp. (Ziņojums Nr. 9 par Latvijas delegācijas un ārlietu ministra darbību no 16.–31. maijam pēc delegācijas protokoliem un J. Seska 1919. g. 11. jūl. raksts Z. Meierovicam par sakariem ar ASV luterāņu baznīcas pārstāvjiem).
- ⁵⁸ LVVA, 1313. f., 1. apr., 5. l., 235., 247. lp.; 6. l., 105. lp.; *Ozols K.* Darbs un atmiņas Latvijai topot // Latvijas Kareivis. – 1934. – 9. nov.
- ⁵⁹ K. Ozola biogrāfiju sīkāk sk.: LVVA, 2570. f., 14. apr., 1138. l., 2.–13. lp.; Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991. Biogrāfiska vārdnīca / Sast. Ē. Jēkabsons, V. Ščerbinskis. – Rīga, 2003. – 231., 232. lpp.

- ⁶⁰ *Ozols K.* Amerika Latvijas tapšanas sākumā // Jaunākās Ziņas. – 1922. – 4. aug.; *Ozols K.* Darbs un atmiņas Latvijai topot // Latvijas Kareivis. – 1934. – 5., 10. aug.
- ⁶¹ Bostonas Latviešu Rezolūcija // Amerikas Vēstnesis. – 1918. – 15. jūl.
- ⁶² LVVA, 2575. f., 1. apr., 159. l., 27., 28. lp.
- ⁶³ Sk.: LVVA, 2575. f., 1. apr., 202. l., 1.–62. lp. (Latvijas valdības amatpersonu un ASV latviešu 1919. g. sarakste); Latviešu Republika // Amerikas Vēstnesis. – 1918. – 15. dec.; Amerikas Vēstnesis. – 1919. – 1. janv.; Amerikas Latviešu pirmais nacionālais kongress // Amerikas Vēstnesis. – 1919. – 15. janv.; *Ozols K.* Darbs un atmiņas Latvijai topot // Latvijas Kareivis. – 1934. – 19., 23. sept.
- ⁶⁴ *Tarulis A.* American–Baltic Relations 1918–1922: The Struggle over Recognition. – P. 168.
- ⁶⁵ LVVA, 2575. f., 1. apr., 156. l., 21., 22. lp. (uzsaukums “Amerikas Latviešiem!”).
- ⁶⁶ LVVA, 1313. f., 1. apr., 16. l., 53., 56.–58., 65.–68., 72., 73., 82. lp. (K. Rāviņa 1919. g. 24. apr. un 29. maija raksti J. Čakstem, 15., 27. jūn., 31. jūl. raksti, uzsaukums ASV latviešiem).
- ⁶⁷ LVVA, 2575. f., 1. apr., 156. l., 1.–35. lp.
- ⁶⁸ Latvijas Ārlietu ministra vēstule J. Ziebergam // Amerikas Vēstnesis. – 1919. – 15. jūl.; [14. oktobra] Vēstule no Parīzes // Amerikas Vēstnesis. – 1919. – 15. nov.; [26. novembra] Vēstule no Francijas // Amerikas Vēstnesis. – 1920. – 1. janv.; 12. janvāra [Vēstule no Francijas] // Amerikas Vēstnesis. – 1920. – 15. febr.
- ⁶⁹ LVVA, 2575. f., 1. apr., 159. l., 4., 10. lp.
- ⁷⁰ *Dūma L., Paeglīte Dz.* Latviešu emigranti ārzemēs 1897–1919. – 284.–286., 296. lpp.
- ⁷¹ Amerikas biedri – Latvijas Sociāldemokrātiskajai Strādnieku Partijai // Sociāldemokrāts. – 1919. – 15. sept.
- ⁷² LVVA, 5969. f., 1. apr., 15. l., 1.–2. lp.

Ēriks Jēkabsons

LATVIA AND THE UNITED STATES OF AMERICA: THE FIRST CONTACTS IN 1918–1919

Summary

From the very beginning of its existence the Latvian government manifested clear orientation towards the Antante powers: the United Kingdom, France and the USA. Besides, Latvia, like all other countries exhausted by World War I and the subsequent conflicts, laid great importance on the possible political and economic assistance from the USA, which had become the greatest power, and hoped to receive its support, in spite of the restrained and even peculiar policies of this power. During late 1918 – early 1919 Latvia's political elite and provi-

sional government paid considerable attention to the USA and followed its policies, in the hope of receiving political, military and humanitarian (food) aid from it. The US government and other authorities, however, although having noticed the fact of the establishment of the Baltic States in 1918 and having begun to follow their interests, indirectly paid these countries only superficial attention as part of the East European region that laid in the sphere of interests of Russia (as its former territories). The Latvian community in the USA (due to their relatively small numbers, lack of political unity and a somewhat leftist orientation) was unable to provide serious support or lobby in this regard either. Contacts between the US and Latvian delegations were established during Paris Peace Conference in early 1919, at the time when the US administration had not yet come to a clear position on how to treat Russia and the states established in its former territories. By the summer of that year, however, the position had been elaborated and those members of the US delegation, who had advocated the recognition of the independence of the Baltic States, fell into the shade. Thus, while the Latvian side managed to achieve certain success in Paris with regard to food aid and a special mission to be sent to Latvia, this was mostly due to the American interest in the restoration and maintenance of order in the region by preventing and stopping the spread of Bolshevism there and in Europe in general. No actual progress was achieved in the pursuit of political and military support, yet the established contacts provided a base for bilateral relations that only in 1922 were crowned with the recognition of the Baltic States by the USA.

The present paper aims to analyze the Latvian–US political and economic contacts from 1918, when along with the formation of the Provisional National Council of Latvia the first contacts between Latvia and US officials started to develop, till the spring of 1919, when the first informal contacts between the Latvian and US delegations were established (the specified chronological borders are slightly extended in the analysis of the activities of the Latvian community in the USA). Due to the limited size of the paper, the work of the US mission headed by Warwick Green from April 1919 onwards and the launching of the operation of the American Aid Administration in Latvia during the same period remain outside the scope of attention as these themes need to be addressed separately. The paper briefly examines the Baltic aspect of the US Russian policy in 1918–1919, the emigration of Latvians to the USA from the end of the 19th century and their social and political activities in their new country of residence in the respective period, the reports by the US diplomatic and consular representatives on Latvia from Russia and Europe in 1918–1919 as well as the Latvian–US contacts and their character in Paris Peace Conference.

Ainārs Lerhis

LATVIJAS VALDĪBAS 1940. GADA 17. MAIJA ĀRKĀRTAS PILNVARU JAUTĀJUMS*

Runājot par Latvijas Republikas pirmā neatkarības laikmeta ārpolitikas noslēguma posmu, vēstures literatūrā nereti ticis skarts jautājums par Latvijas valdības 1940. gada 17. maija ārkārtas pilnvarām Latvijas diplomātiem. Lai gan pilnvaru jautājumam gan preses publicistikā, gan zinātniskos pētījumos tikusi veltīta pat visai ievērojama uzmanība, tomēr detalizētāk pētīta šo pilnvaru izpratne un to turpmākās praktiskās īstenošanas gaita ir samērā nedaudz. Pilnvaras bija iecerētas, lai varētu turpināt Latvijas valsts interešu pārstāvēšanas darbu ārzemēs ārkārtas gadījumā Otrā pasaules kara apstākļos.

Jau 1939. gada rudenī Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters bija ierosinājis speciālu pilnvaru izsniegšanu Latvijas diplomātiem darbiniekiem neatkarīgai darbībai Latvijas valsts interesēs gadījumā, ja valdības darbība ārējo apstākļu ietekmē būtu apgrūtināta vai neiespējama. Tomēr līdz 1940. gada pavasarim par ārkārtējām pilnvarām nekāds lēmums netika pieņemts.¹ Iespējas ārkārtējo pilnvaru nesēja izvēlē bija ierobežotas. 1940. gada februārī V. Munters pārrunāja pilnvaru jautājumu ar Valsts prezidentu Kārli Ulmani un sūtni Lielbritānijā Kārli Zariņu. Sūtni Londonā izvēlējās tāpēc, ka Lielbritānija bija Vācijas pretinieku galvenā lielvalsts un sūtnim bija visai liela autoritāte Londonā.² K. Ulmanis 1940. gada martā uzdeva Ārlietu ministrijai (ĀM) izstrādāt pilnvaru tekstu. Viņš uzskatīja, ka priekšrocība ir tieši sūtņu pilnvarošanai, jo tie ir “jau atzīti Latvijas pārstāvji pie attiecīgām valdībām”, pilnvarām “būšot liela nozīme kā neatkarīgās Latvijas gribas faktiskām un reālām izteicējām”.³ Vēlāk vienā no saviem politiskajiem pārskatiem 1942. gada 8. decembrī K. Zariņš rakstīja, ka 1940. gada februārī viņam ārkārtas pilnvaru

* Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika: pētījumi par vēsturi, valodu un kultūru” apakšprogrammas “Okupācijas režīmi un to sekas: politiskie, ekonomiskie, tiesiskie, sociālie un ētiskie aspekti (1940.–1965.)” 4. etapa ietvaros (2007. gadā, papildināts 2010. gadā).

projekts netika rādīts un viņa ieskati netika prasīti; pilnvaru lieta bija noslēpums.⁴ 1940. gada februārī uz konsultācijām ministrijā sakarā ar pilnvaru jautājumu tika izsaukts arī Latvijas sūtnis Vācijā Edgars Krieviņš.

1940. gada 17. maijā Latvijas Ministru kabinets, ievērojot kara laika apstākļus, nolēma piešķirt sūtnim Londonā K. Zariņam ārkārtējas pilnvaras aizstāvēt Latvijas intereses visās valstīs (faktiski – Rietumu valstīs), izņemot ģeogrāfiski tuvākās valstis Igauniju, Lietuvu, Somiju, Zviedriju, Vāciju un Padomju Savienību; izdot saistošus rīkojumus visām Latvijas misijām (izņemot misijas jau minētajās zemēs); rīkoties ar valsts līdzekļiem un kustamo un nekustamo mantu, kas ir attiecīgo misiju rīcībā; uz laiku atcelt no amata sūtņus, kā arī atcelt no amata vai pārvietot pārējos misiju darbiniekus; likvidēt pārstāvniecības, izņemot sūtniecību ASV; iecelt delegātus sapulcēm un konferencēm, kā arī ārkārtējos apstākļos nodot šo pilnvaru sūtnim ASV Alfrēdam Bilmanim. Šīs pilnvaras stātos spēkā arī tad, ja kara apstākļu dēļ Latvijas valdībai nebūtu iespējams uzturēt sakarus ar Latvijas diplomātiskajām un konsulārajām misijām Rietumeiropā, bet pilnvaru spēkā stāšanās laiku noteiktu ārlietu ministrs, dodot attiecīgu rīkojumu sūtnim Londonā. Ja tehnisku iemeslu dēļ ārlietu ministram nebūtu iespējams nodot rīkojumu sūtnim Londonā, pēdējam piešķirtās ārkārtējas pilnvaras stātos spēkā automātiski.⁵ Pilnvaru saturs netika noformēts atsevišķā dokumentā, bet gan ietilpināts lēmumā.

Valsts kanceleja 17. maija pilnvaru lēmumam, ko valdība pieņēma sēdes slepenajā daļā, 18. maijā izgatavoja norakstu un piesūtīja Ārlietu ministrijai.⁶ V. Munterš 22. maija telegrammā informēja K. Zariņu, ka “atgrieztības gadījumā Kabinets Jums piešķirīs ārkārtējas pilnvaras, pakļaujot Jums arī citas pārstāvības, kas no Rīgas atgrieztas. Pilnvaru tekstu centīšos sūtīt ar kurjeru, bet, ja [tas būs] neiespējams, te[legra]fēšu. Apstipriniet.”⁷ Pēc Lielbritānijas Ārlietu ministrijas dokumentiem redzams, ka “pilnīgi konfidenciāli” V. Munterš personīgi sevišķo pilnvaru pavadvēstuli bija datējis ar 1940. gada 23. maiju.⁸ K. Zariņš norakstu saņēma 1. jūnijā Londonā.⁹ Saņemot lēmuma tekstu, sūtnis Londonā K. Zariņš tās pašas dienas vakarā telegrafēja V. Munteram: “Saņēmu. Paldies. Visi mani spēki stāv Jūsu un mīļās dzimtenes rīcībā. Vajadzības gadījumā pilnvaras izmantošu saskaņā ar rīkojumu pēc labākās apziņas.”¹⁰

Diemžēl Latvijas ĀM neuzsāka padziļinātas informācijas sniegšanu K. Zariņam kā ārkārtas pilnvaru nesējam. ĀM plānoja, bet nekā konkrēta nedarīja, lai dibinātu Latvijas atbrīvošanas fondu ārzemēs. K. Ulmanis cerēja līdzekļus sūtniecībām pārskaitīt pēdējā brīdī, bet to neizdarīja. Nezinot patieso situāciju un nesaņēmis informāciju, jūnija sākumā K. Zariņš joprojām par Latvijas stāvokli bija optimistiski noskaņots.¹¹ 15. jūnijā viņš informēja Lielbritānijas ĀM (*Foreign Office*)

Ziemeļu departamentu par ārkārtas pilnvarām. Pilnvaras sūtnis pie-teica ne notas veidā, bet ar personisku rakstu.¹²

Pēc PSRS 1940. gada 14. jūnija ultimāta Lietuvai 15. jūnijā PSRS karaspēka vienības uzbruka Latvijas robežsargiem Mašļenkos. Valsts ārpolitiskā vadība acīmredzot iepriekš nebija savlaicīgi domājusi par trimdas valdības veidošanu, apdraudēto personu izglābšanu un dip-lomātiskiem protestiem okupācijas gadījumā.

16. jūnijā PSRS iesniedza ultimatīvu notu arī Latvijas valdībai, kurā pieprasīja Latvijas valdības atkāpšanos un jaunas valdības sastādīšanu, kas spētu “godīgi pildīt” Latvijas–PSRS savstarpējās palīdzības paktu, kā arī neierobežota padomju karaspēka kontingenta ielaišanu Latvi-jā.¹³ 16. jūnija vakarā Latvijas valdības sēdē tika pieņemts lēmums par valdības atkāpšanos. Spēka lietošanas draudu priekšā valdība nolēma pieņemt padomju ultimatīvo prasību, cerot, ka PSRS respektēs Latvijas suverenitāti. Valdība noraidīja arī simbolisku militāru pretošanos.¹⁴ Valdība nesniedza patiesu informāciju iedzīvotājiem, neveica arī ne-kādas ārkārtējus pasākumus.¹⁵

K. Ulmanis uz Latvijas Bankas padomes priekšsēdētāja Ādolfā Klīves ieteikumu par valdības protesta nepieciešamību atbildējis, ka “protestēt eventuāla krievu iebrukuma gadījumā jau priekš mēneša uzdots Zariņam Londonā un saziņā ar viņu citiem mūsu diplomā-tiem. Tas darīts reizē ar ārkārtējo pilnvaru piešķiršanu.”¹⁶ Nav izdevies konstatēt, ka ārkārtas pilnvaru tekstā būtu kaut kas minēts par val-dības protesta funkciju nodošanu sūtņiem. Turklāt pilnvarās minētie sūtņi (tikai ārpus Baltijas reģiona) būtu varējuši protestus iesniegt tikai rezidences valstu valdībām, bet ne PSRS. Ietekmīgāka būtu bi-jusi starptautiskai sabiedrībai kopumā adresēta politiska paziņojuma deleģēšana sūtņiem, bet arī šāds variants pilnvarās nebija paredzēts. Netika paredzēta iespēja veikt arī citas valdības funkcijas ārzemēs (piemēram, atsevišķu ministriju veidošana, kādas bija vairākām citu valstu trimdas valdībām Londonā). Tātad valdības protesta trūkums ievērojami sarežģīja Latvijas sūtņu situāciju Rietumvalstīs.¹⁷

Vēstures literatūrā ir plaši pārstāvēts uzskats, ka ārkārtas pilnva-ras faktiski stājās spēkā 17. jūnijā, kad K. Zariņš saņēma V. Muntera telegrammu, ko ministrs bija sūtījis pirms padomju tanku ienākšanas Rīgā: “Visā valstī ienāk padomju karaspēks un ieņem svarīgas ie-stādes.” Sūtnis sapratis, ka Latvijas valdībai atņemtas rīcības iespē-jas un ārkārtējās pilnvaras stājušās spēkā.¹⁸ K. Zariņš uzskatīja, ka viena no 17. jūnijā saņemtajām telegrammām nozīmējusi, ka valsts ir okupēta.¹⁹ Arī pārējie sūtņi saņēma līdzīga satura telegrammas.²⁰ Līdz šim nav konstatēts, ka Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš vai ārlietu dienests kopumā laikā no 1940. gada 17. maija līdz 17. jū-nijam būtu saņēmis no Latvijas valsts pirmā neatkarības laikmeta pēdējās suverēnās valdības kādas papildu instrukcijas par turpmāk

ieņemamo nostāju, uzdevumiem diplomātu tālākai darbībai un viņiem saistošus juridiskus aktus turpmākās darbības jautājumā, kā arī ārkārtas pilnvaru iedarbināšanu, lai varētu efektīvi politiski un diplomātiski turpināt cīņu par Latviju.²¹ Latvijas politiskā vadība nolēma samierināties ar PSRS ultimātu un nepretoties padomju okupācijai ne diplomātiski, ne militāri, kā arī atturējās nosūtīt instrukcijas par ārkārtas pilnvarām sūtniecībām okupācijas gadījumā.²² Tā kā valdība nebija konkretizējusi pilnvaru apjomu, pielietojuma sfēras un darbības mehānismu, vēlāk “gan K. Zariņam, gan viņa darba turpinātājiem parasti nācās vadīties pēc apstākļiem”.²³

Tomēr pilnvaru pamatzudevums bija skaidrs – aizstāvēt Latvijas intereses visiem spēkiem.²⁴ Pilnvaras liecināja par to, ka Latvijas valdība paredzēja ārkārtas situāciju un nedomāja piekāpties potenciālas agresijas priekšā. Pilnvaras bija arī pierādījums tam, ka Latvija, tāpat kā pārējās Baltijas valstis, piespiedu piekāpšanos PSRS prasībām uzskatīja par varmācīgi uzspiestu aktu un, kā atzīst vēsturnieks I. Ronis, agresijas draudu apstākļos veica priekšdarbus valsts pārstāvniecības nodrošināšanai ārzemēs: “Tā ir pati būtiskākā liecība tam, ka Baltijas valstis nebija kapitulējušas simtkārtīgā pārspēka priekšā.” Pilnvaras tika uzskatītas par svarīgu posmu cīņā par Latvijas valsts atjaunošanu.²⁵

17. jūnijā Sarkanā armija okupēja Latviju. Sūtņi – Latvijas oficiālie pārstāvji ārzemēs – jūnija un jūlija dienās ļoti ierobežoti pārzināja situāciju Latvijā.²⁶ Kopš jūnija vidus līdz 21. jūlija notikumiem Latvijas diplomātiem ārzemēs bija grūtības ar jaunās situācijas noskaidrošanu. Pēc okupācijas K. Zariņš tikai ar radio starpniecību saņēma skopu informāciju par notikumiem Latvijā.²⁷ Tā kā nebija skaidrības, kas norisinās Latvijā, domājams, ka sūtņis uzreiz nesāka rīkoties izsniegto ārkārtas pilnvaru garā, arī tūlītēji protesti no citiem sūtņiem nesekoja.

16. jūlijā K. Zariņš informēja Lielbritānijas Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta direktoru L. Koljēru (*Collier*), ka ir nobažījies, ka jau drīz viņam būs jāizdod deklarācija, noraidot “krievu kontrolēto valdību Rīgā” un paziņojot par ārkārtas pilnvarām, ko esot pilnvarots darīt “atbilstošā brīdī”. Viņš bijis nolēmis nespert šo soli, pirms tas kļūst absolūti nepieciešams, jo, lai pamatotu tik drastisku soli, Latvijas boļševizācijai bija jākļūst acīm redzamai.²⁸ Tāpēc protests nesekoja, kamēr Rīgā netika izlemts par padomju republikas nodibināšanu. Diplomātu aizdomas pilnīgi apstiprināja Tautas Saeimas 1940. gada 21. jūlija deklarācija par valsts varu Latvijā, ar ko Latvija tika pasludināta par padomju sociālistisko republiku. Pēc deklarācijas pasludināšanas vairāki Latvijas diplomātiskie darbinieki ārzemēs oficiāli novērtēja situāciju dzimtenē kā notikušu okupācijas faktu.²⁹

Valsts kancelejā pēc telegrammu saņemšanas no K. Zariņa un A. Bilmaņa, ka viņi neatzīst jauno Latvijas valdību un, pamatojoties uz K. Ulmaņa valdības savulaik dotām pilnvarām, turpināšot rīkotos patstāvīgi, tika sameklēts ārkārtas pilnvaru teksts.³⁰ Šis teksts 1. augustā ticis nolasīts Latvijas radio,³¹ bet līdz šim nav izdevies konstatēt, ka A. Kirhenšteina "Tautas valdība" vai vēlāk V. Lāča vadītā Latvijas PSR valdība, lai arī asi vērsās pret ārkārtas pilnvarām, būtu formāli atcēlusi K. Ulmaņa valdības slepeno lēmumu par tām. Paradoxālo faktu fiksēja arī A. Bilmanis 1940. gada 30. oktobra vēstulē V. Salnājam: "„ ar 17. maija lēmumu, ko pat Kirhenšteina valdība ne-bija iedomājusies atcelt."³²

It kā par ārkārtas pilnvaru slēpšanu no "Tautas valdības" padomju drošības iestādes vēlāk apsūdzēja Valsts kancelejas direktora vietas izpildītāju Robertu Bulsonu. R. Bulsons pilnībā noliedza, ka būtu pēc ārlietu ministra V. Muntera priekšlikuma pieņemto lēmumu slēpis, jo bija informējis Ministru prezidentu un ārlietu ministra v.i. A. Kirhenšteinu un visu kabinetu par slepeno valdības lēmumu grāmatas esamību un tajā pašā grāmatā turpināja rakstīt arī jaunās valdības attiecīgos lēmumus. Atbilstoši spēkā esošajām procedūrām informēt jauno valdību par šī lēmuma esamību bija nevis R. Bulsona, bet gan ārlietu ministra pienākums. R. Bulsons arī norādīja, ka tieslietu ministrs J. Pabērzs Ministru kabineta 23. jūlija sēdē ir liecinājis, ka par 17. maija lēmumu Ārlietu ministrija ir savlaicīgi brīdinājusi ārlietu ministra v.i. A. Kirhenšteinu. Šie paskaidrojumi neko neizmainīja. Vēlāk Latvijas PSR IeTK Valsts drošības pārvaldes izvirzītajā apsūdzībā tika ierakstīts: "Bulsons bijis augsti stāvošs buržuāziskās Latvijas valdības ierēdnis un 13 gadus aktīvi cīnījies pret revolucionāro kustību Latvijā. Būdam naidīgi noskaņots pret tautas valdību Latvijā, no tās noslēpis buržuāziskā Ministru kabineta 1940. gada 17. maija slepeno lēmumu, ar kuru Ulmaņa iekārtas krišanas gadījumā tika izsniegtas ārkārtējas pilnvaras Latvijas sūtņiem Anglijā un ASV, lai organizētu cīņu par neatkarīgas un buržuāziskas Latvijas atjaunošanu." Minētā apsūdzība vēlāk kalpoja par pamatojumu viņa nošaušanai 1942. gada 24. martā Astrahaņas cietumā.³³

MK 1940. gada 29. jūlija sēdē nolēma publicēt presē vecās valdības 17. maija lēmumu un pret K. Zariņu un A. Bilmani piemērotās sankcijas (vēlāk publicēja tikai informāciju par piemērotajām sankcijām). Ar Valsts prezidenta 30. jūlija rīkojumu K. Zariņš un A. Bilmanis disciplināru pārkāpumu dēļ tika atcelti no amata.³⁴ 17. maija lēmuma tekstu npublicēja, jo PSRS sūtniecībā Rīgā lēmuma publiskošanu uzskatīja par politiski kaitīgu, it īpaši tāpēc, ka sabiedrībā diezgan plaši apsprieda Latvijas trimdas valdības izveidošanu (vai tās varbūtību) Londonā. Saskaņā ar PSRS diplomātiskās pārstāvniecības apgalvojumu 10. augusta vakarā Rīgā gaidīts pat Londonas radiostacijas paziņojums par Latvijas trimdas valdības izveidošanu ar sūtni K. Zariņu priekš-

galā. Šāds radio paziņojums nesekoja, bet varam piekrist 2008. gadā izdota dokumentu krājuma sastādītāju I. Šneideres un A. Žvinkļa viedoklim, ka “trimdas valdības izveidošanas problēma pat baumu līmenī un tās ietekme uz norisēm Latvijā radīja satraukumu padomju okupācijas varas pārstāvjos”.³⁵

MK 30. jūlija sēdē tika nolemts K. Zariņam un A. Bilmanim atņemt pilsoņa tiesības un konfiscēt viņu īpašumus, bet viņus pašus “kā valsts nodevējus” izsludināt ārpus likuma, kaut Latvijas likumdošana nemaz neparedzēja šādu soda veidu.³⁶ Līdz pašiem “vaininiekiem” Rietumos vēlāk nonāca informācija, ka viens no padomju iestāžu asās reakcijas pamatojumiem bijis tas, ka ārkārtas pilnvaras bijušas paredzētas “atgrieztības” gadījumam, ja ar Rīgu vairs nevarētu sazināties, taču šāda iespēja joprojām bijusi, bet sūtņi uzsākuši protestus pret jauno valdību.³⁷

1940. gada 23. jūlijā Latvijas sūtņi Lielbritānijā K. Zariņš iesniedza memorandu Lielbritānijas Ārlietu ministrijā, aicinot britu valdību neatzīt notikušās PSRS prettiesiskās aktivitātes Latvijā. Protestā K. Zariņš arī atgādināja par viņam izsniegtajām ārkārtējām pilnvarām.³⁸ Pirms došanās ar memorandu pie britu ārlietu ministra lorda E. Halifaksa (*Halifax*) K. Zariņš iesniedza L. Koljēram V. Muntera 1940. gada 23. maija pavadvēstules (ārkārtas pilnvarām) teksta un pašu pilnvaru teksta tulkojumu, par kuru esamību sūtņi bija minējis vēstulē britiem 15. jūnijā. Sarunā L. Koljērs piekrita Latvijas sūtņa izteiktajam uzskatam, ka nav nepieciešams iesniegt šo dokumentu oficiāli, jo K. Zariņš jau darbojas kā Latvijas pārstāvis Lielbritānijā un tas, vai viņš ir vai nav uzņēmies kontroli pār Latvijas diplomātiskajām misijām citās valstīs, nav Viņa Majestātes valdības darīšana.³⁹

Latvijas sūtņi ASV A. Bilmanis 23. jūlijā tikās ar ASV Valsts departamenta Eiropas lietu departamenta vadītāja palīgu L. V. Hendersonu (*Henderson*). Sūtņi informēja amerikāņu diplomātu, ka ASV valsts sekretāra vietas izpildītājam S. Vellsam (*Welles*) tikko bija iesniedzis Latvijas MK 17. maija ārkārtas pilnvaru teksta tulkojumu, un paskaidroja arī L. V. Hendersonam pilnvaru būtību un savu statusu saskaņā ar tām. Sūtņi vēl pavēstīja, ka nosūtījis telegrammu K. Zariņam ar lūgumu informēt viņu par ārkārtas pilnvaru nesēja nostāju attiecībā pret jauno Latvijā esošo valdību, pēc atbildes saņemšanas apsolut to darīt zināmu arī ASV Valsts departamentam. Jau tajā pašā dienā A. Bilmanis atsūtīja L. V. Hendersonam vēstuli, piesūtot ātri pienākušās K. Zariņa atbildes telegrammas tulkojuma tekstu. K. Zariņš bija atbildējis A. Bilmanim, ka neatzīst ārvalsts militāra spēka klātbūtnē sarīkotās Saeimas vēlēšanas un nelikumīgo lēmumu par pievienošanos PSRS, par ko ir notificējis britu valdībai; lūdzis A. Bilmani paziņot par to pilnvarotajam lietvedim Buenosairesā; paziņojis, ka turpmāk cieši sadarbosies ar A. Bilmani neatkarīgas Latvijas labā.⁴⁰

Latvijas Republikas diplomātijas vēsturē 1940. gada jūlijā sākās jauns posms ar jauniem uzdevumiem. Tieši ārlietu dienests kopš padomju okupācijas bija vienīgais likumīgais Latvijas Republikas valsts varas pārstāvis. Dienestam saglabājās iespējas pastāvēt, jo pārstāvniecības atradās ārpus okupētās valsts teritorijas. Tas turpināja darboties bez pārtraukuma visu Latvijas aneksijas periodu līdz valsts neatkarības atjaunošanai un ļoti ierobežotā apjomā pārstāvēt Latvijas Republikas un tās pilsoņu intereses ārvalstīs. To nodrošināja arī Latvijas okupācijas, aneksijas un inkorporācijas neatzišana.⁴¹ Ārlietu dienesta darbība okupācijas periodā bija vienīgā Latvijas valsts rīcības spējas izpausme, un okupācijas radītajā ārkārtas situācijā (valdības atbalsta neesamība) šī ierobežotā valsts rīcības spēja arī noteica pārstāvniecību darbību.⁴² Kaut arī sūtnim K. Zariņam dotajām pilnvarām piemita būtiski trūkumi un tās bija ierobežotas, kā arī to īstenošanai nebija piešķirti finanšu līdzekļi, tomēr tām turpmāk izrādījās svarīga politiska nozīme cīņā par Latvijas valsts *de iure* pastāvēšanas turpināšanos un Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta tālākās darbības nodrošināšanā.

Pēc 5. augusta (Latvijas PSR pievienošanas Padomju Savienībai) PSRS pakāpeniski likvidēja visas Latvijas Republikas valsts un sabiedriskās struktūras, taču daļu diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību ārzemēs tai neizdevās likvidēt.⁴³ Tā kā Latvijas aneksija balstījās uz prettiesiskiem pamatiem, kā starptautisko tiesību subjekts Latvijas valsts *de iure* turpināja pastāvēt, jo daudzas valstis to turpināja atzīt.⁴⁴

Pēc padomju varas pasludināšanas Latvijā K. Zariņš sāka rīkoties saskaņā ar izsniegtajām ārkārtas pilnvarām. 1940. gada 23. jūlijā A. Bilmanis telegrammā K. Zariņam jautāja: “Paziņojiet, kādu stāvokli ieņemiet sakarā ar Latvijas varmācīgo pievienošanu PSRS un vai uzņemsities vadīt patstāvīgi Latvijas ārlietas saskaņā ar valdības 17. maija lēmumu?” Kā jau minēts iepriekš, uz to K. Zariņš 23. jūlijā telegrammā atbildēja: “Ciešā kontaktā ar Tevi saskaņā ar valdības 17. maija lēmumu rīkosimies tālāk neatkarīgas Latvijas labā.”⁴⁵ Sūtni, izdarot secinājumus pēc savstarpējā sarakstē gūtās informācijas un vienojoties, nolēma turpināt darbu saskaņā ar pēdējās neatkarīgās valdības agrākiem rīkojumiem un Latvijas Republikas tiesību aktiem diplomātiskā un konsulārā dienesta vadītāja K. Zariņa vadībā atbilstīgi viņam piešķirtām ārkārtējām pilnvarām, uzskatot, ka ir iestājusies ārkārtas situācija un pilnvaras ir stājušās spēkā.

K. Zariņš norādīja, ka svarīgs ir arī jautājums, kad ārkārtas pilnvaras juridiski stājas spēkā. 1940. gada 19. septembra vēstulē A. Bilmanim viņš pauda savu uzskatu par šo diskutējamo jautājumu, un no tās teksta izriet, ka arī ārkārtas pilnvaru nesējs nevarēja dot viennozīmīgu atbildi: “17. maija dokumenta 3. punkts paredz savādo formālo telegrammu procedūru, kas izrādījās pilnīgi nepie-

mērota apstākļiem, kas izveidojās tagad, un tā nu pašreizējā situācijā šī punkta otrais teikums lietas tikai nevajadzīgi sarežģī. [...] Pēc radio ziņām pārliecinājos, ka valdībai atņemta rīcības brīvība un tās vairs nav postenī. Tomēr diskutējams paliek jautājums par automātisko 17. maija pilnvaru spēkā stāšanos.”⁴⁶

Latvijas diplomātiskais dienests ārzemēs atzina pilnvaras un pakļāvās tām.⁴⁷ Pēc 16 gadiem – 1956. gada 5. aprīlī vēstulē britu Ārlietu ministrijai K. Zariņš secināja, ka pilnvaru nesēja atrašanās vietas dēļ Londona uz ilgiem gadiem kļuva par “latviešu nācijas cerību un vadības centru”.⁴⁸

Lielbritānijas valdība atļāva turpināt Latvijas sūtniecības darbu Londonā un jaunu Latvijas diplomātisko un konsulāro pārstāvju apstiprināšanu citās valstīs saskaņā ar sūtņa K. Zariņa ārkārtējām pilnvarām. 1940. gada 29. jūlijā britu valdība nolēma atstāt Baltijas valstu diplomātus Diplomātu sarakstā ar imunitātes tiesībām.⁴⁹

Sūtņis K. Zariņš uzskatīja, ka diplomātiskā dienesta iekšējām vajadzībām ārkārtējās pilnvaras vienmēr var būt noderīgas, kā arī vēlāk eventuālām uzstāšanās reizēm starptautiskajās konferencēs.⁵⁰ Izsniegto pilnvaru norakstus K. Zariņš iesniedza ārzemju valdībām,⁵¹ un tām bija svarīga nozīme jau 1941. gadā, kad padomju iestādes centās pārņemt savā rīcībā Latvijas kuģus ārzemēs.⁵² Lai arī rakstveidā tas netika fiksēts, tālākajā attieksmē pret Latvijas pārstāvjiem Rietumvalstīs (Lielbritānija, ASV u.c.) parādīja, ka tās būtībā atzina K. Zariņam izsniegtās ārkārtas pilnvaras. Viņš turpināja darbību arī uz agrākajos gados piešķirto ģenerālkonsula eksekvatūru Kanādai, Jaunzēlandei, Austrālijai, Dienvidāfrikai un Īrijai pamata, kuras Lielbritānijas valdība turpināja atzīt. Sūtņis ASV A. Bilmanis par 17. maija pilnvarām informēja ASV Valsts departamentu un piesūtīja to kopijas visām valdībām Rietumu puslodē caur viņu pārstāvjiem Vašingtonā.⁵³ 17. maija pilnvaras tika notificētas 1941. gada 27. marta ASV Senāta “*Congressional Record*”.⁵⁴

K. Zariņš ar 1940. gada 19. septembra lēmumu deleģēja savas pilnvaras attiecībā uz pārstāvniecībām Rietumu puslodē A. Bilmanim. K. Zariņš, deleģējot pilnvaras, 1940. gada 19. septembra vēstulē A. Bilmanim rakstīja optimistiskas rindas: “Šeit klāt pielieku izrakstu no minētā Valsts kancelejas raksta, uzskaitot pilnvarojumus, ko viņa 6. punkts paredz, kā arī deleģējot manu autoritāti attiecībā uz Rietumu puslodi Tev. Tā rīkoties man ir pilnīgs pamats un tiesības, un ceru, ka šāds pilnvarojums papildam pie normālā sūtņa mandāta Tavu autoritāti cels.”⁵⁵

Tomēr pēc gada, 1941. gada 29. septembrī, A. Bilmanis konfidenciali atbildēja K. Zariņam, ka šis K. Zariņa lēmums nav viņam būtiski palīdzējis tiesās finanšu jautājumos un kuģu lietās; viņa darbības galvenā tiesiskā bāze ir ASV valdības Latvijas aneksijas neatzišanas poli-

tika, pretējā gadījumā pilnvaras nepalīdzētu. Tika atzīts, ka pilnvarās nebija paredzēta to nodošana pa daļām. Tāpēc A. Bilmanis nosūtīja atpakaļ savulaik piesūtītās pilnvaras.⁵⁶ Turpmākajos gados dažādām valstīm bija atšķirīga nostāja attiecībā uz pilnvarās paredzēto iespēju iecelt Latvijas diplomātiskos pārstāvjus Eiropas valstīs. Valstu nostāju pieļaut savā zemē Latvijas diplomātu darbību ietekmēja arī vispārējā pasaules politiskā situācija.

Arī pats K. Zariņš nepārspilēja ārkārtas pilnvaru nozīmi. Jau 1940. gada 26. septembrī vēstulē A. Bilmanim viņš atzina: “Kas nu attiecas uz strīdu par pilnvaru spēkā stāšanos un to, ka nav ar telegrammu pārbaudīts, kā tas tekstā bija paredzēts, tad to jau nu varētu noraidīt, atsaucoties uz to, ka ziņas saņemtas pa radio un bez tam ir jau neapstrīdams fakts, ka Latvijas valdība vairs nepastāv. Bet pats pilnvaras saturs nesedz pietiekami plašu lauku.”⁵⁷

Ārkārtējās pilnvaras nedeva K. Zariņam tiesības izriķot Latvijas kuģus ārvalstu ostās, un dokumentā kuģi nebija minēti. Latvijai ārzemēs nebija iestādes ar plašām pilnvarām kuģniecības lietās, vai nu tā būtu kāda kuģu īpašnieku pārstāvniecība, vai arī kāda diplomātiskā vai konsulārā pārstāvniecība ar tiesībām izriķot kuģus, kā tas bija Norvēģijai, Beļģijai u.c. (Kā 1940. gada 9. novembrī K. Zariņam rakstīja Latvijas pilnvarotais lietvedis Argentīnā un Brazīlijā P. Oliņš, 1940. gada vasarā aizsākusies cīņa par ārvalstu ostās palikušiem Latvijas kuģiem bija ļoti smaga, jo PSRS rīkojās ar neierobežotiem naudas līdzekļiem, bez tam tai visur palīdzēja Vācijas sūtniecības.) K. Zariņš jau 1940. gada 19. septembrī vēstulē A. Bilmanim atzina, ka, kārtojot kuģniecības un banku jautājumus, vairāk var panākt ar sūtņa pilnvarām, nevis ar ārkārtas pilnvarām. To viņš attiecināja gan uz A. Bilmaņa, gan savu darbību.⁵⁸

K. Zariņš 1940. gada 16. decembrī rakstīja L. Ēķim, ka pilnvaras “vismaz teorētiski” rada koordināciju starp sūtņiem, zināmu varas turpināšanos un kontinuitāti.⁵⁹ Sūtnis memuāros pēc gadiem par tām rakstīja: “Ārkārtējās pilnvaras ir bijušas liels atbalsts, lai Latvijas suverēnā valsts netiktu aizmirsta.” K. Zariņš uzskatīja, ka pilnvarām lielākā nozīme bijusi ārlietu dienesta turpmākas funkcionēšanas nodrošināšanā. Tāpat sūtnis norādīja, ka pilnvaras tika izmantotas galvenokārt saistībā ar pārstāvju iecelšanu.⁶⁰

Ārkārtas pilnvaru izmantošanas jautājumā vēstures literatūrā pastāv dažādas nostājas. Pilnvaras ilgu gadu radīja asas diskusijas latviešu trimdas aprindās, īpaši to nozīmes paplašināšanas vai sašaurināšanas dēļ. Ja vērtē pēc pilnvaru teksta, sūtnim K. Zariņam nebija dotas tiesības saukties par “valsts pilnvarnieku”, “valsts augstāko reprezentantu”, “Valsts prezidenta vietnieku” vai “valdības galvu”. Tomēr faktiski sūtni (vēlākajos gadu desmitos – pilnvarotie lietveži, kas viņus nomainīja) kļuva par Baltijas valstu augstākajām savos amatos esoša-

jām amatpersonām. K. Zariņš kļuva par Latvijas diplomātiskā dienesta vadītāju. Ārkārtējo pilnvaru nesējam bija tiesības rīkoties ārlietās tādā gadījumā, ja valdība nevar pildīt savus pienākumus. Darbojoties pilnvaru garā, K. Zariņš bija Latvijas neatkarīgās valdības augstākais pārstāvis dzimtenes aneksijas gadījumā. Tikai Latvijas Republikas diplomātiskā dienesta vadītājam un diplomātisko misiju vadītājiem saglabājās tiesības, iespējas un atbildība izteikt Latvijas valsts oficiālo viedokli par jebkuriem starptautiskās politikas jautājumiem un notikumiem, kuri skāra Latvijas valsts un tās pilsoņu intereses.⁶¹ Ārkārtas pilnvaru dēļ ievērojamas trimdas aprindas K. Zariņu tomēr neoficiāli uzskatīja par latviešu tautas augstāko pārstāvi “brīvajā pasaulē”.

1940. gada septembrī ārkārtējo pilnvaru nesējs K. Zariņš Londonā no jauna lūdza angļu valdību atļaut viņam ierosināt Latvijas trimdas valdības dibināšanas jautājumu (pirmo reizi par to bija ieminējies jau jūnijā vai jūlijā).⁶² Tomēr jau 11. septembrī britu valdība brīdināja K. Zariņu nedibināt nekādu trimdas valdību Lielbritānijā.⁶³ Lielbritānijas valdība atteicās atzīt ārkārtējās pilnvaras par pamatu Latvijas trimdas valdības izveidošanai, uzskatīja, ka Rietumvalstis šādu trimdas valdību neatzītu un nesankcionētu. Līdz ar to oficiālu Latvijas trimdas valdību ārkārtējo pilnvaru nesējam izveidot neizdevās. Tādā situācijā K. Zariņš nevarēja riskēt zaudēt savu pilnvaru atzīšanu Rietumu valstīs, jo tad Latvijas intereses vairs neviens nebūtu pilnvarots pārstāvēt.⁶⁴

Viens no galvenajiem cēloņiem pārstāvniecību darba pārkārtošanā bija finansiālo līdzekļu samazināšanās vai pat izbeigšanās. Budžeta līdzekļus sūtniecībām Latvijas valdība laikā līdz okupācijai bija pārvedusi tikai līdz tekošā gada beigām, t.i., 1940. gada 31. decembrim. Sūtniecībām Londonā un Vašingtonā nebija nekādu ziņu par Latvijas noguldījumiem ārvalstīs. Latvijas valdība nebija vajadzīgā apjomā informējusi sūtņus par savām saistībām ārzemēs. Ne Ministru kabinets, ne Finanšu ministrija un pārējās saimnieciskās ministrijas, ne Latvijas Banka, ne citas Latvijas bankas nebija informējušas Latvijas sūtniecības vai konsulātus Rietumvalstīs, kādi ir to ieguldījumi un kurās ārvalstu bankās. Saimnieciskie darījumi (izejvielu iepirkumi, firmu izraudzīšana, akreditīvu atvēršana u.c.) allaž tika veikti slepus no sūtniecībām vai konsulātiem. Atbildīgās institūcijas nebija uzskatījušas par vajadzīgu attiecīgajām ārvalstu bankām paziņot arī to, ka pārtrūkstot valdības sakariem ar ārzemēm, tiesības rīkoties ar šo naudu varētu pāriet attiecīgajā valstī rezidējošā Latvijas sūtņa rokās. Ārkārtējās pilnvaras atļāva rīkoties tikai ar sūtniecības rīcībā esošiem līdzekļiem, un tanīs nebija paredzēts, ka K. Zariņam vai A. Bilmanim būtu tiesības pārņemt valsts līdzekļus, kas ieguldīti ārzemju bankās.⁶⁵

Latvijas esošo un bijušo diplomātu grupas (O. Grosvalda, V. Šumaņa un J. Feldmaņa) 1940. gada 15. novembrī Ženēvā sastādītie atzinumi neskāra ārkārtas pilnvaras. Latviešu Nacionālās komitejas

organizācijas komisijas paplašinātās sēdes 1940. gada 17. decembra protokolā tika atzīmēts: e) ja laikā līdz Nacionālās komitejas noorganizēšanai notikumi Eiropā ņemtu tādu virzienu, kas prasa tūlītēju aktīvu rīcību, un ja sūtnis Zariņš nevarētu izlietot savas 1940. gada 17. maija pilnvaras uz Eiropas kontinenta, tad organizācijas komitejai ar visiem viņas rīcībā esošiem līdzekļiem jāaizstāv pēc labākās apziņas Latvijas intereses pie iestādēm un valstīm, runājot Nacionālās komitejas resp. padomes vārdā. 1940. gada 14.–18. decembra sarunās bijušais LR sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš, kurš bija ieradies Ženēvā, puda viedokli, ka 17. maija pilnvaru tehniskās puses nokārtošana bija atstāta pilnīgi V. Muntera kompetencē; ja tagad sūtņi atrod tur kaut ko nepilnīgi izdarītu, sūdzas par līdzekļu nesagādāšanu utt., tad atbildība par nepilnīgām 17. maija pilnvarām gulstas uz V. Munteru.⁶⁶

Sūtniecības Vašingtonā padomdevējs saimnieciskās un finansiālās lietās Ludvigs Ēķis 1941. gada 7. martā rakstīja K. Zariņam, ka 17. maija pilnvaras, lai gan ļoti nepilnīgas, tehniski slikti rediģētas, bez materiālās bāzes ierobežotas, tomēr ir kaut vai mazs juridisks pamats cerībām un vairāku sūtņu darbības turpināšanai. “Ja abu lielo demokrātiju interesēs būs mūsu patstāvību atjaunot, tad varam stipri konkrēti cerēt, ka tas arī notiks pēc kara, ja vien kara un stratēģiskie apstākļi nespiedīs cīņas gala noslēgumā šīs demokrātijas iet kopā ar krieviem, kādā gadījumā mūs (Baltvalstis) var arī vēl otrreiz pārdot. Tad visam beigas uz ilgiem laikiem. Varbūt līdz tam laikam, kad Krievijā atkal citāds cilvēciskāks režīms evolucionētos.”⁶⁷

Pilnvaru nesējs K. Zariņš, kurš Nacionālās komitejas Ženēvā organizētāju plānus vērtēja visai piesardzīgi un uzskatīja tos par priekšlaicīgiem, atzinīgi novērtēja to, ka viņi neapšaubīja ārkārtas pilnvaras. K. Zariņš 1941. gada 28. martā L. Ēķim rakstīja, ka labi, ka “ženēvieši” savu organizēšanos ir ierobežojuši tikai tam gadījumam, ja 17. maija pilnvaras nevarētu izlietot; ka galvenais turpmāk ir uzturēt Latvijas valsts atzišanas kontinuitāti: “Es vienmēr esmu teicis, ka es negribu uzņemties par kādu “priekšnieku”, bet tomēr, lai kādas šīs pilnvaras, tās tomēr ir vienīgā oficiālā saite ar likumīgo Latvijas valdību un līdz ar to vienīgais tilts uz gaišāku nākotni, tišu prātu to nojaukt mums gan nevajadzētu.”⁶⁸

Sūtnis ASV A. Bīlmanis 1941. gada aprīlī vēstulē K. Zariņam atzina, ka K. Ulmanis ticējis Rietumu demokrātijām, bet V. Munterš 17. maija pilnvaras izgatavojis vājas. 1941. gada 12. maijā A. Bīlmanis rakstīja, ka viņa viedoklis par 17. maija pilnvarām nedaudz atšķiras; pašreiz tām nav sevišķi praktiskas nozīmes; sūtniecības biļetena “*Latvian Information Bulletin*” latviešu izdevumā viņš lasītājiem paskaidrojis, ka kaut vai šādā veidā recepcijas kārtībā turpinās Latvijas suverēnā vara; pilnvaras oriģināltekstā un tulkojumā savlaicīgi piesūtījis ASV

Valsts departamentam. Plašā dokumentā “Sūtņa Vašingtonā ziņojums” 1941. gada 17. novembrī A. Bilmanis K. Zariņam izteica uzskatu, ka pašlaik pietiek ar 17. maija pilnvarās dotām tiesībām, sūtņi var atvietot trimdas valdību, jo nav armijas u.tml. Savukārt LR pilnvarotais lietvedis Buenosairesā Pēteris Oliņš, kurš nepiekrita A. Bilmaņa viedoklim LR sūtniecības Argentīnā finansēšanas jautājumā, 1941. gada 25. septembrī vēstulē K. Zariņam kritizēja 17. maija pilnvaru daļēju (LR pārstāvniecību Rietumu puslodē) nodošanu A. Bilmanim, apgalvojot, ka A. Bilmanis tās izmantojis, vērsoties vienīgi pret P. Oliņu un Sanpaulu konsulātu.⁶⁹

Līdz 1942. gadam Baltijas valstu sūtniecības Lielbritānijā turpināja darboties bez ierobežojumiem. Britu Kara kabinets pēc britu ārlietu ministra A. Īdena ierosinājuma 1942. gada 27. jūnijā pieņēma lēmumu, ka turpmāk Baltijas valstu sūtņus un sūtniecību darbiniekus vairs neminēs Diplomātu sarakstā, bet atsevišķā pielikumā.⁷⁰ Par to britu ĀM 6. augustā paziņoja Baltijas valstu sūtņiem.⁷¹ 8. augustā viņiem pieļāva turpināt parastās funkcijas, izņemot politisko darbību.⁷²

Diemžēl statusa izmaiņas uz zināmu laiku radīja nesaskaņas starp K. Zariņu un A. Bilmani. Sūtņi ASV A. Bilmanis uzskatīja, ka K. Zariņš ir zaudējis savu statusu un rīcības brīvību Lielbritānijā, un tāpēc atzina, ka turpmāk atbildība par ārkārtas pilnvaru izpildi jāpārņem viņam. A. Bilmanis 14. augustā izdeva pavēli Nr. 96: “Ievērojot to apstākli, ka Anglijas valdība 1942. gada 6. augustā paziņoja, ka tā nostrīpojusi Latvijas sūtņa Londonā K. Zariņa vārdu no pilntiesīgo sūtņu saraksta un tādā ceļā sūtņi K. Zariņš zaudē to stāvokli, kurā vienīgi viņš varēja izlietot 1940. gada 17. maija Latvijas likumīgās valdības izdotās pilnvaras, un, tā kā sūtņi Zariņš, redzams, ir zaudējis rīcības brīvību kā Latvijas pilntiesīgs sūtņi, es, pamatojoties uz šo pilnvaru 5. paragrāfu, pārņemu šīs pilnvaras visā pilnībā, skaitot ar 1942. gada 14. augustu.”⁷³ K. Zariņš 1942. gada 1. septembra vēstulē A. Bilmanim atbildēja: “Varu tikai vēlreiz atkārtot, ka tikmēr, kamēr esmu dzīvs un mana sūtniecība nav slēgta, es 17. maija pilnvaras paturu sev un Jums tās nenodošu. Ja Dievs būs lēmis man Viņa priekšā stāties, tad pilnvaras automātiski pāries uz Jums, un, ja politiskie apstākļi tiešām sarežģīsies tā, ka man vairs nebūs rīcības brīvības, tad būs laika diezgan Jums stāties manā vietā, bet līdz tam laikam Jums jāpateicas. Savaldāt savas emocijas Latvijas un cilvēku mīlestības labad.”⁷⁴

K. Zariņš 1942. gada 7. oktobrī izplatīja apkārtrakstu goda konsuliem ar skaidrojumu par 17. maija pilnvarām. Viņš informēja par Rietumu puslodē pakļidušajām nepamatotajām baumām, ka K. Zariņš it kā zaudējis rīcības brīvību.⁷⁵

Par nožēlu, šīs domstarpības un pārpratumi izvērtās tik asi, ka tie tika iznesti ārpus Latvijas ārlietu dienesta ietvariem un par to informēti Lielbritānijas un ASV ārlietu resori. K. Zariņš 1942. gada

25. augusta vēstulē britu ĀM Ziemeļu departamenta direktoram K. Varneram (*Warner*) rakstīja, ka pēc sarunām britu Ārlietu ministrijā par savu turpmāko statusu viņš ir nosūtījis kolēģiem Vašingtonā, Buenosairesā, Ženēvā un Stokholmā informāciju, ka baumas par to, ka Lielbritānijas valdība būtu atzinusi Baltijas valstu inkorporāciju, ir nepatiesas un ka viņš turpina pildīt savas diplomātiskās funkcijas. K. Zariņš nosūtījis A. Bilmanim telegrammu ar lūgumu noraidīt baumas.⁷⁶

Vēstulē K. Zariņš arī informēja par savu saraksti ar A. Bilmani un A. Bilmaņa viedokli, ka britu Ārlietu ministrijai vajadzētu oficiāli noraidīt britu presē publicētās baumas it kā par K. Zariņa statusa zaudēšanu, jo avižu raksti ir izgājuši britu cenzūru. K. Zariņš norādīja, ka avižu telegrammas ar pretrunīgo informāciju ir likušas viņa kolēģiem šaubīties par viņa kā akreditēta sūtņa pilnu rīcības brīvību. K. Zariņš atzīmēja, ka viņam nav vēlmes iesaistīties diskusijā ar presi un vēl daudz mazāk ar Vācijas propagandas melu mašīnu, kas uzskatīja, ka inkorporācijas atzišana no britu valdības puses ir noticis fakts. K. Zariņš lūdza K. Varneru skaidrot šo atšķirību starp K. Zariņa paziņojumiem un preses publikācijām.⁷⁷

K. Varners 1942. gada 16. oktobrī, atbildot uz K. Zariņa 8. oktobra vēstuli, paskaidroja, ka K. Zariņš saglabā rīcības brīvību. Nekādos apstākļos Lielbritānija nepiekrītu, ka A. Bilmanis pildītu kādas funkcijas Lielbritānijā.⁷⁸

Sūtnis K. Zariņš 1942. gada 20. oktobra vēstulē K. Varneram rakstīja par A. Bilmaņa aplamo ietekmēšanos no laikrakstu ziņām un nesapratni par reālo situāciju, maldīgo viedokli par ārkārtas pilnvarām. Tāpēc K. Zariņš jutis, ka viņam jāpārbauda britu viedoklis par savu statusu. Sūtnis pateicās K. Varneram par apstiprinošo atbildi. K. Zariņš informēja, ka A. Bilmanis vēlas adresēt ASV Valsts departamentam viedokļus par K. Zariņa situāciju Lielbritānijā un grib pārņemt viņa ārkārtas pilnvaras. K. Zariņš apliecināja, ka pilnībā novēršas no A. Bilmaņa koncepcijas, un atvainojās britu valdībai par kolēģa tik pārsteidzīgo rīcību. K. Zariņš rakstīja, ka nezina ASV Valsts departamenta viedokli, bet domā, ka tas nav piekritis A. Bilmaņa interpretācijai. K. Zariņš informēja *Foreign Office*, ka gatavojas iesniegt vēstuli ASV vēstniekam Lielbritānijā Dž. Vainantam (*Winant*), lūdzot nodot viņa viedokli ASV Valsts departamentam, lai skaidrotu, ka A. Bilmanis nevar darboties uz ārkārtas pilnvaru pamata un ka viņš nekādā gadījumā nevar pārņemt K. Zariņa pienākumus Lielbritānijā. Vēstuli ASV valdībai sūtnis tobrīd vēl nebija nosūtījis, bet gatavojās to izdarīt vistuvākajā laikā.⁷⁹ Vēlāk A. Bilmanis atkal atzina K. Zariņu par ārkārtas pilnvaru nesēju, un nepatīkamais konflikts bija izsmelts.

Sakarā ar britu 6. augusta paziņojumu K. Zariņš 1942. gada 18. septembra notā A. Īdenam uz britu lēmuma argumentāciju par

valdības neesamību paskaidroja, ka Latvijai nav savas valdības ārvalstu okupāciju dēļ, kā arī demonstrēja neizpratni, kāpēc citas Vācijas okupētās valstis palikušas Londonas diplomātiskā korpusa sarakstā. 16. oktobrī britu ĀM K. Zariņam atkārtoti apstiprināja viņa statusu un rīcības brīvību⁸⁰ un atļāva LR sūtniecībai zināmas diplomātiskas privilēģijas. Kara gados pilnvaras K. Zariņš izmantoja galvenokārt saistībā ar Latvijas Republikas diplomātisko un konsulāro pārstāvju iecelšanu.

K. Zariņš 1942. gada 17. augustā informēja kolēģus par savu līdzšinējo darbību saskaņā ar pilnvarām; to galvenā vērtība varētu būt pēckara starptautiskās konferencēs, kurās spriedīs par Latvijas nākotni.⁸¹ Sūtnis 1. septembrī rakstīja, ka, paturot, ko iespējams paturēt, nevis slēdzot sūtniecības, iespējams nodrošināt nākotni; ka J. Feldmanis turpina Ženēvā strādāt, lai gan Šveices diplomātiskajā listē vairs neskaitās; kamēr sūtniecība Londonā turpina strādāt, viņš nevienam nevar nodot savas 17. maija pilnvaras.⁸²

1942. gada 8. decembrī K. Zariņš papildināja savu viedokli pilnvaru jautājumā, norādot, ka pilnvarās nav paredzētas tiesības viņam rīkoties ar valdības līdzekļiem un noguldījumiem; ka tajās netika nekas paziņots par valsts rezervēm; ka pilnvaras runā tikai par mūsu iekšējām lietām un politiska rakstura funkcijām; ka pilnvarām ierobežots raksturs; ka kuģu lietās citu valstu pārstāvjiem pilnvaras daudz plašākas; ka turpina meklēt ceļus līdzekļu dabūšanai.⁸³

Tā kā gan ASV, gan Anglija faktiski atzina K. Zariņa ārkārtas pilnvaras, līdz ar to tās atzina arī K. Zariņa tiesības iecelt goda konsulu vietas izpildītājus. Mirušo konsulu vai no amata atlūgušos goda konsulu vietā K. Zariņš ar Lielbritānijas ĀM atļāuj iecēla goda konsulu vietas izpildītājus. 1944. gada 1. aprīlī tika nodibināta atsevišķa Latvijas Republikas sūtniecība Brazīlijas galvaspilsētā Riodežaneiro, uz kuriem par sūtniecības sekretāru un pagaidu pilnvaroto lietvedi tika pārcelts līdzšinējais sūtniecības Buenosairesā sekretārs Vilis Tomsons.⁸⁴

Jauna situācija goda konsulu jautājumā radās 1942. gadā, kad bija nepieciešams apstiprināt jaunu goda konsulāro pārstāvi Liverpoolē mirušā goda konsula A. Kokera (*Coker*) vietā; izvirzījās jautājums, kādā statusā *Foreign Office* piekritis pārstāvi apstiprināt.⁸⁵ Britu valdība nevarēja izdot jaunajam konsulārajam pārstāvim Dž. V. Ņūtonam (*Newton*) eksekvatūru (jo pārstāvja iecelšana nebija izdarīta ar Latvijas valdības lēmumu), tomēr viņa kā goda konsula vietas izpildītāja darbībai nebija šķēršļu. 1942. gada 24. aprīlī viņam tika izdota konsulārā apliecība.⁸⁶ Arī turpmākajos gados *Foreign Office* piekrita šādai procedūrai, kad K. Zariņa izvirzītie kandidāti tika akceptēti kā goda konsulu vietas izpildītāji. 1940. gada beigās konsulam Sidnejā N. Makleodam (*McLeod*) tika piešķirts Vecākā Latvijas konsula Austrālijā (*Senior Latvian Consul*) statuss. Lielbritānijas un ASV valdības akceptēja K. Zariņa tiesības iecelt konsulāros pārstāvjus.⁸⁷

Sakarā ar iepriekšējā LR goda ģenerālkonsula Monreālā A. Gaborija (*Gaboury*) atteikšanos no amata K. Zariņš lūdza goda konsulu Toronto R. N. Braisonu (*Bryson*) uzņemties konsulāro pienākumu pildīšanu arī līdzšinējā Monreālas darbības rajonā. Balstoties uz ārkārtas pilnvarām, K. Zariņš 1944. gada 12. janvārī izdeva pilnvaru R. N. Braisonam darboties vairākās Austrumkanādas provincēs.⁸⁸ Līdz Britu impērijas Vestminsteras statūta (1931. g.) izmaiņām (40. gados Britu domīnijas šo statūtu ratificēja dažādos laikos) goda konsulu vietas izpildītāju iecelšana Britu domīnijās tika veikta caur britu *Foreign Office*, bet kopš statūta izmaiņām – tieši vienojoties ar konkrēto valsti.⁸⁹

K. Zariņš 1944. gada 5. maijā rakstīja P. Oliņam, ka sūtņi dara visu iespējamo valsts un tautas interešu aizstāvēšanā: “Mēs visi zinām, ka mūsu tauta cieš briesmīgi, bet arī mums ārzemēs viens otrs rūgts piliens ir jānorij, tomēr, neskatoties uz visu to, mēs nenogurstoši strādājam un darām visu, ko spējam.”⁹⁰

1945. gada 18. janvārī K. Zariņš vēstulē V. Salnājam rakstīja, ka atzīs pēdējo neatkarīgo valdību un citu neatzīs, kamēr Latvijā uz vietas valsts vadību nesaņems kāda cita organizācija; ka tagad trimdas valdības veidošana kaitētu Latvijas interesēm, jo starptautiskā situācija Latvijai sliktāka nekā 1940. gadā; ka trimdas “valdības” nodibināšanās gadījumā viņš nevarēs tai pakļauties; ka praktiskās nozīmes 17. maija pilnvarām faktiski nav, politiskās lietās tās nav lietotas; ka viņš ar A. Bilmani vienojies, ka šajā bistamajā laikmetā saskaņā ar pilnvaru tekstu K. Zariņa nāves gadījumā pilnvaras pāriet uz A. Bilmani.⁹¹

Otrā pasaules kara beigās un pēc tām Baltijas valstu diplomātiskie pārstāvji Vašingtonā pilnībā saglabāja savu statusu, diplomātiskās privilēģijas un imunitāti. Baltijas valstu sūtņi Londonā netika uzskatīti par kādas valsts oficiāliem pārstāvjiem, bet viņiem tika saglabātas visas diplomātiskās privilēģijas un imunitāte personiskā kapacitātē, kā arī atļautas konsulārās funkcijas.⁹²

1946. gadā Ženēvā un 1950. gadā Londonā notika Latvijas sūtņu un trimdas sabiedrisko organizāciju pārstāvju kopīgas apspriedes. Tajās tika diskutēts jautājums par valdības 17. maija ārkārtas pilnvaru juridisko spēku, LR ārlietu dienesta statusu, funkcijām un uzdevumiem, kā arī par eventuālām iespējām veidot trimdas valdību. Sūtņiem izdevās atvaīrīt mēģinājumus pakļaut LR ārlietu dienestu tolaik vēl tikai topošajām trimdas nevalstiskajām organizācijām.

Trimdā tika uzsāktas diskusijas par to, kas ir tiesīgs pārstāvēt Latviju starptautiskajās attiecībās prettiesiskās okupācijas apstākļos. Diemžēl daļa pirmskara politiķu un amatpersonu – agrāko politisko partiju vadītāji par galvenajiem izvirzīja bēgļu saimes skatījumā otršķirīgus mērķus, ar kategorisku prasību trimdas saimei bez ie-

bildumiem atzīt LR 1922. gada Satversmi un pakļauties partiju pārstāvju politiskai vadībai. Sākās neauglīgi strīdi par Latvijas 1922. gada Satversmi un valdības 1940. gada 17. maija ārkārtas pilnvarām sūtnim K. Zariņam. Konflikti kulmināciju sasniedza bēgļu nometņu laikā 1946.–1947. gadā.⁹³

Pilnvaru jautājums tika plaši aplūkots un dažādi, bieži vien tendenciozi interpretēts bēgļu laikmeta latviešu trimdas preses izdevumos. Savu viedokli par to K. Zariņš puda, piemēram, divās vēstulēs Alfrēdam Valdmanim. 1946. gada 26. novembrī K. Zariņš rakstīja: “Jūs pieskaraties arī manām ārkārtējām pilnvarām. Nevaru saprast, kamdēļ daudziem mūsu politiķiem tās ir kā dadzis acīs. Mūsu nacionālās politikas jautājumos nevienam ar šīm pilnvarām uzbāzies neesmu. Esmu gan ar viņu palīdzību izglābis Latvijas mantu, kuģus, piemēram, u.t.t. Tomēr vienam otram pilnvaras nepatīk. [...] Un tā arī pilnvaras es nevienam nenodošu, kamēr varēšu strādāt un brīvi kustēties.”⁹⁴

Pusotra gada vēlāk – 1948. gada 26. aprīlī K. Zariņš A. Valdmanim rakstīja par Satversmes spēkā neesamību, ārkārtas pilnvarām, deva parlamentāriešu darbības un pilnvaru trūkuma novērtējumu. K. Zariņš skaidroja, ka pilnvaras nāk no toreizējā augstākā varas nesēja – Ministru kabineta. Pilnvaru jautājums tiek nelietīgi velti valkāts un to dēļ taisīts pārmērīgs troksnis. Kamēr viņiem ar A. Bilmani ir sūtņu pilnvaras, ārkārtas pilnvarām ir galvenokārt tikai iekšēja disciplināra nozīme, tās rada zināmu koordināciju un kārtību. Ārpus tā pilnvaru nozīme no latviešu nacionālā viedokļa ir simboliska: “Tauta grib vienoties ap vienu centru, grib turēties pie Latvijas valsts un, zinādama, ka pastāv pēdējās valdības ārkārtējiem apstākļiem dots pilnvarojums, tver pēc tā kā vienojoša faktora, neinteresējoties par šo pilnvaru plašumu vai šaurumu, pilnību vai nepilnībām, par to, vai tās administratīvā vai likumdošanas ceļā piešķirtas.” Britu valdība 1940. gadā pilnvaras pieņēma zināšanai, bet nekādu atzīšanu vai neatzīšanu tām nepiešķīra. Briti K. Zariņam teikuši, ka viņš var turpināt strādāt uz sūtņa pilnvaru pamata, bet ārkārtas pilnvaras varbūt būs nepieciešams izlietot nākotnē. “Vienā otrā gadījumā man pilnvaras ir jau arī noderējušas, piem., Īrijas kuģu prāvā.”⁹⁵ Tāpat Bilmanis uz tām ir atsaucies ar sekmēm, bet plašākā mērogā pilnvaras savu dienu vēl gaida austam, un mums nevajadzētu viņu potenciālo vērtību novalkāt, ap tām pārāk mēles deldējot. [...] Mums, sūtņiem, kas vēl strādājam, ir sūtņu grāmatas un papīri, tātad ārējā atzīšana un iekšējā autoritāte, piedevām vēl ārkārtējās pilnvaras. Parlamentāriešiem nav nekā. Notecējuši un spēkā neesoši mandāti, un tautā simpātiju nav. Demokrātijas pamats taču ir tautas atbalsts. Par tādu nevar saukt priekš 18 gadiem izvestas vēlēšanas, ignorējot pavisam lielu satraukumu un pārmaiņu laikos radušās domas un kustības, kā arī veselu spēcīgu jaunu paaudzi. Ārējas atzīšanas arī tiem nav. Tātad viņu uzstāšanās par to, ka

viņiem jāsaņem vadība, man šķiet negatīva parādība, jo tā šķeļ tautu un ārēji grauj mūsu prestižu.”⁹⁶

Latvijas 4. Saeimā pārstāvēto lielāko partiju pārstāvji trimdā, kas uzskatīja LR Satversmi par spēkā esošu un darbojošos, 1947. gada 26. aprīlī deklarēja, ka Saeimas priekšsēdētāja un Valsts prezidenta vietas izpildītāja funkcijas pārgājušas uz nākamo pēc amatu hierarhijas trimdā esošo Saeimas prezidija amatpersonu – Saeimas priekšsēdētāja otro biedru bīskapu Jāzepu Rancānu.⁹⁷ Latvijas Centrālās padomes (Vācijā) ierosinātā Latvijas parlamentāriešu konference Bad-Dicenbahā 1947. gada 19.–20. augustā deklarēja, ka LR Satversme joprojām ir spēkā. Šim viedoklim pievienojās arī bijušie Latvijas tiesas senatori 1948. gada martā – aprīlī.⁹⁸

LCP oponenti bija daļa trimdinieku, kuri grupējās ap Latviešu Centrālo komiteju, kas šos atzinumus apstrīdēja un uzsvēra Latvijas valsts reprezentācijas tiesību *status quo* – starptautiski atzītās Latvijas pēdējās valdības ārkārtējās pilnvaras.⁹⁹ 1950. gada 18.–20. oktobrī Londonā notikusi LR diplomātu un latviešu trimdas pārstāvju sanāksme noraidīja 1946. gadā Ženēvā pieņemto Latvijas bijušo parlamenta deputātu un ministru vienošanos, ka J. Rancāns ir augstākais Latvijas pārstāvis ārvalstīs un ka viņam ir tiesības izveidot trimdas valdību.¹⁰⁰ LR diplomātiskie pārstāvji un viņus atbalstošā trimdas pārstāvju daļa uzskatīja, ka Rietumvalstis nav atbalstījušas un neatbalstīs Latvijas trimdas valdības veidošanu un Latvijas 4. Saeimas deputātu pilnvaru atjaunošanu pēc daudzu gadu pārtraukuma, turklāt šādas starptautiski neatzītas valdības izveide varētu novest pie sūtņu diplomātisko pilnvaru atzīšanas izbeigšanas un LR sūtniecību un konsulātu slēgšanas.¹⁰¹

Arī pats ārkārtas pilnvaru nesējs centās izskaidrot J. Rancānam savus uzskatus, un starp abiem politiskajiem darbiniekiem notika plaša sarakste un vairākkārtējas personiskas tikšanās. Piemēram, 1947. gada 27. maija vēstulē K. Zariņš J. Rancānam apliecināja, ka visu laiku uztur kontaktus ar latviešu politisko grupu vadību un to iesniegumus sūta tālāk un atbalsta; savulaik agrākās 4. Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš atsūtījis K. Zariņam jaunu “pilnvaru” iesniegšanai britu valdībai – sūtnis akreditēties par jaunu negājis, bet dokumentu britu Ārlietu ministrijai iesniedzis, lai demonstrētu latviešu tautas vienību; visus partiju uzskatus, kas kalpo Latvijas valsts interesēm, K. Zariņš izlietojis savā darbā; diemžēl bijušo parlamentāriešu “Eslingenas signāli” nepalīdz viņam aizstāvēt Latvijas valsts intereses.¹⁰²

Savās publikācijās trimdas izdevumos un publiskajās runās K. Zariņu nolikt ārkārtas pilnvaras aicināja Miķelis Valters Briselē, kura darbība vispār pēckara gados, viņam to apzinoties vai neapzinoties, bija vērsta uz Latvijas valsts ārlietu dienesta iznīcināšanu (ne tikai ārkārtas pilnvaru kritika, bet arī aicinājumi slēgt pārstāvniecības, tiesāt sūtņus u.tml.).¹⁰³

Kad līdz ar latviešu centrālo organizāciju izveidošanos Rietumeiropā latviešu politiskajā un sabiedriskajā darbā iesaistījās vidējā paaudze, strīdi par Satversmi un ārkārtas pilnvarām palēnām izbeidzās.¹⁰⁴ Diskusijas samazinājās 40. gadu beigās un ar daudz mazāku intensitāti turpinājās līdz 50. gadu vidum, kad tās pamazām izsika.

K. Zariņš 1946. gada 4. aprīlī uz ārkārtas pilnvaru 6.f punkta pamata izdeva pilnvaru ārkārtējam sūtnim un pilnvarotajam ministram LR pastāvīgajam delegātam Tautu Savienībā Jūlijam Feldmanim pārstāvēt Latvijas Republiku Tautu Savienības 20. asamblejas turpinājumā. Ar otru pilnvaru J. Feldmanis tajā pašā datumā tika pilnvarots pārstāvēt Latvijas Republiku Tautu Savienības 21. asamblejā. Diemžēl Latvijai, tāpat kā pārējām Baltijas valstīm, netika dota iespēja piedalīties TS likvidācijas pilnsapulcē. Pēc TS likvidācijas J. Feldmanis līdz 1949. gadam darbojās Ženēvā kā Latvijas oficiālais pārstāvis Starptautiskās bēgļu organizācijas (*International Refugee Organization*; IRO) galvenajā mītnē.¹⁰⁵ Arī šo un turpmāk pieminētās iecelšanas amatos K. Zariņš īstenoja, atsaucoties uz ārkārtas pilnvarām.

1946. gada 12. martā K. Zariņš lūdza Beļģijas vēstniecību Londonā paziņot savai valdībai, ka viņš kā Latvijas valdības pilnvaru nesējs atbalsta Herbertu Rāceni vicekonsula darbā Briselē. (Līdz Beļģijas okupācijai no Vācijas puses 1940. gadā H. Rācenis bija darbojies vicekonsula amatā Antverpenē, vēlāk pārcēlies uz Briseli un pēc Beļģijas atbrīvošanas 1945. gadā lūdzis K. Zariņu viņu notificēt Beļģijas valdībai.) 1946. gada 25. martā Beļģijas vēstniecība paziņoja K. Zariņam, ka viņa lūgums nosūtīts Beļģijas valdībai. Vairāk arī nekas nebija vajadzīgs, un ar to viss H. Rāceņa statusa atzīšanas jautājumā bija kārtībā.¹⁰⁶

Argentīnas valdība 1946. gada 30. novembrī likvidēja Baltijas valstu sūtniecības Buenosairesā, un 5. decembrī LR pilnvarotais lietvedis Pēteris Oliņš pārcēlās uz Riodežaneiro (Brazīlijā), kur sūtniecība strādāja līdz 1961. gada 11. martam.¹⁰⁷

1946. gada 26. maijā apspriedē Ženēvā Latvijas sūtņi K. Zariņš, O. Grosvalds un J. Feldmanis pieņēma principiālus lēmumus par LR ārlietu dienesta turpmākās darbības pamatprincipiem. Viens no lēmumiem fiksēja, ka 1940. gada 17. maija ārkārtas pilnvaras ir uzskatāmas par Latvijas valsts suverēnās varas idejas turpinājumu un tādā kārtā ir sūtņu darbības tiesiskais pamats; Latvijas sūtņi turpina reprezentēt Latvijas suverēno varu tanīs valstīs un starptautiskajās iestādēs, kur viņi akreditēti un kur viņi var darboties.¹⁰⁸

Uz ārkārtas pilnvaru pamata K. Zariņš 1949. gada 3. jūnijā izdeva pilnvaru Latvijas pārstāvim Starptautiskajā bēgļu organizācijā Arnoldam Skrēberam, bet 1954. gada 29. novembrī – savam personīgajam pārstāvim Zviedrijā Jānim Tepferam. K. Zariņš 1951. gada 3. augustā

izdeva juristam Kārlim Gulbim Briselē pilnvaras kā viņa personīgam pārstāvim Latvijas pilsoņu interešu aizsardzībai Beļģijā un Luksemburgā. Sūtnis K. Zariņš 1953. gada 14. maijā pilnvaroja Robertu Liepiņu uzņemt kontaktus ar Rietumberlīnes varas iestādēm kara laikā sagraudā Latvijas valsts sūtniecības nama īpašuma *Burggrafenstrasse 13, Berlin W.62* lietā.¹⁰⁹

Laika gaitā Latvijas ārlietu dienesta vadītājs K. Zariņš iecēla vairākus diplomātiskos pārstāvjus, bet vairākus diplomātus un konsulus paaugstināja amatā vai pārcēla uz citām dienesta vietām. Darbību turpināja samērā liels skaits goda konsulu. Agrāko goda konsulu vietā sūtnis K. Zariņš iecēla 16 LR goda konsulu vietas izpildītājus.¹¹⁰ K. Zariņš iecēla arī personīgos pārstāvjus (saukti arī par Latvijas interešu pārstāvjiem). Vairākās valstīs, kurās pēc kara ieceļoja daudz latviešu bēgļu, par karjeras konsuliem tika ieceltas personas no agrāko diplomātu vai konsulu aprindām.¹¹¹ K. Zariņš 1948. gada 30. decembra memorandā norādīja, ka uz ārkārtas pilnvaru pamata viņš iecēlis ne tikai Latvijas diplomātiskos pārstāvjus, bet arī, piemēram, Vili Tomsonu par speciālo sūtni Brazīlijas prezidenta inaugurācijas ceremonijā. Memorandā bija teikts, ka tā latviešu nācijas daļa, kurai iespējams brīvi paust savus uzskatus, atzīst ārkārtas pilnvaras un uzskata tās par kontinuitātes saikni ar pēdējo likumīgi atzīto Latvijas valdību. K. Zariņš skaidroja latviešu trimdas dažādu politisko aprindu attieksmi pret ārkārtas pilnvarām un uzsvēra, ka sūtnis ir atbildīgs latviešu tautas priekšā par Latvijas diplomātiskā darba veikšanu sarežģītajā nacionālās trimdas laikā.¹¹²

Pēc A. Bilmaņa nāves (1948. g. 26. jūlijā) sūtniecības darbību turpināja pagaidu pilnvarotais lietvedis Anatols Dinbergs. Lai gan latviešu trimdas sabiedrība atzina LR ārlietu dienestu par vienīgo Latvijas valsts varas iestādi un valsts *de iure* pastāvēšanas izpausmi, tieši Bilmaņa pēcteča gadījumā izvērās pirmās plašākās diskusijas par to, kurš būtu tiesīgs ieņemt atbrīvojušos sūtniecības vadītāja amatu. Tika izvirzītas vairākas, to skaitā bijušo ministru (Alfrēda Valdmaņa u.c.) kandidatūras. Visbeidzot sūtnis K. Zariņš deva priekšroku tādas personas izvirzīšanai, kam ir liela diplomātiskā darba pieredze. K. Zariņš uz ārkārtas pilnvaru pamata no Ženēvas uz Vašingtonu par LR pilnvaroto lietvedi ASV ar pilnvarotā ministra diplomātisko rangu pārcēla J. Feldmani. Sūtņa amatā J. Feldmani apstiprināt nevarēja valsts galvas un neatkarīgas valdības neesamības dēļ. Vēlāk uz faktu, ka uz ārkārtas pilnvaru pamata ASV valdība atļāva iecelt pēcteci Latvijas sūtņa vietā, K. Zariņš atsaucās kā uz precedentu daudzos savos citu valstu ārlietu resorieros iesniegtajos dokumentos.

J. Feldmanis darbību ASV sāka 1949. gada 13. jūnijā, un 1952. gada 30. janvārī viņu pieņēma ASV prezidents H. Trumens (*Truman*). Pēc J. Feldmaņa nāves (1953. g.) sūtniecību līdz jauna pilnvarotā lietveža

apstiprināšanai atkal vadīja A. Dinbergs. Uz ārkārtas pilnvaru pamata K. Zariņš par sūtniecības Vašingtonā vadītāju LR pilnvarotā lietveža amatā ar pilnvarotā ministra rangu iecēla bijušo LR sūtni Itālijā Arnoldu Spekki, kurš oficiāli sāka darboties 1954. gada 24. maijā.¹¹³ A. Spekke vadīja sūtniecību līdz 1970. gadam. (Latvijas sūtniecības Londonā pilnvarotais lietvedis T. Ozoliņš 1970. gada 8. septembra *Aide Memoire* informēja, ka K. Zariņš vienlaicīgi ar A. Spekkes apstiprināšanu Vašingtonas sūtniecības pilnvarotā lietveža amatā nominējis viņu kā pēcteci ārkārtas pilnvaru turētāja lietā K. Zariņa nāves gadījumā un ka A. Spekke pēc K. Zariņa nāves uzņēmis ne tikai Latvijas diplomātiskā dienesta vadītāja pienākumus (šo faktu apstiprinājusi Latvijas diplomātu konference 1964. g. 30. septembrī – 2. oktobrī Londonā), bet arī ārkārtas pilnvarās paredzētās saistības.)¹¹⁴ Vēlāk, domājams, K. Zariņš nāca pie slēdziena, ka ārkārtas pilnvaras pārpilnvarot tomēr nevar.

K. Zariņš 1951. gada 9. janvāra vēstulē britu ārlietu ministra vietniekam E. Noblam (*Noble*) izvirzīja jautājumu par ārkārtas pilnvarām, jo kopš 1942. gada bija pagājis daudz laika un sūtnis saprata, ka jautājums par pilnvaru leģitimitāti atkal var tikt aktualizēts. K. Zariņš lūdza britu Ārlietu ministriju apstiprināt savu agrāko viedokli, piemēram, formulējot, ka sūtnis nav zaudējis savu rīcības brīvību. E. Nobls 1951. gada 7. februārī oficiāli atbildēja K. Zariņam, ka britu valdība neredz iemeslu mainīt savu 1942. gada 16. oktobra viedokli par K. Zariņa rīcības brīvību.¹¹⁵

Sakarā ar Spānijas valdības labvēlīgo nostāju K. Zariņš 1952. gadā izveidoja Latvijas diplomātisko pārstāvniecību – par LR diplomātisko pārstāvi Spānijā iecēla Robertu Kampusu, kurš tur darbojās līdz 1969. gadam.¹¹⁶

K. Zariņš 1954. gada 25. jūlijā izdeva Pēterim Apmanim pilnvaras kā konsula v.i. Hamburgā (VFR). Par pilntiesīgu konsulu VFR valdība viņu neuzskatīja, bet viņš tika iekļauts Hamburgas senāta konsulārajā sarakstā.¹¹⁷

K. Zariņš 1954. gada 15. decembrī informēja britu ĀM Ziemeļu departamenta direktoru A. Holeru (*Hohler*) par A. Spekkem nosūtīto dokumentu, saskaņā ar kuru K. Zariņš, domājams, sava ievērojamā gadu skaita dēļ bija nolēmis nodot daļu savu ārkārtējo pilnvaru īpašos gadījumos; vēstules kopiju piesūtīja britu Ārlietu ministrijai. A. Holers 1955. gada 17. janvāra vēstulē K. Zariņam apstiprināja 1954. gada 15. decembra vēstules saņemšanu.¹¹⁸

Visām LR pārstāvniecībām nebija vienāds statuss.¹¹⁹ Darbību personīgā (individuālā) statusā ārpus likvidētajām diplomātiskajām pārstāvniecībām (ar ierobežotām tiesībām veikt diplomātiskās funkcijas) turpināja arī grupa latviešu diplomātu, kuru sūtniecības un konsulātus 1940. gadā bija pārņēmuši PSRS Ārlietu tautas komisariāta

darbinieki. Pēc Otrā pasaules kara Francijā, VFR, Kanādā, Nīderlandē, Norvēģijā, Šveicē un citur šie K. Zariņa uz ārkārtas pilnvaru pamata ieceltie Latvijas diplomātiskie pārstāvji darbojās ar vietējo valdību atbalstu un iespēju robežās pārstāvēja Latvijas valsts intereses.¹²⁰ Dažādos laika posmos mainījās dažu rezidences valstu nostāja Latvijas pārstāvniecību statusa jautājumos.¹²¹ Vairumā gadījumu šo amatpersonu darbība tomēr bija apgrūtināta, jo viņu iespējas tikt iekļautiem oficiālajos rezidences valstu diplomātiskajos un konsulārajos sarakstos noteica attiecīgās valsts nostāja Baltijas valstu okupācijas un aneksijas jautājumā.¹²²

Vairākās citās Rietumu valstīs LR diplomātiskie un konsulārie pārstāvji darbojās oficiāli neatzīti, privāti, ar zināmu vietējo valdību atbalstu un iedrošinājumu: Francijā – O. Grosvalds un no 1962. gada pilnvarotais lietvedis K. Bērends, VFR – ārlietu dienesta vadītāja delegāts R. Liepiņš, Kanādā – goda konsuls, vēlāk goda ģenerālkonsula v.i. R. N. Braisons, Nīderlandē – ģenerālkonsuls B. Pavasars, Norvēģijā – goda ģenerālkonsuls A. Vanags, Šveicē – Latvijas bēgļu un pārvietoto personu interešu aizstāvis IRO, vēlāk K. Zariņa pārstāvis Šveicē un Zēnēvā izvietotajās starptautiskajās organizācijās un institūcijās A. Skrēbers.¹²³

Viens no pilnvaru nesēja darbības uzdevumiem allaž bija censties atjaunot Latvijas diplomātu darbību un oficiālu statusu tajās valstīs, kur tas dažādu iemeslu dēļ bija ticis pārtraukts. Tas nozīmēja ne tikai atjaunot darbību, bet iespēju robežās nostiprināt arī darbību atjaunojušo pārstāvju oficiālo statusu attiecīgajās valstīs. Piemēram, 60. gadu sākumā Kanādas valdība izrādīja lielāku pretimnākšanu Baltijas valstu konsulāro pārstāvju statusa nostiprināšanā. K. Zariņš 1962. gada 24. augusta vēstulē Kanādas ārlietu ministram izteica pateicību Kanādas valdībai sakarā ar LR karjeras konsula V. Tomsona iekļaušanu publicējamā sarakstā *“Canadian Representatives Abroad and Representatives of Other Countries in Canada”*. Sūtnis pateicās par Kanādas valdības labo gribu, pirms 10 gadiem piekritot K. Zariņa apstiprinātajam V. Tomsonam darboties karjeras konsula kapacitātē.¹²⁴

17. maija ārkārtas pilnvarām īpaši nikni uzbruka padomju propaganda. Daudzus gadus okupēto Baltijas valstu diplomātiskās pārstāvniecības bija nežēlīgu PSRS uzbrukumu objekts.¹²⁵ Latvijas sūtnis K. Zariņš 1962. gada 30. aprīlī informēja britu Ārlietu ministriju par Maskavas laikrakstā “Izvestija” 1962. gada aprīļa sākumā publicēto V. Muntera rakstu. “Londonas Avīze” intervēja K. Zariņu sakarā ar V. Muntera publikāciju, un K. Zariņš intervijā izteica šaubas, vai V. Munters būtu rakstījis pēc savas iniciatīvas. K. Zariņš piesūtīja britu ĀM savas intervijas tulkojumu, par kuru 14. maijā *Foreign Office* viņam pateicās. Britu diplomāts norādīja, ka Lielbritānijas vēstniecība Maskavā arī pievērsusi uzmanību V. Muntera rakstam.¹²⁶

1962. gada 3. augusta vēstulē britu ĀM K. Zariņš paskaidroja V. Muntera faktu sagrozījumus un melus par ārkārtas pilnvarām. V. Munters nepareizi apgalvojis, ka vairāki valdības locekļi un prezidents K. Ulmanis esot bijuši pret pilnvaru piešķiršanu K. Zariņam. Īstenībā K. Ulmanis uzskatījis, ka nav cita diplomāta, kuram varētu dot šīs pilnvaras (prezidents teicis, ka esot bijis tikai viens oponents K. Zariņam pilnvaru lietā). Kā ārkārtas pilnvaru nesējs viņš īsteno administratīvas tiesības, pārējā savā darbībā uzskata sevi par Latvijas sūtni Londonā. Trimdas latviešos pastāv vispārēja tendence būt ļoti apmierinātiem sakarā ar pēdējās latviešu nacionālās valdības dekrēta pastāvēšanu, tāpat kā par faktu, ka Latvijas diplomātiskās pārstāvniecības pavediens lielākā vai mazākā mērā nav pārrauts daudzās Rietumu valstīs. Muntera otra apsūdzība esot par to, it kā K. Zariņš būtu novēlējis sūtniecības namu savai meitai. Trešā apsūdzība esot par Latvijas naudas izlietojumu. Pārmetumi par viņa “varas” pierādījumiem par Latvijas valsts “kontinuitāti” paredzēti dzimtenes latviešu noskaņošanai pret trimdas latviešiem un viņu pārliecināšanai par viņu pašreizējās situācijas galīgumu. Muntera raksti ir Kremļa inspirēti. Saprotot to, daudzi sūtņa tautieši ieteikuši viņam atturēties no iesaistīšanās polemikā ar V. Munteru. K. Zariņš informēja angļus, ka ir nolēmis neatbildēt uz šiem rakstiem.¹²⁷

Ārkārtējo pilnvaru nesējs K. Zariņš nomira 1963. gada 29. aprīlī Londonā. Viņš bija kalpojis kā diplomāts savai tautai un valstij 44 gadus, no kuriem 23 gadus bija Latvijas nacionālās valdības pilnvarotā visaugstākajā amatā. Sakarā ar K. Zariņa nāvi LR diplomātisko pārstāvju sapulce 1963. gada 5. maijā Londonā pieņēma lēmumu, ka dienestu turpmāk vadīs A. Spekke, līdz ar to Latvijas pārstāvniecību vadību pārņēma sūtniecība Vašingtonā.¹²⁸ LR sūtniecību Londonā pilnvarotā lietveža amatā 1963.–1981. gadā vadīja līdzšinējais sūtniecības padomnieks Teodots Ozoliņš.

Jurists Kārlis Gulbis 1963. gada 3. jūlija vēstulē pilnvarotajam lietvedim Londonā T. Ozoliņam sniedza juridisko vērtējumu par ārkārtējo pilnvaru tālāko tiesisko spēku. K. Gulbis skaidroja, ka pilnvaru devēja bija Latvijas valsts, kas šo pilnvarojumu izteica ar valdības 1940. gada 17. maija lēmumu. Pilnvaru ņēmējs bija K. Zariņš, bet viņa nāves vai rīcības brīvības zaudēšanas gadījumā – A. Bīlmanis. Abi tagad ir miruši, neatstājot ārkārtējo pilnvaru tālākos pildītājus resp. mantiniekus, kuriem būtu tiesības un pienākums turpināt uzdevuma pildīšanu līdz tālākam rīkojumam, resp., līdz brīdim, kamēr Latvijas valsts likumīgie pārstāvji spētu atkal paši rīkoties. Vairs nepastāvēt pilnvaru ņēmējam, neiespējami izmantot pilnvarās ietvertās tiesības. Tomēr, kā tālāk uzsvēra K. Gulbis, neiespējamība ārkārtējās pilnvaras izlietot arī turpmāk nebūt nenozīmē, ka tās būtu iznīcinātas arī kā tiesisks akts – visi pilnvaru robežās K. Zariņa izdarītie tiesiskie akti

ir saistoši Latvijas valstij un paliek spēkā arī turpmāk. Nevar beigt pastāvēt Latvijas valsts kā pilnvaru devēja, jo nav vairs iespējams izdarīt LR Satversmes 77. pantā paredzēto tautas nobalsošanu par Latvijas neatkarības un suverenitātes izbeigšanu. Protams, atsevišķas valstis var grozīt savus līdzšinējos ieskatus un izbeigt Latvijas *de iure* atzīšanu. Šim valstīm tad beigtu pastāvēt visi tiesiskie Latvijas valsts akti un līdz ar to arī ārkārtējo pilnvaru radītais stāvoklis.

Vēstules noslēgumā K. Gulbis rezumēja: 1) Latvijas valdības 1940. gada 17. maijā izdoto ārkārtējo pilnvaru aktā ietvertās tiesības turpina pastāvēt; 2) līdz ar sūtņa K. Zariņa nāvi nav vairs personas, kura būtu tiesīga turpmāk izlietot ārkārtējās pilnvaras; 3) visi akti (iecelšanas, atcelšanas, dažādi rīkojumi utt.), ko sūtnis K. Zariņš izdarījis savu ārkārtējo pilnvaru robežās, paliek spēkā arī turpmāk līdz laikam, kad Latvijas valsts likumīgie pārstāvji tos varēs atcelt vai grozīt.¹²⁹ Savukārt T. Ozoliņš 1963. gada 29. augustā trimdas sabiedriskajam darbiniekam Arturam Cipulim rakstīja, ka ārkārtējo pilnvaru nesējs nav atstājis sev pēcteci un saskaņā ar starptautisko diplomātisko praksi to arī nevarēja darīt.¹³⁰

Ārkārtas pilnvaras oficiāli nevarēja pārmantot neviens cits Latvijas Republikas diplomāts, bet neoficiāli līdzšinējās funkcijas ārkārtas pilnvaru garā turpināja īstenot ārlietu dienesta vadītājs, piemēram, ieceļot diplomātiskos un konsulāros pārstāvjus mirušo diplomātu un konsulu vietā. Teodots Ozoliņš, rezidences valstij dodot piekrišanu, no 1963. gada līdz 1981. gadam iecēla ap 15 goda konsulu v.i. Apvienotajā Karalistē un tās kolonijā Gibraltārā. Savukārt dienesta vadītājs Anatols Dinbergs 1970.–1991. gadā iecēla piecus goda konsulus (ASV, Austrālijā, Kanādā un Francijā).¹³¹ Tā tas turpinājās līdz 1991. gada augustam, kad Latvija atjaunoja valstisko neatkarību.

Varam secināt, ka, lai gan pretrunīgi vērtētām, nepilnīgi sastādītām un funkcijās ierobežotām, Latvijas valdības 1940. gada 17. maija pilnvarām bija zināma nozīme un loma vispirms jau LR ārlietu dienesta darbības turpināšanas nodrošināšanā un šīs Latvijas valsts varas iestādes administratīvo jautājumu risināšanā, kā arī politiska nozīme simboliskas saiknes uzturēšanā ar Latvijas Republikas pirmo neatkarības laikmetu un pēdējo pirmskara neatkarīgo valdību. Iespēju robežās latviešu un Latvijas valsts iekšējos jautājumos pilnvaru dotās juridiskās un administratīvās iespējas tika izmantotas. Vairākus pilnvarās paredzētos punktus, piemēram, par delegāciju apstiprināšanu starptautiskām konferencēm, starptautiskās situācijas dēļ nebija iespējams īstenot. Uz ārkārtas pilnvaru pamata ieceltie Latvijas diplomātiskie un konsulārie pārstāvji un darbību turpinošās pārstāvniecības deva nozīmīgu ieguldījumu latviešu tautas un Latvijas valsts interešu aizsardzībā starptautiskajās attiecībās, informatīvajā un konsulārajā darbībā un citās ārlietu darbības jomās.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Andersons E.* Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. – 2. sēj. – Stokholma, 1982. – 347., 412. lpp.
- ² Turpat. – 412. lpp.; *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks. Politikāis. Diktators. Mocekļis / I. Roņa pēcvārds. – Rīga: Zinātne, a/s Lana, 1992. – 368., 369. lpp.; *Munters V.* Pārdomas. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1963. – 41. lpp.
- ³ *Bērziņš Alfrēds.* Kārlis Ulmanis. Cilvēks un valstsvīrs. – [Ņujorka]: Grāmatu Draugs, 1973. – 331. lpp.; *Bērziņš Alfrēds.* Labie gadi: Pirms un pēc 15. maija. – [Ņujorka]: Grāmatu Draugs, 1963. – 281. lpp.; *Klīve Ā.* Latvijas zelts un tā liktenis // Archīvs: Raksti par latviskām problēmām / Red. E. Dunsdorfs. – 11. sēj. – Melburna, 1971. – 16. lpp.
- ⁴ Politiskie pārskati u.c. 1942. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁵ *Andersons E.* Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. – 2. sēj. – 413. lpp.
- ⁶ Pilnvaras, ārkārtējās // Latvju enciklopēdija / Red. A. Švābe. – 3. sēj. – Stokholma, 1953–1955. – 1941. lpp.; *Unāms Ž.* Neatkarības saulrietā. Latvija pēc 17. jūnija. – Oldenburga: A. Ziemeņa apgāds, 1950. – 17. lpp.
- ⁷ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 380. kaste.
- ⁸ Lielbritānijas Valsts arhīvs (turpmāk – PRO. FO.). – 371/24761. – P. 181; Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 293. f., 1. apr., 4388. l., 28. lp.
- ⁹ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 2263. f., 1. apr., 29. l., 41. lp.; *Bērziņš Arturs.* Kārlis Zariņš dzīvē un darbā. – Londona: Rūja, 1959. – 227. lpp.; Latvieši Lielbritānijā. – Latviešu nacionālā padome Lielbritānijā, Daugavas Vanagu fonds, 1995. – 94.–96. lpp.; *Feldmanis I., Freimanis A. A., Lerhis A., Ziemele I.* Latvijas valsts okupācijas gados (1940–1991) (turpmāk – Latvijas valsts okupācijas gados) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. – Rīga: Nordik, 1999. – 131. lpp.
- ¹⁰ LVVA, 2570. f., 5. apr., 63. l., 170. lp.
- ¹¹ *Bērziņš Alfrēds.* Labie gadi .. – 281., 282. lpp.; *Klīve Ā.* Latvijas zelts .. – 16. lpp.; *Stranga A.* Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē // Latvijas Vēsture. – 1994. – Nr. 1. – 23. lpp.
- ¹² PRO. FO. – 371/24761; N5833/1224/59. – P. 31; Latvijas valsts okupācijas gados. – 133. lpp.
- ¹³ Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940: Dokumenti un materiāli / I. Grava-Kreituse, I. Feldmanis, J. Goldmanis, A. Stranga. – Rīga, 1995. – 340.–342. lpp.; Полпреды сообщают...: Сб. документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией, авг. 1939 г. – авг. 1940 г. – Москва: Международные отношения, 1990. – С. 384–386; *Andersons E.* Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. – 2. sēj. – 439., 440. lpp.; *Gore I., Stranga A.* Latvija: neatkarības mijkrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris – 1940. gada jūlijs. – Rīga, 1992. – 114., 115. lpp.
- ¹⁴ LVVA, 1307. f., 1. apr., 317. l., 172. lp.; *Gore I., Stranga A.* Latvija: neatkarības mijkrēslis .. – 115.–117. lpp.
- ¹⁵ Latvijas okupācija un aneksija .. – 348., 21. lpp.; Полпреды сообщают... – С. 391, 392.

- ¹⁶ *Andersons E.* Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. – 2. sēj. – 466. lpp.
- ¹⁷ Latvijas valsts okupācijas gados. – 132. lpp.
- ¹⁸ *Andersons E.* Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. – 2. sēj. – 459. lpp.; *Bērziņš Arturs.* Kārlis Zariņš dzīvē un darbā. – 227. lpp.; *Gulbis K.* Latvijas starptautiskais stāvoklis // Archīvs: Raksti par latviskām problēmām / Red. E. Dunsdorfs. – 11. sēj. – Melburna, 1971. – 60. lpp.; *Pilnvaras, ārkārtējās.* – 1942. lpp.; *Zunda A.* Latvijas un Lielbritānijas attiecības 1930–1940. Realitāte un ilūzijas. – Rīga, 1998. – 114. lpp.
- ¹⁹ *Lerhis A.* Pārmaiņas Latvijas diplomātiskā dienesta darbībā (1940. g. jūnijs – 1942. g. augusts) // Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis *Andrievs Ezergailis:* Biobibliogrāfija, darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. – 265. lpp.
- ²⁰ *Liepa A.* Latvijas ārlietas līdz 1940. gadam // *Lauku Avīze.* – 1990. – 20. jūl. – 8. lpp.
- ²¹ *Feldmanis I.* Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzišana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. – Rīga, 1999. – 51. lpp.; Latvijas okupācija un aneksija .. – 21. lpp.; Latvijas valsts okupācijas gados. – 132. lpp.; *Nagobads-Ābols A., Ābols G.* Parīze, Madride, Lisabona un atpakaļ Rīgā: Atmiņas un vērojumi četrās vēstniecībās. – Rīga: Zinātne, 2000. – 11. lpp.; *Stranga A.* Latvijas ārējā tirdzniecība .. – 24. lpp.
- ²² *Lerhis A.* Latvijas Republikas ārlietu dienests. 1918–1941. – Rīga, 2005. – 228. lpp.
- ²³ *Jekabsons Ē., Ščerbinskis V.* Latvijas ārlietu resors un tā darbinieki 1918.–1991. gadā // Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991. Biogrāfiskā vārdnīca / Sast. Ē. Jekabsons, V. Ščerbinskis. – Rīga: Zinātne, 2003. – 33. lpp.
- ²⁴ *Ziemele I.* State Continuity and Nationality: the Baltic States and Russia: Past, Present and Future as Defined by International Law. – Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2005. – P. 22.
- ²⁵ *Ronis I.* Kārlis Ulmanis Latvijas brīvvalsts likteņa stundās un viņa Golgātas ceļš // Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā: Dokumenti un materiāli / Sast. I. Ronis, A. Žvinklis. – Rīga, 1994. – 143., 144. lpp.
- ²⁶ Latviešu trimdas desmit gadi: Rakstu krāj. / Dr. phil. H. Tichovska red. – [Toronto]: Astra, 1954. – 13. lpp.
- ²⁷ Latvieši Lielbritānijā. – 97. lpp.
- ²⁸ PRO. FO. – 371/24765; N6025/5917/59. – P. 228.
- ²⁹ Latvijas valsts okupācijas gados. – 132. lpp.
- ³⁰ *Stalažs V.* Sen ziedējušas puķes. – Dobeles, 1993. – 131., 132. lpp.; *Gore I., Stranga A.* Latvija: neatkarības mījkrēslis .. – 217. lpp.
- ³¹ LVA, 2263. f., 1. apr., 29. l., 62. lp.
- ³² LVVA, 293. f., 2. apr., 119. l., 6. lp.
- ³³ LVA, 1986. f., 2. apr., 6726. l., 139. lp.; Latvijas okupācija un aneksija .. – 543., 544. lpp.; Latvijas PSR Ministru kabineta sēžu protokoli: 1940. gada 23. jūlijs – 24. augusts. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008. – 18., 19. lpp.; *Peinberga L.* Dāvida Rudziša un Roberta Bulsona stāsts; <http://www.mk.gov.lv/vk/apraksts-vesture/Davida-Rudzisa-un-Roberta-Bulsona-stasts/> (skatīts 30.10.2010.).

- ³⁴ LVVA, 1307. f., 1. apr., 317. l., 268. lp.; 2570. f., 4. apr., 68. l., 27. lp.; 14. apr., 1782. l., 50. lp.; Latvijas okupācija un aneksija .. – 559., 560. lpp.; Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā (20.VI – 5.VIII): Dokumenti un materiāli. – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1963. – 441. lpp.
- ³⁵ Latvijas PSR Ministru kabineta sēžu protokoli: 1940. gada 23. jūlijs – 24. augusts .. – 19. lpp.
- ³⁶ LVVA, 2570. f., 4. apr., 68. l., 26. lp.; Latvijas okupācija un aneksija .. – 560., 561. lpp.; Padomju varas atjaunošana Latvijā un Latvijas PSR iestāšanās PSRS sastāvā: Dokumenti un materiāli. – Rīga: Zinātne, 1987. – 193., 194. lpp.; Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā .. – 442. lpp.; *Stalāžs V. Sen ziedējušas puķes.* – 131., 132. lpp.
- ³⁷ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 428. kaste.
- ³⁸ PRO. FO. – 371/24761; N6041/1224/59. – P. 193–195; Note of K. Zarins, Latvian Envoy in London, protesting against the incorporation of Latvia into the U. S. S. R. as being unconstitutional and illegal // *Latvian – Russian Relations, Documents / Compiled by Dr. A. Bilmanis.* – Washington, D. C.: Latvian Legation, 1944. – P. 209, 210.
- ³⁹ PRO. FO. – 371/24761; N6041/1224/59. – P. 180–183; *Latvieši Lielbritānijā.* – 98. lpp.
- ⁴⁰ LVA, 1820. f., 1. apr., 129. l., 63.–66. lp.
- ⁴¹ Latvijas valsts okupācijas gados. – 131. lpp.; [Lerhis A.] *Ieskats Latvijas Republikas ārlietu dienesta vēsturē (1917–1997) // Latvijas ārlietu dienesta rokasgrāmata.* – Rīga: Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, 1997. – 19. lpp.
- ⁴² [Latvijas Republikas Satversmes tiesas] Spriedums Latvijas Republikas vārdā Rīgā 2010. gada 13. maijā lietā Nr. 2009-94-01; http://www.satv.tiesas.gov.lv/upload/spriedums_2009_94_01.htm (skatīts 24.10.2010.).
- ⁴³ Latvijas valsts okupācijas gados. – 130. lpp.
- ⁴⁴ Turpat. – 127. lpp.
- ⁴⁵ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 428. kaste.
- ⁴⁶ Turpat.
- ⁴⁷ Sīkāk sk.: *Lerhis A. Pārmaiņas ..* – 269., 270. lpp.
- ⁴⁸ Sarakste ar Foreign Office 1950–1956; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁴⁹ Latvijas valsts okupācijas gados. – 137. lpp.; *Sūtniecība Londonā // Latvju enciklopēdija / E. Andersona red.* – 4. sēj. – Rockville, 1990. – 506., 507. lpp.
- ⁵⁰ Latvijas valsts okupācijas gados. – 133. lpp.
- ⁵¹ *Latvian Government Apprehensive. Extraordinary Emergency Powers of Latvian State Authority abroad granted to the Latvian Minister in London, K. Zarins and his substitute A. Bilmanis, Latvian Minister in Washington // Baltic States: A Study of Their Origin and National Development; Their Seizure and Incorporation into the U. S. S. R. Third Interim Report of the Select Committee on Communist Aggression, House of Representatives, Eighty-Third Congress, Second Session, 1954, Under the Authority of H. Res. 346 and H. Res. 438; International Military Law & Reprint Series, Vol. IV / Editors: Igor I. Kavass, Adolph Sprudz.* – Buffalo; New York, 1972. – P. 433; *Latvijas valsts okupācijas gados.* – 133. lpp.; *Lerhis A. Pārmaiņas ..* – 271., 272. lpp.

- ⁵² Pilnvaras, ārkārtējās. – 1942. lpp.
- ⁵³ A. Bīlmaņa 1940. g. 18. decembra vēstule K. Zariņam; lieta “Sarakste ar kolēģiem. Ienākušie. 1941. g.”; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁵⁴ K. Zariņa 1943. g. 27. janvāra pārskats; lieta “Politiskie pārskati 1943. g.”; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁵⁵ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 428. kaste.
- ⁵⁶ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 380. kaste; Latvijas valsts okupācijas gados. – 133. lpp.
- ⁵⁷ LVA, 2263. f., 1. apr., 29. l., 82. lp.
- ⁵⁸ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 428. kaste.
- ⁵⁹ Turpat.
- ⁶⁰ Sūtniecība Londonā. – 505. lpp.; *Bērziņš Arturs*. Kārlis Zariņš dzīvē un darbā. – 227., 228. lpp.; Pilnvaras, ārkārtējās. – 1942. lpp.; *Zariņš K.* 35 gadi Latvijas valsts darbā // *Latviešu Almanachs 1954* / Red. A. Bērziņš. – Londona: Latpress, 1953. – 91. lpp.
- ⁶¹ Latvijas valsts okupācijas gados. – 132., 133. lpp.; *Lerhis A.* Pārmaiņas .. – 280. lpp.
- ⁶² PRO. FO. – 371/24761; N6581/1224/59. – P. 406–409; *Lerhis A.* Pārmaiņas .. – 281. lpp.
- ⁶³ PRO. FO. – 371/24761; N6581/1224/59. – P. 405.
- ⁶⁴ LVVA, 293. f., 2. apr., 119. l., 6. lp.; Latvijas valsts okupācijas gados. – 138. lpp.; [*Lerhis A.*] Ieskats .. – 16. lpp.
- ⁶⁵ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁶⁶ 1941. Unfiled; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁶⁷ Turpat.
- ⁶⁸ Turpat.
- ⁶⁹ Sarakste ar kolēģiem. Ienākušie. 1941. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁷⁰ Public Record Office. War Cabinet Memoranda WP and CP series (CAB 66). – W. P. (42) 269. June 27, 1942. War Cabinet. “Representatives of the Baltic States” – Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs; War Cabinet Minutes (CAB 65). – W. M. (42) 83rd Conclusions. War Cabinet 83 (42). June 29, 1942. “The Baltic States”; Latvijas diplomātija // *Latvju enciklopēdija* / E. Andersona red. – 3. sēj. – Rockville, 1987. – 393. lpp.
- ⁷¹ Diplomātiskais korpuss // *Latvju enciklopēdija* / Red. A. Švābe. – 1. sēj. – Stokholma: Trīs Zvaigznes, 1950–1951. – 464. lpp.
- ⁷² Sūtniecība Londonā. – 507. lpp.
- ⁷³ Cit. pēc: *Neiburgs U.* Latvijas Republikas diplomāti Rietumos un nacistu okupētā Latvijā (1941–1945): avoti un izpētes iespējas // *Totalitārie režīmi Baltijā: izpētes rezultāti un problēmas: Starptautiskās konferences materiāli*, 2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. – 159. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.)
- ⁷⁴ Turpat.
- ⁷⁵ Dažādi 1942. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁷⁶ Sarakste ar Foreign Office līdz 1945. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁷⁷ Turpat.

⁷⁸ Turpat.

⁷⁹ Turpat.

⁸⁰ *Zariņš K.* 35 gadi .. – 91. lpp.

⁸¹ Politiskie pārskati u.c. 1942. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 430. kaste; LVVA, 293. f., 2. apr., 113. l., 14. lp.

⁸² Politiskie pārskati u.c. 1942. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 430. kaste.

⁸³ Turpat.

⁸⁴ [K. Zariņa vēstules kolēģiem] 1944. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁸⁵ K. Zariņa 1942. g. 20. marta vēstule Foreign Office; Dažādi 1942. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁸⁶ Dažādi 1942. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁸⁷ K. Zariņa 1951. g. 19. apr. vēstule N. Makleodam; lieta “Sarakste ar Latvian Senior Consul N. McLeod”; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁸⁸ Paziņojums par pārmaiņām konsulārā sastāvā Kanādā. 1944. g. 25. janv.; K. Zariņa vēstules un pārskati. 1944. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁸⁹ Dažādi slepenie dokumenti 1942., 1943., 1945., 1950. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁹⁰ [K. Zariņa vēstules kolēģiem] 1944. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁹¹ Sarakste ar kolēģiem. Izejošie. 1945. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁹² *Zunda A.* Baltijas jautājums un Rietumvalstis: 40. gadu otrā puse – 50. gadu sākums // Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2006. gada pētījumi. – Rīga, 2007. – 282., 286., 287. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 21. sēj.)

⁹³ *Freivalds O.* Latviešu politiskās partijas 60 gados. – Imanta, 1961. – 154. lpp.

⁹⁴ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁹⁵ Baltijas valstu kuģu jautājumā, kuri ieradās Īrijas ostās laika posmā starp 1940. g. 26. jūliju un 15. augustu un kurus PSRS pieprasīja tai atdot, Īrijas Augstākā tiesa kuģu piederības jautājumā 1941. g. maijā deklarēja, ka Īrijas valdība oficiāli neatzīst PSRS valdību kā suverēnu valdību Latvijas un Igaunijas republikās, un nosprieda, ka Padomju Savienībai nav īpašuma tiesību uz šiem kuģiem. (Legation of Latvia. International Reaction to the Occupation of the Baltic States by the U.S.S.R. (1940–1991). A Summary of Statements of Non-Recognition of the Annexation of Estonia, Latvia and Lithuania. – P. 15; *William J. H. Hough, III.* The Annexation of the Baltic States and its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory // New York Law School, Journal of International and Comparative Law. – Vol. 6, Number 2, Winter 1985. – P. 426).

⁹⁶ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

⁹⁷ *Pelkaus E.* Latvijas valsts vizijas bēgļu noņemtu laikā // Starptautiskā konference “Trimdas arhīvi atgriežas: Latviešu bēgļu gaitas Vācijā 1944–1949” / Referātu krājums. – Rīga, 2000. – 16. lpp.

⁹⁸ Turpat. – 14., 15. lpp.

- ⁹⁹ Turpat. – 16. lpp.
- ¹⁰⁰ Zunda A. Baltijas jautājums un Rietumvalstis: 40. gadu otrā puse – 50. gadu sākums. – 288. lpp.
- ¹⁰¹ Lūsis J. Latvijas diplomātu darbs // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1990. – Nr. 3. – 13., 14. lpp.
- ¹⁰² 1946.–1954. g. Bishop Rancans, etc.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹⁰³ Sk., piemēram: Valters M. 15. maija apvērsums un ārkārtējās pilnvaras: Ar pilnvaru tekstu. – Stokholma: Jaunā Latvija, 1951. – 45. lpp.
- ¹⁰⁴ Latvieši Lielbritānijā. – 128. lpp.
- ¹⁰⁵ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”; Diplomātiskais korpuss // Latvju enciklopēdija / A. Švābes red. – 1. sēj. – Stokholma, 1951. – 494. lpp.
- ¹⁰⁶ G 1949; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹⁰⁷ Sūtniecības Buenosairesā un Riodežaneiro // Latvju enciklopēdija / E. Andersona red. – 4. sēj. – Rockville, 1990. – 516., 517. lpp.; Sūtniecības un konsulāti // Turpat. – 503., 504. lpp.
- ¹⁰⁸ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 368. kaste.
- ¹⁰⁹ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹¹⁰ Londonā miris sūtnis Kārlis Zariņš. Viņš Latvijas valstij kā diplomāts kalpojis 44 gadus // Laiks. – 1963. – 4. maijs. – 1. lpp.; Sūtniecība Londonā. – 508. lpp.; Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Latvijas ārlietu resors .. – 32., 33. lpp.; Zariņš Kārlis Reinholds // Latvju enciklopēdija / E. Andersona red. – 5. sēj. – Rockville, 2006. – 440. lpp.
- ¹¹¹ [Lerhis A.] Ieskats .. – 17.–19. lpp.
- ¹¹² 1948. D. 124.63 Latvian Legation, Washington; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹¹³ Amerikas Savienotās Valstis un latvieši // Latvju enciklopēdija / E. Andersona red. – 1. sēj. – Rockville, 1983. – 45. lpp.; Sūtniecība Vašingtonā // Latvju enciklopēdija / E. Andersona red. – 4. sēj. – Rockville, 1990. – 509. lpp.; LVVA, 293. f., 1. apr., 4375. l., 225., 226. lp.
- ¹¹⁴ Berlīnes nams; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹¹⁵ Sarakste ar Foreign Office 1950–1956; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹¹⁶ Sūtniecība Madridē // Latvju enciklopēdija / E. Andersona red. – 4. sēj. – Rockville, 1990. – 519. lpp.
- ¹¹⁷ K. Zariņa 1954. g. 13. sept. vēstule P. Apmanim; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹¹⁸ Sarakste ar Foreign Office 1950–1956; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ¹¹⁹ [Lerhis A.] Ieskats .. – 17. lpp.
- ¹²⁰ Andersons E. Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. – 2. sēj. – 516. lpp.; Lerhis A. Neatkarības idejas saglabāšana pēckara gados: Latvijas diplomātiskā dienesta ieguldījums mūsu valsts *de iure* statusa saglabāšanā (1940.–1988. g.) // Diena. – 1998. – 13. febr. – 13. lpp.
- ¹²¹ [Lerhis A.] Ieskats .. – 17. lpp.
- ¹²² Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Latvijas ārlietu resors .. – 32. lpp.
- ¹²³ Sūtniecības un konsulāti. – 504. lpp.
- ¹²⁴ 1962. 125.660. Canada; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

¹²⁵ Ronis I. Kārlis Ulmanis .. – 144. lpp.

¹²⁶ Sarakste ar Foreign Office 1956–1963; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

¹²⁷ Turpat.

¹²⁸ Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Latvijas ārlietu resors .. – 33. lpp.

¹²⁹ 131. Beļģija. Latvieši Beļģijā. 1963; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

¹³⁰ 1964. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.

¹³¹ Latvijas valstiskuma sardzē. Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta darbinieki okupācijas gados trimdā. 1940. gada 17. jūnijs – 1991. gada 21. augusts. Izstādes katalogs / Dokumenti (2004. g.; CD elektroniskais resurss).

Ainārs Lerhis

AN ISSUE OF THE LATVIAN GOVERNMENT'S EMERGENCY POWERS OF 17 MAY 1940

Summary

This article is a research into one of the issues which are often mentioned in Latvian historiography when speaking about the occupation of Latvia and the continuation of the *de iure* existing Republic of Latvia and its Foreign Service in 1940, i.e. the emergency (extraordinary) powers delivered by the last independent prewar Government to Latvian envoys Kārlis Zariņš (*Charles Zarine*) in Great Britain and Alfrēds Bilmanis (*Alfred Bilmanis*) in the USA.

These powers were issued in order to make possible continuation of the work of diplomatic and consular representations abroad of the Republic of Latvia in case of emergency during World War II if any contacts with the government in Riga were cut or the existence of an independent Latvian Government interrupted. This secret document issued by the Latvian Government at its secret meeting one month before Soviet occupation of Latvia (17 June 1940) delivered the extraordinary powers of the Chief of the Latvian Diplomatic and Consular Service (Foreign Service) abroad in case of emergency to Kārlis Zariņš and the powers of his substitute to Alfrēds Bilmanis.

Emergency powers stated that “in case it should no longer be possible to communicate with Latvia’s diplomatic and consular missions in Western Europe due to the outbreak of war” Kārlis Zariņš was to act in the name of the Latvian Government by appointing and transferring diplomatic and consular agents and appointing Latvian representatives to various international conferences.

The work of preparing the emergency powers to be used by legations in critical situations was started only at the end of 1939. Unfortunately,

during the month after the adoption of powers (17 May – 17 June 1940) nothing was done in order to inform the bearer of emergency powers Kārlis Zariņš on international and security situation in Latvia, and no more detailed mechanism or precise list of necessary directions of activities and their financial provision was made (later this aspect burdened the practical implementation of emergency powers in the protection of Latvia's interests abroad).

On 16 June 1940, the Latvian Government accepted the ultimatum presented by the USSR, thus not showing either diplomatic or military resistance. The protests of Latvian envoys started from the mid-July. After the proclamation of Latvia as a Soviet republic Kārlis Zariņš and other Latvian diplomats in Western countries did not obey Soviet orders from Riga and continued to function as representatives of the last sovereign Latvian Government. Latvian representatives in those Western countries, whose governments did not object to the continuation of their activities, were “unattainable” for the Soviet authorities. The Soviet Union managed to close down only a part of the Latvian diplomatic and consular representations abroad, but it did not succeed in the interruption of the activities of several “disobedient” representatives. They continued their activities under radically changed and extremely limited conditions.

This article describes also the problems of some “technical” aspects of these powers. Firstly, the time of coming into force of emergency powers. Secondly, dissemination of information to other countries on this document. During 1940–1941, Kārlis Zariņš and Alfrēds Bīlmanis informed governments in London and Washington about the existence and contents of emergency powers. The use of this document had a significant role already in 1941 when Latvian representatives pleaded for Latvia's interests in the Irish courts as to Latvian shipping in Ireland. For a short time (1940–1941) Kārlis Zariņš delegated a part of his powers to his substitute in Western hemisphere, Alfrēds Bīlmanis. As mentioned above, the bearer of powers had rights to act as Chief in the foreign affairs of Latvia in case of lack of the government. In spite of the fact that some diplomatic representatives of the Baltic States remained the last and highest officials who continued to operate for their countries, Kārlis Zariņš had no legal rights to name himself “the highest representative of the Republic of Latvia” or something similar. But, unofficially, because of having these powers, in exile circles he was broadly considered as the highest representative of the Latvian nation in the Free World.

The significance of these emergency powers rather often was overestimated or underestimated in discussions of Latvian exile circles in the West after the end of World War II. This research shows that Kārlis Zariņš himself did not overestimate the significance of the above-mentioned powers. He considered it primarily an administrative document for the organizational activities (administrative matters) of the Latvian

Foreign Service, not envisaged for use in the internal life of Latvian exile community in the West. Emergency powers were used mostly in cases of appointment of Latvian diplomatic and consular representatives instead of those who had resigned from their posts or died after 1940. Besides, Latvian envoys continued to do their everyday work on a basis of their status, additionally using provisions defined in the emergency powers only in some cases. These powers were not officially recognized by Western countries, but in fact respective countries took the existence of such document into account. This document did not offer a sufficient basis for the formation of a Latvian government-in-exile, although Kārlis Zariņš tried to raise this question at the British Foreign Office in September 1940. In conditions when Western countries did not support the formation of a Latvian government-in-exile, it was significant for Latvian diplomats to act precisely in conformity with Latvian laws, internal administrative documents of Foreign Service, and international diplomatic practice. The Latvian diplomats did not accept the ideas of some former Latvian parliamentarians in exile about the formation of an internationally unrecognizable Latvian government-in-exile.

Since 1963, i.e. the death of Kārlis Zariņš, no Latvian diplomat could inherit functions as the bearer of emergency powers. Nevertheless, the Chiefs of the Latvian Foreign Service, Arnolds Spekke and later Anatols Dinbergs, continued to run the Foreign Service “in the spirit” of the emergency powers. The significance of the emergency powers was indirectly demonstrated by regular and sharp Soviet propaganda attacks on them.

In conclusion, during the years of Soviet and Nazi occupation of Latvia, these extraordinary powers embodied themselves a concrete value, firstly as an organizational and administrative document for continuation of functioning of the Latvian Foreign Service. These powers also had a symbolic political and juridical meaning in the scope of legal continuation of the Republic of Latvia. Because of the location of the bearer of powers Kārlis Zariņš, London became a “symbolic centre of hope and leadership of the Latvian nation” for a long time. It was impossible to implement some paragraphs of emergency powers, for example, on the formation of Latvian delegations to international conferences, because international situation was unfavourable for Latvia.

The Foreign Service of the Republic of Latvia as the solely institution of executive power continued its limited range of activities abroad for about 50 years. Latvian diplomatic and consular representatives, appointed under the provisions of emergency powers, have made a significant contribution in the protection of the interests of the Republic of Latvia and the Latvian nation in international relations, informational and consular work as well as in other spheres of foreign affairs.

Juris Pavlovičs

OKUPĀCIJAS VARU MAIŅA LATVIJĀ – AVOTI, HISTORIOGRĀFIJA, TEORIJA*

Ar šo rakstu tiek noslēgts pētniecības darbs, kas tika uzsākts pirms desmit gadiem pēc Vēsturnieku komisijas iniciatīvas. Toreiz 1941. gada okupācijas varu maiņas problēma bija viens no Latvijas historiogrāfijas neskaidrajiem “baltajiem plankumiem”, abstrakti traktēta tēma, par kuru tika izteikti vien nekonkrēti un uz faktiem nebalstīti spriedumi. Ir pienācis laiks izdarīt kopsavilkumu, atskatīties uz paveikto un novērtēt, kas šai jomā vēl būs jāpaveic nākamajai vēsturnieku paaudzei.

Šeit un turpmāk varu maiņa tiek definēta kā politisks process, kad kādā valstī vai atsevišķā tās reģionā pastāvošās centralizētās pārvaldes sistēmas pavēļu vertikāle karadarbības vai citu ārkārtēja rakstura notikumu rezultātā tiek aizstāta ar citu, līdzvērtīgu, lai arī ne obligāti analogisku pavēļu vertikāli. Politiskās varas jēdziens tiek traktēts atbilstoši M. Vēbera definīcijai kā neierobežots vardarbības monopols.¹ Varu maiņa tādējādi ir trīspakāpju vēsturisks notikums, kas sākas ar pastāvošās varas sabrukumu, pāriet bezvaras periodā un noslēdzas ar jauna pārvaldes režīma ieviešanu. Bezvaras perioda apzīmēšanai Latvijas historiogrāfijā un publicistikā aizvien biežāk tiek lietots termins *interregnum*, ko nākas vērtēt neviennozīmīgi šī jēdziena pārmērīgi plašā satura dēļ. Dažādu valstu un tautu vēstures literatūrā par *interregnum* ir tikuši dēvēti kā ilgstoši pārejas posmi, jaunām valstīm rodoties uz veco drupām, tā arī salīdzinoši maznozīmīgi hierarhiski konflikti kādas – parasti reliģiskas organizācijas ietvaros.² Taču, ņemot vērā šī termina augošo popularitāti profesionāla un populāra rakstura publikācijās, jebkādi iebildumi pret to būtu neproduktīvi.

Apskatāmā tēma ietver visas vai gandrīz visas Latvijas sabiedriskās un politiskās dzīves norises īsā laika posmā no 1941. gada 22. jūnija

* Raksts tapis Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra, cilvēkdrošība)” ietvaros.

līdz 15. jūlijam un var tikt vērtēta arī kā viena Latvijas vēstures perioda pilna apmēra apskats. Katra konkrētā reģiona vai pat pilsētas notikumu kontekstā hronoloģiskie ietvari var nedaudz atšķirties atbilstoši vietējai specifikai un bezvaras perioda ilgumam. Par īpaši sarežģītu un jūtīgu pētniecības problēmu šo tēmu padara tas, ka runa ir nevis par pārvaldes formu pārveidi vai pagaidu bezvaras stāvokli, bet gan okupācijas varu maiņu karadarbības rezultātā – situāciju, kas 20. gadsimta Latvijai nebija unikāla, taču tālejoši nozīmīga tieši 1941. gadā. Perioda trīs nedēļas ir tik piesātinātas ar notikumiem, ka gada vai mēneša vietā par atsevišķi apskatāmu procesu norises gaitas etapu šeit ir jāizceļ katra diena. Tas, kā tiks parādīts turpmāk, prasa īpašu un ne vienmēr tradicionālu attieksmi kā pret avotiem, tā arī pētniecības teoriju.

AVOTI

Kopš rakstītās vēstures sākuma pagātnes izpēte balstās uz avotiem, kas tapuši stabilas valsts iekārtas apstākļos. Jebkura varu maiņa nozīmē vismaz īslaicīgu pārtraukumu birokrātu sagatavoto oficiālo avotu tapšanā un fiksētā mutvārdu vēstures materiāla hronoloģizēšanas grūtības sabiedrības vispārējā apjukuma dēļ. Latvijā 1941. gada vasaras situācija šai ziņā nav izņēmums. Izzūdot iepriekšējai okupācijas varai, beidza pastāvēt viss tās izveidotais vietējais valsts un pašvaldību aparāts. Visu sabiedrības slāņu Latvijas iedzīvotāji neatkarīgi no to sociālās vai etniskās piederības atradās neziņā par nākotni un informācijas vakuumā, kas nopietni ietekmēja viņu spēju izvērtēt notiekošo.³ Lielākajai daļai aculiecinieku bija nopietni iemesli ieturēt politiska vai personiska rakstura aizspriedumus un kā tobrīd, tā turpmāk ievērot pašcenzūru savās runās un rakstos. Līdz ar to vienota un sistematizējama avotu korpusa par apskatāmo tēmu nav un nevar būt. Vienīgais kritērijs, kas nosaka avota primāro vai sekundāro nozīmi šīs konkrētās tēmas kontekstā, ir tā ticamība.

Tikai daži piemēri. 1987. gadā, nojaucot kādu ēku Mazsalacā, tika atrasta ar 1940.–1941. gadu datēta slikti saglabājusies dienasgrāmata, kas acīmredzami bija tur paslēpta ne vēlāk par 1944. gadu. Rakstītājs, tobrīd vēl jaunietis ar izteikti augstu pašnovērtējumu un ambīcijām, atklāti un ciniski izklāstīja savu attieksmi pret notikumiem valstī un dzimtajā pilsētā, varu maiņas laiku ieskaitot, neslēpjot neapmierinātību pret cilvēkiem, kas lieguši tam, viņaprāt, pienākošās karjeras iespējas par nopelniem vācu varas priekšā. Tikai nejaušības dēļ dienasgrāmata negāja zudumā, un tās fragmentus kā “buržuāziski nacionālistisko” uzskatu paraugu publicēja Valmieras laikraksts “Liesma”.⁴ Lielākā daļa šādu avotu nav saglabājusies, jo personas ar tiši vai netīši provāciskām simpātijām parasti vai nu redīgēja savas dienasgrāmatas pēc kara, vai iznīcināja tās. Tā apstākļu sakritības rezultātā šķietami necila

provinciāla elites statusa pretendenta precīzi datējamie izteikumi ir kļuvuši par svarīgu avotu, kas ļauj spriest par šīs sociālās grupas attieksmi vismaz Vidzemes reģiona ietvaros.

1941. gada 27. jūnijā Saldus atradās ne vairāk kā dažus desmitus kilometru no vēрмаhta priekšposteņiem – un tās krišana bija tuvāko dienu jautājums. Taču tas nekādi netraucēja pilsētas izpildkomitejas finanšu daļai veikt regulārās operācijas un lietišķo saraksti ar kolēģiem Kuldīgā, no kuras nezinātājs nekādi nevarētu secināt, ka tas notiek kara laika krīzes situācijā.⁵ Iestāžu darbības turpināšana pēc miera laika grafika daudzās Kurzemes un Vidzemes mazpilsētās tobrīd nebija retums. Te parādās kāds paradokss varu maiņas pētniecības aspekts, ka daži dokumenti kļūst īpaši svarīgi nevis ar savu saturu, bet gan tāpēc, ka nepasaka neko jaunu, tādējādi perfekti demonstrējot uz vietām valdījušo situācijas neizpratni.

Ne vēlāk par 1941. gada 10. jūliju Talsu apriņķa Spāres pagasta sekretārs saņēma anonīmu zīmīti no kāda sava kolēģa Talsos. Zīmītē pagasta sekretāram tiek dots mājiens nogādāt uz apriņķa kantori kukuli pašbrūvēta degvīna veidā, lai apmaiņā pret to tiktu pozitīvi izlemtas pirmskara apdrošināšanas izmaksu lietas. Grūti izskaidrojama pārpratuma vai drīzāk konflikta rezultātā zīmīte nokļuva pagasta dokumentu mapē un kopā ar tiem nonāca arhīvā.⁶ Šāda veida neoficiālas izcelsmes precīzi datējami materiāli apskatāmā perioda avotu kopumā ir ļoti reti un sniedz citādi neiegūstamu ieskatu apriņķu un pagastu tradicionālās elites iepriekšējo pozīciju atjaunošanas gaitas norisē.

1941. gada okupācijas varu maiņas primārajiem avotiem nākas izvirzīt ļoti augstas prasības. Pirmkārt, tiem jābūt sastādītiem notikuma brīdī vai tūlīt pēc tā, lai izvairītos no neizbēgamajām atmiņas kļūdām. Tas ir īpaši svarīgi sakarā ar nepieciešamību sastādīt precīzu notikumu gaitas hronoloģiju, kas savukārt ļauj datēt un iekļaut procesa norises secībā sekundāras nozīmes avotus. Otrkārt, iepriekšminētā dēļ tiem jābūt precīzi datētiem un to sastādīšanai jābūt noslēgtai minētajā datumā. Atskaites un dienasgrāmatu ieraksti ar atpakaļejošu datumu 1941. gada vasarā bija parasta parādība, it īpaši padomju izcelsmes dokumentos, un dažbrīd neļauj noteikt, kāda katrā konkrētajā dienā bija notikumu dalībnieku reālā situācijas izpratne.⁷ Visbeidzot, avotam jābūt piesaistītam ne tikai datumam, bet arī vietai, kas ļautu attiecināt pavēļu vertikāles sabrukumu vai atjaunošanu un bezvaras perioda gaitu uz konkrētu pilsētu vai pagastu. Citās pētījumu tēmās pieļaujama pieeja atjaunot kopainu, summējot milzumu izklaidētu un atsevišķi mazsvarīgu faktu, šeit diemžēl nav iespējama perioda īsuma un notikumu intensitātes dēļ. Katram primārajam avotam ir jāspēj atbildēt uz vairākiem jautājumiem vienlaikus.

Minēto iemeslu dēļ par svarīgākajiem avotiem tēmas izpētei neizbēgami kļūst pagastu un pilsētu fondi no Rīgas centrālajiem ar-

hīviem, respektīvi – Latvijas Valsts arhīva (LVA) un Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA). To saglabātība ir ļoti nevienmērīga no viena paša Zemītes pagasta Tukuma apriņķim līdz vairāk nekā trešdaļai pagastu Valmieras apriņķim. Pie tiem jāpieskaita arī jebkuri latviešu komandantūru un citu bezvaras perioda noslēgumā izveidotu vietējo pagaidu pārvaldes un drošības struktūru materiāli. Padomju režīma ideoloģisko apsvērumu dēļ šie avoti tika hronoloģiski sadalīti starp LVA un LVVA ar padomju varas sabrukuma brīdi kā aptuvenu un ne vienmēr precīzi ievērotu robežšķirtni.⁸ Šie fondi satur abus okupācijas varu maiņas izpētei svarīgākos dokumentu veidus – pilsētu, pagastu un atsevišķu iestāžu 27. jūnija un 4. jūlija evakuācijas pavēles, kas iezīmēja padomju valsts iekārtas pašlikvidāciju, un rīkojumus, pēc kuriem jūlija pirmajā dekādē vietējās pašvaldības tika atjaunotas atbilstoši nacistu prasībām.⁹ Tikai minētajos fondos atrodami pagaidu rīcības komiteju dibināšanas protokoli un rīkojumi, kas parāda to mēģinājumus leģitimizēt savu darbību. Atsevišķi pagastu fondi ļauj izsekot visu vietējo notikumu gaitu arī bezvaras situācijā. Citiem vārdiem, ja šo fondu nebūtu, tēmas izpēte būtu ļoti apgrūtināta, jo tiktu balstīta uz nepārbaudāmu un krietni vēlāk sagatavotu informāciju.

LVA 301. un 302. fonds, kas ietver sevī Latvijas komunistiskās partijas dokumentus, ļauj spriest par padomju puses negatīvību risināt tik plaša apmēra krīzi un kara pirmo dienu pasākumu haotisko raksturu. Par lielu nožēlu, divi galvenie avotu kvalitātes ierobežojumi ir sastādītāju pašcenzūra, pakļaujoties šī perioda padomju dokumentu sastādīšanas stila formālajām un nerakstītajām prasībām, un paradums izteikt svarīgākos rīkojumus mutiskā formā, neuzticot tos dokumentiem. Ir pamats uzskatīt, ka Latvijas PSR valdības Valkas perioda oficiālā versija ir patiesa tikai attiecībā uz Strādnieku gvardes vienības veidošanu un vienas vai vairāku operatīvo grupu izsūtīšanu izlūkošanas uzdevumos pa Vidzemi.¹⁰ Visnozīmīgākās darbības – Latvijas PSR partijas un valdības vadības mēģinājumi sazināties ar padomju 8. un 27. armijas komandieriem turpmāko lēmumu pieņemšanas nolūkā – dokumentos vai nu nav atspoguļotas, vai arī tādi dokumenti pagaidām nav atrasti. Amatpersonu un aktīvistu ziņojumi, īpaši izceļot I. Sudmaļa atskaiti par cīņām Liepājā, dod zināmu ieskatu lojālo vidusmēra padomju darbinieku attieksmē pret notiekošo, taču vienlaikus parāda arī apjukumu, informācijas trūkumu un nespēju novērtēt situāciju.¹¹

Ir pamats šaubīties, vai padomju un vācu arhīvu fondu padziļināta izpēte nākotnē ļaus iegūt izšķirošas nozīmes papildu materiālus apskatāmās problēmas ietvaros. PSRS–Vācijas kara pirmo dienu padomju dokumenti par atsevišķām karaspēka daļām, pagaidām gan attiecībā uz Rietumu, nevis Ziemeļrietumu fronti, sāk nonākt zinātniskā aprītē, atklājot visas šīs avotu grupas vājās vietas. Jau tagad var secināt, ka atskaites par jūnija beigās notikušo karadarbību straujās atkāpšanās

dēļ sastādītas nevis dienu pa dienai, bet gan ne agrāk, kā sākot ar 1. jūliju un nereti pat ap 10. jūliju, balstoties uz steigā apkopotām piezīmēm.¹² Daudzas karaspēka pārgrupēšanās, pagaidu karaspēka “grupu” izveide un it īpaši mijiedarbība ar civiliedzīvotājiem un kara noziegumi šajos dokumentos nav atrodamī. Nav pārliecības, ka mēs jebkad uzzināsim visu patiesību par pagaidām neizprotamo vēl neizveidotās padomju 27. armijas štāba darbību pie Rēzeknes un tā lomu Latgalē notikušajā karadarbībā. Zināmu skaidrību par uz Latviju attiecināmajiem vācu militārajiem dokumentiem vieš V. Haupta pētījumi. Ciktāl var secināt, salīdzinot vācu atsaucē ar vietējiem materiāliem, pārlieku straujā karaspēka pārvietošanās bija radījusi vēermahtam tik nopietnas loģistikas problēmas, ka daudzas pavēlēs fiksētās karaspēka pārvietošanās vai nu nenotika vispār, vai notika citā virzienā. Vācu 291. divīzijas paredzētais kustības maršruts caur Kurzemi nesakrīt ar reālo, uz Ventspili nosūtāmā iznīcinātāju vienība tur tā arī neieradās utt.¹³ Līdz 10. jūlijam, kad vācu aizmugures apgabala komandieris K. fon Roks beidzot ieradās Rīgā, vēermahta attiecības ar vietējiem iedzīvotājiem balstījās uz pārdrošām administratīvām improvizācijām, ko reti kad fiksēja dokumentos. Nākotnē būtu vēlams vien noskaidrot, vai vācu karaspēkam 1941. gadā pastāvēja vienota Austrumeiropas iedzīvotājiem izsniedzamā varas pilnvarojuma dokumenta forma, un mēģināt atrast kādu tā paraugu Freiburga militārarhīvā.

2003. gadā kāds Latvijā labi pazīstams vēstures entuziasts uzskatīja par vajadzīgu apšaubīt šīs tēmas pētījumiem izraudzītos avotus, tā vietā norādot uz pēckara krimināllietu fondiem.¹⁴ Iebilstot pret to, vēlreiz un vēlreiz jānorāda, ka varu maiņas pētnieka visupirmais uzdevums ir atbildēt uz jautājumu “kad” un “kur” un tikai pēc tam – “kā”. Atmiņu publikācijas nacistu kontrolētajā okupētās Latvijas presē nepārprotami norāda, ka jau mēnesi vēlāk aculiecinieki sāka aizmirst precīzus notikumu datumus, bet vēl pēc pāris mēnešiem – arī atsevišķu norišu secību.¹⁵ Cilvēka atmiņas spējas ir ierobežotas – un tās glabātās pagātnes ainas nepastāvīgas. 1941. gadā Latvijā nebija plaši pieņemta paraduma rakstīt dienasgrāmatas, un jāšaubās, vai četrus gadus vēlāk pēc visiem kara gadu pārdzīvojumiem kāds vairs spēja paša spēkiem atcerēties, ko un vēl jo svarīgāk kad darījis dienu no dienas atšķirīgajā varu maiņas situācijas kaleidoskopā, un godīgi pastāstīt to izmeklētājam. Ir desmitiem tēmu un pētniecības virzienu, kur krimināllietu liecības var izrādīties un izrādās neaizvietošanas, taču šai konkrētajā gadījumā tās noderēs tikai tad, ja nākotnē tiks gatavoti sīki atsevišķu pagastu 1941. gada vēstures apskati uz visplašākās avotu bāzes.

Neskatoties uz hronoloģiskajiem ietvariem, preses kā varu maiņas pētniecības avota loma ir īpaši svarīga. Vairākas avīzes, to skaitā arī Rīgas “Tēvija”, sāka iznākt vēl pirms bezvaras perioda beigām un, zinot to izdošanas brīdi ar dažu stundu precizitāti, ļauj koriģēt notikumu hronoloģiju tā, kā to neļauj pat arhīvu materiāli.¹⁶ Tāpat, pateicoties

tam, ka vācu militār pārvaldes ierēdņi neliedza jaundibinātajām latviešu avīzēm publicēt subjektīvus un nepārbaudītus materiālus, ja vien tie bija politiski un propagandistiski pareizi, pirmo divu okupācijas mēnešu laikā preses slejas pildīja atmiņas par varu maiņas dienās piedzīvoto. Publikāciju pamatā parasti bija vēstules un manuskripti, ko sacerēja ne vairāk kā pāris nedēļu pēc notikušā, paturot atmiņā kā datumus, tā atsevišķas drīz aizmirstas niansas. Līdz ar pašvaldību arhīviem 1941. gada vasaras prese ir tie divi pamati, no kuriem būtu ieteicams vadīties arī nākotnes pētniekiem.

HISTORIOGRĀFIJAS NOSTĀDNES

Nekur Baltijā 1941. gada varu maiņas norises nav bijušas vērtētas tik neviennozīmīgi un pakļautas tik lielai politizācijai kā Latvijā. Igaunu historiogrāfijā šie notikumi ir “vasaras karš” – divus mēnešus ilgusi padomju un vācu spēku pretstāve uz igauņu zemes, kas attīstījās samērā lēni un kur vietējo iedzīvotāju un partizānu dalībai nebija izšķirošas nozīmes.¹⁷ Lietuvā tās ir, burtiski, trīs – četras ar notikumiem neiedomājami pārsātinātas dienas, ko lietuviešu vēsturnieki vēlas redzēt tikai valstiskās neatkarības atjaunošanas kontekstā.¹⁸ Latvijā okupācijas varu maiņa un ar to saistītais bezvaras periods bija vienlaikus pārāk garš, lai varētu ignorēt iedzīvotāju pašiniciatīvu, un tai pašā laikā pārāk īss un bez aktīvās karadarbības izpausmēm, lai visās notikušajās negācijās vainotu kādu no karojošajām pusēm. Igaunijā un Lietuvā 1941. gada varu maiņa un *interregnum* neatkarīgi no attieksmes un vērtējuma nopietnas šaubas un polemiku neizraisa. Latvijā tas nav un nebūs tik vienkārši.

Attieksmi pret 1941. gada vasaras notikumiem Latvijā ilgstoši noteica un dažos gadījumos arī turpina noteikt nejauša 40. gados notikusi viedokļu sakritība. 1946. gadā Ņujorkā iznāca Džona Heršija grāmata “Hirosima”, kas tika rakstīta kā reportāža ar katastrofu piedzīvojušo aculiecinieku iztaujāšanu. No šī brīža reportāžas metode, rakstot par īsiem, bet intensīviem Otrā pasaules kara notikumiem, Rietumos kļuva vispārpieņemta un sasniedza kulmināciju ap 1966. gadu, kad tika izdota labākā šāda stila grāmata “Vai Parīze jau deg” par varu maiņu 1944. gada Parīzē.¹⁹ Ka šāda pieeja nav zaudējusi popularitāti, liecina kaut vai Stīvena Embrouza pētījuma “D – diena” slava.²⁰ Latvijas kontekstā šie fakti ir svarīgi ar to, ka tādā veidā globālajā Otrā pasaules kara historiogrāfijā pakāpeniski nostiprinājās viedoklis par varu maiņu un jebkāda veida piespiedu anarhijas periodu kā nekontrolējamu katastrofālu notikumu, kura laikā mierīgie iedzīvotāji var kļūt neadekvāti un veikt nesaprātīgas darbības.

Jau 1941. gada beigās līdz ar Staļina slaveno 7. novembra runu oficiālā padomju ideoloģija sāka skatīt visu PSRS–Vācijas kara laiku kā sākotnēji nepārvaramu dabas stihiju, ko veicinājis kā svešzemju

pārspēks, tā arī tam sniegtais vietējo “dzimtenes nodevēju” atbalsts. Latvijā par tādiem tika pasludināti visai abstrakti “buržuāziski vāciskie nacionālisti”, kas tika vainoti šķiriskā naidā pret savu tautu un nosliecē uz kara noziegumiem.²¹ Padomju historiogrāfijas skatījums uz *interregnum* gaitu PSRS rietumu apgabalos pēc būtības atšķiras no otrpus “dzelzs priekšvara” pieņemtajām teorijām tikai ar vardarbīgas rīcības tendenču piedēvēšanu mazākam iedzīvotāju skaitam. Oficiālā nostādne vairs netika mainīta līdz pat PSRS sabrukuma brīdim, veicot vien maznozīmīgus stilistiskus labojumus. Kā Krievijas, tā arī vietējā Latvijas padomju historiogrāfijā trīs varu maiņas nedēļas laika gaitā kļuva par apspriešanai aizvien nevēlamāku periodu, ārpus militār vēsturiska pārstāsta ietvariem aprobežojoties ar aizvien īsāku un abstrahētāku notikumu izklāstu. Paradoksāli, bet 80. gadu padomju publikācijas par Latviju 1941. gada vasarā ar vienu izņēmumu – V. Savčenko monogrāfiju par Liepājas kaujām – izrādījās informatīvi vājākas par analogiskas tematikas darbiem 50.–60. gados.²²

Uz 40. gadu beigām attiecināmi arī latviešu trimdas publicistu pirmie mēģinājumi raksturot kara sākuma periodu. Arī šeit noteicošā loma bija politiskajiem apsvērumiem, respektīvi – cerībām uz neatkarības atgūšanu “aukstā kara” konfrontācijas kontekstā. Balstoties uz ierobežotu avotu bāzi un aculiecinieku subjektīvajiem spriedumiem, trimdas autori jau pirmajās ASV izdotajās publicistiska rakstura brošūrās radīja tikai viņu iztēlē pastāvošu situācijas rekonstrukciju, kur Latvijas kara pirmo dienu haoss tiek stabilizēts, tikai pateicoties atvaļināto karavīru un nacionālo partizānu aktīvai un atsevišķos gadījumos vardarbīgai rīcībai.²³ Tādējādi arī trimdas historiogrāfija piekrita traktēt 1941. gada varu maiņu kā katastrofu, kur bija nepieciešams pieņemt ārkārtējus lēmumus nācīgas izdzīvošanas nolūkos. Politiskā nepieciešamība atainot latviešus kā īpaši karavīgu tautu, kas varētu kalpot par amerikāņu sabiedrotajiem, labēji noskaņotajās trimdas aprindās neizzuda līdz pat “aukstā kara” beigām, un 70. gados viedoklis par latviešu patstāvīgu militārpolitisko lomu kara gados tika nesaprātīgi kanonizēts kolektīvajā krājumā “Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā”.²⁴ Profesionālie trimdas vēsturnieki kā ļoti aizņemti un tai pašā laikā kopienas sabiedriskajā dzīvē iesaistīti ļaudis izrādījās nespējīgi jebkādi korigēt šos pārspilējumus.

Rezultātā neatkarības atjaunošanas brīdī Latvijas 20. gadsimta vēstures kopainā izrādījās pavisam reāls “baltais plankums”, ko atšķirībā no citām šādu apzīmējumu ieguvušām tēmām nebija iespējams likvidēt, publiskojot tos vai citus iepriekš slepenus arhīvu materiālus. Nebija iespējams izmantot arī kādu līdz tam liegtu pasaules vēstures zinātnē pieņemtu metodiku, jo Rietumu 20. gadsimta varu maiņas situācijas un to pētniecības pieredze ievērojami atšķiras no Austrumeiropas specifikas, nemaz nerunājot par to, ka okupācijas varu maiņas Rietumos līdz tam faktiski nebija pētītas. Tādēļ, neskatoties uz tēmas

jūtīgumu un tās neviennozīmīgo vērtējumu sabiedrībā, ko, sākot ar 1992. gadu, īpaši veicināja uz pseidovēsturiskiem spriedumiem balstītas preses kampaņas, tās izpēte 90. gados tika atlikta citu aktuālo problēmu daudzveidības un pieejamo zinātnisko resursu trūkuma dēļ. Tēmas aktualitātei nemazinoties, līdz ar jaunā gadsimta sākumu tā tika izvirzīta par vienu no Vēsturnieku komisijas prioritārajiem pētniecības virzieniem, un darbs tika uzsākts.²⁵ Dažu nākamo gadu laikā 1941. gada varu maiņas problēma guva profesionāļu, preses un entuziastu ievēribu, kas gan galvenokārt aprobežojās ar faktu konstatāciju, nevis polemiku un viedokļu apmaiņu. Pašreizējā nostāja profesionālajā un publicistiskajā literatūrā liek domāt, ka sasniegtais tēmas izpētes līmenis ir uzskatāms par pietiekamu un šī jautājuma padziļināta analīze vismaz pagaidām vairs nav aktuāla.

Par svarīgāko pēdējos desmit gados tēmas ietvaros paveikto darbu uzskatāma Latvijas teritoriju aptverošas 1941. gada jūnija beigu – jūlija sākuma notikumu hronoloģiskās skalas izveide, kas ļauj datēt, precizēt un verificēt neskaidrākos avotus, kā arī, pateicoties Herberta Lindmē pētījumiem Igaunijā, sasaistīt ar analogiskām norisēm mūsu kaimiņzemē. Kā neliels, bet pamanāms hronoloģijas precizēšanas rezultāts jāpiemin Latvijas 1941. gada vasaras karadarbības beigu datuma pārbīde no 7. uz 8. jūliju, kas kļuvusi par vispārpieņemtu literatūrā.²⁶ Hronoloģijas korekcijas ļauj secināt, ka varu maiņas process, lai gan straujš, bija ļoti nevienmērīgs un tā gaita atšķīrās kā pilsētās un laukos, tā arī atsevišķos reģionos.

No pētījumu rezultātiem izriet, ka nevienai okupācijas varai nebija konkrētu plānu par Latvijas teritorijas pārvaldi pārejas vai krīzes situācijā. Kā padomju, tā vācu puse improvizēja, cerot uz pēkšņām veiksmīgām pārmaiņām, kas ļautu rīkoties parastās birokrātiskās rutīnas ietvaros. No vienas puses, tika strikti ievērotas pirms kara sagatavotās karastāvokļa un militārvaldes ieviešanas instrukcijas, no otras puses, katrs vidēja ranga komandieris vai ierēdnis jebkuru brīdi varēja pieņemt ar oficiālo nostāju nekādi nesaistītus lēmumus.²⁷ Avotu materiāla analīze liek apšaubīt Latvijas padomju historiogrāfijā pieņemto uzskatu, ka militārvaldes perioda vācu komandantūru tīkls bija centralizēts un precīzi hierarhisks. Dokumenti ļauj secināt, ka vismaz ārpus lielpilsētām vācu komandantūras tika dibinātas pēkšņi radušos militāru apsvērumu rezultātā, lai risinātu nevis iekarotās teritorijas pārvaldes, bet gan armijas loģistikas problēmas. Jauno okupantu saziņa ar vietējiem iedzīvotājiem it visur Latvijā sākotnēji tika veikta, uz laiku piešķirot autonomas pašpārvaldes pilnvaras no latviešu vidus pēc ne vienmēr precīzi noteiktiem kritērijiem izraudzītām amatpersonām.

Sākoties PSRS–Vācijas karam, aktīvākā Latvijas sabiedrības daļa izrādījās sašķelta nevis atbilstoši sociālajai piederībai un statusam, bet gan pēc politiskās lojalitātes un nākotnes plāniem.²⁸ Kā savas pozīcijas zaudējusi neatkarības gadu Latvijas tradicionālā elite, tā arī

padomju lojālisti, kas ieņēma tās vietu 1940. gadā, bija pārliecināti par savām tiesībām uz varas amatiem, lai gan nejutās spējīgi aktīvi cīnīties par to atgūšanu vai saglabāšanu. Daudz radikālāk bija noskaņoti visdažādākās izcelsmes elites statusa pretendenti, kas cerēja uz ātru karjeru apmaiņā pret uzticības izrādīšanu un nopelniem vienas vai otras okupācijas varas labā. Vairāk nekā puse aktīvo iedzīvotāju tomēr bija politiski indifferenta un rūpējās vienīgi par sava īpašuma un iztikas iespēju saglabāšanu, vairumā gadījumu būdama gatava uz kompromisu ar jebkādu jaunieviestu varu. Iestājoties bezvaras stāvoklim, nereti izrādījās, ka personiskajiem sociālajiem kontaktiem ir ievērojami lielāka nozīme nekā politiskajām simpātijām un sabiedriskajam stāvoklim. Līdz brīdim, kad nacisti sāka uzspiest Latvijai savu sociālā modeļa redzējumu, sabiedrības pagaidu stabilizācija *interregnum* apstākļos norisēja atbilstoši iepriekšējā gadsimta tradīcijām.

Pēdējās desmitgades laikā Latvijas historiogrāfijā ir izvirzīta hipotēze par krīzes periodu Latvijas vietējās varas pagaidu orgānu uzbūves kontinuitāti, sākot ar 1905. gada rīcības komitejām.²⁹ Hipotēze balstās uz pieņēmumu, ka gan latviešu, gan arī ievērojamas Latvijas minoritāšu daļas politiskā kultūra jau 20. gadsimta sākumā bija sasniegusi pietiekami augstu līmeni, lai nodrošinātu pagastu un mazpilsētu vietējo pašvaldību sekmīgu darbu bez centrālās varas iejaukšanās. Vietējā politiskā kultūra balstījās uz pietiekami augstām morāles normām un legalitātes izjūtu, lai nepieļautu noziedzīgu patvaļu no pagaidu varu ieguvušo puses. Līdz ar to no šīs hipotēzes izriet neizbēgams secinājums, ka atsevišķu iedzīvotāju grupu pašierosinātas represijas pret līdzpilsoņiem ar atšķirīgu tautību vai uzskatiem nebija iespējamas, jo atradās pretrunā ar tradicionālo likumības izjūtu. Bez tam nācijas politiskā kultūra 1941. gadā joprojām bija piesātināta ar feodāli patriarhālas domāšanas reliktiem un vēl nebija sasniegusi to līmeni, pie kura būtu iespējama spontāna sarežģītu etniskā vai rasu naida teoriju ģenēze. Nedaudzie bezvaras perioda vardarbības ekscesi bija vai nu traģiskas nejaušības, vai personisku konfliktu rezultāts.

No 1941. gada vasaras notikumu izpētes rezultātiem izriet, ka *interregnum* perioda veiksmīgs iznākums, aprīņķu un pagastu pašvaldībām pašu spēkiem nodrošinot pašvaldību administratīvās un sociālās funkcijas, turpmākajos vācu okupācijas gados sagādāja Latvijas iedzīvotājiem ievērojami stabilāku un pārtikušāku eksistenci nekā citos okupētās Austrumeiropas apgabalos, kur darbaspējīgus vietējās varas orgānus bija spiesti veidot paši nacisti.³⁰ Turpmāka perioda izpēte vairs nav iedomājama bez analogisku procesu analīzes Igaunijas un Lietuvas vēsturē. Ļoti vēlams un pat nepieciešams, lai vēsturnieku uzmanība nākamajos gados tiktu pievērsta notikumiem pirms un pēc apskatāmā perioda, kas dotu iespēju pilnībā iekļaut to 20. gadsimta Latvijas vēstures kopainā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Вебер М.* Избранные произведения. – Москва, 1990. – С. 645.
- ² Brockhaus Konversations – Lexicon. Neunter Band. – Berlin, 1902. – S. 659.
- ³ Latvija Otrajā pasaules karā. – Rīga, 2008. – 252. lpp.
- ⁴ *Martinovs V.* No barikāžu otras puses // *Liesma*. – 1987. – 17. jūl. – 3. lpp.
- ⁵ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 977. f., 1. apr., 4. l., 25.–27. lp.
- ⁶ Turpat, 1218. f., 2. apr., 42. l., 5. lp.
- ⁷ *Солонин М.* Новая хронология катастрофы. 1941. – Москва, 2010. – С. 18, 19.
- ⁸ Fondu dalījums “vācu” un “padomju” izcelsmes dokumentos netika paveikts līdz galam, un pagastu padomju perioda lietās saglabājas vācu okupācijas laika dokumenti līdz 1941. gada jūlija vidum ieskaitot.
- ⁹ LVA, 1320. f., 1. apr., 18. l., 3. lp.; 8. l., 127. lp.
- ¹⁰ Turpat, 301. f., 1. apr., 44. l., 19. lp.
- ¹¹ Turpat, 302. f., 5. apr., 9. l., 1.–2. lp.
- ¹² *Солонин М.* Новая хронология катастрофы. 1941. – С. 18–25.
- ¹³ *Haupf W.* Baltikum 1941. – Neckargemunde, 1963. – S. 92.
- ¹⁴ *Lasmanis U.* Interregnum. Upurlaiks // *Mēs*. – 2005. – 30. jūl.
- ¹⁵ Piemēram, ja salīdzinām kaut vai Valmieras avīzes “Tālavietis” 1941. gada jūlija un augusta atmiņu publikācijas.
- ¹⁶ Kā piemēru sk.: *Tēvija*. – 1941. – 1. jūl.
- ¹⁷ *Eesti Ajalugu VI*. – Tartu, 2005. – Lk. 181–183.
- ¹⁸ *Lietuva 1940–1990*. – Vilnius, 2007. – P. 172–177.
- ¹⁹ *Collins L., Lapierre S.* Is Paris burning. – New York, 1966.
- ²⁰ *Ambrose S. E. D – Day*. – New York, 1994.
- ²¹ *Pelše A.* Latviešu vāciskie nacionālisti – Latvju tautas niknākie ienaidnieki // *Liesma*. – 1945. – 3. febr. – 3. lpp.
- ²² *Савченко В.* Семь огненных дней Лиепаяи. – Рига, 1986.
- ²³ *Bračs J.* The Policy of Occupation Powers in Latvia 1940–1944 // *The Baltics Peoples want to exist*. – Washington, 1950. – No. 4. – P. 33, 34.
- ²⁴ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums. – Toronto, 1970. – 1. sēj. – 271.–274. lpp.
- ²⁵ *Feldmanis I.* Latvija vācu okupācijas laikā (1941–1944): aktuālās izpētes problēmas // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. – Rīga, 2001. – 180. lpp.
- ²⁶ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1423. f., 1. apr., 9. l., 15. lp.
- ²⁷ Turpat, 9. lp.
- ²⁸ *Pavlovičs J.* Change of Occupation Powers in Latvia in Summer 1941: Experience of Small Communities // *Symposium of the Commission of the Historians of Latvia*. – Vol. 14. – Rīga, 2005. – P. 96–97.
- ²⁹ *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Valmieras apriņķī 1941. gada vasarā // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. – Rīga, 2003. – 313. lpp.
- ³⁰ *Ковалев Б.* Нацистская оккупация и коллаборационизм в России 1941–1944. – Москва, 2004. – С. 36–39.

Juris Pavlovičs

CHANGE OF OCCUPYING POWERS IN LATVIA:
SOURCE MATERIAL, HISTORICAL WRITINGS,
THEORY

Summary

The interregnum period of the summer of 1941 was very short, just three weeks from 22 June till 15 July, but it had tremendous significance for the history of Latvia in the 20th century. Decisions and alliances made during those fateful days split the nation along political lines so that any subject dealing with these past events became controversial. Until a decade ago, when this problem was set apart as a research priority by the Commission of the Historians of Latvia, there was not a single scientific paper published on this subject. During the last decade things have changed. A considerable amount of research has been carried out, most pressing questions answered, but there is a lot of work left for the future generations of historians.

To define the events of the interregnum of the summer of 1941, one must begin with a precise chronology of events. Most political interregnums throughout the ages had left very few documents to study. Here we have a different problem; most documents were written long after the particular event. Thus only the archive files of Latvian districts, towns and church parishes together with the early issues of local Nazi regime newspapers are reliable enough to be used as primary materials.

The last ten years of the author's research on the said subject have produced about twenty scientific papers and articles. The main result of this work is the creation of basic description of complex events that had never been described before. Both conflicting occupying powers had no real plans for the territory and population of Latvia during the early days of war. Latvian society found itself suddenly split into several groups according to political sympathies and intentions. The traditional national political culture of the Latvians was sufficiently high for them to survive interregnum through organisation of local executive committees according the pattern used during the revolution of 1905. The ability of the Latvians to govern themselves on local level without the support of the state helped the nation to survive the hardships of Nazi occupation – such is the main conclusion of a decade long research.

Iesniegts 31.01.2011.

Aija Jansone

MĀKSLINIEKU UN DAIĻAMATNIEKU KOPAS LIELBRITĀNIJĀ CENTIENI SAGLABĀT LATVISKO IDENTITĀTI (1949–2006)*

IEVADS

Raksts ir par centieniem veidot latvisku vidi, uzturēt un saglabāt nacionālo identitāti ārpus Latvijas.

2010. gadā tika aizsākts pētījums par Anglijas trimdas latviešu daiļamatniecības entuziastu darbību 1949.–2006. gadā. Laikā, kad radās doma uzrakstīt kultūrvēsturisku apcerējumu par latviešu radošajām spējām, uzņēmību un vēlmi saglabāt savu kultūru un identitāti trimdā, daudzu trimdas latviešu vairs nebija mūsu vidū, tāpēc pašreizējā izpētes stadijā izvērtēts galvenokārt 2010. gadā rīkoto divu zinātnisko ekspedīciju Anglijā, kā arī Latvijas muzejos un pie privātpersonām savāktais un apzinātais materiāls.

Pētījumā izmantoti šādi avoti:

1. Anglijas “Daugavas Vanagu fonda” arhīva “Straumēnos”¹ latviešu “Mākslinieku un daiļamatnieku kopas Lielbritānijā” materiāli (sēžu protokoli, apkārtraksti, pasākumu un izstāžu norises plāni, ielūgumi, programmas, daiļamatnieku sarakste un atmiņu pieraksti, tematisko priekšlasījumu teksti, avīžu izgriezumi, fotogrāfijas);
2. Anglijas latviešu daiļamata kopēju un viņu pēcnācēju aptauja “Tradicionālais un laikmetīgais trimdas latviešu tautas mākslā” un intervijas ar Ilonu Birzgali, Rūtu Bonneri, Rasmu Budiņu, Arnoldu Dumpi, Aiju Gāgans, Sarmīti Janovsku, Ritu Jefimovu, Līviju Krievs, Krišu Ligeru, Ilgu Mieriņu, Ēriku Vilipsoni;
3. Daiļamatniecības priekšmetu fotoattēli, kas uzņemti mākslinieku dzīvesvietās Anglijā;
4. Ērikas Vilipsones dāvinājumi Latvijas Okupācijas muzejam un Limbažu muzejam;
5. Publikācijas “Londonas Avīzē” un speciālā literatūra.

*

Raksts tapis Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra, cilvēkdrošība)” ietvaros.

TRIMDAS UN LATVIJAS LATVIEŠU
DAILĀMATNIECĪBAS ATTĪSTĪBAS VIRZIENI
PĒC II PASAULES KARA

Trimdā dzīvojošo latviešu lietišķās mākslas darinājumi iezīmē atšķirīgu attīstības ceļu nekā Latvijā. To ietekmēja konkrētie politiskie un ekonomiskie priekšnosacījumi, zināšanu apguves iespējas un emocionālā slodze.

Vairāki tūkstoši latviešu II pasaules kara laikā bija spiesti atstāt Latviju. Par viņu mītnes zemēm kļuva dažādas Eiropas valstis, bet liela daļa tautiešu aizceļoja uz tālo Austrāliju, ASV un Kanādu.

Daudzi aizbraucēji bija labi izglītoti cilvēki, kuri bija "audzināti Latvijai", tādēļ, lai arī tālu prom no dzimtenes, viņi visu savu mūžu veltīja Latvijai. Šiem cilvēkiem bija svarīgi nezaudēt saikni ar dzimteni un savas tautas kultūru, tāpēc tradicionālo prasmju apgūvē viņi galvenokārt balstījās uz arheoloģisko un etnogrāfisko materiālu studijām un precīzu atdarināšanu, bet jaunradē vadījās pēc sava laika izcilā pedagoga mākslinieka Arvīda Dzērvīša (1897–1942) mācības par "laikmetīgi īpatnējās latviski lietišķās mākslas radīšanu", kas balstāma uz rakstu, krāsu, formas, kompozīcijas, izpildījuma tehniku un materiāla īpašību pilnīgu pārzināšanu.

Praktiski katrā mītnes zemē izveidojās spēcīgs latviešu sabiedrības centrs un darbojās latviešu lietišķās mākslas dažādu žanru meistari. Viņi darināja lietišķās mākslas priekšmetus pēc 20. gs. 30. gadu profesionālo mākslinieku Jēkaba Bīnes, Anša Cīruļa, Arvīda Dzērvīša, Jūlija Madernieka kompozīciju metiem, studēja līdzpaņemtās grāmatas, kā "Latvju tautas daiņas" (1928–1932), "Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē" (1936), "Mākslas vēsture" (1934), "Latviešu konversācijas vārdnīca" (1921–1940), R. Zariņa "Latvju raksti" (I–III, 1924–1931), "Novadu tērpi" (1939), Arvīda un Aleksandras Dzērvīšu izdevumi,² kā arī ļoti rūpīgi turpināja līdzatvesto etnogrāfisko priekšmetu studijas, pētīja senos rakstu veidošanas pamatprincipus, darināšanas tehniskos paņēmienus un uz iegūto zināšanu bāzes veidoja jaunas kompozīcijas. Vairums trimdā tapušo priekšmetu ir samērā neliela formāta, jo tos galvenokārt darināja mājas apstākļos, bez īpašām lielām tehniskām ierīcēm (stellēm u.tml.).

Šiem darinājumiem svešatnē bija ne tikai praktiska un dekoratīva nozīme, bet arī liela emocionāla slodze, kas palīdzēja saglabāt cerību un saikni ar dzimteni.

Lietišķās mākslas attīstība Latvijā nebūt nebija viendabīga. To radīja, patērēja un saglabāja dažādi sociālie slāņi, kuriem bija atšķirīgas prasības un gaume. Lietišķā māksla Latvijā bija tautas meistarų apzināta radošo ieceru izpausme ar nolūku saglabāt vēsturisko atmiņu un nacionālo pašapziņu.

Pēc II pasaules kara Latvijā daiļamatnieki darbojās individuāli vai, sākot ar 1947. gadu, dibināja kolektīvas apvienības – tautas lietišķās mākslas entuziastu pulciņus un studijas, kuras vadīja profesionāls daiļamatnieks. Šīs apvienības turpināja 20. gs. 20.–30. gados aizsāktu tautas lietišķās mākslas izzināšanas, apmācības un popularizēšanas darbu. Par tautas mākslas organizētāju Latvijā no 1946. gada kļuva Kultūras ministrijas pakļautībā esošais Emīla Melngaiļa Tautas mākslas nams, kopš 1979. gada – E. Melngaiļa Republikāniskais tautas mākslas un kultūrizglītības darba zinātniski metodiskais centrs, no 2004. gada – valsts aģentūras “Tautas mākslas centrs” lietišķās un tēlotājas mākslas nodaļa, bet no 2008. gada – Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūras Dziesmu un deju svētku nodaļa. Minētā institūcija kopš 1957. gada vada un organizē dažādus daiļamatniecības meistarību kvalifikācijas celšanas kursus, izstādes, konsultācijas, ar mērķi sniegt metodisku un praktisku palīdzību visiem, kas vēlas darboties kādā mākslinieciskās pašdarbības žanrā, kā arī veicina cilvēku gaumes un estētisko jūtu pilnveidošanos.

Šai laikā Latvijā daiļamatnieku vidū radās vairākas spēcīgas radošas personības, kuras lielā mērā ietekmēja konkrētā žanra attīstību tālākajos gados. Piemēram, lielas autoritātes bija aušanas un rokdarbu pedagoģes Erna Rubene, Emma Skujiņa, Alīda Zomberga, keramiķis Eduards Detlavs, ādas plastikas meistare Vera Cepurīte, kokamatniecības meistars Voldemārs Tiltiņš un metālkalējs Džems Bodnieks u.c.

20. gs. 70.–80. gados Latvijā bija mainījušies tautas mākslas kā materiālo un estētisko vērtību radītājas kritēriji. Atšķirībā no svešatnes latviešiem Latvijā dzīvojošiem meistariem radīja virkni lielapjoma darbu ar izteiktu praktisko nozīmi, ar tendenci uz dekoratīvismu. Priekšplānā bija izvirzījies uzdevums radīt dzīvojamās un sabiedriskajās telpās īpašu mājīgumu un skaistumu, rezultātā tika veidoti telpu iekārtas ansambļi, kuru aizsākumi meklējami galvenokārt 20. gs. pirmās puses profesionālo mākslinieku darbībā. Meistaru grupas darināja veselās priekšmetu kopas – ansambļus, kuros ietilpa tekstilijas, mēbeles, trauki un metālkalumi.

PRIEKŠNOTEIKUMI DAIĻAMATNIECĪBAS IZVEIDEI TRIMDĀ

2010. gadā iegūtie trimdas latviešu atmiņu stāsti par cilvēku likteņiem, daiļamatniecības prasmju pārmantošanas un apguves dažādiem aspektiem aptver ļoti plašu laika un ģeogrāfisko diapazonu. Dažs no aptaujātajiem Anglijas latviešiem Latviju atstāja 20 gadu vecumā, cits – kā mazs bērns, vēl cits dzimis jau svešumā. Vecākā gadagājuma respondenti, kas pamatizglītību bija ieguvuši Latvijā, daudzas savas jaunības dienu intereses turpināja attīstīt arī vēlākos gados, citi pirmās

zināšanas par kādu latviešu daiļamatniecības amatu ieguva Vācijas nometnēs vai jau jaunajā mītnes zemē.

“Trimdinieki ļoti asi izjuta dzimtenes zaudējumu, bet arī tikpat skaidri apzinājās savu pienākumu pasaulē – izdzīvot bēgļu laiku, lai stipri un nesalauzti atgrieztos tēvu zemē. Starplaikā jādara tas, ko viņi vislabāk prata, – jāturpina latviskā dzīve un kultūra. [...] gandrīz katrā nometnē bija iespēja izveidot latviskās dzīves modeli, kurā bija pamatskola un vidusskola, teātra ansamblis, koris, tautas deju ansamblis un dažādas citas kultūrai svarīgas nodarbības.”³

Nometņu laiks latviešu bēgļu kopībai bija ļoti zīmīgs ar to, ka palīdzēja par dažiem gadiem paildzināt dzīvi latviskā vidē un stiprināt latvisko pašapziņu svešumā; nometnēs bērni un jaunieši turpināja izglītību latviešu valodā; nometņu laiks nocietināja latvieti turpmākai dzīvei svešumā un radīja impulsu kopības atjaunošanai tālākās emigrācijas gaitā.⁴

Bēgļu nometnēs “tika nodibināti kursi, apzināti un apvienoti daiļamatnieki dažādās nometnēs, izveidoti saloni daiļdarbu pārdošanai un tika veikts nopietns un intensīvs izglītošanas darbs visās lietiskās mākslas nozarēs. Darbojās un savu māku tālāk nodeva mācekļiem keramiķi, rotkaļi, audējas, rokdarbnieces, koktēlnieki, metālkalēji. Minchenē 1948. gadā iznāca rokdarbu žurnāls *Latvju Zeltene* Aleksandras Rugājas un Allas Rugājas-Zēbergas redakcijā. V. Lamsters Eslingenā sarakstīja un 1948. un 1949. gadā izdeva grāmatu *Ievads latviešu stila vēsturē* divos sējumos par kompozīcijas un latvisko stila mācību. Vairākas brīvvalsts laika mācību grāmatas pārdrūkāja. [...] Šo rosīgo mākslinieku un daiļdarbnieku darbs nodrošināja īpatnēju latviešu lietiskās mākslas tālāku veidošanos trimdā.”⁵

Spriežot pēc Anglijā dzīvojošā mākslinieka Laimoņa Mieriņa teiktā, Vācijas nometnēs ne viss gāja tik gludi, kā gribējās: “.. pārskolšanās” drudža psihozē – masveida daiļamata apguves procesā bija arī savas nepilnības, t.i., tautas mākslas teorētiskie pamati (materiāla un krāsu mācība, kompozīcijas pamati utt.) tika apgūti virspusēji, kas atstāja nevēlamu iespaidu uz trimdas latviešu daiļamatniecības tālākas attīstības māksliniecisko un amatnieciskā izpildījuma līmeni.”⁶

Pēc II pasaules kara bēgļu gaitās devās galvenokārt latviešu inteliģences pārstāvji, kuriem jaunajā dzīvesvietā vajadzēja iesaistīties darbā, kas neatbilda viņu izglītības līmenim un profesionālajai kvalifikācijai. Vienīgi tehnisko nozaru pārstāvjiem ātri pavērās iespēja atgriezties savā profesijā, bet humanitāro zinātņu speciālistiem, kuru bija vairākums, nācās pārskoloties vai strādāt nekvalificētu darbu. Līdz ar to latviskai dzīvei un kādreiz iemīļotai daiļamata prasmei un amatam vairs tika ierādīta tikai otrā vieta pēc izdzīvošanai svarīgā maizes darba.

Neraugoties uz lielo izklaidētību jaunajās mītnes zemēs, jau pirmajos gados dzīve latviskā līmenī atjaunojās, tika nodibinātas visas

nepieciešamās institūcijas – draudzes, biedrības, sestdienas un svētdienas skolas. “Latviskās vides atjaunošana, izvēršana un turpināšana prasīja spēka rezerves, kas palika pāri pēc ikdienišķās pastāvēšanas nodrošinājuma.”⁷

“MĀKSLINIEKU UN DAIĻAMATNIEKU KOPAS LIELBRITĀNIJĀ” DARBĪBA

Latviešu sabiedrības daļa, kura 1947.–1949. gadā apmetās uz dzīvi Anglijā, 1949. gada 19. martā Anglijas vidienes pilsētā Lesterā nodibināja “Mākslinieku un daiļamatnieku kopu Lielbritānijā” (turpmāk – Kopa).

Kopas mērķi bija:

1. Esot svešumā, pēc labākās apziņas dzīvas uzturēt, izkopt un padziļināt latviešu tēlotājas un lietišķās mākslas tradīcijas.
2. Popularizēt latviešu mākslu citās tautās.
3. Sasaistīt Anglijā esošos latviešu māksliniekus un daiļamatniekus vienā darba spējīgā vienībā.
4. Nodibināt māksliniecisko sadarbību un rast savstarpējas mākslinieciskas konsultācijas iespējas, izpalīdzēties garīgi un materiāli, kur latviešu mākslas intereses to prasa.
5. Uzturēt interesi par latviešu nacionālo mākslu trimdas saimē, ierosināt un kopt to jaunatnē.

1949. gada 2. jūlija sēdē tika pieņemti Kopas statūti. Tā paša gada septembrī Kopa jau bija reģistrējusies britu iestādēs un par priekšnieku ievēlēts Imants Laugalis, kuru uz dažiem gadiem nomainīja Rūdolfis Priede, Artūrs Ludeks, bet gandrīz visu Kopas pastāvēšanas laiku tās vadītājs bija Imants Laugalis (1949–1951; 1957–2006), kurš šobrīd, neskatoties uz cienijamo vecumu, ir Pasaules brīvo latviešu apvienības (PBLA) Lietiskās mākslas nozares referents Anglijā.

Kopa darbību uzsāka ļoti aktīvi, savā vidū pulcinot kā tēlotāj-mākslas pārstāvjus – gleznotājus un grafiķus, tā daiļamata pratējus. 1951. gadā tajā jau bija 50 biedru.

Kopas darbība bija vērsta vairākos virzienos:

1. Reizi gadā tika sasaukta Kopas pilnsapulce, kuras darba kārtībā bija valdes un revīzijas komisijas ziņojums par Kopas izdevumiem un ieņēmumiem; priekšsēža un valdes vēlēšanas; tālākās darbības plāna un budžeta apspriešana. Katru gadu biedriem tika izsūtīti apkārtraksti ar Kopas vadības darbības atskaiti un aktualitātēm.
2. Kopa organizēja izstādes – jauno “daiļdarbu” skates, kuras kā plašas ceļojošas mākslas un daiļamatniecības izstādes tika rīkotas latviešu kultūras dienu ietvaros. Lai Kopa tiktu pie līdzekļiem, tika organizētas arī daiļdarbu loterijas.

3. Daiļamatniecības darinājumu pārdošanai tika nodibināts "Daiļapgāds".
4. Lai pārvarētu zināmu sastingumu daiļamatniecībā un rosinātu gan pircēju, gan darinātāju interesi par to, 1951. un 1974. gadā Kopas valde izsludināja jaunu daiļdarbu metu sacensības.
5. Tika plānots izvērst jauniešu praktisku apmācību daiļamatniecībā.
6. Bija iecerēts izdot daiļamatniecības katalogu, kas gan netika īstenots.
7. Lai saliedētu Kopas biedrus, svarīgi bija veidot un uzturēt personiskos kontaktus. Savstarpējās iepazīšanās nolūkā tika organizēti draudzīgi (neformāli) sarīkojumi un veidotas jaunas organizācijas. Viena no šādām organizācijām bija Dāmu komiteja. Tās biedrēm galvenais uzdevums bija saglabāt latviskās dzīves ziņu, veidot latvisku mājas kultūru, strādāt rokdarbus un rīkot dažādus kursus un apmācības, piemēram, tautas tērpu gatavošanā.
8. Kopa aktīvi sadarbojās ar "Daugavas Vanagu fondu" (DVF). Piemēram, dziesmu dienu laikā labāko un pareizāko tautas tērpu un tautisko deju grupu godalgošanai Kopa ziedoja savus darinājumus balvu fondam.

Tā kā Kopas biedri dzīvoja izkaisīti pa visu Lielbritāniju (lielākie latviešu daiļamatnieku koncentrēšanās centri bija Lesterā, Korbi, Londonā, Lidsā, Bredfordā), savstarpējā sazināšanās galvenokārt norisa rakstveidā. Kopas arhīvā ir saglabājušās vēstules, kuru lielākā daļa ir saistīta ar izstāžu iekārtošanas nodrošināšanu, iesūtīto izstāžu eksponātu sarakstiem, ar pateicībām vai atvainošanas, kā arī ieteikumiem, kā labāk organizēt Kopas darbību. Informāciju par Kopas pilnsapulču lēmumiem, jaunievēlēto priekšsēdi un valdi, sludinājumus par plānotām izstādēm un pateicības rakstus Kopas valde ievietoja arī "Londonas Avīzē".⁸

Savukārt, lai uzlabotu sieviešu sadarbību, Kopas dalībnieki tika sadalīti pa Anglijas novadiem. Piemēram, Vidusanglijā ietilpa Korbi, Notingema, Lestera, Koventri, un turienes rokdarbnieces vadīja Zenta Lazdiņa. Viņa divreiz gadā rīkoja Kopas dalībnieču sanākšanu, kādreiz tika nolasīts kāds referāts, piemēram, Marta Kristsons 1989. gada 7. maijā Londonā nolasīja referātu "Kā es iemācījos rokdarbus strādāt un aust", vai darīts kaut kas praktisks (strādāti rokdarbi, ceptas piparkūkas u.c.), parasti pasākums beidzās ar tējas vakaru un dalībnieču darinājumu loteriju.

Kopas līdzekļu ieguves avots bija biedru naudas, tirdziņu un loteriju ieņēmumi, ziedojumi par izstāžu apmeklējumu, dāvinājumi (daiļamatniecības izstrādājumu vai gleznu veidā), ko izlietoja dažādu

loteriju vajadzībām, kā arī iegūto līdzekļu ieguldīšana bankās uz izdevīgiem nosacījumiem.

Izstāžu rīkošana bija viena no dominējošām Kopas darbības formām. Kopa organizēja gadskārtējās izstādes, piedalījās dziesmu svētku un kultūras dienu izstādēs,⁹ ar saviem daiļdarbiem kuplināja dažādus kultūras pasākumus, kā arī rīkoja ceļojošās izstādes. Pēc Līvijas Krievs teiktā, *“kad bija kāds lielāks sarīkojums latviešiem, noteikti vajadzēja būt daiļamatniecības un gleznu izstādei”*. Tā kā izstādāmo darbu skaits bija ierobežots, nereti daiļdarbu izstādes apvienoja ar DVF grāmatu stendu.

Par iecerētu izstādi Kopa publicēja informāciju “Londonas Avīzē”, kā arī saviem aktīvākajiem biedriem nosūtīja apkārtrakstus, kuros bija norādīta izstādes sarīkošanas vieta, laiks, darbu iesūtīšanas veids un noformējuma nosacījumi. Parasti izstādes tika rīkotas divu dienu garumā, tajās tika eksponētas gleznas kopā ar daiļamatniecības darinājumiem. Tā kā telpas nereti bija pašauras, izstādes iekārtot bija pagrūti – bieži daiļdarbi bija cieši saspiesti, līdz ar to grūtāk uztverami.

Izstādes tika iekārtotas dažādās telpās: gan reprezentablās sabiedrisko iestāžu telpās, gan privātpersonu īpašumos. Piemēram, 1984. gadā izstāde tika rīkota Korbi *“Willow Room”* telpās, 1985. gadā *“Straumēnu”* 10 gadu jubilejas pasākumā izstāde uz divām dienām tika iekārtota *“Straumēnos”* vienā istabā, koridorā un balkonā, 1988. gadā – *“Straumēnos”* dārza mājā, 1989. gadā – Korbi draudzes namā, bet 2005. gadā DVF pilnsapulces ietvaros izstāde notika *“Straumēnu”* galvenās ēkas vestibilā. Ieeja izstādēs bija pret labprātīgiem ziedojumiem.

Kopas darbības sākuma gados ļoti nopietni tika organizēta izstāžu darbu atlase. 1949. gadā Kopas pirmajai izstādei Lesterā tika izveidota speciāla izstādes izvērtēšanas komisija, kurai par vadītāju tika pieaicināts mākslinieks Voldemārs Tone. Par rokdarbu un audumu stendu vadītāju tika uzaicināta L. Kūlis j-kundze; koka izstrādājumu eksperti bija Imants Laugalis, Frīdofls Lukševics; sudrablietas vērtēja V. Elksnis. Par izstādes iekārtotājiem tika nozīmēti Artūrs Ludeks un V. Skudra, bet izstādes vadītājs bija Arnolds Dumpis.

1958. gadā tika izveidota īpaša izstādes rīcības komiteja, kuru vadīja priekšsēdis J. Frišvalds. Viņš koordinēja izstāžu telpu meklēšanu, stendu uzstādīšanu, darbu atlasīšanu un izkārtēšanu, atklāšanas pasākuma organizēšanu un reklāmas izvietošanu, izstāžu darbu noņemšanu un nosūtīšanu īpašniekiem.

Darbus izstādīšanai vajadzēja iesūtīt pa pastu vai, vēlākais, vienu dienu pirms izstādes iekārtošanas atvest pašiem. Ja atlases komisiju kāds darinājums neapmierināja, rīkotājiem bija tiesības to neizstādīt, viņi arī neuzņēmās atbildību par ceļā pazudušiem darbiem.

Izstāžu laikā nereti tika organizēta labāko darbu godalgošana. Noteikumus izstrādāja šim nolūkam pieaicināta komisija, bet valde tos izziņoja.

Kopas rīkoto izstāžu atklāšanas pasākumi izvērtās par lielu notikumu Anglijas latviešu sabiedrībā. Bez tā, ka Kopa gribēja pievērst Anglijā dzīvojošo tautu uzmanību latviešu kultūrai, pats svarīgākais bija pašu latviešu mākslinieku un daiļamatnieku vēlme saglabāt savas saknes, savu identitāti un atmiņu par tēvu zemi. Lai pasākums izskanētu pēc iespējas plašāk, uz izstādes atklāšanu tika aicināti Anglijas sabiedrībā ievērojami latviešu politiskie un kultūras darbinieki. Piemēram, Kopas pirmajos darbības gados izstāžu atklāšanās biežs ciemiņš bija Baltijas sūtnis Londonā Kārlis Zariņš ar kundzi, vēlākos gados (1985) izstādes atklāt tika aicināts "Londonas Avīzes" redaktors Jānis Andrupis.

Izstāžu apmeklējums bija dažāds. Piemēram, pēc "Londonas Avīzes" datiem, 1949. gadā Kopas pirmo izstādi Lesterā apmeklēja ap 1000 personu, 1958. gadā Notingemā rīkoto izstādi – 150 cittautu viesi un 300 latvieši, ko tās organizētāji atzina par izdevušos pasākumu.

Kopa īpaši gatavojās saviem jubilejas pasākumiem. Jubilejas reizēs tika organizētas lielākas izstādes, izdoti izstāžu katalogi (tajos tika norādīti visi autori, darinājuma veids, ja darbs bija pārdodams, tad arī tā vērtība), kā arī rīkota saviesīgā svinību daļa ar koncertiem, goda mielastu un dejām.

Mazāka mēroga darbu izstādīšana notika stendu veidā saviesīgu pasākumu laikā.

1960. gadā Kopa rīkoja izstādi ar bērnu iesaistīšanu gan darbu izstādīšanā, gan sākotnējo iemaņu (zīmēšanā, gleznošanā un keramikā) apguvē. Čaklākie bērni par piedalīšanos šai pasākumā saņēma balvas.

Ar mērķi apgādāt latviešu sabiedrību ar mākslas un daiļamatniecības darbiem, izpildīt pasūtījuma darbus, kā arī izplatīt izdevumus latviešu valodā Kopa un K. Barona fonds 1951. gadā nodibināja "Daiļapgādu". Savus darbus "Daiļapgāds" plānoja realizēt caur daiļamatniecības saloniem. Nopelnītos līdzekļus bija paredzēts izlietot latviešu mākslas, kultūras, latviskās izglītības un daiļamatniecības atbalstīšanai un sekmēšanai.

Pirmais "Daiļapgāda" salons tika atvērts Līdās, jo otram salonam Londonā tai laikā vēl nepietika darbu. Lai nodrošinātu daiļamatniekus ar darbu un, ne mazāk svarīgi, arī ar iztikas līdzekļiem, "Daiļapgāds" mēģināja organizēt latviešu daiļamatniecības izstrādājumu pasūtījumus. "Daiļapgāda" mūžs gan bija īss, jo trūka labu darbu, ko piedāvāt, bet esošajiem darbiem nebija pircēju.

Tautas mākslas priekšmetus interesenti varēja pasūtīt arī tieši pie meistara. Bet, tā kā meistari un viņu darinājumu kārotāji dzīvoja izkaisīti pa visu Angliju, tad pasūtījuma modeļa, rotājuma un cenas precizēšana visbiežāk notika sarakstes formā – pēc pieprasījuma daiļdarba autors interesentam izsūtīja darbu sarakstu, rotājuma aprakstu, attēlu un cenrādi.

Lai pārvarētu zināmu sastingumu daiļamatniecībā, veidotu dziļāku izpratni par apstrādājamā materiāla īpašībām, priekšmeta formas un rotājošā raksta saliedēšanu vienā vienībā, lai, gadiem ilgi darinot priekšmetus pēc vieniem un tiem pašiem metiem, tā nepārvērstos par tīru amatniecību, Kopas valde aicināja daiļamatniekus pievērsties jaunradei un katram savā žanrā veidot jaunus daiļamatniecības skiču paraugus. Lai veicinātu šo procesu, 1951. gadā Kopas valde izsludināja metu sacensību. Metu godalgu fondam valde nolēma no Kopas līdzekļiem piešķirt £ 50: divas pirmās godalgas £ 10; trīs otrās godalgas £ 5; piecas trešās godalgas £ 3.

Jaunajā mītnes zemē un jaunajos dzīves apstākļos iekustināt daiļamatniecības radošos spēkus nebija viegli: pēc atkārtota uzaicinājuma, 1952. gadā noslēdzoties Kopas rīkotajai metu sacensībai, tika iesūtīti tikai 49 metri. Šis labi domātais pasākums nebija devis plānotos rezultātus.

Atzīmējot 25 gadu pastāvēšanas un darbības jubileju 1974. gada 8. un 9. jūnijā Korbi, Anglijas latviešu mākslinieku un daiļamatnieku kopa vēlreiz rīkoja jaundarbu metu sacensību. Par otrās metu sacensības norisi un rezultātiem pagaidām nevaram spriest, jo Kopas arhīvā šādi materiāli nav saglabājušies, bet citi vēl nav uzieti.

Personas, kas iesaistījās daiļamatniecības kustībā Anglijā, savas sākotnējās zinības bija apguvušas Latvijā – Kaucmindes mājturības seminārā un Latvijas Mājturības institūtā (1923–1943),¹⁰ Rīgas valsts mākslas amatniecības skolā (1933–1940)¹¹ vai rokdarbu kursos “mazajā Latvijā” – Vācijas nometnēs, kur uzplauka necerēti vitāla un plaša latviskā kultūras dzīve.

Lai saglabātu savu kultūru un identitāti jaunajā mītnes zemē, latviešu sabiedrība saprata, “ka ieaugšana latviskumā un latviešu kultūrā ir process, kam jāsākas ģimenē un jāturpinās latviešu skolās un sabiedrībā”,¹² un, lai šī pārmantojamība nepārtrūktu, ir jānāca jaunā paaudze. Tāpēc 1951. gadā Kopas valde aicināja “*pieteikties tos biedrus, kas būtu ar mieru praktiski apmācīt kādu latviešu jauniešu savā daiļamata nozarē, tā radot interesi par latvisku daiļamatu un atturot jaunatni no asimilācijas*”.

1952. gada Kopas apkārtrakstā teikts: “*Nemot vērā, ka pašreiz trimdā nekur nedarbojas latviešu daiļamatniecības skolas vai kursi, bet paši daiļamatnieki aizņemti citās nodarbēs ikdienas darbā, latviešu jaunatnes un daiļamatniecības nākotnes labad ir nepieciešami praktiski apmācīt jauniešus daiļamatniecībā. Uz valdes agrākajiem uzaicinājumiem šai lietā biedri nav bijuši pietiekami atsaucīgi, atskaitot Ed. Rozi, kas ir apsolījis vienu jauniešu apmācīt intarsiju griešanā, un A. Ludeku un Fr. Lukševicu, kas tos jau apmāca. Tāpēc valde lūdz biedrus pieteikties jauniešu praktiskai apmācībai savas daiļamatniecības nozarēs, veicot to savās dzīves vietās. Valde par šo darbu nevar apsolt nekādu atlīdzību,*

bet sagaida, ka biedri to darīs, apzinoties, ka uz mums gulstas atbildība par nākamās paaudzes daiļamatnieku audzināšanu. [...] Apmācot jauniešus, nav jāvadās arī no šauriem konkurences apsvērumiem, jo mūsu daiļamatniecībā ir sajūtams darbu trūkums, bet nav gatavu darbu pārpalikuma. Bez tam – daiļamatniecība nav tik ienesīga, ka vajadzētu baidīties no jauno konkurences. Rosība var nākt tikai par labu.”

1952. gada 7. decembrī Bredfordā Kopa atklāja divas – mākslas un daiļamatniecības studijas. “Mākslas studija darbojas mākslinieka A. Kalniņa vadībā. [1953. gadā tajā mācās 3 audzēkņi.] Pēc vēlēšanās studijā var mācīties zīmēšanu, grafiku, gleznošanu un dekoratīvo gleznošanu. Daiļamatniecības studija darbojas R. Priedes vadībā, ar vēl citiem daiļamatniekiem kā apmācītājiem. Studijā var mācīties latvju rakstu kompozīciju un metu zīmēšanu. Praktiskas pamācības notiek darbu gatavošanai ādā, kokā, metallā pēc pašu dalībnieku izvēles. Koka izstrādājumu gatavošanai (virpošanai, griešanai, virsmas apstrādāšanai) tiks izmantota J. Skultes darbnīca. Abās studijās vēl brīvas vietas. Teorētiskas apmācības notiek svētdienās, praktiskās – sestdienās un pēc norunas arī citā laikā.”

1953. gada ziņojumā par Rūdolfu Priedes (Bredfordā, 2 Carlton Terrace) izveidotās Daiļamatniecības studijas darbību teikts: “Daiļamatniecības studija R. Priedes vadībā sākumā bija domāta kā daiļamatniecības kursi, bet, darbu sākot, kursu vietā izveidojās studija. Pirmie 3 mēneši galvenā kārtā tika veltīti teorētiskiem jautājumiem – ornamentikai un kompozīcijai, bet pārējais laiks tiek izlietots praktiskam darbam. [...] Ornamentika, kompozīcija un metu zīmēšana noritēja kopīgi visām grupām – metallam, ādai un kokam, bet praktiskie darbi atsevišķi. Praktiskās apmācības ādai un kokam uz pāris vasaras mēnešiem ir pārtrauktas, bet intensīvi praktiskie darbi norit metalla kaldināšanā. Savas vasaras brīvdienas – atvaļinājumu daudzi kursanti solās aizvadīt, intensīvi strādājot praktisko darbu.

Studijai sākumā pieteicās 10 dalībnieku, vēlāk šis dalībnieku skaits pieauga uz 13, līdz tad nostabilizējās uz 9. Tā kā daļa vēlas mācīties strādāt divos materiālos, vai nu metallā un ādā, vai arī kokā un ādā, tad neiespējami praktiskos darbus strādāt vienā laikā. Parasti nodarbības norit sestdienās un svētdienās, izņēmuma kārtā nedēļas vidū. Studijas darbu traucē nevienādie darba laiki kursantu maizes darbā. Dažam jāstrādā sestdien, dažam svētdien. Cits atkal brīvs vienreiz svētdien, otrreiz sestdien. Visi studijas dalībnieki ir pieauguši un visi strādā, tā kā darbam studijā var veltīt tikai brīvo laiku, kas bieži tiek atrauts atpūtai. Lai atceramies, ka Latvijā daiļamatniecības skolām bija div un trīs gadīgs kurss, pie kam tika strādāts katru darba dienu 5–6 stundas. Ja tai pašā laikā padomājam, ka darbam studijā var ziedot tikai 3–5 stundas nedēļā, tad sapratīsim, cik koncentrēti jāizņem visa teorētiskā viela, lai atliktu pietiekami laika praktiskiem darbiem.

Neskatoties uz grūtībām, uz laika trūkumu, lielākā daļa studijas audzēkņu nodarbības apmeklē regulāri, iztrūkstot tikai saslīmšanas gadījumos. Rudenī priekšā stāvošajā izstādē arī daiļamatniecības studija varēs rādīt savus sākuma panākumus.

Pieejot teorētiski studijas darbam, studijas vadītājs uzskata par studijas mērķi – sagatavot audzēkņus par daiļamatniekiem, kas gatavotu latviskus darbus. Protams – var debatēt par to, kas ir latvisks daiļamatniecības darbs. Ja uzstādītu latviskam darbam augstas prasības, tad varētu teikt, ka šim darbam būtu jābūt latviskam formā, ar latvisku ornamentējumu, pie kam forma un ornaments jāsaliedē tā, lai galvenais darbs paustu latvisku garu. Praktiski ne vienmēr labi var atrast un saliedēt latvisku formu ar rotājumu tā, lai izpaustos šis latviskais gars.

Praktiskām un teorētiskām apmācībām daiļamatniecības studijai bija nepieciešami palīg līdzekļi. Kursiem bija vajadzīga tāfele ornamentu zīmēšanai un kompozīcijas jautājumu izskaidrošanai. Tāda arī ar valdes piekrišanu tika iegādāta, resp., iegādāts materiāls un tāfele pagatavota. Tāpat praktiskam darbam metalla kaldināšanā bija nepieciešami tā saucamie piķa katliņi un pats piķis līdz ar citiem vajadzīgajiem piejaukumiem. Tāpat piķa kausēšanai un sildīšanai bija nepieciešami divi elektriskie sildītāji. Darba rīku, t.i., kopēju darba rīku pagatavošanai bija nepieciešami tērauda stienīši. No šiem stienīšiem izgatavoti darba rīki, kas glabājas studijā un ko lieto kopīgi. Protams, bez šē uzskaitītajiem katram mājā ir vajadzīgie darba rīki un piķa katliņi, ko audzēkņi iegādājās par saviem personīgajiem līdzekļiem. Lai nebūtu neērtības katru nodarbības reizi pārvadāt šos katliņus un citus priekšmetus, tad studijā kopējai lietošanai vajadzēja iegādāties atsevišķus katliņus un rīkus. Visi kopā šie priekšmeti un materiāli izmaksā ap £ 5.

Tad, kad studijas audzēkņi prātis pagatavot labus darbus, tie zināmu skaitu darbu pagatavos studijai, kurus tad varēs vai nu pārdot, vai izlozēt, tā iegūstot atpakaļ studijas laikā izdotos kopas līdzekļus.”

Diemžēl nav saglabājusies informācija, cik ilgi minētā studija darbojās, bet ir zināms, ka 1981.–1990. gadā Līdsā Rūdolfa Priedes¹³ mājā bija izveidota t.s. Darbnīca, kurā reizi nedēļā pa otrdienām sanāca interesenti un nodarbojās ar audumu (auda tautiskos brunčus, grīdas celiņus, dekoratīvos spilvenus, ganu kules u.c.) un gobelēnu aušanu, spilvenu un tautisko leļļu izšūšanu, metāla rotu kalšanu, kokļu taisīšanu un citiem rokdarbiem. “Darbnīcu” vadīja Rita Jefimova, kura ir saglabājusi tās darba atskaites, ko savukārt pierakstījusi Erna Upmale. “Darbnīcā” aktīvi darbojās Rita Jefimova, Ilga Mieraņa, Ērika un Jānis Vīlipsoni, Aīda Rullis, Maija Zvirgzdiņa, Rūta Durvards, Alīda Dūms, Ilona Uzkalē, Biruta Ābols, Erna un Brunis Upmaļi, Arvīds Daude u.c.

“Darbnīcas” dalībnieki bija no Līdsas un Šipli, viņi strādāja sava prieka pēc, ar saviem darbiem piedalījās visās iespējamās izstādēs, darināja tautas tērpus deju kopām, līdz ar folkloras kopu “Dūdalnieki”

piedalījās Meteņu, Mārtiņdienas un Ziemassvētku sarīkojumos, organizēja dažādus kultūras pasākumus Bredfordas DVF klubā, iesaistījās 3 × 3 nometnēs, bet “Darbnīcas” iekšienē reizi mēnesī kopīgi svinēja dalībnieku dzimšanas un vārda dienas.

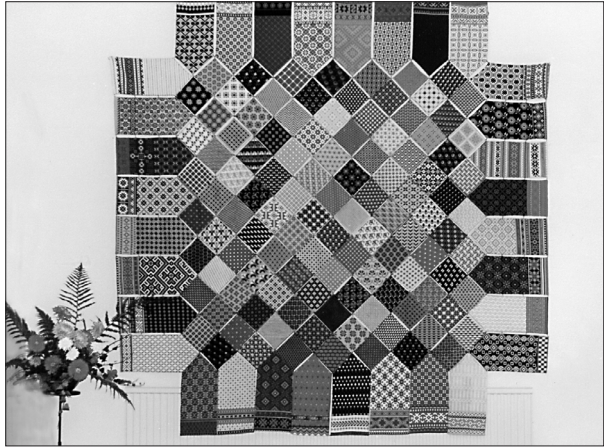
“Darbnīca” tapa arī pirmie lieli kopdarbi. Piemēram, pēc Ritās Jefimovas ierosinājuma un viņas vadībā 1975. gadā izgatavota pirmā krustdūrienā izšūtā sienassega, kura tika izstādīta Līdsas DVF kluba zālē (1. att.). Tā sastāvēja no 20 cm² lieliem daudzu talcinieču izšūtiem un vēlāk kopā sašūtiem gabaliem. Simboliski tā attēloja latviešu kopību kā “zvaigžņu režģi” svešatnes tumsā. Otra lielākā darba – “Cimdu segas” darināšanā piedalījās 51 autore: uz kanvas auduma krustdūrienā tika izšūtas 32 pilnas cimdu kompozīcijas un 112 cimdu raksti, kas apvienoti vienā lielā kompozīcijā sienas dekora veidā. 1983. gadā “Cimdu sega” tika izstādīta Līdsas DVF klubā (2. att.) un bija veltīta 1982. gada Eiropas latviešu V dziesmu svētkiem Līdsā.

Biežs viesis R. Priedes “Darbnīcā” bija Ērika Vilipsone, kura līdztekus dalībai saviesīgajā dzīvē 1983. gadā, lai paplašinātu “Darbnīcas” apmeklētāju redzesloku un izpratni par krāsu mācību un kompozīcijas likumiem latviešu tautas mākslā, piekrita pasniegt “*krāsu mācību un kompozīcijas likmes*”, ko viņa pati bija apguvusi Rīgas valsts mākslas amatniecības skolā pie Jēkaba Bīnes. Nodarbības notika reizi divās nedēļās.

1. att. Krustdūrienā izšūtā sienassega “Zvaigžņu režģis”.
1975. g. DVF klubs, Līdsā

2. att. Krustdūrienā
izšūtā "Cimdu sega".
1983. g. DVF klubs,
Līdsa

Rita Jefimova ir saglabājusi konspektu, kurā atspoguļota Ē. Vīlipesones pasniegtā krāsu un rakstu mācība:

1. Krāsu teorija – viela ņemta no J. Bīnes pasniegtās krāsu mācības, kura savukārt balstījās uz ķīmiķa Vilhelma Ostvalda mācību par krāsu apli, divkrāsu un trīskrāsu saderību (3. att.).
2. Dažādu autoru (J. Bīne, E. Brašņiņš, Al. Dzērvīte, Arv. Dzērvītis, V. Klētņieks, J. Niedre, E. Paegle) latviešu rakstu elementu klasifikācija un nosaukumi (4. att.).
3. Rakstu elementu (krusts, zvaigzne, saulīte (5. att.), jumtiņš [Dieva zīme], liklocis [Māras liklocis] (6. att.), krūms [Austras koks], skujiņa [Laimas slotiņa], kāši [Jumja, Mārtaņa, Ūsiņa zīmes], Mēness, svastika [ugunskrusts, pārkonkrusts], sauļotais stabs) forma, saturs, to piemērošana materiālam un rotājamam laukumam.
4. Atšķirības starp rakstu elementu nosaukumiem un to simboliskās nozīmes.
5. Abrenes tērpa sastāvdaļas un pareiza tā valkāšana.

Konspekts ir bagātīgi ilustrēts ar Latvijas materiālā sastopamajiem raksta elementu zīmējumiem, salīdzinājumam vietām rādīts citzemju materiāls.

Sprīžot pēc izmantotās literatūras saraksta, ko Ē. Vīlipesone pievienojusi pasniegtā materiāla kursam, viņa ir pārzinājusi un arī saviem klausītājiem ieteikusi iepazīt plašu latviešu un cittautu etnogrāfisko publikāciju klāstu, izdotu kā Latvijā, tā jau trimdas zemēs (1924–1982).

“Darbnīcā” 1985. gada 9. aprīlī kā vieslektors uzstājās Juris Kļaviņš no ASV (*New Jersey*), kura 3 stundu garais priekšlasījums bija par latviešu rotu vēsturi (20 klausītāju). J. Kļaviņa priekšlasījuma tematika:

TRĪSKRĀSU SADERĪBAS AKORDU IZMANTOŠANA.

<u>AIT</u> = E pelna 543	<u>LAV</u> = E pelna 543	<u>REV</u> = E pelna 543	<u>GOS</u> = E pelna 543
A = I = E (R) 530	LH = G (R) 503	RE = G (R) pc. 513	G = D = E (A) pc. 521
A = T = G (R) pc. 413	LU = V (S) pc. 143	RV = S pc. 233	G = S = R pc. 323
I = T = V (S) pc. 143	HU = O 440	EV = I (R) pc. 341	O = S = U pc. 242
<u>EMU</u> = V pelna 354	<u>LOV</u> = V pel. 354	<u>RIS</u> = V pel. 354	<u>GUT</u> = V pel. 354
EU = I (R) 350	OV = I (U) pc. 251	IR = O pp. 322	UT = V (S) 053
EM = I (R) pc. 314	OL = R pc. 323	IS = V (U) pc. 152	UG = I (R) pc. 341
UM = S 044	VL = T (S) pc. 134	SR = M pp. 224	TG = L (R) pc. 314
<u>VMH</u> = L pel. 435	<u>SLV</u> = L pel. 435	<u>TRD</u> = L pel. 435	<u>GIM</u> = L pel. 435
VA = E (R) pc. 431	SL = T (M) pc. 125	TR = L (M) pc. 215	MG = L (R) 305
VM = T (S) 035	SE = O pp. 333	TO = S pp. 233	MI = T (S) pc. 134
MA = R 404	LE = G (R) pc. 413	NO = A pp. 423	GI = E (R) pc. 431
<u>MUT</u> = I pel. 453	<u>ULV</u> = I pel. 453	<u>ROV</u> = I pel. 453	<u>SIS</u> = I pel. 453
MU = O 440	LS = G (R) pc. 413	RO = S pp. 432	SI = E (R) pc. 431
MU = G (R) pc. 413	LU = V (S) pc. 143	RV = S pp. 233	GS = R pp. 323
MT = V (S) pc. 053	EU = I (R) pc. 340	OY = I (U) pc. 251	IS = V (U) pc. 152
<u>MEV</u> = T pel. 345	<u>SLU</u> = T pel. 345	<u>TRR</u> = T pel. 345	<u>GUM</u> = T pel. 345
EV = I (R) pc. 341	OS = U pp. 422	TR = V (S) pc. 143	UM = S 044
EM = L (R) pc. 314	OL = R pc. 323	IR = O pc. 322	UG = I (R) pc. 341
VM = T (S) 035	SL = T (M) pc. 125	TR = L (M) pc. 215	MG = L (R) 305
<u>VLV</u> = G pel. 534	<u>SRV</u> = G pel. 534	<u>GOT</u> = G pel. 534	<u>MRI</u> = G pel. 534
VL = T (S) pc. 134	SR = M pp. 224	TG = L (R) pc. 314	MR = R 404
VA = E (R) pc. 431	SE = O pp. 333	TO = S pp. 233	MI = T (S) pc. 134
LH = G (R) 503	RE = G (R) pc. 513	GO = E (R) pc. 521	HI = E (R) pc. 530

pelna – pel; puspelna – pp; pelciņa – pc.

3. att. Fragments no Ē. Vīlipsones pasniegtās krāsu rakstu mācības konspekta (pamatā viela ņemta no ķīmiķa Vilhelma Ostvalda mācības par krāsu apli un trīskrāsu saderību)

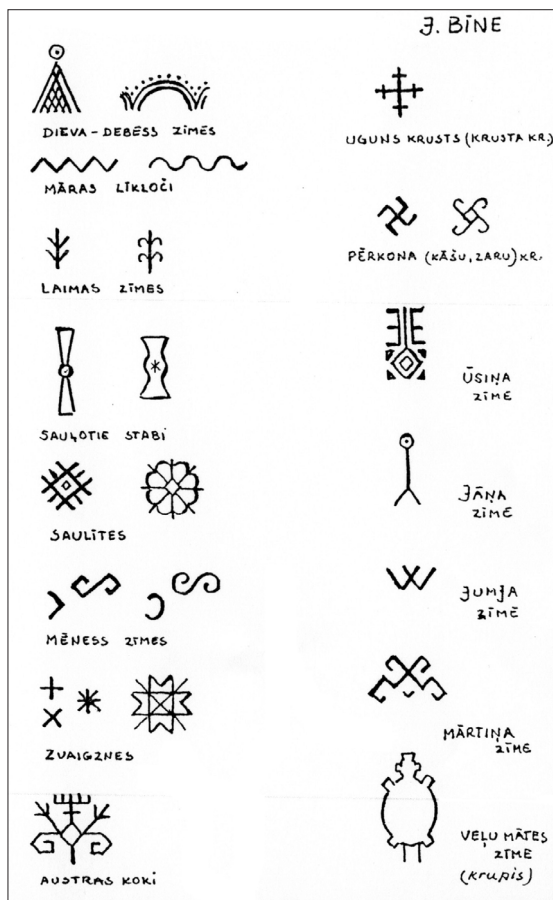
- 1) izraktās rotas un to atdarinājumi (arheoloģiskais materiāls);
- 2) pūralādēs atrastās rotas un to atdarinājumi (etnogrāfiskais materiāls);
- 3) pēckara jaunradījumi un pārspilējumi un šodienu izteiksme dažādu rotkaļu "rokrakstā".

Kad 1987. gadā trimdas latvieši iegādājās pili Francijā (*La Ville an Maire*), lai tur – "Abrenē" izveidotu Tautas augstskolu,¹⁴ meistars R. Priede uz turieni nosūtīja daudz savu grāmatu, bet R. Jefimova – stelles un aužamo izejmateriālu – "ja nu kāds "Abrenē" gribēs iemācīties aust".

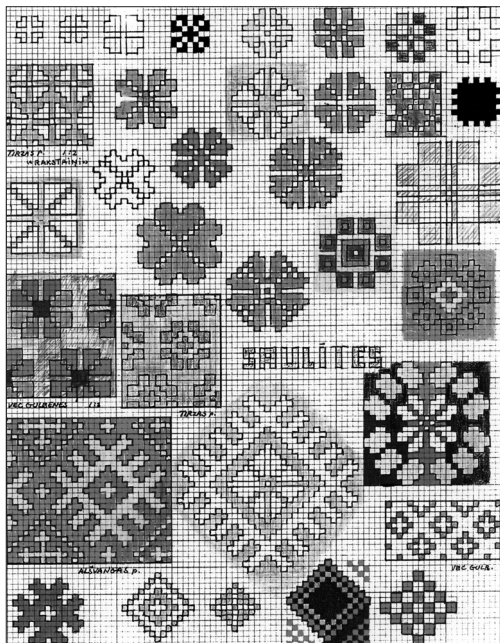
Ar laiku "Darbnīcas" dalībnieku vecums un sastāvs mainījās, un, kad meistars R. Priede nomira, "Darbnīca" beidza pastāvēt.

Anglijā trimdas latviešu daiļamatnieku vidū bija daudz spilgtu personību. Bez jau minētajiem daļa meistarū, kuri bija iekārtojuši sa-

4. att. Fragments no “Darbnīcas” dalībnieku krāsu un rakstu mācības konspēkta – J. Bīnes sastādītā latviešu rakstu elementu klasifikācija un nosaukumi

vas privātās darbnīcas, izpildīja arī pasūtījuma darbus. No “Londonas Avīzes” uzzinām, ka Bredfordā darbojās J. Skultes “Daiļamatniecības darbnīca”, kurā pēc pasūtījuma gatavoja dažādus koka izstrādājumus tautiskā, kā arī modernā stilā pēc dotiem vai krājumā esošiem metiem.¹⁵ Arī vairāki individuālie meistari savus darbus un pakalpojumus reklamēja “Londonas Avīzē”. Piemēram, sudraba un koka izstrādājumus pēc pasūtījuma izgatavoja Jānis Liepiņš Lesterā;¹⁶ latviskās sudraba lietas Mančestrā varēja pasūtīt pie Edgara Šenberga;¹⁷ tautiskos brunčus, jostas, baltās saģšas, Abrenes un visu saģšu celu apaudus pēc pasūtījuma auda Helga Kivicka Bredfordā;¹⁸ latviskos audumus no saviem krājumiem pārdeva vai pēc pasūtījuma auda I. Falkenburga Lesterā;¹⁹ visāda veida ar tautisku ornamentāciju rotātus ādas izstrādājumus (dāmu rokassomas, vēstuļu mapes, fotoalbumus,

5. att. Fragments no “Darbnīcas” dalībnieku krāsu un rakstu mācības konspekta – raksta elements *saulīte*

kabatas portfeļus, grāmatu aizsargvākus, piezīmju blokus, sīknaudas maciņus, portfeļus u.c.) uz pieprasījuma darināja Valdis Čoks Koventri.²⁰

Pēc II pasaules kara Anglija (Šipli) par mītnes zemi kļuva arī tekstilmāksliniecei un rokdarbu skolotājai Helgai (Elga) Kivickai (1905–1970), kas aktīvi darbojās latviskās kultūras saglabāšanā tautiešu vidū. Helga Kivicka bija augsta līmeņa aušanas mākslas pratēja: “Pēc ģimnāzijas beigšanas pirmās iemaņas tekstilnozarē viņa ieguva Rīgas mākslas audējas R. Lesmetes darbnīcā, bet E. Paegles kursos pie A. Birģeles-Paegles mācījās paklāju darināšanu. 1924. gadā E. Kivicka atvēra Rīgā savu darbnīcu.”²¹ Zināšanas tekstilnozarē H. Kivicka padziļināja, pētot Rīgas muzeju krājumus, piedaloties tautas mākslas darbu vākšanas ekspedīcijās Latvijā, iepazīstot Rietumeiropas tekstilmākslu Amsterdamas, Briseles, Drēzdenes, Berlīnes, Vīnes un Parīzes muzejos un 1927. gadā specializējoties šajā nozarē Zviedrijā.²² Kad 1933. gadā Arvīds Dzērvičis atvēra Rīgas valsts mākslas amatniecības skolu, H. Kivicka strādāja tur par aušanas pasniedzēju. “Par saviem audumiem Elga Kivicka 1. Latvijas daiļamatniecības izstādē (1937) saņēma sudraba medaļu, ievēribu un atzinību viņas darbi guva arī starptautiskās izstādēs ārzmēs – Briselē (1935) un Parīzē (1937).”²³ Vispaliekošākais E. Kivickas devums ir kopā ar arheologu un etnogrāfu A. Karnupu sastādītais līdz šim visizsmeļošākais tautas tērpu materiālu krājums “Novadu tērpi”.²⁴

6. att. Fragments no “Darbnīcas” dalībnieku krāsu un rakstu mācības konspekta – raksta elements *liklocis* (Māras liklocis)

No R. Jefimovas atmiņu stāstījuma uzzinām, ka Anglijā H. Kivicka kopā ar Jāni Kūli nodibināja “Mazpulcēnus”²⁵. Visiem saviem mazpulcēniem H. Kivicka pagatavoja latviešu tautas tērpus (pašlaik tie atrodas Londonā). H. Kivicka rīkoja arī aušanas kursus, savu māku nododot tālāk skolniekiem. 1952. gadā “Londonas Avīze” vēsta, ka H. Kivicka Bredfordā izpilda arī pasūtījuma darbus: auž tautiskos brunčus, jostas, baltās sagšas, Abrenes un visu sagšu celu apaudus.²⁶

Interesanta personība Anglijas latviešu daiļamata aprindās ir jau minētā Ērika Vilipsona (dz. Grīnbergs, 1924). Tagad, būdama cienījamā vecumā, Ērikas kundze raksta atmiņas par savu dzīvi, darbību, kā arī izsaka viedokli par vienu vai otru ar daiļamatniecību saistītu problēmu.

Ērikai bija 20 gadu, kad viņas ģimene atstāja Latviju, aiz muguras bija mācību gadi Rīgas valsts mākslas amatniecības skolas rokdarbu nodaļā, kā arī piedalīšanās Pieminēkļu valdes²⁷ etnogrāfisko materiālu vākšanā 1944. gada vasarā rīkotajā ekspedīcijā Vidzemes jūrmalā (Ainažu, Salacas, Svētciema, Vitrupes un Tūjas pagastā).²⁸ Vairāki gadi (1944–1947) tika pavadīti Ģiftenes nometnē (pie Hannoveres) Vācijā, kur profesora Burkarda Džeņa vadībā viņa iemācījās kalt rotas un līdztekus arī pati apmācīja dāmas izšūšanā.

Anglijā Ē. Vilipsones maizes darbs aizritēja tekstilrūpniecībā, bet sirds vienmēr piederēja latviešu dzīvesziņai. Kopā viņa iestājās jau

pašos tās sākuma gados (1952), lai gan pati apgalvo, ka nekad īsti tās darbā nav iesaistījusies.

Ē. Vīlipsones nozīmīgākais devums Anglijā ir tas, ka viņa, lai saglabātu no Latvijas līdzī atvestās mājas kārtībā darinātās materiālās liecības un atmiņas, izveidoja t.s. Latviešu etnogrāfiskā materiāla krātuvi (1977–2003). Bruņojusies tikai ar morālo atbalstu no Latviešu Nacionālās padomes Lielbritānijā puses, viņa sāka vākt sev tuvākā apkārtnē dzīvojošo latviešu īpašumā esošo etnogrāfisko materiālu un atmiņu pierakstus. Viņa uz laiku aizņēmas no tautiešiem līdzatvestos etnogrāfiskos priekšmetus, lai tos varētu detalizēti izpētīt, uzzīmēt un nofotografēt. Iegūtos datus viņa noformēja uz objekta lapām, par pamatu ņemot Pieminekļu valdes izstrādāto materiālu aprakstu sistēmu, kur jautājumi bija metodiski sakārtoti pa šādām tēmām: ziņas par priekšmeta īpašnieku / ziņu sniedzēju (dzimšanas gads, vieta, adrese), par pašu priekšmetu (tā materiāls, darināšanas tehnika, lietošana, priekšmeta stāvoklis izpētes laikā), ziņas par priekšmeta darinātāju (vārds, dzimšanas gads, vieta, priekšmeta darināšanas laiks un tuvāks priekšmeta apraksts), vai priekšmeta īpašnieks grib to dāvēt krātuvei vai ne, anketas beigās materiāla vākšanas datums, vieta un vācēja paraksts, ja nepieciešams, arī neliels komentārs (7. att.).

Īpašnieks/ce. ĒRIKA VILIPSONE, d.d. GRINBERGS.....
 Dzimis/usi 17.02.1924..vieta LIMBAŽI.....
 Dzīves vieta Latvijā (vecuma) Rīga.....
 Adrese 29, BURLANDS Rd., SHIPLEY, WEST YORKS, ENGLAND.....

PRIEKŠMETS BĀRTAS nov. Tērps.....
 KRĀSŅI KRĀSŅI (229), BĀRŅI (230), NĪRŅI (231).....
 MATERIĀLS SIF. ČIFURĒ (232), ŠAČŠA (233), MĪTAVS (234).....
 PĀRĀKŠI VRĀMĀS (307).....

PĀRĒJIE STĀVOKĻI: Neiztota lietots nolietots vesels apmēro.....

~~.....~~.....
~~.....~~.....
 DARINĀŠANAS LAIKS 1964/65.....
 PRIEKŠMETA TUVĀKS APRAKSTS:
šat, sepāgas "pases"

Tērpa modele JLGA MIERIŅA

Īpašnieks/ce priekšmetu vēlās: dāvēt ar visu novērtē.....
~~.....~~.....
 DATUMS 1998. gada..vieta.....
Latvijā..... Paraksts Ē. Vīlipsonē.....

PĒRĒJIE STĀVOKĻI: Athēna redzamsais vainags ir 1930. gada
Rīgā pirktis priekš Nicas nov. tērpa
Tā na pārejis tērpa daļas ir darinātas Anglijā, tad
pulchki tā vīta pīsmērotāim, šat darīnāto nr. 307.

7. att. Ē. Vīlipsones izveidotās Latviešu etnogrāfiskā materiāla krātuves (1977–2003) objekta lapa

Lai popularizētu latviešu tautas bagāto kultūras mantojumu, kā arī krātuvē savākto materiālu, 1982. gadā Eiropas latviešu dziesmu svētku laikā Lidsas Universitātes izstāžu telpās tika sarīkota no Latvijas atvesto 19.–20. gs. mijā austu segu izstāde.

Ē. Vīlipsonē atturējās no priekšmetu pieņemšanas krātuvē, bet ar laiku tie uzkrājās tādā daudzumā, ka radās nepieciešamība tos attiecīgi uzglabāt. Rūpēs par krātuves likteni Ē. Vīlipsonē 2003. un 2009. gadā tās lietisko daļu – 121 priekšmetu atveda uz Latviju un nodeva Limbažu muzejam,²⁹ jo Limbaži ir viņas bērnības zeme. 2008. gadā Ē. Vīlipsonē Latvijas Okupācijas muzejam ir dāvājusi piecus pašdarinātus Nīcas, Rucavas, Krustpils, Abrenes un Latgales tautas tērpus.³⁰ Katram tērps ir sava darināšanas un valkāšanas vēsture: Nīcas novada tautas tērps darināts 1938. gadā Rīgā, tas paņemts līdzī bēgļu gaitās, valkāts latviešu svētkos trimdā līdz 60. gadiem; Rucavas novada tautas tērps darināts 50. gadu beigās Anglijā no veikalā pirktiem audumiem, valkāts latviešu svētkos un 1963.–1964. gadā, deju kopu “Kamoliņš” pavadot Menas salā; Abrenes novada tautas tērps darināts 80. gadu otrajā pusē Anglijā no veikalā pirktiem audumiem; Krustpils novada tautas tērps darināts 80. gados Anglijā no veikalā pirktiem materiāliem; Latgales novada tautas tērps darināts no pirktiem audumiem, tērps vilkts 1985. gadā, Stokholmā sagaidot Baltijas Brīvības un miera kuģi,³¹ dziesmu svētkos Minsterē 1987. gadā, piedaloties folkloras kopā “Dūdalnieki”, dziesmu svētkos Helsingborgā 1989. gadā, folkloras festivālā “Baltica” Rīgā 1991. gadā.

Ē. Vīlipsones savāktā materiāla rakstiskā daļa – mapes ar priekšmetu aprakstiem, zīmējumiem un fotogrāfijām pašreiz atrodas pie pašas vācējas, jo visa sava mūža darbu viņa vēl negrib izlaist no rokām. Cerams, ka vismaz šo vērtīgo materiālu kopijas ar laiku pievienosies jau Limbažu muzejā nonākušajiem priekšmetiem.

Anglijas latviešu sabiedrībā ļoti pazīstama latviešu tautas tērpa brunču audēja ir Rasma Budiņa (dz. Grava, 1943). Viņa jau pieder tai paaudzei, kas uzauga un izglītību ieguva Anglijā. Būdam profesionāla aušanas un tekstila dizainere, viņa 1975. gadā Bredfordā izveidoja aušanas darbnīcu Daugavas vanadzēm. Pati Rasma atceras, ka Bredfordā izveidojās tāda kā darbnīciņa, kur katru otrdienas vakaru sanāca sākumā četras – piecas, bet vēlāk sešas audējas, kurām pievienojās divi kungi (Eduards Grīnbergs un kungs, uzvārdā Žanoveks [vārdu neatceras]), kuri palīdzēja ar stēļu labošanu un velku diegu sagatavošanu. Darbnīciņa darbojās 5 gadus (1975–1980). Mācīt vajadzēja no pašiem pamatiem, jo tikai pāris sievietes bija kādreiz audušas, bet pārējās sāka visu no sākuma. “*Nekādas īpašas mācību programmas nebija, bet Rasma mēģināja piekļauties savu audzēkņu interesēm. Tā kā kopā sanākušie bija pieauguši cilvēki, mācekles negribēja aust paraudziņus (apgūt pēc iespējas vairākus tehniskos*

8. att. Rasma Gravas austais Ziemeļkurzemes brunču paraugs

paņēmienu), bet vēlējās jau konkrēti aust kādu mājsaimniecībā noderīgu lietu.” Parasti tika uzvilkti garāki velku diegi, lai divas – trīs sievas varētu aust uz tiem pašiem velkiem. R. Budiņa saka: “Ir vieglāk, ka divi strādā kopā un ievēl nītes. Viņas daudz ko iemācījās. Es tikai izpatiku viņām. Cilvēki ir citādi: daži ir drošāki kā citi, galvenais, ka viņi vienkārši gribēja zināt un ar prieku nāca.”³²

1979. gadā R. Budiņa no Līdsas pārcēlās uz dzīvi Welwyn Garden City, kur 8 gadus pie Digswell Arts Trust – Attimore Barn Art & Craft Studio (“lielā šķūnī”) viņa vadīja aušanas studiju. Strādājot “lielajā šķūnī”, Rasma turpināja veidot savu tautisko brunču kolekciju, kuru aizsāka, vēl Līdsā esot. Kopā tika noauti 55 tautas tērpa brunču paraudziņi (8. att.). Tautas tērpa brunču audumus Rasma auda pasūtītājiem gan no Anglijas, gan Austrālijas, Vācijas, Kanādas u.c. Runājot par latviskumu, tautiskumu, R. Budiņa saka, ka, “strādājot pie tautisko brunču audumu aušanas, par to nav domājusi, bet apzinājusies, ka ir latviete! Savos dizaineres darbos nekad neko tautisku nav kopējusi, bet viņš kaut kur ir tevī, tavā prātā un caur redzēšanu un saprašanu darbojās.”

Bez minētajām privātajām darbnīcām dažādu tradicionālo amatu apguvei Anglijas latviešiem tika organizēti publiskie vasaras kursi “Straumēnos” un “Almēlijā”³³, kas ir atsevišķa pētījuma cienīgs temats.

SECINĀJUMI

Latviskās vides veidošana un nacionālās identitātes saglabāšana svešumā nebija vienkārša. Lai saglabātu saikni ar savas tautas kultūru, 1947. gadā tika izveidota “Latviešu mākslinieku un daiļamatnieku kopa Lielbritānijā”, kas, no vienas puses, palīdzēja uzturēt latvietību svešumā, bet, no otras puses, ikdienas dzīvē prasīja finansiālā un laika

ziņā ļoti daudz atteikšanos, īpaši atraujot savu brīvo laiku ģimenēm un bērniem.

Anglijas latviešu daiļdarbu veiksmīgākā daļa bija arheoloģisko rotu un etnogrāfisko priekšmetu atdarinājumi pēc Latvijā starpkaru periodā un Vācijas nometnēs izdotām publikācijām, retāk atdarinājumi, kuriem par paraugiem izmantoti no dzimtenes līdzpaņemtie priekšmeti (to apjoms bija salīdzinoši neliels), bet jaundarbi “latviskā” stilā bija ar dažādu mākslinieciskās gaumes un tehniskā izpildījuma līmeni, ar tendenci uz pārsātinātu rotājumu. Trimdā tapušo daiļamatniecības darinājumu saturu un kvalitāti ietekmēja speciālās izglītības un tehniskā izpildījuma iemaņu apguves ierobežotās iespējas. Kopas darbības sākuma gados tajā iesaistījās daudz tādu cilvēku, kuri amatu bija apguvuši pašmācības ceļā, bez dziļākām estētikas pamatu, kompozīcijas un ornamenta likumsakarību studijām, kuriem rokdarbi bija tikai vaļasprieks. Šīs grupas “daiļamatnieku” darbiem bija nevienāds mākslinieciskais un reizēm arī amatnieciskais izpildījuma līmenis, bieži tika savienoti nesavienojami materiāli, rotājums bija pārblīvēts un nereti nomāca pašu priekšmetu. Turklāt, tā kā Kopa sākumā ļoti aktīvi izvērsa izstāžu darbību un tajās tika aicināti piedalīties visi, kas bija uzdarinājuši kādu priekšmetu “tautiskā stilā”, tad, neskatoties uz atlases komisijas darbošanos, izstādēs nonāca arī viduvēja līmeņa darbi.

Trimdas daiļamatnieki galvenokārt darbojās individuāli, no maizes darba brīvajā laikā, savās mājās vai privātās darbnīcīņās, kurās nebija iespējams veikt liela apjoma darbus. Līdz ar to Anglijas latviešu daiļamatnieku darinājumi lielākoties bija maza izmēra.

Akadēmisko mākslas izglītību ieguvušais mākslinieks Laimonis Mieriņš, kurš 1952. gadā bija iestājies Kopā, redzot šīs nevēlamās tendences, risinot problēmu “kas īsti ir trimda – garīga stagnācija vai augšana un veidošanās jaunā vidē, jaunos apstākļos”, 1955. gadā mēnešrakstā “Jaunā Gaita”³⁴ izteicās ļoti kritiski: “*.. diletanta baroka daiļamatniecība pieņem atklātu izstāžu apjomus un tiek skaļi reklamēta sveštautiešiem kā latviešu lietiskā māksla. Šādu un līdzīgu parādību apkarošana ir katra apzinīga tautas locekļa pienākums, ja mums vēl vispār rūp uzturēt mākslinieciski augstvērtīgu un tanī pašā laikā kā laikmetīgu, tā būtībā patiesi latvisku daiļamatniecību.*”³⁵ Lai novērstu trūkumus, L. Mieriņš ieteica izdot rokasgrāmatu daiļamatniekiem vai arī veidot vietējās mākslas skolas, “*kur lietpratīgu instruktoru vadībā var apgūt elementāras zināšanas aistētikā. Bet nebūs daudz līdzēts, ja daiļamatnieks uz mākslas skolu dotos, tikai lai izmantotu darbnīcas savu privāto “pasūtīnājumu” veikšanai. Stāvokli daudz negrozīs, ja tēlotāji mākslinieki piegādās metus vai idejas, jo tādā gadījumā varēs runāt tikai par sliktu vai labu amatnieku.*”³⁶

Par “uzdriktēšanos” izteikt savu viedokli, īpaši par “Londonas Avīzē” publicētajā rakstā “Vērojumi daiļamatniecības skatē” (par Anglijas

latviešu dziesmu svētku laikā rikoto izstādī) pausto: *“Lielākā izstādīto darbu daļa bija banāla. Latviešu daiļamatniecība trimdā nav mainījusies augšup, bet gan palikusi pie koka svečturiem un māla podiem, rotātiem ar nelatviskiem ornamentiem,”*³⁷ L. Mieriņš tika izslēgts no Kopas.

Lai nedaudz izlīdzinātu saasināto situāciju Anglijas trimdas daiļamatnieku vidū, Vilma Tenese publicēja interviju ar mākslinieku L. Mieriņu. Uz jautājumu, kādas ir domstarpības starp jauno un veco paaudzi un vai tādas vispār pastāv, L. Mieriņš atbildēja: *“Domstarpības starp paaudzēm tiešām eksistē. Tā ir dabiska parādība. Te gan jāievēro, ka mūsu vecā paaudze dzīvo nenormālos dzīves apstākļos, bieži viņi nav varējuši vai arī nav gribējuši vismaz ārēji pieņemt jaunus dzīves apstākļus. Tāpēc arī organizāciju, partiju un komiteju strīdi bieži ar personisku nokrāsu. Veciem allaž skats vērsts pagātnē, un savā domāšanā tie par 1922. vai 1934. gadu tālāk nav tikuši. Kāds tad brīnums, ka jaunajiem šī romantiskā sentimentalitāte nav pieņemama? [...] Nedomāju, ka jaunā paaudze būtu pazaudējusi savu nacionālo seju. Tieši otrādi, tā ir apzinīgāka, daudz apzinīgāka par tiem, kas kādreiz studēja Krievijā vai citur laikā no 1880.–1914. gadam. Nezinu, vai mana “izslēgšana” pamatota ar paaudžu nesaprašanos. Zinu gan, ka latviešu daiļamatniecības stāvoklis Anglijā ir traģisks. Mākslas principu vietā valda kāre materiāli iedzīvoties, izmantot tautiešu nacionālās jūtas. Tādos apstākļos cilvēkam, kuram vēl mākslas pamatjēdzieni nav sajukuši, nav iespējams klusēt.”*³⁸

Minētā polemika norādīja uz paaudžu vērtību maiņu. Lai arī trimdas latviešu ģimenēs bērniem tika mācītas senču tradīcijas un saglabāta latviskā pasaule, “jau 20. gs. 50. gadu otrā pusē mītnes zemēs izglītību ieguvušā paaudzē parādījās kultūras atšķirības no tiem, kas latvietību bija atveduši līdzī no dzimtenes. Radās tā sauktā paaudžu plaša.”³⁹ Konservatīvās trimdinieku daļas moto – “saglabāsim sevi Latvijai, saglabāsim tādu latvietību, ar kādu mēs dzimto zemi atstājām” reālajā dzīvē nedarbojās, jo “paaudžu maiņas sabiedrībā ienāca jauni, apdāvināti, latviskumā iedziļinājušies un svešumā auguši latvieši, kas, pat ja gribētu, nespēja saglabāt nemainīgu to, kas mantots no bēgļu gaitās aizgājušās paaudzes. Rezultātā veidojās zināma polarizācija, arī berze abu polu starpā. Pakāpeniski uzvarēja dinamiskā jauno sabiedrība, kas ne tikai pārņēma trimdas politisko vadību, bet atrada iespēju materiāli nodrošināt garīgo latvisko pasauli un to nodot tālāk vēl vienai paaudzei. Šo – trešo paaudzi jau globalizēti vienoja latviešu valodas un latviskās kultūras vērtības, kurās nebija svarīgi šķirot to, kas no dzimtenes bija izvests, no tā, kas laika gaitā bija kļāt nācis. Pasaule starplaikā bija ļoti mainījusies, un viņi paši arī bija šo pārmaiņu rezultāts.”⁴⁰

Laikam ejot, “Mākslinieku un daiļamatnieku kopas Lielbritānijā” dalībnieki novecoja un viņu skaits gāja mazumā, tāpēc kļuva neiespē-

jami īstenot izvirzītos uzdevumus. 2005. gada 9. septembrī “Straumēnos” sabraukušie Kopas dalībnieki DVF pilnsapulces laikā ierosināja Kopas darbību neturpināt. Neilgi pēc tam – 2005. gada 29. oktobrī kopsapulcē Londonā (DVF namā) tika nolemts Kopas turpmāko darbību jeb pastāvēšanu izbeigt.

Mēnesi pēc šī lēmuma visiem Kopas biedriem tika izsūtīta anketa (aptaujas lapa) ar ieteikumiem, kā lietderīgāk izlietot Kopas pastāvēšanas laikā iekrātos līdzekļus £ 6354.53 un 244 akcijas. Aptaujā tika piedāvāti četri varianti, no kuriem vajadzēja izvēlēties tikai divus. Rezultātā Kopas līdzekļi tika ziedoti Vītola fondam Latvijā, Okupācijas muzejam Rīgā un kādai lauku skolai Latvijā Rēzeknes rajonā.

Kopas darbības izbeigšana lielā mērā bija saistīta ar paaudžu maiņu. Vecākajai paaudzei Latvijas tradicionālā kultūra visu trimdas laiku bija kā spēcīga saite ar savu latvisko identitāti, bet jaunā paaudze, kas bija dzimusi trimdā, pamatos bija pieņēmusi mītnes zemes kultūru, tai nebija tik tuva un pašsaprotama latviskā tautas māksla, tāpēc arī interese par daiļamatniecību neradās.

Līdz ar paaudžu maiņu trimdas tautiešu vidū “latvisko saliņu” – latviskās mājas, sadzīves kultūras, kā arī valodas loma mazinājās. Šī tendence ir vērojama visās pasaules zemēs – tautība parasti zūd jau otrajai trimdas paaudzei. Ja latviešiem Lielbritānijā ir izdevies latvietību (latvisko identitāti) saglabāt līdz trešajai paaudzei, tas jau ir uzteicams rādītājs.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ “Straumēni” ir lauku muiža Anglijas vidienē, Lesterširas grāfistē. No 1975. gada “Straumēnus” apsaimnieko “Daugavas Vanagu fonds”. Tas ir latviešu kultūras centrs ar plašu bibliotēku un arhīvu. Šeit atrodas arī veco ļaužu mītne un parks.
- ² *Dzērvītis A.* Latviešu tautas uzvalki. – Rīga, 1931. – 44 lpp.; *Dzērvītis A., Dzērvītis Al.* Tikla darbi. – Rīga, 1934. – 63 lpp.; *Dzērvīši Al. un A. Meiteņu rokdarbi. I.* – Rīga, 1935. – 103 lpp.; *Dzērvīši Al. un A. Meiteņu rokdarbi. II.* – Rīga, 1936. – 127 lpp.; *Dzērvīte A., Dzērvītis A.* Rokdarbu metodika. – Rīga, 1937. – 80 lpp.; Zeltenes rokdarbi. Logu aizkari. – Rīga, 1937. – 24 lpp.; Mājīgs dzīvoklis. – Rīga, 1939. – 196 lpp.; *Dzērvīte A., Dzērvītis A.* Latviskie baltie izšuvumi. – Rīga, 1943. – 54 lpp.; *Dzērvītis A., Sunepska N.* Baltie darbi. I. – Rīga, 1933. – 78 lpp.; *Dzērvīši A. un Al., Sunepska N.* Baltie darbi. I. – Rīga, 1935. – 94 lpp.; *Dzērvītis A., Sunepska N.* Krāsainie darbi. I. – Rīga, 1934. – 71 lpp.
- ³ *Celle O.* Ieskats trimdas latviešu kultūras archipelagā // Trimda, kultūra, nacionālā identitāte. – Rīga, 2004. – 6. lpp.
- ⁴ Turpat.
- ⁵ *Kaugara L.* Latviešu lietiskā māksla trimdā // Trimda, kultūra, nacionālā identitāte. – Rīga, 2004. – 331., 332. lpp.

- ⁶ *Mieriņš L.* Diletantisms mūsu daiļamatniecībā // *Jaunā Gaita*. – 1965. – Nr. 53. – 33. lpp.
- ⁷ *Celle O.* Ieskats trimdas latviešu kultūras archipelagā. – 7. lpp.
- ⁸ Mēnešraksta “Londonas Avīze” pirmais numurs iznāca 1923. gada 5. aprīlī.
- ⁹ 1952. gada augustā un septembrī tika sarīkota ceļojošā mākslas un daiļamatniecības izstāde Latviešu kultūras dienu laikā (Bredfordā, Mančestrā, Londonā un Koventri).
- ¹⁰ *Keņģis M., Smith A. I.* Kaucmindes Mājturības Seminārs un Latvijas Mājturības Institūts. – Loughborough, Leics, 1989. – 306 lpp.
- ¹¹ *Sturme L.* Mūs pazina kā “lietišķos”. – Rīga, 2009. – 111 lpp.
- ¹² *Purva I.* Latviešu kultūra – tautas dzīvības avots // *Trimda, kultūra, nacionālā identitāte*. – Rīga, 2004. – 565. lpp.
- ¹³ Rūdolfis Priede (1906–1996) plašā trimdas latviešu sabiedrībā bija pazīstams kā rotkalis un kokļu meistars, kurš izgatavojis ap 200 kokļu. Ir saglabāties meistara īss priekšlasījuma teksts “Kokļu taisīšana” (1987).
- ¹⁴ “Abrene” izcēlās ar to, ka tajā pulcējās latvieši no ļoti daudzām pasaules zemēm: Latvijas, Francijas, Vācijas, Zviedrijas, Anglijas, Itālijas, Igaunijas, ASV, Kanādas un Austrālijas. 3 × 3 nometne bija svarīgs pasākums Latvijas latviešiem, jo “Abrene” viņus pievilka kā latviešu “atbalsta punkts” ārzemēs.
- ¹⁵ *Londonas Avīze*. – 1951. – 30. nov.
- ¹⁶ *Turpat*. – 1953. – 20. nov.; 1954. – 5. nov.
- ¹⁷ *Turpat*. – 1951. – 13. apr.
- ¹⁸ *Turpat*. – 1952. – 25. apr.
- ¹⁹ *Turpat*. – 1953. – 18. dec.
- ²⁰ *Turpat*. – 1952. – 15. febr.; 14. marts.
- ²¹ *Novadniece I., Kučinska V.* Lietišķā māksla 1917–1940 // *Latviešu tēlotāja māksla 1860–1940*. – Rīga, 1986. – 430. lpp.
- ²² *Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, 7415. f., 2. apr., 269. l., 1. lpp.
- ²³ *Novadniece I., Kučinska V.* Lietišķā māksla 1917–1940. – 431. lpp.
- ²⁴ *Karnups A., Kivicka E.* *Novadu tērpī*. – Rīga, 1939. – 501 lpp.
- ²⁵ Mazpulki ir starptautiska bērnu un jaunatnes organizācija, kuras ideja – mācoties darīt un darot mācīties. Mazpulku dzimtene ir ASV, organizācija dibināta 1902. gadā ar nosaukumu “4H klubs”. Latvijā mazpulki dibināti 1929. gadā, un vārdu “mazpulks” ieviesa literāte Ausma Roga, tulkojot amerikāņu rakstnieka F. Keisa grāmatu “Zem baltzaļā karoga”. Mazpulku dalībnieki uzskata, ka veiksmīgas dzīves pamatā ir laba sirds, ass prāts, čaklas rokas, stipra veselība.
- ²⁶ *Londonas Avīze*. – 1952. – 25. apr.
- ²⁷ Pieminekļu valdes (PV) uzdevums bija apzināt un krāt kultūras un vēstures pieminekļus un rūpēties par to aizsardzību. PV ekspedīcijās (1923–1932) vāktie materiāli tagad glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Rokrakstu, zīmējumu, fotoattēlu un dokumentu kolekcijā.
- ²⁸ Pirms PV ekspedīcijas tās dalībnieces pāris nedēļu laikā tika apmācītas etnogrāfiskā materiāla vākšanā: priekšmetu izmērīšanā, zīmēšanā un aprakstu sastādīšanā. Valsta vēsturiskajā muzejā audumu rakstu risināšanu apmācīja Siliņu Guste, koka priekšmetu un celtnu skiču zīmēšanu ierādīja arhitekts Belte.

- ²⁹ Limbažu muzejs, pieņemšanas akti: Nr. 32 – 2004; 33 – 2004; 34 – 2004; 35 – 2004; 38 – 2004; 15 – 2009; 16 – 2009.
- ³⁰ Latvijas Okupācijas muzejs, pieņemšanas akts Nr. 2008 – 8, 2008. gada 29. janvāris.
- ³¹ 1985. gada vasarā, kad tika atzīmēta Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes Helsinkos vienošanās desmitgade, baltiešu trimdas organizācijas sarīkoja lielu akciju “Baltijas miera un brīvības kruīzs” no 25. līdz 31. jūlijam, kuras mērķis bija pievērst plašu sabiedrības un preses uzmanību cilvēktiesībām un nacionālajām tiesībām Baltijā un Helsinku gala dokumenta lēmumus attiecināt arī uz Baltijas tautām. Trimdas organizācijas izvirzīja mērķi panākt, lai starptautiskās sabiedriskās domas veidotāji un politisko lēmumu pieņēmēji gan valstiskā, gan nevalstiskā līmenī akceptētu domu par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu. – *Daudze A.* Latvija Zviedrijas politikā 1939–1991. Promocijas darba kopsavilkums. – Rīga, 2010. – 19. lpp.
- ³² Teksts no intervijas ar Rasmu Budiņu 2010. gada 17. februārī viņas mājās *Welwyn Garden City*.
- ³³ “Almēlijā” jeb tā sauktajā Latviešu mājā (Herefordšīras grāfiste Anglijā), kur iekārtota veco ļaužu mītne, katru gadu kopš 1953. gada tika organizētas bērnu 3 × 3 vasaras nometnes, svinēti Jāņi utt.
- ³⁴ “Jaunā Gaita” – rakstu krājums kultūrai un brīvai domai, no 1955. gada iznāca ASV, no 1958. gada – Toronto Kanādā.
- ³⁵ *Mieriņš L.* Diletantisms mūsu daiļamatniecībā // Jaunā Gaita. – 1965. – Nr. 53. – 34. lpp.
- ³⁶ Turpat.
- ³⁷ *Tenese V.* Iedrikstēties ir skaisti // Jaunā Gaita. – 1965. – Nr. 53. – 34. lpp.
- ³⁸ Turpat.
- ³⁹ *Celle O.* Ieskats trimdas latviešu kultūras archipelagā. – 8. lpp.
- ⁴⁰ Turpat. – 9., 10. lpp.

Aija Jansone

THE STRIVINGS BY THE SOCIETY
OF LATVIAN ARTISTS AND APPLIED ARTISTS
IN ENGLAND TO MAINTAIN LATVIAN IDENTITY
IN THE COUNTRY OF REFUGE, 1949–2006

Summary

The article looks at the strivings by the Latvians in exile to create a distinctively Latvian setting, and to maintain and uphold their identity in England.

On 19 March 1949, the Latvian exile community that had settled in England in the years 1947–1949 established the ‘Society of Latvian Artists and Applied Artists in England’ (hereinafter the Society) in the

town of Leicester in the Midlands. The Society engaged in the following activities:

- 1) it held an annual meeting and sent out newsletters to its members with information about current activities;
- 2) it held exhibitions and organised the sale of works of applied art;
- 3) in order to overcome a certain lack of development in applied art, the Board of the Society held a competition for new designs;
- 4) the members of the Society trained young people in applied art;
- 5) events were held and new organisations established, such as the Ladies' Committee, with the aim of furthering personal contacts;
- 6) the Society cooperated actively with the Latvian Welfare Fund (*Daugavas Vanagu fonds*).

The development of applied art followed a different course among the exile community than it did in Latvia. This was caused by specific political and economic conditions, the opportunities for obtaining knowledge and the emotional load. The character and quality of applied art in the exile community was affected by the dispersal of the artists throughout England, and by the limited opportunities for professional training and for learning technical skills.

The applied artists in exile generally worked alone during their leisure time, in their own homes or private workshops, where large-scale work could not be undertaken.

As time went by, the members of the Society of Artists and Applied Artists in England grew old and their numbers decreased, as a result of which the Society ceased to exist in 2006. This was largely due to the change of generations. For the older generation the traditional culture of Latvia remained a strong link with Latvian identity throughout the period of exile, while the younger generation, born abroad, had essentially adopted the culture of the country of their residence. Latvian folk art was not as dear or familiar to them as to their elders, and so they did not acquire an interest in applied art.

Along with the change of generations, the role of 'islands of Latvianness', i.e. the language and culture of the Latvians, diminished. Such trend can be observed everywhere in the world: ethnic affiliation is generally lost already in the second generation of exiles. It is, in fact, an admirable achievement that the Latvians in Great Britain have retained their national identity into the third generation.

Iesniegts 06.12.2010.

VĒSTURES AVOTI

Eduards Bīriņš,

bij. Latvijas Republikas ģenerālkonsuls Londonā

MANAS ATMIŅAS

*(Turpinājums. Sākumu sk. žurnāla 2006. g. 3. nr., 2007. g. 2. nr.,
2008. g. 2., 4. nr., 2009. g. 2. nr., 2010. g. 1.–3. nr.)*

CETURTĀ DAĻA

1908. g. – 1909. g.

Šīs atmiņas veltītas manai dārgajai sieviņai Lidijai.
Rīgā 1935. gadā [paraksts]

I

Manas atmiņas nebūtu pilnīgas, tanīs trūktu pašas galvenās lapaspuses, ja es vēlreiz neatgrieztos pie drausmīgajiem notikumiem 1906. gada 4. septembrī mana tēva “Cāļu” mājās, kad ar saviem brāļiem kritu cara kalpu gūstā. Kad rīta agrumā mūs aizveda pa puteklaino lauku ceļu uz Jelgavu, pie māju dārza vārtiņiem stāvēja mana māte. Viņa satraukta lūkojās mums pakaļ, kamēr mūsu pajūgs izzuda no viņas acīm. Viņa bija īsta latvju māte, kura nekrita izmisumā, kad viņas trīs dēlus saistītus aizveda uz cietumu. Viņa zināja, viņa saprata, ka viņas dēli godīgi cīnījās par brīvību un ka par šo cīņu nebija jākaunas, kaut arī upurus jānes. Viņa nebija vienīgā latvju māte, kurai liktenis pasniedza šo smago sājpu un pārbaudījumu biķeri.

Kad pēc briesmoņu trakošanas miers atkal bija iestājies “Cāļu” mājās, mana māte kā pelēka ēna klīda pa tām vietām, kur bijām noslēpuši ieročus. Lauka grāvmalās viņa rūpīgi pārbaudīja katru vietīņu un tikpat rūpīgi pacēla zaļās velēnas, un no slēptuvēm izņēma ieročus, noslēpa priekšautā un devās uz tuvējo mežu. Ļaudis runāja, ka “Cāļu” saimniece zaudējusi prātu, viena pa laukiem un mežu klejojot, izvairoties no cilvēkiem.

Mana labā māte, nebaidīdamās nekādu upuru un riskēdama pati ar sevi, pa vienai vien aiznesa šautenes, revolverus un bumbas un nogremdēja tās meža purvā. Viņa zināja, ka gadījumā, ja tie kristu

policijas rokās, tas būtu izšķiroši priekš viņas dēlu likteņiem. Ar savu uzpurēšanos viņa izglāba mūsu dzīvības. Mūsu māte ar savu arvien gaišo skatu redzēja un saprata to lielo patiesību, kāda bija latviešu tautas cīņai par savu brīvību. Kā uzticams draugs viņa vēroja mūsu gaitas un nekad nepameta mūs grūtā brīdī.

Mana māte izsekoja man visās manās soda ekspedīcijas un cietuma vietās. Viņa arvien mani atrada un par mani rūpējās, piegādādama man pārtiku un veļu. Viņa mani arī atrada Lielvārdes soda ekspedīcijā un Ogres moku kambaros. Kopā ar viņu šinīs labsirdības gaitās gāja manas māsas, sevišķi Emilija, Auguste un Natalija.

Nekāda izturība, nekāda varonība mani nebūtu soda ekspedīcijā glābusi no drošas nāves, ja nebūtu bijusi manas mātes gādība. Nejaušs gadījums, ka viņa bija atcerējusies kādu virsnieku, kurš kādreiz irējis vasaras dzīvokli "Cāļu" mājās, pie kura nācis Joņins. Caur šiem sakariem viņa bija tikusi līdz Princim un Joņinam un labvēlīgi pret mani iespaidojusi abus šos citādi nepielūdzamos briesmoņus, no kuru rokām reti kādam revolucionāram palaimējās izkļūt dzīvam.

Te būtu grūti, pat neiespējami uzskaitīt manas mātes un māsu labdarību manis un manu brāļu labā. Mana māte mira kā kara bēgļe un paglabāta kapsētā pie Cēsīm.

Un tad nāca mani ilgi mēneši cietuma slimnīcā. Garīgi spirts, bet miesīgi galīgi salauzts no smagajām ciešanām moku kambaros, nevarīgi gulēju savā dzelzs gultiņā un sapņoju par brīvību, par kuru biju atdevis visus savus jaunības gadus. Šeit mana māte kā pats labsirdības eņģelis nāca un apgaroja mani ar savu gaišo prātu, ar savu neizsmejamo labsirdību, nesdama savu labāko kumosīņu uz cietuma slimnīcu, lai spirdzinātu mani. Toreiz garās rindās šīs labsirdīgās politisko ieslodzīto mātes, māsas un līgavas, tēvi, brāļi un citi piederīgie stāvēja pie cietuma vārtiem, ar ēdienu kurvīšiem un drēbju sainīšiem rokās. Vienalga, kāds arī nebija laiks, vai lietus lija, sniegs sniga, jeb pūta bargi ziemeļa vēji, arvien viņi stāvēja nenoguruši savos posteņos, lai palīdzētu saviem piederīgiem. Tā bija patiesa mīlestība, kas visus šos cilvēkus veda uz savu piederīgo ciešanu vietām.

Kad biju nodots Rīgas kara tiesai, kad jau saņēmu apsūdzības rakstu un tuvojās tiesas diena, tad mana nekad nenogurstošā māte, redzēdama, kādas briesmas man draud, centās mani glābt. Mani abi brāļi Alfreds un Adolfs kā mazāk svarīgi apvainoti īsi pēc apcietināšanas bija atsvabināti no cietuma. Man draudēja bargs katorgas sods. Dažus Latviešu sociāldemokrātu savienības centrālās komitejas sēžu protokolus eksperti bija atzinuši par ar manu roku rakstītus. Protokolu parakstu "Jezulens" – par manu rokrakstu un manu pieņemtu vārdu. Nodevējs Baumanis bija uzzīmējis un apliecinājis manu personību un manu revolucionāro darbību. Arī tas apstākļis, ka pirms 1905. gada kā smagi apvainots revolucionārs biju nosēdējis 25 mēnešus cietumā, man nāca par ļaunu. Mūsu apsūdzības rakstā

ieņēmu vietu starp galvenajiem apsūdzētiem. Ja Apsesdēls-Apsīts un Runcis-Arnis dabūja katrs pa 10 gadu spaidu darbos, kaut gan viņus neapvainoja par piederību pie centrālās komitejas, tad man droši vien draudēja, mazākais, tikpat liels sods. Lai mani glābtu no šī soda, mana neaizmirstamā māte pielika visu savu apbrīnojamo apķēribu un pūles.

Par manu aizstāvi kara tiesā bija pieņemts zvērināts advokāts Šablovskis,¹ viens no slavenākiem tā laika politisko aizstāvjiem Rīgā. Nemot vērā visus pret mani smagos pierādījumus, viņš deva manai mātei padomu pamēģināt mani dabūt ārā no cietuma pret drošības naudu. Tad mana māte sāka virināt tiesu iestāžu durvis, līdz beidzot ar saviem lūgumiem nonāca pie jaunieceltā kara tiesas prokurora biedra – kāda jauna kaukāzieša, kura vārdu vairs neatceros.² Šis jaunais liberālais jurists simpātizēja brīvības kustībai, jo 1905. gadā arī Gruzijas un Kaukāza inteliģence cīnījās par tautas tiesībām un par brīvību. Viņš ieteica manai mātei pēc iespējas drīz sagādāt 500 rubļu kā drošības naudu, pret kuru viņš izgādāšot man atsvabināšanu no cietuma līdz tiesas dienai.

Kaut gan mani vecāki bija pārtikuši cilvēki, tomēr tā nebija viegla lieta šādu summu tik drīz sagādāt.

“Jūs nedrīkstat kavēties nevienu dienu, ja vēlaties savu dēlu dabūt brīvībā,” mudināja manu māti zvērināts advokāts Šablovskis.

Ar mana tēva gādību beidzot nauda bijusi rokā un tūliņ iemaksāta kara tiesas kancelejā. Tas notika 1908. gada 25. martā, bet prāvas iztiesāšana bija nolikta uz tā paša gada 13. jūniju.

Ar pukstošu sirdi ik dienas gaidīju, kad pienāks atsvabināšanas pavēle. Dienas vilkās kā pati mūžība, jo sāka rasties šaubas, vai tie kungi nav apdomājušies un vai maz kādreiz tādu pavēli izdos.

Atrados Centrālā cietuma politisko korpusa kopkamerā Nr. 17. Ar mani kopā bija Runcis-Arnis, mans nešķiramais draugs cietumā. Šo jauno dzejnieku – rakstnieku ar kuplajiem melnajiem matiem un sapņainajām tumšām acīm biju iemīļojis kā krietnu biedru. Viņš gulēja uz dzelzs “koikas” man blakus. Daudz spriedām un runājām par manu varbūtīgu atsvabināšanu.

Tad pienāca 1908. gada 1. aprīlis un kā šīs dienas patīkams “joks” – mana atsvabināšana. Uzraugs lika saņemt manas mantas un aicināja uz kanceleju. Šeit uz manu sevišķu lūgumu izdeva apliecību ar priekšnieka Ernsta parakstu, ka no tāda līdz tādām esmu atradies Rīgas Centrālā cietumā un ka esmu atbrīvots, pamatojoties uz kara tiesas prokurora pavēli, līdz tiesas dienai pret 500 rubļu drošības naudas. Un tad atvērās cietuma vārti, un es atkal biju brīvībā, pateicoties tikai manas mātes gādībai.

No cietuma tūliņ devos pie zvērināta advokāta Šablovska. Viņš man deva padomu, lai uzmanos, jo, tiklīdz žandarmērija un slepenpolicija dabūs zināt par manu atsvabināšanu no cietuma, tad tūliņ mani par

jaunu arestēs. Viņš apsolīja parūpēties par to, lai pēc iespējas iepriekš mani varētu brīdināt. Citas izejas nebija, kā bija jāgatavojas uz bēgšanu uz ārzemēm. Tūliņ tas nebija iespējams, bija jābēguļo tepat Rīgā.

No savienības kā organizācijas vairs nekas nebija palicis pēc mūsu aresta. Biedri izklīduši, un vadoņi aizbēguši. Uz šīm drupām vairs nekas nebija darāms. Arī vēlākos gados katrs mēģinājums savienību atdzīvīnāt palika bez kaut kādiem panākumiem. Un tā no tā brīža, kad atstāju cietumu, paliku par politisko bēgli. Aizbraucu uz Jelgavu. Aizgāju pie savas mātes "Cāļos". Neizsakāms bija šis atkalredzēšanās prieks.

Liktenis tomēr nebija lēmis ilgi man baudīt šo brīvību. Pienāca ziņas par rikojumu mani apcietināt, jo es it kā aiz pārskatīšanās atsvabināts. Līdz ar to bija pienācis laiks man noiet tā sauktā pagridē, nekur vairs nerādīties atklātībā. Nedroši bija naktis pavadīt dzīvokļos. Paliku par "meža brāli". Vairākas naktis pavadīju mežā tēva māju tuvumā. Gulēju mīkstajās sūnās. Pa dienu mani apgādāja ar pārtiku. Šī klejošana un slapstīšanās pa mežu drīz vien man apnika – un devos kājām uz Rīgu. Šeit noslēpos pie pazīstamiem kāda nama pagrabā Elizabetes ielā. Man vairs nebija ko kavēties, man bija steidzoši jābēg, lai par jaunu nekristu savu mocītāju Gregusa un Joņina rokās. Pietika man šīs briesmas, pietika man šie vācu muižniecības un Krievijas patvaldības cietumi. Es viņus ienīdu, cik cilvēks vien spēj kādu nīst, un meklēju sakarus un ceļus, kā visdrīzāk aizbēgt. Biju tikpat kā aizšauts kareivis, kurš meklē pēdējo glābiņu.

Jau tuvojās maija mēneša beigas, un es vēl arvien slapstījos pa savām slēptuvēm Rīgā. Man šāda dzīve bija galīgi apnikusi un sāka jau pietrūkt pacietības, ka tik drīz neradās izdevība aizbēgt uz ārzemēm. Domāju par nokļūšanu uz Angliju ar kādu preču kuģi. Sāku meklēt sakarus ar jūrniekiem. Pārgāju dzīvot kādā vietā Ganību dambī, tuvāk pie Eksporta ostas. Man neveicās – un dzīvoju vienās gaidās un cerībās drīzāk izkļūt no sava kļūmīgā stāvokļa.

Vēlāk dabūju zināt, ka kara tiesas prokurora biedrs, kurš ne vien mani, bet arī dažus citus smagi apvainotos politiskos bija atsvabinājis no cietuma pret drošības naudu, degradēts un pārcelts uz citurieni.

II

Beidzot atradu sakarus ar jūrniekiem, kuru kuģis gāja no Rīgas uz Londonu. Izmeklēju starp viņiem uzticamāko, kuru pazina daži biedri, un norunāju, ka par 25 rubļiem viņš apņemas mani droši pārvest uz Londonu.

Atvadījos no savas mātes un citiem piederīgiem un 1908. gada 30. maijā tumšā, lietainā naktī gāju uz norunāto satikšanās vietu ar pazīstamo jūrnieku. Pa nakti viņam bija jāuzved mani uz kuģa. Pa dienu nebija iespējams uziet, jo tad policija varēja mani ievērot un

arestēt. Dziļi žokeja cepuri uz acīm uzvilcis, es ar jūrnieku nonācu Eksporta ostā. Izlikos par iereibušu jūrnieku. Daugavas malā stāvēja vāji apgaismotais baltais “sviesta” kuģis “Veļiki kņaz Michail Michailovič”. Tas bija mūsu ceļamērķis. Visapkārt klusums un tumsa. Par retam satiekam pa nakts sargam jeb vēlām gājējam. Neviens mums nepiegrieza nekādu ievēribu. Droši mēs uzgājām uz kuģa.

Pa nakti mans paziņa jūrnieks paturēja mani pie sevis kajītē. Katru kuģi īsi pirms izešanas jūrā žandarmi ļoti pamatīgi pārmeklē. Un, tā kā tas kuģis, uz kura es atrados, otrā dienā gatavojās iziet jūrā, tad no rīta agri jūrnieks mani aizveda kuģa apakštelpās, zem katliem. Pirms tam pārģērbos vecās jūrnieku drēbēs, tā pēc izskata mani bija grūti atšķirt no pārējiem. Telpas zem tvaika katliem bija ļoti neērtas. Tanīs varēja ielīst pa kādu spraugu starp katlu un kuģa korpusa sienu. Tikko neapdedzināju rokas pie karstā katla. Zemāk pa apaļu caurumu ielīdu zem grīdas, uz kuras stāvēja kurinātāji. Šī pagrīda bija tik neērta, ka tur nevarēja ne piecelties stāvus, nedz sēdēt, bet visu laiku bija jāguļ. Šeit bija tik tumšs kā peklē. Ar elektrisko rokas lampiņu apskatīju netīro, ar ogļu putekļiem piekvēpušo pagrīdi. Bija tik karsti, ka pat aprūtināja elpošanu. Un šinī ellē, kurā trūka gaisa un gaismas, drīzā laikā biju gluži slapjš no sviedriem. Nevarēju zem katliem glābties un pa tumsu ielīdu pagrīdē zem kurinātājiem, tas ir, zem tās vietas, kur atradās kurināmās krāsnis. Jutos tikpat kā žurka netīrā alā. Arī šeit varēju tikai gulēt, jo tik zema bija telpa starp grīdu un kuģa korpusa dibenu. Netālu no tās vietas, kur es gulēju, no augšas no krāsnīm pastāvīgi bira karsti pelni un ogles, uz kurām laiku pa laikam no augšas kurinātāji uzlēja ūdeni. Cēlās garaiņi un nepanesama ogļu smaka – tvaiks. Stāvoklis bija neciešams. Karstums, tumsa, pie tam netīrumi un ūdens. Jutu, kā iedarbojās kuģa mašīnas, kuģis nodrebēja un sāka slidēt pa Daugavu uz jūras pusi. Manā slēptuvē gaisa palika vēsāks. Sirds man palika mierīgāka, un vieglāk uzelpoju. Biju gatavs paciest pašas elles mocības, ja tikai tieku projām no saviem gūstītājiem.

No Rīgas tvaikonis “Veļiki kņaz Michail Michailovič” ar svies-ta un gabala preču kravu brauca uz Ventspili, tad uz Liepāju, no turienes tieši uz Londonu. Ventspilī uzņēma zirgus. Man par lielu pārsteigumu, manā paslēptuvē ielīda kāds cits bēglis. Jūrnieki pastāstīja, ka tas esot kāds židelis, kurš dezertējot no karadienesta. Kad ar viņu iepazinos, izrādījās, ka tas bija kāds Joske Kāns no Ventspils. Arī viņš brauca uz Londonu. Nu mēs bijām divi pasažieri, divi “jūras zaķi”. Palika omulīgāki ap dūšu, jo nu man bija židelis, ko paāzēt un laiku nosist šinī tumšajā netīrumu bedrē. Ēdienu un ūdeni mums vienreiz dienā piegādāja jūrnieki. Visas dabiskās vajadzības izdarījām turpat, jo ārā netikām.

Žandarmērijas un muitas ierēdņi sevišķi rūpīgi kuģi pārmeklēja Ventspilī. Cēla dažās vietās grīdu augšā virs mūsu slēptuves, bet laimīgā kārtā mūs nepamanīja. Kāds noteica, ka “tur jau žurkas pat

neizturētu, kur nu vēl cilvēki”. Kā redzams, viņi kaut ko bija saoduši, ka uz kuģa atrodas “jūras zaķi”. Vēlāk jūrnieki mums pastāstīja, ka Ventspilī viss kuģis izvandīts, bet nekas neesot atrasts.

Kad tvaikonis ieradās Liepājā, atkal tā pati pārmeklēšanas ceremonija atkārtojās, bet bez kaut kādiem panākumiem. Kad kuģis izgāja no Liepājas ostas jūrā, nejauši mūsu pagrīde pieplūda ar ūdeni. Mans židelis sāka brēkt “gvaltus” un gribēja bēgt ārā no mūsu paslēptuves. Atradāmies pilnīgi zem ūdens, galvas vien ārā. Netīrs, smirdošs ūdens skalojās gar mūsu sejām. Turēju žideli cieti un draudēju noslicināt turpat pagrīdē, ja mēģinās list ārā no paslēptuves. Tomēr, kādu laiku nogulējuši ūdenī, nevarējām vairs izciest, jo draudēja bojāeja. Tad sacīju Joskelim, lai seko man, un sākām kā zivis peldēt gan virs, gan apakš ūdens, kamēr pa tumsu sameklējām kādu caurumu, pa kuru izlīst iz mūsu nejēdzīgā stāvokļa. Ar lielām pūlēm beidzot tādu atradu un izlīdu no grīdas apakšas gar tvaika katlu pie kurinātājiem. Joskelis man sekoja. Gadījās man pazīstamais jūrnieks. Sacīju, ka nelīdīsim tur vairs atpakaļ, jo kuģis jau ir tālu Baltijas jūrā, un viņiem jādod mums ciešama paslēptuve, jo pagrīdē tā kā tā noslīksim un aiziesim bojā. Četras dienas sadzīvodami šinī ellē, mēs abi ar žideli jau bijām palikuši gandrīz nenormāli. “Jūras zaķu” pārvešanā jūrnieki bija solidāri un nemēdza viens otru nodot. Peļņu dalīja kopīgi.

Tomēr līdz Ziemeļu jūrai mums vajadzēja palikt šinī pašā nelabā peklē. Ja nebūtu bijis mans Joskelis, ar kuru parunāties, pabaidīt un pasmieties, tad droši vien arī es būtu palicis traks. Ziemeļu jūrā mūs abus ievietoja ogļu bunkurā. Tas priekš mums bija tikpat kā pārvietošana pirmā klasē. Pēc visām pārciestajām mokām šeit jutāmies tikpat kā visjaukākā atpūtas vietā. Šeit bija gaiss un telpa, kur pakustēties, locekļus izstaipīt. Gluži slapji un aplīpuši ar dažādiem netīrumiem, melni kā mori, ar bārdū apauguši, sēdējām uz akmeņogļēm, dzērām no pudeles kafiju, ēdām gabalu rupjas maizes, piekozdami sālītu siļķi, un jutāmies kā ogļu karaļi. Pa nakti gulējām uz cietajām akmeņogļēm. Kaut gan gaiss bija pilns ar putekļiem, tomēr drīz vien atspirgām.

No mazā sānu bunkura mūs kādu nakti pārveda uz lielo centra bunkuru. Šeit jau plaša telpa, bet nelaime tā, ka kurinātāji, no apakšas grābjot ogles un berot krāsnīs, ātri samazināja ogļu kalnus, uz kuriem sēdējām, un mēs līdz ar ogļēm slīdējām arvien zemāk. No augšas sāka piedzīt ar ķerrām ogles un papildināt šo bunkuru. Mans židelis gribēja pārskriet bunkuram uz otru pusi, bet tanī brīdī uzgāza viņam ogles uz galvas. Žīds nokrita kā noņļauta zāle un pat iekliegties nedabūja. Piesteidzos viņam klāt, pavilku sāņus un raudzīju viņu dabūt pie samaņas. Galva viņam stipri asiņoja. Mans Joskelis beidzot atdzīvojās. Galvā nebija nopietni ievainojumi, tikai āda ieskrambāta, bet nebija jau vairs arī tālu Londona.

Kādu dienu pie mums ienāca mūsu paziņa jūrnieks un sacīja, ka viņi baidoties, ka galvenais meistars mūs nepamanot, tad viņi visi pazaudēsot vietas un nākšot zem tiesas. Tādēļ viņš lūdza mūs, lai lienot atpakaļ pagrīdē pie tvaika katliem. Mēs gan protestējām, bet neko darīt, arī “jūras zaķiem” jāievēro disciplīna un jāklausa savai priekšniecībai. Zobus sakoduši, ielidām atpakaļ karstumā un tumsā, kur pavisam sabijām septiņas dienas.

III

“Hallo, hallo, panākat šurp!” sauca kāda balss pa spraugu pie kuģa katla.

Ar mokām pielīdu pie spraugas, jo biju ļoti novārdzis. Pazīstama balss mudināja mani pasteigties.

“Sagatavojaties, esam jau Temzas upē, drīzumā būsim Londonā,” klusu sacīja jūrnieks.

Palika priecīgāki ap dūšu. Taču beidzot tikšu svaigā gaisā, ārā no šī drausmīgā ieslodzījuma.

Kad atgriezpos pie sava žideļa, tad uzsaucu viņam: “Sagatavojies, gals klāt!” Galīgi pārbiedēts žīds lūdzās, vai nevarot vēl kur citur noslēpties, vai nevarot kur aizbēgt. Kad paskaidroju, ka nav jābēg, bet ka esam galā, pie sava ceļa mērķa, pie Londonas, tad žīdelis no prieka apraudājās. Tomēr mēs vēl nebijām pilnīgi glābti. Kā no jūrnieka dabūju zināt, tad kāds tomēr bija palaidis baumas, ka uz kuģa esot daži “jūras zaķi”. Šīs baumas nonākušas līdz kuģa kapteinim, un esot uzdots stūrmaņiem un meistariem izsekot jūrnieku gaitas uz kuģa un “jūras zaķus” noķert. Šī vēsts atstāja smagu iespaidu uz mums, kad tik tuvu atradāmies pie sava mērķa.

Aprīma kuģa mašīnu troksnis, un jutu, ka tas apstājas. Ar nepacietību gaidīju kādas ziņas no jūrnieka. Laiks vilkās lēnām, un minūtes izlikās tik garas kā stundas.

“Nākat nu, brāliņi, ārā,” paklusu sauca jūrnieks, “bet tikai pa vienam.”

Izlīdu es pirmais. Kuģa mašīnu telpās bija novietots toverītis ar siltu ūdeni, ziepes, dvielis un manas drēbes. Pirmā lieta nomazgāties. Ai, cik cilvēks labi jūtas pēc šādas mazgāšanās, kad veselu nedēļu esi pa dubļiem vērtījies! Apģērbos un biju gatavs bīstamajam ceļam augšā uz deķa un projām no kuģa.

Jūrnieks mani pamācīja, lai esmu uzmanīgs. Jāiet man vienam, neuzkrietoši, kamēr kuģa vadītāji un citi jūrnieki ietur brokastis savās telpās. Tāpat viņš pamācīja, kurp tālāk iet.

Visa mana bagāža bija drēbes, kas man bija mugurā, un daži rubļi krievu naudas ķešā. Neviena vārda nepratu angļu valodā.

Neievērots nogāju no kuģa. Bija ap 7 rītā 1908. gada 7. jūnijā, kad pirmos soļus spēru Londonā. Pie izejas no ostas mani uzrunāja

polismenis, sapratu vārdu “ship” – kuģis un tūliņ apķēros, ka laikam viņš interesējas, no kāda kuģa esmu.

“Veļiki kņaz Michail Michailovič,” droši atbildēju.

“Russian? All right,” pasmaidīja laipnais polismenis, pacēla roku pie cepures un noskatījās man pakaļ, kā izgāju pa ostas vārtiem.

Kā man bija aizrādīts, no Hays Wharf pa Tovley Street gāju līdz London Bridge. Mani pārsteidza lielā kustība pa šo tiltu. Bezgalīga ļaužu un braucēju straume. Peldēju tai līdzī pāri tiltam. Otrā pusē galīgi apjuku, jo nezinu vairs, uz kuru pusi griezties. Piegāju pie kāda polismaņa, rādīju viņam zīmīti, uz kuras bija adrese: Maritim Hall, Last India Dork Road Poplar. Viņš man kaut ko stāstīja, rādīja ar rokām, bet es neko nesapratu. Izmēģinājos gan krievu, gan vācu un latviešu valodā, bet polismenis tikai pasmaidīja un atmeta ar roku. Neko darīt, gāju uz to pusi, kur man rādīja, jo, tā kā man nebija nemaz angļu naudas, tad nevarēju izlietot autobusus, bija jāiet kājām. London Monument tuvumā biju iemaldījies zivju tirgū, arī šeit man neviens nevarēja palīdzēt, kaut gan izmēģināju savas valodu zināšanas pie viena otra žīdam līdzīga izskata cilvēka. Beidzot kaut kā sapratos ar kaut kādu vecāku, kurš par trīs šiliņi atlīdzību apsoliya mani aizvest līdz Maritim Hall Poplarā. Gājām kājām, jo izrādījās, ka arī šim vecūkam nebija ne penija naudas. Gājām vairāk kā stundu cauri visam Londonas East End kvartālam, cauri Whitechapel, kur mudžēja no žīdu veikaliem un žīdiem, līdz nonācām ostas rajonā pie angļu jūrnieku nama Maritim Hall. Šī adrese man bija uzdots jau Rīgā kā vieta, kur var satikt latviešu emigrantus – jūrniekus. Šeit jau bija iepriekš ziņots no Rīgas par manu varbūtēju ierašanos Londonā.

Kad tur nonācām, tad jau mani gaidīja latvietis Jāzeps Strošs, jo bija dabūjis ziņas par kuģa ienākšanu, ar kuru bija paredzēta man atbraukšana. Plāni izgāja manam vadonim vecūkam, jo vairāk par vienu šiliņu viņš nedabūja, briesmīgi lamājās, bet angļu jūrnieki neļāva viņam vairāk dot, jo trīs šiliņus par vienas stundas gājienu uzskatīja par svešinieku – jūrnieku izmantošanu, jo es taču biju pirmoreiz savā mūžā jūrnieks.

Mani ļoti laipni uzņēma angļu jūrnieku namā. Paēdināja un pacienāja ar visādiem labumiem. Strošs piedzīvoja pie kādas frizieres, kurai pašai bija savs veikals Poplarā. Aizveda mani uz turieni un piedāvāja istabiņu, kur apmesties. Šī friziere bija kāda jelgavniece, kuru apprecējis polis, aizbraucis uz Ņujorku un pametis viņu Londonā. Viņa dzīvoja kā Stroša civilsieva un pret mani bija ļoti laipna.

Pēc ilgiem laikiem dabūju atkal vannā nomazgāties, tīrā gultā izgulēties un kārtīgi paēst. Tā ir tāda bauda, kura paceļ cilvēka labsajūtu augstākā mērā.

Jāzeps Strošs bija savienībnieks, politiskais emigrants. Pēc amata galdnieks. Kā visi amatnieki Londonā, arī viņš labi pelnīja un dzīvoja diezgan lielā pārticībā. Tā viņa viesmīlību labprāt pieņemu. Bet ne-

laime bija tā, ka savienībnieki Londonā bija sašķēlušies divos naidīgos lēģeros. No vienas puses – Strošs ar saviem piekritējiem, no otras – Ernests Miņķis ar savējiem.³ Šie cilvēki viens otru necieta pat savā tuvumā. Strīdus iemesls bija personīga godkāriba, kurš tikai bija cik necik lielāks balamute, gribēja būt par vadoni un sev pierakstīt lielākos nopelnus revolucionārā kustībā, kaut patiesībā šie nopelni dažam labam bija mikroskopiski mazi. Tas sevišķi zīmējās uz Jāzepu Strošu.

Par šiem strīdiem un savstarpējiem latviešu politisko emigrantu kariem Londonā es nebiju orientējies, par ko man nācās smagi ciest.

Nepagāja dažas dienas, kad starp mani un Strošu iesākās asākas diskusijas par savienības vadoņiem. Toreiz es vēl biju pārāk naivs un šos vīrus ar visu sirdi un dvēseli aizstāvēju kā nemaldīgus elku dievus, kā vispār katram ticīgam sociāldemokrātam tas pienākas. Strošs bija ciniski brutāls. Es to necietu, un kādā vēlā vakarā šīs diskusijas nogāja līdz tādām asūmām, ka Strošs sāka kliegt uz mani:

“Ārā no manas mājas, projām no šejienes! Ja neiesi ar godu, tad pasaukšu policiju un likšu tevi izmest uz ielas.”

Šis brutālais cilvēks uz visu bija spējīgs, un man cits nekas neatlika kā vākties projām. Bija jau ap 12 naktī. Saģērbos un aizgāju. Ārā bija silts vasaras lietus. Tas bija trešā dienā pēc manas ierašanās Londonā. Šim biedram nebija nekādas žēlastības, nedz līdzjūtības pret mani – tik daudz cietušu nabaga zēnu. Te nu es biju lietainā naktī, bez viena penija kabatā uz ielas izmests. Staigāju un gudroju, ko darīt, kur griezties, jo angļu valodu nepratu. Kāda dārza tuvumā, ielas malā uz beņķa saritinājušies, kājas ar avižu papīru aptinusi, snauda daži vīrieši un sievietes. Noskatījos brīvāku vietu starp viņiem, un arī es tur novietojos. Tomēr nevarēju izturēt. Mani pārņēma aukstums, uznāca drebuļi, tikpat kā drudzis. Cēlos un staigāju. Man zināmās latviešu adreses bija tālu, un nezināju ceļu uz turieni, tāpat neuzdrošinājos Miņķi traucēt, un bez tam viņš uz mani greizi skatījās aiz tā iemesla, ka biju apmeties pie viņa ienaidnieka Stroša.

Lietus pieņēmas arvien stiprāks, un šāda auksta duša pēc karstumā pavadītām dienām uz kuģa atstāja uz mani pavisam sliktu iespaidu. Sāku baiļoties par savu veselību. Nāca prātā visi moku kambari un cietumi un visas pārdzīvotās briesmas, no kurām tomēr esmu iznācis vesels. Vai tiešām man šeit Londonā atbraukušam būtu jāsabojā sava veselība? Tās ir vienīgās domas, kas man nedeva miera tanī naktī, klejojot pa Poplara ielām Londonā.

Jau sāka aust gaisma. Uz ielām sāka parādīties viens otrs agrais gājējs. Šī ļaužu kustība iedeva man jaunu sparū. Turējos Stroša mājas High Street tuvumā. Ap 5 no rīta no tās iznāca kāda sieviete. Viņa steidzīgi man tuvojās. Tā bija friziere. Viņa ļoti noraizējusies par mani un nākusi mani uz labu laimi uzmeklēt. Viņa aizveda mani turpat tuvumā kāda francūža ģimenē. Dabūju siltu kafiju un atkal justos labi. Pārmainīju slapjās drēbes un turpat uz dīvēna nosnaudos.

Bija vēla pēcpusdiena, kad atmodos no sava ciešā miega. Nejutos labi. Laipnā francūziete ierādīja man istabiņu, labi paēdināja. Viņas vīrs bija sulainis kādā restorānā. Viņa ar bērniem apdzīvoja nelielu mājiņu un izīrēja mēbelētās istabas.

Nolēmu atpūsties un nākamā dienā uzmeklēt kādu latviešu emigrantu, jo man bija vairākas adreses. Ak, bargais liktenis, kas man šinī Londonā bija sagādājis tik daudzus pārdzīvojumus! Franču ģimene un latviešu frizieriene, kuras vārdu vairs neatceros, par mani rūpējās ar lielu gādību. Bet nu radās atkal citi ienaidnieki, kuri man vēl nesaudzīgāki uzbruka šinī viesmīlīgajā mājā.

Kad nākamā naktī nolikos gulēt, tad ar vieglu sirdi domāju, ka reiz visām manām ķībelēm gals. Taisijos saldi iesnausties, kad jutu šur tur sāpes uz miesas, un – ak, tavas briesmas! – manā gultā mudžēt mudžēja no blaktīm. Tik daudz blaktis savā mūžā nebiju redzējis. Neko darīt. Cēlos augšā un uzsāku karu ar saviem jaunajiem ienaidniekiem – blaktīm.

Tādi bija mani pirmie piedzīvojumi un iespaidi Londonā.

Par manu ceļabiedru žideli Joski Kānu man nav nekādu ziņu, savā mūžā vairs to nekad neesmu saticis. Jāzeps Strošs atgriezies Latvijā 1923. gadā, kur miris ar diloni.

IV

Pēc saviem pirmajiem piedzīvojumiem Londonā pateicos frizierei un francūzietei par laipno gādību un viesmīlību, otrā dienā tūliņ pēc brokastīm devos projām no Poplara, projām no šī East India Dock Road rajona. Mans pirmais ceļš veda uz vecā savienībnieka Ernesta Miņķa “Latviešu jūrnieku bibliotēku”, uz netālo Commercial Road Stepney’ā. Miņķis jau ilgu gadu bija nodzīvojis Londonā kā politiskais emigrants no Liepājas. Pēc amata viņš bija fabrikas strādnieks, galdnieks, kurš Londonā nodarbojās ar parketa grīdu taisīšanu. Labi nopelnīja un samērā ar citiem politiskajiem emigrantiem pārticīgi dzīvoja. Diezgan plašajā dzīvoklī, kura vienā istabā bija ierīkota bibliotēka – lasītava, Miņķis dzīvoja ar sievu un diviem bērniem – zēniem. Uz šejieni veda mans ceļš no Poplara. Miņķa sieva ne visai laipni mani uzņēma un pasacīja, ka viņas vīrs neesot mājās, strādājot kaut kur ārpus Londonas. Neko darīt, jāsamierinājas ar likteni, un gāju tālāk, uz priekšu pa šo Commercial Road, pa šo vienu no galvenajām ielām Londonas East End’ā.

Bija jau pusdienas laiks. Debesis apmākušās un pastāvīgi neliels lietutiņš. Visa apkārtnē bija ietīta it kā pelēkā miglas mākonī. Tāda ir Londonas East End’e, šis apkvēpušais nabadzības, žīdu emigrantu, ārzemnieku jūrnieku un klaidoņu kvartāls, kur uz katra soļa rēģojas pretim žīdu bodeles un netīrumi, izvirtība un nabadzība. Šeit

kā vislētākā uzturas vietā Londonā bija arī apmeties viss vairums latviešu politisko emigrantu. Viņi pārtika no dažādiem darbiem. Nebija retumis, ka latviešu skolotāji un citu inteligēnto profesiju darbinieki šeit White Chapell'ā strādāja žīdu drēbnieku darbnīcās, kur par dažiem pensiem gludināja un šuva bikses, kuras eksportēja uz Āfriku un Āziju nēģeriem un kuras turpat Londonā valkāja vazaņķi un ielas puikas. Šeit neskatījās uz labumu, bet uz lētumu, šeit rēķinājās ne ar labiem amatniekiem, bet ar lētu darbaspēku un pircēju nabadzību. Tāda ir dzīve un darbs Londonas East End'ē. Un nabaga latviešu politiskais emigrants, kuru pati dzīve bija izmetusi uz Londonas ielām, ķērās pie katra darba, lai varētu eksistēt, lai varētu atkal tikt uz augšu. Un viens otrs laimīgais, uzņēmīgais arī tika uz augšu. Tāda ir latviešu daba.

Kad nonācu pie žīda Kāna emigrantu kantora, virs kura irēja telpas krievu revolucionārs Teplovs, tad vieglāki varēju uzelpot, jo zināju, ka ap šo vietu grupējās vairums Krievijas inteligēnto emigrantu.

Teplovs, bijušais kazaku virsnieks, cilvēks ar augstu izglītību, bija šeit ierīkojis visplašāko krievu bibliotēku Londonā.⁴ Aizgāju pie viņa un izstāstīju savas bēdas. Izrādījās, ka pie viņa kā mašīnrakstītājs strādāja kāds latvietis sociālists revolucionārs Kārlis Students.⁵

Šis gājiens pie Teplova – šī vecā, cienīgā, ar garu sirmu bārdu un matiem krievu aristokrātiskā politiskā emigranta bija sākums ceļam, pa kuru gāju visā savā turpmākā darbībā Londonā. Pateicoties šim vecajam, cienījamam vīram, nācu plašos sakaros ar krievu inteligēnci Londonā. Te pazinos ar savu neaizmirstamāko draugu un labvēli Dr. Davidu Soski, ar anarhistu lielo teorētiķi kņazu Kropotkinu,⁶ ar vecajiem Šliselburgas cietokšņa veterāniem, krievu dekabristiem, Veru Fīneru⁷ un interesanto, kā balta ābele gaišo Goldbergu, kurš cietokšņa ieslodzījumā Pēterburgā pavadījis atsevišķā kamerā vairāk kā 20 gadus.⁸ Tie bija interesanti un apbrīnojami cilvēki, apbrīnojama viņu izturība un nesalaužamā cīņas drosme. Kopā ar šiem cilvēkiem es atsedzu plīvuri, zem kura slēpās politisko mokas un ciešanas Baltijas cietumos. Bet par to turpmāk.

Latviešu politiskie emigranti bija izkaisīti pa visu Londonu. Draugi un biedri man palīdzēja atrast mazu istabiņu pie žīdu bundista Nādeļa Whitechapel'ē, High Street 68. Šeit apmetos kopā ar Kārli Podnieku, jaunu zēnu no Jelgavas. Plāni mums gāja abiem nabaga zēniem. Ēdām vienreiz dienā un dzīvojām no svaīga gaisa. Par istabiņu ar divām gultām maksājām seši šiliņi nedēļā, bet pat šos sešus šiliņus mums grūti nācās sadabūt, un drīz vien iekritām pie Nādeļa parādos. Nādeļiem bija plašs dzīvoklis, jo viņa sieva praktizēja kā zobu ārste. Šinī vietā arī nodzīvoju visu laiku līdz manai aizbraukšanai uz Liverpūli.

(Turpinājums sekos)

PIEZĪMES

- ¹ Josifs Šablovskis (1873–1934) – advokāta palīgs, zvērīnāts advokāts, aizstāvējis apsūdzētos ļoti daudzās politiskās prāvās līdz Pirmajam pasaules karam.
- ² Presē ir ziņas, ka pagaidu karatiesas prokurora biedrs bijis Čeidze.
- ³ Ernests Minka (1873–1940) – Liepājas strādnieks, jaunstrāvnieks. Pēc tam kad 1897. gada maijā Rīgā un Liepājā notika jaunstrāvnieku aresti, kopā ar D. Bundžu, H. Pugu aizbraucis uz Angliju. 1906. gadā nelegāli ieradies Liepājā, apprecējies ar Annu Priekšstati un aizbraucis atpakaļ uz Londonu. Drīz viņi *Commercial Road 785a* atvēra veikalu, kas izveidojās par latviešu sabiedrības tikšanās vietu. Šīs pašas ielas 663. namā viņi nodibināja arī latviešu jūrnieku bibliotēku. 1915. gadā pārcēlās uz ASV, kur dzīvoja Filadelfijā.
- ⁴ Aleksejs Teplovs (1852–1920) – revolucionārs, narodņiku kustības pārstāvis. Mācījies Pēterburgas Tehnoloģiskajā institūtā. Par nelegālās literatūras izplatīšanu izsūtīts. 1889. gadā nelegāli pametis Krieviju. 1890. gadā Parīzē arestēts par sakariem ar teroristiem, pēc atbrīvošanas 1890. gadā aizbraucis uz Londonu. Izveidojis bezmaksas bibliotēku, kas kļuva par krievu emigrantu tikšanās centru. Pēc Februāra revolūcijas atgriezies Krievijā.
- ⁵ Kārlis Students (1885–1964) – dzimis Ērgemes pagastā. Pēc Baltijas skolo-tāju semināra beigšanas strādājis par skolotāju Mazsalacā. Revolucionāro notikumu dalībnieks, viens no apsūdzētajiem Mazsalacas prāvā. Aizbēdzis uz Novgorodas guberņu, 1908. gadā emigrējis uz Angliju. 1914. gadā atgriezies Krievijā, iesaukts karadienestā. 1922.–1940. gadā Latvijas Ārlietu ministrijas dienestā. 1945. gadā apcietināts, notiesāts uz 5 gadiem soda nometnēs. 1954. gadā atgriezies Latvijā, miris Rīgā.
- ⁶ Pjotrs Kropotkins (1842–1921) – krievu revolucionārs, anarhisma teorētiķis. 1886.–1917. gadā dzīvojis Anglijā, kur sarakstījis savus nozīmīgākos darbus. Pēc Februāra revolūcijas atgriezies Krievijā.
- ⁷ Vera Fignere (1852–1942) – krievu revolucionāre, organizācijas “Narodnaja voļa” izpildkomitejas locekle, vēlāk esere. Piedalījies atentāta organizēšanā pret Aleksandru II 1880. un 1881. gadā. 1883. gadā apcietināta un notiesāta uz nāvi, nāves sods nomainīts pret beztermiņa katorgu. Pavadījusi 20 gadu vieninieka kamerā Petropavlovskas cietoksnī. 1904. gadā izsūtīta nometinājumā. 1904. gadā aizbraukusi ārstēties uz ārzemēm. 1915. gadā atgriezies Krievijā.
- ⁸ Lazars Goldenbergs (1846–1916) – mācījies Harkovas universitātē un Pēterburgas Tehnoloģiskajā institūtā. Par piedalīšanos studentu nemieros 1869. gadā izsūtīts. 1872. gadā aizbēdzis uz ārzemēm. Dzīvojis ilgstoši Londonā, aktīvs politisks darbinieks, viens no Krievu brīvās preses fonda izveidotājiem. Atmiņu autors acīmredzot sajaucis V. Figneris dzīves gaitas ar L. Goldenbergu, kurš nepedalījās teroristiskajā darbībā un tāpēc netika apcietināts.

Atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi

Līga Lapa

RAULA ŠNORES PĀRSKATS PAR RĪGAS PILSĒTAS VĒSTURES MUZEJA DARBĪBU NO 1940. GADA AUGUSTA LĪDZ 1941. GADA JŪLIJAM

Publicētais dokuments ir Rīgas pilsētas vēstures muzeja¹ direktora Raula Šnores (1901–1962) 1941. gada 23. septembrī parakstīta atskaite (pārskats) nacionālsociālistiskās Vācijas ierēdņiem par padomju varas gadā muzejā notikušo un par savu darbību. Dokumentā aprakstītais risinājās no 1940. gada augusta līdz 1941. gada 3. jūlijam; teksts sastādīts (parakstīts) trīs ar pusi mēnešus pēc pēdējiem minētajiem notikumiem – laikā, kad R. Šnore tikai formāli pildīja muzeja vadītāja pienākumus un kad, iespējams, izšķīrās viņa liktenis (vismaz tas, vai viņš paliks strādāt muzejā). R. Šnore skata notikumus gan vispārīgi (piemēram, par padomju pārvaldes un atsevišķu ierēdņu ietekmi uz muzeju darbu), gan arī detaļās – īpaši aprakstot 1941. gada jūnija otro pusi (pa dienām, dažkārt pat pa stundām, piemēram, stāstot par novēroto un fotografēto Sv. Pētera baznīcas degšanu, muzeja sargāšanu šajā laikā). Tāpat viņš sniedz informāciju par muzeja apkārtnē notiekošo dienās, kad viena okupācijas vara Rīgā nomainīja otru.

Dokumenta oriģināls atrodas Vācijas Federālajā arhīvā Berlīnē, Latvijas ģenerālkomisāra fondā, lietā, kas satur dokumentus par Latvijas muzeju darbību un pieminēkļu aizsardzību vācu okupācijas laikā.² Dokuments sastādīts latviešu valodā, skaidri salasāmā rokrakstā. Kaut dokumentā nav minēts adresāts (un nav arī dots nosaukums), var pieņemt, ka tas tika iesniegts personiski Latvijas ģenerālkomisariāta Kultūras nodaļas vadītājam (no 1941. gada septembra līdz 1943. gada sākumam) Karlam fon Strickim.³ Minētajā arhīva lietā atrodas arī K. fon Stricka 1941. gada novembrī sastādīts dokuments ar R. Šnores novērtējumu (dienesta piezīme), kurā viņš citē tālāk publicēto dokumentu.⁴

Rauls Šnore bija profesionāls vēsturnieks, viņa specializācija – arheoloģija, numismātika.⁵ Jāmin, ka viņš bija “neērts” un pārāk nacionāls gan padomju, gan vācu okupācijas ierēdņiem. Attiecības ar vāciešiem (speciālistiem Latvijā un ierēdņiem Vācijā) viņš sabojāja jau 30. gados. Muzeja direktora amatā R. Šnore bija no 1936. gada, kad muzejs tika pārņemts no vietējiem vāciešiem.⁶ Šnores aktīvā līdzdalība Latvijas vācu biedrību priekšmetisko kolekciju un arhīvu materiālu pārņemšanā 30. gadu vidū bija nopietns “apsūdzības punkts” viņa vērtējumā 1941. gada rudenī.⁷

Nākamā “apsūdzība” ir par viņa nostāju, 1939.–1940. gadā strādājot Latvijas–Vācijas kopīgi veidotajā komisijā, kad tā vācbaltiešu izceļošanas laikā izskatīja jautājumus par valsts nozīmes kultūras pieminekļu sadali un izvešanu. R. Šnore bija to latviešu speciālistu vidū, kas centās novilcināt vai aizkavēt priekšmetu sadali, izvešanu, un bija “augstākā mērā neērts, formālistisks un sīkumains”⁸ sarunu partneris vāciešiem.

Līdzās negatīvajam R. Šnores raksturojumam attiecībās ar vāciešiem K. fon Strickis 1941. gada rudenī min arī viņa nopelnus. Par tādiem atzina viņa paveikto, sargājot muzeju padomju armijas atkāpšanās laikā 1941. gada vasarā, kā arī tika pieminētas represijas, ko padomju vara bija vērsusi pret Šnores ģimeni.⁹ Šī informācija ņemta no R. Šnores 23. septembrī sastādītā teksta.

To, ka 1941. gada jūlija sākumā R. Šnore no direktora amata bija atstādināts iepriekšējo nesaskaņu ar vāciešiem dēļ, Vācijas ierēdņi apstiprināja savstarpējā sarakstē.¹⁰ Pats R. Šnore par šo atstādināšanu vēlāk, 1959. gadā, rakstīja: “1941. gada jūlijā [...] baltvācu barons Holsts [...] diezgan krasā veidā atstādināja mani no direktora pienākumiem, aizzīmogojot ar vācu policijas palīdzību muzeja durvis. Biju spiests ņemt ilgāku atvaļinājumu. [...] No 1942. gada 1. janvāra mani pārcēla uz Cēsīm par Centrālā vēstures muzeja Cēsu nodaļas vadītāju ar uzdevumu pārraudzīt arī Valmieras un Valkas muzejus.”¹¹

Par R. Šnores pārcelšanu uz Cēsīm un par tās iemesliem raksta K. fon Strickis jau pieminētajā dienesta piezīmē (raksturojumā): “[...] nebūtu lietderīgi šādu nacionālu latvieti kā Š. atlaist no valsts dienesta un nodot viņu nezināmai nākotnei, jo tad, no vienas puses, mēs viņu nevarēsīm pieskatīt un, no otras puses, tiks nevajadzīgi radīts mocekļis.”¹² Tālāk K. fon Strickis norāda, ka, lai arī Nīlss fon Holsts esot atstādinājis R. Šnori no amata, tomēr neesot atlaidis viņu no valsts dienesta un pēdējais skaitoties atvaļinājumā. K. fon Strickis piemin gan pārrunas viņa lietā ar citām atbildīgām Vācijas amatpersonām, piemēram, profesoru Engelu,¹³ gan to, ka par R. Šnores likteni esot lūguši parūpēties latviešu arheologi.¹⁴

Publicēto dokumentu var uzskatīt par R. Šnores “attaisnojošu runu” viņam, iespējams, neoficiāli izvīrīto apsūdzību laikā. Nav izdevies atrast dokumentus, kas būtu adresēti R. Šnozem ar tieši izteiktām apsūdzībām vai ar uzaicinājumu sastādīt tālāk publicēto dokumentu. Kā minēts iepriekš, šis dokuments vēlāk tika izmantots, vērtējot pašu Raulu Šnori. Lasot dokumentu, jāņem vērā, ka tas adresēts nacionālsociālistiskās Vācijas ierēdņiem un visdrīzāk tā mērķis bija parādīt vācu pārvaldei sevi un pārējos muzeja darbiniekus labvēlīgā gaismā, lai būtu iespējams turpināt darbu. No šī viedokļa raugoties, teksts ir uzrakstīts meistarīgi. Varētu teikt, ka R. Šnore nemelo, bet tikai interpretē. Šobrīd ir iespējams salīdzināt

viņa rakstīto vācu pārvaldei ar to, ko viņš vēlāk rakstīja padomju režīma pārstāvjiem par vienu un to pašu faktu. Piemēram, tālāk publicētajā dokumentā viņš apraksta “revolūcijas nodaļas” veidošanas procesu muzejā 1940.–1941. gadā. Pasākums esot beidzies ar to, ka pieņemšanas komisija neesot atzinusi to par pietiekami labu un tā neesot atklāta līdz pat vācu ienākšanai Rīgā. Savukārt 1959. gadā R. Šnore kā savu “labo darbu” min tieši šīs ekspozīcijas daļas iekārtošanu, gan neminot, ka tā galarezultātā netika atklāta.

Lasot dokumentu, uzmanību saista R. Šnores minētās personas, sevišķi padomju ierēdņi, – par dažiem viņš neizsakās īpaši glaimojoši un, no mūsdienu skatpunkta raugoties, pat nekorekti, piemēram, par ebreju Zāmueli Hiršfeldu. To varētu uzskatīt par denunciaciju, tomēr R. Šnore šai pašā dokumentā min to, ka Z. Hiršfelds īsi pirms vācu ienākšanas esot aizbraucis komandējumā uz Maskavu, no kurienes nav atgriezies. Līdzīgi ir ar citām minētajām padomju amatpersonām. Tādējādi tas jāuzskata par R. Šnores taktiku (metodi) – minot un apsūdzot konkrētas personas, viņš tām nenodarīja ļaunu, jo zināja, ka tās vairs neatrodas Latvijā.

Tomēr ne viss dokuments jāskata kā formāla atskaite vācu ierēdņiem. Piemēram, apraksts par Vecrīgas degšanu un notiekošo muzejā un tā apkārtnē 1941. gada jūnija beigās ir vērtīga aculiecinieka liecība, ko acimredzot ir apzinājies arī pats rakstītājs (uz to norāda detalizētais apraksts – ne tikai pa dienām, bet dažkārt pa stundām un minūtēm). Dokuments, piemēram, dod atšifrējumu kādam citam Rīgas vēstures avotam – fotogrāfijām, kurās iemūžināta Sv. Pētera baznīcas degšana. Latvijā plašāk ir pazīstama fotogrāfa Viļa Rīdzenieka (1884–1962) attēlu sērija par baznīcas degšanu. Tomēr tās nav vienīgās fotoliecības par šo notikumu. Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrā¹⁵ un Marburgas Foto arhīvā Vācijā¹⁶ glabājas fotogrāfijas, kas uzņemtas no Doma kompleksa telpām un kurām nebija zināms autors un tapšanas apstākļi. R. Šnores sastādītais dokuments to atklāj un vienlaikus uzdod papildus jautājumu – kur ir pārējās fotogrāfijas un negatīvi, ko uzņēma R. Šnore ar kolēģiem, jo direktors min, ka baznīcas degšanu viņi fotografējuši nepārtraukti.

Kā iepriekš minēts, no vienas puses, šis dokuments ir profesionāla vēsturnieka atskats uz padomju varas pirmo gadu Latvijā un kā tāds tas ir saistošs gan vispārējos novērojumos, gan atsevišķās detaļās. No otras puses, to lasot, jāpatur prātā, ka tas ir dokuments, kas bija adresēts nacionālsociālistiskās Vācijas pārvaldes ierēdņiem (iespējams, sevis aizstāvībai).

K 3a 3¹⁷

ZdA¹⁸ Šnore Museum

Pēc sarkanarmijas ienākšanas Latvijas teritorijā un jaunās valdības sastādīšanas Rīgas pilsētas vēstures muzejs 1940. g. augusta sākumā ar ministru kabineta rīkojumu tika pasludināts par valsts muzeju.¹⁹ Saskaņā ar pilsētas valdes lēmumu Rīgas pils. vēstures muzeju pēc vasaras pārtraukuma bija paredzēts atvērt 1940. gada 1. septembrī, bet uz Muzeju un Pieminekļu aizsardzības daļas²⁰ jaunieceltā vadītāja Būcena²¹ norādījumu muzejs bija spiests ķerties pie ekspozīcijas pilnīgas pārkārtošanas marksisma garā. Būcens deva rīkojumu, muzeju pārkārtojot, stingri vadīties no dialektiskā materiālisma un pat amatniecības zāli iekārtot “pēc Vissavienības komunistu-boļševiku partijas vēstures īsā kursa”. Tā kā muzeja vadība un darbinieki šādas prasības nebija spējīgi apmierinoši veikt, muzeja atvēršana ievilkās un nevarēja notikt līdz pat Rīgas atbrīvošanai no boļševiku varas, t.i., Lielvācijas karaspēka ienākšanas Rīgā 1941. g. 1. jūlijā.

Saskaņā ar norādījumiem muzeja ekspozīcija bija jāpapildina ar visjaunākiem materiāliem un muzejā jāiekārto “revolūcijas nodaļa”, kādas Būcens bija paredzējis arī citos muzejos. Šis nodaļas iekārtošanu muzejs uzticēja muzeja darbiniecei E. Krūmiņai, un nodaļā kā eksponāti tika izmantoti pa daļai bijušā Doma muzeja objekti, bet lielāko tiesu no jauna iegūti priekšmeti, galvenā kārtā fotogrāfijas, plakāti un dažādi iespieddarbi. Nodaļu bija paredzēts iekārtot vienā atsevišķā istabā, bet ar laiku (saskaņā ar bij. pilsētas izglītības nodaļas vadītāja Grīnberga²² un Būcena prasībām) to nācās paplašināt un pārkārtot.

Nodaļas iekārtošanas darbiem sekoja Būcens, Grīnbergs un vairāki boļševiku partijas centrālkomitejas pārstāvji. Vairākkārt muzejā ieradās komisijas, kas darbu kritizēja un deva arvien jaunus (bieži pretrunīgus) norādījumus. Muzeja darbu, starp citu, pārbaudīja centrālkomitejas locekļi Dombrovskis, Baumanis, Plēsums, Spalva, Ņelle, Beierbachs un kultūras daļas vadītājs Eglīte.²³ Tā, vairākkārt pārkārtojot muzeja ekspozīciju, muzeja atvēršanu neizdevās nemaz piedzīvot. Dažas reizes muzeju apmeklēja arī izglītības tautas komisārs Valeskalns,²⁴ kas, līdzīgi Būcenam un Plēsumam, izteicās, ka muzejam vajadzēšot pievienot

visu apkārtējo ēku kompleksu līdz ar Doma baznīcu, kur iekārtojama antirelīģioza ekspozīcija. Uz muzeja direktora iebildu, ka muzeja rīcībā nav absolūti neviena piemērota eksponāta, tika aizrādīts, ka tādas varat savākt un uz vietas radīt ilustratīvo materiālu. Būcens

norādīja arī uz dažiem muzeja objektiem (lielā Kristapa tēlu u.c.) kā ļoti piemērotiem pretreligiozai propagandai.

Lai pa daļai novērstu baznīcas telpām arī no citas puses draudošās briesmas (telpas meklēja daudzas sarkanarmijas daļas), muzeja vadība stājās sarunās ar Doma baznīcas pārvaldi, pie kam pēdējā labprātīgi nodeva muzeja lietošanā pret īres maksu vairākas savas telpas: konfirmandu zāli,²⁶ mācītāja Apkalna²⁷ 9 istabu dzīvokli un kancelejas telpas. Pirmā no tām muzejs sāka iekārtot numismātikas un metroloģijas nodaļu, bet pārējās iekārtoja muzeja objektu magazīnas²⁸ un darba telpas. Daļa no šīm telpām līdz ar paša muzeja telpām 1940. g. 1. novembrī tika nacionalizētas.²⁹

Ar arodbiedrības rīkojumu muzejā nodibinājās darbinieku vietējā komiteja, kurai bija arī jāierīko arī³⁰ “sarkanais stūrītis”. Sākumā tas atradās Pilsētas mākslas muzeja telpās,³¹ kur darbojās Rīgas muzeju darbinieku “kulturālās pašdarbības pulciņš” komunistu Valdmaņa vadībā. Lai izvairītos no nepatīkamās aktivitātes šai pulciņā un tā sienas avīzē (pulciņa vadība atkārtoti pārmeta Rīgas pilsētas vēstures muzeja darbiniekiem pasivitāti pulciņā un vispār sabiedriski-politiskā dzīvē) un lai reizē arī atbrīvotos no nevēlamās politiskās uzraudzības, Rīgas pils. vēstures muzeja darbinieki, kuŗu vidū nebija nevienas boļševikiem labvēlīgi noskaņotas personas, vienprātīgi nolēma no pulciņa izstāties un iekārtoja obligatorisko “sarkano stūrīti” paši savā darba vietā – muzejā. Visa tā pastāvēšanas laikā tanī notika tikai dažas sanāksmes, proti, boļševiku oficiālajās svinamās dienās (Ļeņina nāves dienas atcere, sarkanarmijas gada diena) uz Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļas rakstiskiem norādījumiem. Neskatoties uz priekšrakstiem, ne reizi netika aicināti pārstāvji no partijas, sarkanarmijas vai kādām citām boļševiku organizācijām. Internacionales vietā dziedāja latviešu tautas dziesmas un sarunās atklāti pārrunāja boļševiku iekārtas nebūšanas.

Stāvoklis mainījās ar 1941. g. 1. maiju, kad Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļa iecēla muzejā par propagandas nodaļas pārzini žīdu Zamueli Hiršfeldu.

– 3 –

Pēdējā klātbūtne traucēja muzeja darbinieku nosvērtu un saskaņīgo darbu un neizbēgami izsauca darbinieku “sabiedriski kulturālās darbības aktivizēšanu”, kas izpaudās bīstamās domstarpībās politiskā plāksnē. Muzeja darbinieku pārāk vaļsirdīgās nostājas dēļ Spalvas vadītos politiskos semināros un muzeju darbinieku kursus, kas reizēm izpaudās diezgan atklātā opozīcijā, muzejs un tā darbinieki izpelnījās zināmās partijas aprindās neuzticību un sliktu slavu.

Vairāki muzeja darbinieki boļševiku laikā tika vajāti. Tā darbinieku K. Apiņa,³² A. Veides, A. Treikala u.c. dzīvokļos tika izdarītas

kratišanas. K. Apinis bija spiests glābties, aizbraucot uz Vāciju. Darbiniekus A. Treikalu un O. Univeri boļševiki š.g. jūnijā arestēja un izsūtīja uz Padomju savienību. Rīgas iedzīvotāju kratišanā un arestēšanā aktīvi piedalījās arī Z. Hiršfelds, kurš 20. jūnijā aizbrauca komandējumā uz Maskavu, no kurienes atpakaļ vairs neatgriezās.

Muzeja direktoram jau 1941. g. aprīlī Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļā paziņoja, ka drīzumā sagaidāma muzeja vadības maiņa, jo muzeja priekšgalā nevarot atrasties bijušais aizsargs. Z. Hiršfelds pārmeta muzeja direktoram šovinismu, kad dažu aizgājušo muzeja darbinieku vietā darbā tika pieņemtas muzejam uzticamas personas, nevis divas Z. Hiršfelda protežētas židietes.

Boļševiku varas laikā muzeja stāvoklis bija apdraudēts un darba iespēja vairākkārt tika traucēta. Tā uz archīva nodaļas vadītāja žida Koca ierosinājumu ministru kabinets nolēma muzeja telpas nodot archīva nodaļas rīcībā, un muzejs 1940. g. 29. augustā saņēma iekšlietu ministra V. Lāča³³ parakstītu rīkojumu atbrīvot līdz 1. septembrim, t.t., 3 dienu laikā, un nodot archīvu nodaļai muzeja telpas. Uzbrukums muzeja telpām un jaunu piemērotu telpu meklēšana vilkās ilgu laiku, un tikai ar lielām grūtībām muzejam beidzot 1941. g. 3. aprīlī apspriedē tautas komisāru padomē izdevās saglabāt līdzšinējās telpas un panākt minētā lēmuma atcelšanu.

Daudz ļaunāki bija muzeja noliktavām ārpus muzeja ēkas. Tā uz Nekustamu īpašumu pārvaldes rīkojumu 1940. g. 31. jūlijā muzejam bija jāatbrīvo muzeja smago objektu noliktava Andrējsalas Siļķu brāķī un priekšmeti jāpārvieta uz jaunierādīto noliktavu M. Nometņu ielā Nr. 16, Pārdaugavā.

- 4 -

No turienes 1940. g. 24. novembrī uz tautas komisāru padomes rīkojumu šos priekšmetus pārvietoja uz citām telpām – Šķūņu ielā Nr. 11, bet 1941. g. 30. aprīlī Komunālās saimniecības tautas komisiariāts piespieda atbrīvot arī šīs telpas, un priekšmetus nācās vēlreiz pārvākt pa daļai uz Doma baznīcas krusteju, pa daļai uz noliktavu telpām Ķemerejas ielā Nr. 2 un Nr. 6. Abas pēdējās noliktavas ar tanīs atrodošajiem muzeja objektiem (Iekšrīgā nojaukto namu stīlu durvis, kāpnes, Pasta krājkases būvlaukumā atraktā senā kuģa daļas,³⁴ būvmateriāli u.c.) gāja bojā š.g. jūnija beidzamās dienās, kad boļševiki aizdedzināja Iekšrīgas vēsturiskās celtnes.

Boļševiku laikā cieta arī muzeja rokasgrāmatu bibliotēka, no kuras galvenā literatūras pārvalde 1941. g. 5. aprīlī izņēma un iznīcināja zināmu skaitu vērtīgu grāmatu.

Bija apdraudēti arī muzeja eksponātu krājumi. Muzejā vairākkārt ieradās komisijas prof. B. Vīpera³⁵ un Valsts Mākslas muzeja direktora Buša³⁶ vadībā, kā arī pilsētas mākslas muzeja pārstāvji apskatīt muzejā atrodošos eksponātus ar mākslas priekšmetu vērtību, lai tos pārvietotu uz citiem muzejiem, bet to nepaspēja izdarīt.

Sarunās Būcens deklarēja, ka, izceļoties karam ar Lielvāciju, visus muzeja eksponātus no Rīgas evakuēšot uz Padomju savienību, un pēc kara sākšanās š.g. 22. VI. divreiz deva rīkojumu steidzami iesaiņot vērtīgākos eksponātus. Lai simulētu rīkojuma izpildīšanu, muzeja vadība lika uznest no pagraba muzeja telpās 3 kastes un sākt tanīs novietot salmos iesaiņotus nenozīmīgākus porcelāna priekšmetus. Draudošās briesmas novērsa Lielvācijas armijas straujā tuvošanās Rīgai un boļševiku varas vīru bēgšana.

Uz Muzeju un pieminekļu valdes rīkojumu muzejā uz 1941. g. 2. janvāri tika iekārtota saeimas vēlēšanu³⁷ kampaņai pieskaņota skate “Staļina konstitūcija – visdemokrātiskākā konstitūcija pasaulē”. Tās ekspozīcija tika atzīta par pārāk bālu un apmeklētājiem nemaz netika atklāta.

Pēc tam, kad partijas centrālkomitejas ieceltā komisija (A. Spalva, J. Kelle, K. Beierbachs) 1941. g. 4. aprīlī vēlreiz pārbaudīja muzeja revolūcijas nodaļas ekspozīciju un atzina to par nepiemērotu un galīgi pārveidojamu (sk. pielikumā komisijas atzinumu³⁸), Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļas vadītājs Būcens paziņoja muzeja direktoram, ka centrālkomiteja nolēmusi iecelt muzejam jaunu direktoru. Muzeja darbinieki ekspozīcijas pārkārtošanu novilcināja un nepabeidza līdz pat Rīgas krišanai.

– 5 –

Minēto un citu iemeslu dēļ (š.g. sākumā “čeka” arestēja un ieslodzīja cietumā dažus muzeja direktora tuviniekus) muzeja direktoram bija dibināts iemesls bažīties par savu personīgo drošību. Tādēļ tas jau no agra pavasara izvairījās uzturēties savā dzīvoklī, sevišķi pa naktīm un tās lielāko tiesu pavadīja ārpus mājām, bieži ārpus Rīgas, sevišķi pēc briesmu pilnajām 14.–15. jūnija dienām, kad neskaitāms daudzums Latvijas iedzīvotāju tika saņemti un ar vai bez piederīgiem aizsūtīti pāri robežām, pretī nezināmam, baigam liktenim.

Tomēr arī šādos apstākļos muzejs, apzinādamies savu krājumu lielo zinātnisko vērtību, daudz darīja to saglabāšanai no draudošām briesmām. Neskatoties uz lielo risku, vērtīgākie objekti, starp citu Melngalvju nama un gilžu retākie sudraba priekšmeti, tika muzejā nobēdzināti, bet vitrīnās izstādīti mazvērtīgākie objekti. Kaņam sākoties,³⁹ arī tie visi tika novietoti magazinās. Ar zināmu risku bija saistīta arī muzeja “pārlicīgā interese” par boļševiku likvidēto organizāciju (Rīgas latviešu biedrības, studentu korporāciju, bij. valsts prezidenta pils u.c.) vēsturiskām mantām.⁴⁰ Muzejs arī te ir savācis un paglābis no iznīcības lielas kulturālas vērtības.

Š.g. 21. jūnijā partijas centrālkomiteja iecēla muzejam jaunu direktoru – no Maskavas atbraukušo “profesoru” Līdaku. 22. jūnijā tas Būcena pavadībā ieradās muzejā, lai pēdējo pārņemtu no līdzšinējā direktora. Pēdējo tam neizdevās satikt, tāpat kā arī nākamās dienās,

jo, jaunajam direktoram ierodoties, vecais nekad “negadījās” muzejā. Tā muzeja pārņemšana faktiski nemaz nenotika, un 26. un 27. jūnijā Līdaka no Rīgas jau bija aizbēdzis.

Ar kaŗa sākšanos muzejā norīkoja nepārtrauktas darbinieku dienas un nakts deŗūras. No 27. jūnija muzejā pastāvīgi uzturējās direktors un 13 darbinieki, kas muzeju neatstāja 5 dienas un 4 nakts līdz Rīgas atbrīvošanai no boļševiku jūga. 27. jūnijā ap plkst. 17-tiem Rīgā pārtrauca telefona satiksmi, līdz ar ko pārtrūka arī muzeja sakari ar ārieni. Dienā bija vairākas gaisa trauksmes. Darbinieki sapirka produktus, nodrošinoties vairāku dienu deŗūrām. Noslēdza un nobultēja muzeja ieejas durvis. Nakti no 27. uz 28. un no 28. uz 29. jūniju muzeja tuvākā apkārtne bieŗi bija dzirdama stipra apšaudīšanās. Šāva loŗmetējiem, šautenēm un pistolēm. Naktis muzeja darbinieki, atskaitot deŗurantus, pavadīja pagrabā – centrālapkures katla telpās. Nakti uz 28. jūniju numismatikas nodaļā (bij. Doma baznīcas komfirmandu zālē) no kāda zenīartilērijas šāviņa šķembām un pretējās mājas sašautā skursteņa drumslām izsistas 14 logu rūtis.

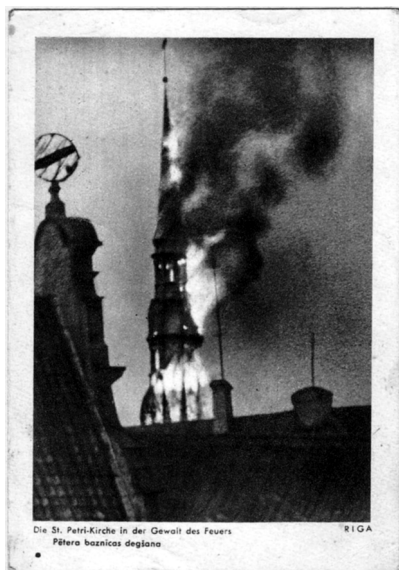
– 6 –

28. jūnija dienā Palasta ielā sabrauca lielāks skaits čekistu un strādnieku gvardistu. Kratiņa mājas muzeja tuvākajā apkārtne. Gvardisti ar paceltām šautenēm novēroja arī muzeja logus, bet muzeju nepārmeklēja. Nakti uz 29. jūniju pa muzeja logiem varēja novērot ļoti dzīvu krievu karaspēka daļu kustību sarkanarmijas štāba (bij. Zēberga mājas⁴¹) un muzeja priekšā. Svētdienas rītā 29. jūnijā bija dzirdama tāla artilērijas dunoņa Latgales priekšpilsētas virzienā. Ap plkst. 11.30 sākās spēcīga artilērijas uguns muzeja tuvumā. Šāva nakti ap muzeju novietotie krievu lielgabali. Jau pēc pirmajiem šāvieniem izbira daudzas muzeja logu rūtis. Pa starpām bieŗi atskanēja arī lidmašīnu rūkoņa, loŗmetēju un zenīartilērijas šāvienu. Tuvoties logiem bija bīstami, jo uz ielām bija novietotas sarkanarmiešu un sarkangvardu sardzes, kas ar paceltām šautenēm novēroja muzeju un apkārtējo māju logus.

Ap plkst.14.30 pa pilsētas archīva logiem⁴² pamanīja degam boļševiku ļaunprātīgi aizdedzinātās Sv. Pētera baznīcas torni. Direktors ar 4 muzeja darbiniekiem no archīva telpām novēroja baznīcas torņa degšanu un nepārtraukti fotografēja to, līdz tas ap plkst. 15.15 sabruka. Tornim sabrūkot, no Rātslaukuma puses atskanēja boļševiku skaļi “urā” kliedzieni.

Vācu lidmašīnu uzlidojumu laikā boļševiku baterijas parasti kļūseja, tad atskanēja loŗmetēju un zenīartilērijas šāvienu troksnis. Virs krustejas ugunsmūrī pret Jaunielu kāda granāta izrāva lielu robu. Dega Sv. Pētera baznīcas apkārtne. Pēc dūmiem un liesmām sprieŗot, dega arī ap Rātslaukumu. Bija jābaidās, ka uguns nepārsviezas

Degošā Sv. Pētera baznīca 1941. gada 29. jūnijā, fotografēta no Doma kompleksa telpām. Attēls (pastkarte) no VKPAI PDC arhīva

Die St. Petri-Kirche in der Gewalt des Feuers
Pēteru baznīcas degšana RĪGA

uz muzejam piegulošām mājām, jo vējš nesa liesmas un dzirksteles brīžiem Daugavas, brīžiem muzeja virzienā. Dežuranti pastāvīgi novēroja ugunsgrēka virzienu. Vakarā sākās spēcīga apšaudīšanās. Iekšrīgā pastāvīgi atskanēja šauteņu un ložmetēju šāvienu. Muzeja logu rūtis izbira viena pēc otras, tāpat izbira Doma baznīcas skais-tās logu gleznas.⁴³ Doma baznīcas korpusu un torni ķēra vairākas granātas. Kāda granāta izskrēja cauri muzeja jumtam, nobirdinot dakstiņus. Zenītšāviņu šķembas izsita vairākus vitrīnu biezus stiklus muzeja izstāžu telpās. Jaunielā zem muzeja magazīnas loga bija novietots jauns sarkangvardu sardzes postenis. 30. jūnijā briesmas muzejam pieauga. Ugunsgrēki manāmi pieņēmās. Degošās rātsnama bibliotēkas grāmatu lapas un dzirksteles vējš nesa pāri muzeja ēkai. Tās krita baznīcas pagalmā un draudēja aizdedzināt muzeja bēniņu telpas, jo saārdītais jumts tās nespēja vairs pasargāt. Šāviņu šķembas lielā skaitā gulēja bēniņos un izstāžu telpās

- 7 -

uz grīdas. Ugunsgrēka briesmas pavairoja tas, ka muzeja augšstāvā nefunkcionēja ūdensvads, kādēļ bēniņos nevarēja izlietot ugunsdzēšamo šļūteni. Atsevišķās telpās novietoja ūdens tvertnes un spaiņus, pārbaudīja ugunsdzēšamo putu aparātu novietni, smilšu kastes un lāpstas, un dežuranti apstaigāja muzeja telpas un bieži kontrolēja bēniņus, lai novērstu uguns izcelšanos muzejā no dzirkstelēm. Dažas krievu baterijas uz laiku bija novietotas laukumīnā pašā muzeja

priekšā. Varēja vērot, kā tās mainīja pozīcijas un kā tās pamazām apklusā; acīmredzot vācu lidmašīnu uzlidojumos tās tika apklusinātas.

Visbaigākā bija nakts no 30. jūnija uz 1. jūliju – pēdējā nakts muzejā. Sarkanarmiešos bija vērojama pilnīga dezorganizācija. Pa muzeja logiem varēja vērot, ka ielās sāk rīkoties tumši elementi. Marodieri privātās drēbēs kopā ar sarkanarmiešiem ložņāja pa apkārtējiem veikaliem un pagrabiem un dalīja laupījumu. Atskanēja nejauki lamu vārdi. Vaidēja kāds ievainotais, ko nākamā rītā atrada mirušu uz ietves iepretim muzeja ieejai. Bandīti mēģināja iekļūt muzeja telpās, bet tas neizdevās, jo stiprās dzelzs durvis bija noslēgtas un aizbultētas. Degošajā policijas I iecirkņa namā (pretī rātsnamam)⁴⁴ stundām ilgi atskanēja nepārtraukti degošo patronu sprādzieni. Briesmas muzejam vēl pavairojās, kad nakts vidū strauji uzliesmoja atkāpjošos boļševiku aizdedzinātais lielais sarkanarmijas štāba nams (bij. Zēberga māja) pretim muzejam. Bija jābaidās, ka varētu eksplodēt tanī atrodošies munīcijas krājumi un no uzspridzinātā štāba nama ciest arī tiešā tuvumā esošais muzejs. Tādēļ muzeja darbinieki steigā pārvietoja uz seifu muzeja attālākā galā muzeja darbības un inventāra grāmatas un citus svarīgākos dokumentus un eksponātus.

Uz rīta pusi Iekšrīgas ielas kļuva kā izmirušas. Drīz sāka rasties ugunsdzēsēji, kas ķērās pie liesmu apslāpēšanas degošos namos, arī štāba namā. Muzeja priekšā izskatījās pēc postažas. Uz ielām sarkanarmiešu pamestie ieroči, formas tērpu skrandas, munīcija, asins peļķes. Muzeja gleznu noliktavā, Herdera laukumā Nr. 2, pa logu bija ielidojusi kāda granāta un saārdījusi tur atrodošās vairākas stila mēbeles. Ap plkst. 8iem parādījās apbruņoti pašaisardzības dienesta dalībnieki, kas stājās pie iestāžu un veikalu telpu apsargāšanas. Arī muzeja

– 8 –

direktors ar dažiem darbiniekiem no paša rīta saņēma no pašaisardzības dienesta ieročus un noorganizēja muzeja iekšējo apsardzību. Ap plkst. 10tiem no rīta pie muzeja parādījās pirmie Lielvācijas karavīri, atbrīvoto iedzīvotāju jūsmīgi apsveikti. Jau pirms tam muzejs un apkārtējie nami bija greznojušies nacionālajiem karogiem.

Uz muzeja pieprasījumu pilsētas komandantūra novietoja pie muzeja Palasta un Jaunielā divus sardzes posteņus, kas apsargāja muzeju vairākas dienas, līdz bija novērsti galvenie kaŗa postījumi.

Š.g. 3. jūlijā, ar pilsētas pārvaldes un prefektūras piekrišanu, muzejs noorganizēja boļševiku nodedzināto un sagrauto Iekšrīgas vēsturisko celtņu (Sv. Pētera baznīcas, Melngalvju nama, rātsnama u.c.) drupu apsardzību un drupās atrodošos vēsturisko vērtību palieku saglabāšanu.⁴⁵

Rīga, 1941. g. 23. septembrī

R. Šnore

PIEZĪMES

- ¹ Līdz 1936. gadam tas saucās Doma muzejs, vēlāk – Rīgas pilsētas vēstures muzejs (īsu laiku arī “vēsturiskais” un “Galvaspilsētas Rīgas vēsturiskais”; tagad: Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs). 1941. gada jūlijā nacionālsociālistiskās Vācijas militārā pārvalde muzeju slēdza, tā krājumu iekļaujot jaunizveidotajā Zemes muzejā; tā paša gada rudenī vācu civilā pārvalde tā darbību atjaunoja, iekļaujot Vēstures muzeja sastāvā kā nodaļu “Doma muzejs”. Muzeja atrašanās vieta – Rīgas Doma kompleksa dienvidu daļa, ko ieskauj Herdera laukums, Palasta iela un Jauniela (šīs ielas minētas R. Šnora sastādītajā dokumentā).
- ² Bundesarchiv Berlin (turpmāk – BA-B), R 92. fonds (Generalkommissar in Riga, 1941–1944), 146. lieta (Museums- und Denkmalwesen, [1940], 1941–1944), 88.–91. lp.
- ³ Karls fon Strickis (*Stritzky*, 1911–1943) bija Baltijā dzimis vācietis, kurš prata latviešu valodu; viņš bija viens no tiem vācbaltiešu speciālistiem, kas 1939. gada rudenī, vāciešu izceļošanas laikā, bija palicis Latvijā un līdz 1941. gada pavasarim darbojās Vācijas uzdevumā dažādās komisijās Baltijā kultūras vērtību jomā (gan Vācijas vienpusējās, gan starpvalstu); pēc Vācijas uzbrukuma PSRS (un Latvijas okupācijas) 1941. gada jūlijā viņš ieradās Rīgā kopā ar vācu militārās pārvaldes pārstāvjiem un līdzdarbojās mākslas vēsturnieka un nacionālsociālistiskās Vācijas ierēdņa Nīlsa fon Holsta (*Holst*, 1907–?) aktivitātēs, piemēram, pārbaudot, slēdzot vai reorganizējot Latvijas kultūras iestādes. N. fon Holsts arī bija dzimis Baltijā, vēlāk studēja Vācijā, bet no 30. gadiem atradās Vācijas valsts muzeju dienestā.
- ⁴ BA-B, R 92/146, Bl. 152–154. (“K. v. Stritzky. Aktennotiz. Bert.: Museum-beamten Rauls Šnore. Riga, 26.–27.11.1941”.)
- ⁵ Plašāk par R. Šnori sk.: Arheologi Elvīra Šnore (1905–1996) un Rauls Šnore (1901–1962): Biobibliogrāfija, vēstules, laikabiedru atmiņas / Apkopojis A. Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1997. – 141 lpp.
- ⁶ 1935. un 1936. gadā LR Izglītības ministrijas Pieminekļu valde (un R. Šnore kā tās darbinieks), pamatojoties uz Noteikumiem par pieminekļu aizsardzību (20. pants – par īpašnieka nespēju uzturēt pienācīgā kārtībā valsts nozīmes vēstures pieminekļus), pārņēma vācu biedrību arhīvus un Doma muzeju. Kaut pārņemtie materiāli oficiāli palika biedrību īpašumā, tās nevarēja ar tiem brīvi rīkoties, un vācieši to uztvēra kā konfiskāciju (vairāk sk.: *Zvirgzdiņš Kārlis*. Vācbaltiešu arhīvu pārņemšana valsts glabāšanā (1935. gada rudens) // Latvijas Arhīvi. – 2009. – Nr. 3. – 52.–72. lpp.; *Pārpuce Rasa*. Doma muzeja reorganizācija 1936. gadā // Senā Rīga: Pilsētas arheoloģija, arhitektūra un vēsture. 6. sēj. – Rīga: Mantojums, 2009. – 289.–303. lpp.). Nav zināmi citi gadījumi, kad būtu izmantots minēto Noteikumu 20. pants, kā tikai attiecībā uz vācbaltiešu pārvaldītajām kultūras vērtībām (sk.: *Pētersons Rihards*. Politiskie konteksti Pieminekļu valdes darbībā (1923–1940) // Māksla un politiskie konteksti: [Rakstu krājums] / Sast. Daina Lāce. – Rīga: Neputns, 2006. – 100. lpp.).
- ⁷ BA-B, R 92/146, Bl. 152. 1935. gadā arhīvu pārņemšanas laikā latviešu un vācu speciālistu vidū valdīja saspīlētas attiecības; vācu puse savos

ziņojumos uzsvēra tieši R. Šnores aso izturēšanos, pat atzīmējot, ka citās vietās, piemēram, Jelgavā, arhīva pārņemšana, salīdzinot ar Rīgu, esot norisējusi korekti (sk.: Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 4038. f., 1. apr., 88. l., 5.–11. lp.).

⁸ BA-B, R 92/146, Bl. 152.

⁹ Turpat, 153. lp.

¹⁰ Par latviešu speciālistu atlaišanu no amatiem 1941. gada vasarā N. fon Holsts rakstīja: “Latvieši Šnore, Ginters, Straubergs u.c. neieņem vairs savus amatus. Veids, kā viņi bija spiesti 5 min. atstāt savus rakstāmgaldus, atbilda tai manierei, kā [viņi] rīkojās ar Feiereizenu un Senatnes pētītāju biedrības valdi 1936. gadā” (“*Die Letten Schnore, Ginters, Straubergs ff. übe neinstweilen ihre Ämter nicht aus. Die Art, wie sie binnen 5 Min. gezwungen wurden, ihre Schreibtische zu verlassen, entsprach genau der Manier, mit der Feiereisen und der Vorstand der GGA 1936 behandelt wurden.*”) (sk.: Archiwum Państwowe w Poznaniu (Polijas Valsts arhīvs Poznaņā), 800. f., 100. l., 195. lp. (“N. v. Holst; Rīga, 25.07.1941.”)). 30. gadu vidū paralēli vācu biedrību arhīvu pārņemšanai notika arī latviešu amatpersonu vērsšanās pret Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības prezidentu (no 1910. līdz 1939. gadam) un arhivāru Arnoldu Feiereizenu (*Feiereisen*, 1868–1943), kurš atbildēja ne tikai par vācu biedrību arhīviem, bet arī vadīja Rīgas pilsētas arhīvu; latviešu ierēdņi panāca viņa atbrīvošanu no pilsētas arhīva vadības (sk.: *Zvirgzdiņš Kārlis. Vācbaltiešu arhīvu pārņemšana .. – 57., 58. lpp.*).

¹¹ Raula Šnores dzīves un zinātniskās darbības apraksts (autobiogrāfija) // Arheologi Elvīra Šnore (1905–1996) un Rauls Šnore (1901–1962) .. – 42., 43. lpp. Šī autobiogrāfija savukārt ir “atskaite” padomju ierēdņiem. To, ka vācu pārvalde izturējās pret R. Šnori netaisni, bijušais muzeja direktors nevarēja pierādīt, kad pret viņu tika celtas apsūdzības par sadarbību ar vāciešiem kara laikā (jāpiebilst, ka galvenās apsūdzības R. Šnorem bija par neveiksmīgu mēģinājumu bēgt no Kurzemes piekrastes 1945. gadā) (sk.: *Cimermane Ieva. Arheologa Raula Šnores tēva dzimta // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2001. – Nr. 1. – 116. lpp.*).

¹² BA-B, R 92/146, Bl. 153.

¹³ Karls Engels (*Engel*, 1895–1947) – seno laiku vēstures profesors (*Professor für Vor- und Frühgeschichte*); 30. gados un Otrā pasaules kara laikā bija saistīts ar nacionālsociālistiskās Vācijas zinātniskajām (ideoloģiskajām) pētniecības organizācijām, piemēram, ar partijas (*NSDAP*) biedrību “*Ahnenerbe*”; 30. gadu sākumā viņš pārkārtoja Doma muzeja arheoloģisko kolekciju (ekspozīciju); 1937. gadā viņam bija profesora štata vieta Rīgas Herdera institūtā, 1939. gadā – vadīja katedru Greifswaldes universitātē, 1943. gadā – turpat rektors (vairāk sk.: *Mugurēvičs Ēvalds. Zwischen Greifswald und Riga: Auszüge aus den Tagebüchern des Greifswalder Rektors und Professors der Ur- und Frühgeschichte, Dr. Carl Engel, vom 1. November 1938 bis 26. Juli 1945 / Hrsg. und erläutert von G. Mangelsdorf (Beiträge zur Geschichte der Universität Greifswald, Bd. 7). – Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007. – 610 S. [Recenzija] // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2008. – Nr. 2. – 185.–193. lpp.*).

¹⁴ BA-B, R 92/146, Bl. 152–153.

- 15 VKPAI PDC, inventāra Nr. 756-23-KM, lieta nr. 186, "Torņa smailes maketi un atjaunošana" u.c.; viens no attēliem ir vācu okupācijas laikā izdota pastkarte. Trūkst informācijas par kara laikā uzņemto negatīvu un izgatavoto attēlu kopējo skaitu, kā arī par negatīvu atrašanās vietu mūsdienās (vai saglabāšanos).
- 16 *Bildarchiv Foto Marburg*; kopija no tur esoša attēla atrodas arī Herdera institūtā Marburgā (*Herder-Institut Marburg*).
- 17 Latvijas ģenerālkomisariāta Kultūras nodaļas apzīmējumi (saīsinājumi), pierakstīti ar zīmuli.
- 18 Saīsinājums "*Zu den Akten*" (?).
- 19 1940. gada 1. augustā jaunā valdība apstiprināja 15 muzeju nacionalizāciju, pasludinot tos par valsts muzejiem (sk.: *Blūmfelde Līvija, Celmiņa Ilona*. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs (1936–2001) // Doma muzejs Rīgā – templs zinātnei un mākslai: [Rakstu krājums] / Izd. M. Romanga, I. Celmiņa. – Marburga: Herdera institūts Marburgā, 2001. – 136. lpp.).
- 20 Padomju varas gadā pārdēvētā un pārveidotā Pieminekļu valde.
- 21 Ulrihs (?) Būcens (1867–1953 (?)).
- 22 Oto Grīnbergs (1902–1989) – 1940. gada otrajā pusē Rīgas pilsētas izpildkomitejas loceklis un Izglītības nodaļas vadītājs.
- 23 Fricis Dombrovskis, Pēteris Plēsums (1895–1968), A. Spalva, J. Ķelle, Kārlis Beierbachs.
- 24 Pēteris Valeskalns (1899–1987) – LPSR izglītības tautas komisārs no 1941. gada 15. janvāra, pirms tam – izglītības ministra biedrs.
- 25 Lapaspusē numerācija dokumentā.
- 26 Tā sauktā Kolonnu zāle, celta 18. gs. beigās Rīgas pilsētas bibliotēkas vajadzībām; no 19. gs. beigām līdz Otrajam pasaules karam bija Doma draudzes konfirmācijas jeb iesvētību zāle, pēc kara – muzeja ekspozīcijas telpa.
- 27 Pēteris Apkalns (1882–1942).
- 28 Krātuves jeb glabātavas.
- 29 Līdz Otrajam pasaules karam (padomju okupācijai) muzeja telpas Rīgas pilsēta irēja no Doma draudzes; konkrētā nacionalizācija, iespējams, saistīta ar Latvijas evaņģēliski luteriskās draudzes īpašumu nacionalizāciju.
- 30 Vārds atkārtojas dokumentā.
- 31 Tagad Latvijas Nacionālais mākslas muzejs K. Valdemāra ielā 10a.
- 32 Kārlis Apinis (1895–1967); pēc vairākkārtējas apcietināšanas 1940. gada otrajā pusē (pēc paša K. Apiņa dotās informācijas) un vēlākas "slapstīšanās" 1941. gada martā viņš nonāca Marburgas universitātē, kur studēja un bija asistenta vietas izpildītājs; no 1941. gada jūnija līdz septembrim bija brīvprātīgais Vācijas armijā; 1942. gada pirmajā pusē strādāja Pieminekļu valdē Rīgā – līdz iesaukšanai SS leģionā (sk.: LVVA, P-522. f. (Izglītības un kultūras ģenerāldirekcija. Pieminekļu valde, 1941–1944), 2. apr., 1. l. (K. Apinis, 1941–1942), 6., 8. lp.).
- 33 Vilis Lācis (1904–1966) – no 1940. gada 21. jūnija līdz 24. augustam – iekšlietu ministrs Augusta Kirhenšteina valdībā, no 25. augusta – LPSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājs.
- 34 13. gs. kuģis, vēstures literatūrā saukts par "Rīgas kuģi"; atsevišķas tā daļas ir saglabājušās.

- ³⁵ Boriss Vipērs (1888–1967).
- ³⁶ Kārlis (?) Bušs (1912–1987 (?)).
- ³⁷ PSRS Augstākās Padomes vēlēšanas.
- ³⁸ BA-B, R 92/146, Bl. 92 (“Atzinums, 04.04.1941.” [Norakstu apstiprinājis R. Šnore]).
- ³⁹ Domāts Vācijas uzbrukums PSRS 1941. gada 22. jūnijā.
- ⁴⁰ Sarakste par pieprasītajām vērtībām: BA-B, R 92/146, Bl. 61–62, 333; Pievienotais saraksts: Turpat, 62.–77. lp. (dokuments: “Saraksts Rīgas pili esošām mantām, kuras kā kultūrvēsturiski vērtīgi priekšmeti būtu novietojami Rīgas pilsētas vēstures muzejā; R. Šnore, K. Apinis; 25.11.1940”). Muzejs saņēma daļu no pieprasītajiem priekšmetiem.
- ⁴¹ Adrese: Lielā Bīskapa iela 1 (tagad – Bīskapa gāte; bez apbūves).
- ⁴² Muzeja ēkas Palasta ielā 4 trešajā stāvā un blakus esošajās telpās Doma kompleksa rietumu daļā atradās Rīgas pilsētas arhīvs; tagad – LVVA nodaļa.
- ⁴³ Minētais attiecas uz baznīcas dienvidu puses logu vitrāžām, t.i., tām, kas bija vērstas pret Doma dārzu; ziemeļu puses (pret tagadējo Doma laukumu vērstās) vitrāžas kara sākumā bija izņemtas no logiem, tā pasargājot no postījumiem.
- ⁴⁴ Rīgas policijas prefektūras 1. iecirknis Jaunavu ielā 9, kas atradās apmēram tagadējā Rātsnama piebūves (jaunā korpusa) vietā.
- ⁴⁵ Vecrīgas nopostīto ēku apsekošanu veica arī atjaunotā Pieminēkļu valde; sākotnējā noliktava drupās savāktajiem priekšmetiem bija Sv. Pētera baznīcas mūri, vēlāk daļu priekšmetu pārvietoja uz Doma kompleksa krusteju.

ZINĀTNES DZĪVE

PĀRSKATS PAR LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA DARBU 2010. GADĀ

LU Latvijas vēstures institūtā zinātniski pētnieciskais darbs 2010. gadā iesākās nu jau ierastā gaisotnē, ar bažām un neziņu par atvēlētā finansējuma apjomu. Kavējās arī valsts pētījumu programmas (turpmāk – VPP) “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)” izvērtēšana un apstiprināšana, tā tika aizsākta tikai jūnijā. Tāpat 2010. gadā saruka jau tā niecīgā fundamentālo un lietišķo pētījumu projektiem piešķirtā kopsumma, turklāt, lai vieglāk varētu grantus administrēt, nācās samazināt grantu skaitu, mākslīgi apvienojot 2009. gadā apstiprinātās tēmas. Tādējādi LU Latvijas vēstures institūtā pēc grantu apvienošanas no deviņiem projektiem 2010. gadā tika realizēti vairs pieci. Jāatzīmē, ka arī bāzes finansējums 2010. gadā neveidoja pat pusi no aprēķinātās piešķiramās summas. Ekonomiskās krīzes iespaidā strauji samazinoties būvdarbiem, sarucis arī arheoloģisko aizsardzības izrakumu līgumdarbu skaits.

Jānorāda, ka, palielinoties nodokļiem un institūta infrastruktūras uzturēšanas izmaksām, LU Latvijas vēstures institūtā darba alga ir noslidējusi gandrīz līdz minimālās algas līmenim.

Nr. p. k.	Finansējuma avoti	2008. g. (lati)	2009. g. (lati)	2010. g. (lati)
1.	LZP granti un cits LZP finansējums	182 023	121 796	109 208
2.	Valsts pētījumu programma	265 000	176 330	78 950
3.	Zinātniskās darbības bāzes finansējums	245 008	129 507	103 027
4.	Līgumdarbi ar LR pašvaldībām un juridiskām personām	80 688	30 000	23 672
5.	Līgumdarbi ar ārvalstu juridiskām personām	10 081	–	–
Kopā:		782 800	457 633	314 857

Neskatoties uz finansiāli grūto situāciju, 2010. gadā LU Latvijas vēstures institūtā dažāda apjoma noslodzē strādāja 59 darbinieki (48 pilna un 11 nepilna laika ekvivalentā): 18 vadošie pētnieki, 16 pētnieki, 10 zinātniskie asistenti, 15 – zinātniski tehniskais personāls un zinātni apkalpojošais personāls.

2010. gada 28. maijā Anita Čerpinska aizstāvēja promocijas darbu “Rīgas nozīme Krievijas impērijas aizsardzības sistēmā 1812. gada karā”, iegūstot doktora grādu vēstures nozarē Latvijas vēstures apakšnozarē. Līdz ar to LU Latvijas vēstures institūtā 2010. gadā strādāja 34 zinātni doktor, bet doktorantūrā mācās vēl četri jaunie zinātnieki (I. Boldāne, R. Brūzis, E. Guščika, I. Lazdiņa).

2010. gadā nekādas būtiskas izmaiņas institūta struktūrā nav veiktas un faktiskais pētnieciskais darbs institūtā noris katra projekta ietvaros, pie tam vienas tēmas realizācijā dažkārt apvienojušies vairāku vēstures apakšnozaru speciālisti. Tādēļ LU Latvijas vēstures institūtā šajā gadā paveiktais aplūkots pēc darba rezultātiem katrā projektā.

2010. gadā turpinājās darbs visos četros jau iepriekšējā gadā aizsāktajos starptautiskajos projektos, kuros institūts piedalās vai nu zinātnieku apmaiņas programmu ietvaros, vai arī tajos kā pārstāvis ir iesaistījis kāds no institūta zinātniekiem. Pētnieciskais darbs un rezultātu izvērtēšana un salīdzināšana noris institūta lielākajā – divpusējā projektā ***Bulgārija un Latvija: nemateriālā kultūras mantojuma problēmas*** (koordinatores prof. Mila Santova un Dr. hist. Aija Jansone). Jāatzīmē, ka Bulgārijas kolēģi nemateriālā kultūras mantojuma apzināšanā, aizsardzībā un pētniecībā ir spēruši lielu soli uz priekšu, bet Latvijas puse tikai tagad ir pievērsusies šai tēmai. Tādēļ 2010. gada 8. jūlijā šī projekta ietvaros Rīgā LU Latvijas vēstures institūta etnologi kopā ar UNESCO Latvijas Nacionālo komisiju, LR Kultūras ministriju un Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūru organizēja metodoloģisko semināru ne tikai pētniekiem, bet arī plašakai sabiedrībai, lai iepazītos ar Bulgārijā īstenoto UNESCO pilotprojektu “Dzīvās tautas prasmes” un analizētu paveikto nemateriālā kultūras mantojuma aizsardzībā, izpētē, kā arī smeltos pieredzi šai jomā.

LU Latvijas vēstures institūta etnologi 2010. gadā turpināja darbu arī Eiropas Komisijas programmā ***eContentplus EDLocal*** – projektā ***Zudusi Latvija***, ievadot Etnogrāfisko materiālu krātuves datus Eiropas Digitālajā bibliotēkā *Europeana*.

Individuāli darbu starptautiskajos projektos turpināja arī arheologs Valdis Bērziņš projektā ***Submerged Prehistoric Archaeology and Landscapes of the Continental Shelf*** (ES COST programma) un bioarheologs Guntis Gerhards projektā ***Global History of Health Project*** (Ohio Valsts Universitāte, ASV).

2010. gadā valsts pētījumu programmā ***Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)*** LU Latvijas vēstures institūta 39 darbinieki uzsāka realizēt projektu Nr. 4 ***Cilvēks, sabiedrība, identitāte, valstiskums: vēstures un kultūras aspekti***, vad. Dr. hist. Guntis Zemītis. Projekta ietvaros notiek pētījumi par piecām aktuālām Latvijas vēstures tēmām:

- Okupācijas režīmi Latvijā un to sekas: politiskie, ekonomiskie, sociālie un etniskie aspekti. 1940–1990 (vad. D. Bleiere)
- Latvijas nacionālā valstiskuma veidošanās un attīstība. 1905–1940 (vad. J. Bērziņš)
- Tradicionālais un laikmetīgais Latvijas kultūrvidē. 19.–21. gadsimts (vad. A. Jansone)

- Etnogrāfisko materiālu digitalizācija un publikācija (vad. L. Vanaga)
- Latvijas iedzīvotāju etniskās un nacionālās identitātes un valstiskuma apziņas veidošanās līdz 19. gs. (vad. I. Ose)

Kopumā VPP ietvaros ir publicēta viena monogrāfija, viena enciklopēdija un viens rakstu krājums, vairāk nekā 20 zinātnisko rakstu (no tiem divi izdoti anonīmi recenzējamās izdevumos, seši – ārvalstu izdevumos, 14 – Latvijas izdevumos un četras interneta publikācijas). Ēvalda Mugurēviča sagatavotais izdevums “Franciska no Moliano izmeklēšanas protokols 1312. gadā. Liecinieku nopratināšana par notikumiem Livonijā 13.–14. gadsimta mijā” (Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 455 lpp.) iekļauts 2010. gada nozīmīgākajos Latvijas teorētiskās zinātnes sasniegumos. Ē. Mugurēvičs šo nozīmīgo avotu ir tulkojis no latīņu valodas, sarakstījis priekšvārdu un komentārus. LU Latvijas vēstures institūta zinātnieki par programmā izstrādātajām tēmām uzstājušies 14 reizes starptautiskajās konferencēs (Anglija, Baltkrievija, Beļģija, Krievija, Lietuva, Nīderlande, Polija, Spānija, Vācija, Zviedrija) un 12 konferencēs Latvijā. Salīdzinājumā ar citiem projektiem VPP tēmas tiek plaši atspoguļotas dažādās populārās lekcijās un sabiedriskās saziņas līdzekļos, tai skaitā 12 reize sniegtas intervijas radio un televīzijas pārraidēs.

2010. gadā uzsākās arī jauna pētnieciskā sadarbības projekta *Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija: personālijas, avoti, termini* realizācija, kurā ir apvienojušies četri LU humanitārie institūti – Latviešu valodas; Literatūras, folkloras un mākslas; Filozofijas un socioloģijas un Latvijas vēstures institūts. LU Latvijas vēstures institūts izstrādā “Latvijas vēstures terminu, avotu un personāliju datu bāzi” un projekta ietvaros tiek veidots “Latvijas arheoloģijas leksikon” un “Latvijas zinātnes vēstures personu rādītājs 1600–2000”. Četrpadsmit iesaistītie pētnieki projektā strādāja caurmērā 3–6 mēnešus. 2010. gadā galvenais uzdevums bija sastādīt šķirkļu sarakstus, izstrādāt piemērotāko programmatūru un apgūt datu ievadišanu. Projekta realizācijas gaitā jau ir uzsākta pat izstrādāto šķirkļu ievadišana, leksikonā ievietotas 9 publikācijas svešvalodās. Nav palicis novārtā arī arheoloģisko izrakumu lauka darbs, veikti četri nelieli arheoloģiskās uzraudzības darbi vai apzināšanas ekspedīcijas (T. Berga, M. Zunde, N. Jēruma, V. Bebre). Ar projekta līdzfinansējumu sagatavots izdošanai rakstu krājuma “Arheoloģija un etnogrāfija” 25. laidieni (sastādītāja A. Vilcāne). Paralēli darbam pie enciklopēdijas apakšprojekta dalībnieki 2010. gadā ar referātiem piedalījušies 19 starptautiskās un Latvijas mēroga konferencēs, publicējuši trīs rakstu krājumus, vienu ISI publikāciju, 47 zinātniskos rakstus Latvijas un ārzemju izdevumos un septiņus populārzinātniskos rakstus.

Kā jau apskata sākumā atzīmēts, 2010. gadā institūts realizēja vairs tikai piecus tematiskos projektus, no kuriem divi ir arheoloģijas nozarē, viens no tiem par Latvijas vēstures visagrākajiem periodiem, otrā apvienojušies pētnieki, kas strādā pie dzelzs un viduslaiku arheoloģijas tēmām. Savukārt vienā pētījumus veic bioarheologi, dendrohronologi un etnologi. Līdzīgi ir apvienojušies arī vēsturisko laiku pētnieki, no četriem projektiem atstājot divus.

Projekta *Totalitārisms Latvijā: politiskie un sociālie aspekti, personālijas (V. Munters)* (vad. Dr. hist. Irēne Šneidere) realizācijā iekļāvušies visi deviņi Padomju un nacistiskā režīma pētniecības nodaļas darbinieki, t.sk. seši doktori, divi zinātniskie asistenti un viens krājuma glabātājs. Nepietiekamā finansējuma dēļ neviens zinātnieks netika nodarbināts pilnā slodzē, bet tikai 4–8 mēnešus. 2010. gadā projektā strādāts pie nacistiskās Vācijas un Padomju Savienības okupācijas varas un pārvaldes sistēmas izpētes un V. Muntera krimināllietas tulkošanas un komentāru sagatavošanas. Rezultātā tika pārtulkota un izdota krievu valodā kolektīvā monogrāfija, kuras autori ir D. Bleiere, I. Šneidere un A. Žvinklis, publicēti seši zinātniskie raksti, no kuriem trīs ārzemju izdevumos. Nolasīti seši referāti zinātniskās konferencēs Latvijā un divi ārzemēs. Pētnieki aktīvi iesaistījās arī zinātnes popularizācijā, galvenokārt “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” publicējot ap desmit grāmatu apskatu, recenziju u.c. informāciju. Kā atzīmē granta vadītāja I. Šneidere, kopumā gada plāns ir izpildīts, taču izpildītāji bija spiesti izmantot savus finansiālos līdzekļus, lai piedalītos zinātniskās konferencēs, kas notika citās pilsētās, strādātu ārvalstu bibliotēkās un arhīvos (K. Kangeris, J. Pavlovičs, E. Everts).

Dr. hist. Munta Auna vadītajā projektā *Sociālpolitiskās un ekonomiskās vēstures problēmas Latvijā jaunajos un jaunākajos laikos 16.–20. gs.* apvienojušies Viduslaiku, agro jauno laiku un jaunāko laiku nodaļas pētnieki (kopumā 11 cilvēki, no tiem 10 doktori un 1 krājuma glabātājs), noslodze 3–6 mēneši. Senākā posma pētnieku grupa strādā galvenokārt pie Kurzemes hercogistes vēstures (16.–19. gs.) problemātikas, bet otra grupa pievērsusies 1900.–1940. gada iekšpolitikas, ārpolitikas u.c. jautājumiem. Projekta ietvaros nolasīti septiņi zinātniskie referāti, to skaitā arī Maskavā (Krievija), publicēti 23 zinātniskie raksti un vēl astoņi jaunāko grāmatu apskati, recenzijas.

Projektā *Latvijas 13.–21. gadsimta kultūrvēsturiskā mantojuma etnogrāfiskā, dendrochronoloģiskā un bioarheoloģiskā izpēte* (vad. Dr. hist. Guntis Gerhards), kā jau izriet no nosaukuma, apvienojušies triju vēstures disciplīnu speciālisti. Etnogrāfijā turpinājās darbs pie pētījumiem par tautas lietišķās mākslas attīstību 20.–21. gadsimtā, tai skaitā arī par trimdas daiļamatniecības vēsturi. A. Karlsonē strādāja, lai pabeigtu pētījumu par jostveida audumiem. Etnoloģijas jomā lielākoties pētīti etnisko stereotipu veidošanās apstākļi Latvijā. Etnogrāfisko materiālu krātuvē veikta Latgales 20. gs. vidus etnogrāfisko ekspedīciju materiālu atšifrēšana un sagatavošana publicēšanai.

Dendrochronoloģijā veikta Rīdzenes krasta koka nostiprinājumu konstrukciju datēšana, noteikta pat kokmateriālu iespējamā ņemšanas vieta. Turpināta arī citu Latvijas vēsturisko ēku datēšana pēc paņemtajiem koksnēs paraugiem.

Bioarheoloģisko pētījumu jomā 2010. gadā veikta Jelgavā un citviet arheoloģiskajos izrakumos iegūtā antropoloģiskā materiāla inventarizācija un analīze. Kopumā projektā iesaistītie 11 darbinieki (6 zinātnieki un 5 krājumu glabātāji), kas strādāja 2,5–10 mēnešu noslodzē, publicējuši astoņus dažāda apjoma rakstus un nolasījuši 17 referātus gan zinātnis-

kās konferencēs, gan ar kultūras mantojumu saistītos semināros un citos pasākumos.

Projektā *Sabiedrības un materiālās kultūras mijiedarbība akmens un metālu laikmetā Latvijas teritorijā* (vad. Dr. habil. hist. Andrejs Vasks) iesaistīti tikai seši izpildītāji, no tiem pieci doktori un viens zinātniskais asistents, nodarbinātība 3–6 mēneši. Pētnieki publicējuši 16 zinātniskos rakstus, no tiem trīs iespiesti anonīmi recenzējamos izdevumos, bet viens (I. Lozes) – prestižajā starptautiskajā BAR (Britu arheoloģijas ziņojumi) sērijā. Konferencēs Latvijā un ārzemēs nolasīti astoņi referāti, divi no tiem Vācijā. Paralēli kabineta darbam apzināšanas ekspedīcijas laikā Salacas upes krastos veikti zemūdens pētījumi pie Riņņukalna un Kaulēnkalna apmetnēm, arī Užavas upē pie Sises ciema (Ventspils novads), vēl norisuši arheoloģiskie izrakumi Mežītes pilskalna apmetnē (A. Vasks, I. Lazdiņa).

Projektā *Materiālās un garīgās kultūras attīstība Latvijā vēlajā dzelzs laikmetā un viduslaikos* (vad. Dr. hist. Antonija Vilcāne) iesaistīti astoņi izpildītāji, no kuriem tikai trīs doktori, divi zinātniskie asistenti un trīs krātuves darbinieki, nodarbinātība 3–6 mēneši. Projekta ietvaros 2010. gadā nolasīti 13 referāti (4 ārzemēs), publicēti 11 zinātniskie raksti, pieci grāmatu un konferenču apskati u.c. Vadīti arheoloģiskie izrakumi pilskalnā Riekstu kalnā Cēsis (Z. Apala), Mežītes pilskalna apmetnē (I. Lazdiņa, A. Vasks), organizēti pārbaudes izrakumi Tukuma novada “Biseniekos”, veikta arheoloģiskā apzināšana Smārdes novada Lustūžkalnā (R. Brūzis).

I. Lazdiņa 2010. gadā uzrakstījusi un aizstāvējusi maģistra darbu “Vīriešu jostas Austrumlatvijas vēlē dzelzs laikmeta arheoloģiskajā materiālā” un iestājusies doktorantūrā.

Lai gan institūta darba pārskats aplūkots pēc realizētajiem projektiem, tomēr atsevišķi jāatzīmē institūta triju krātuvju darbs, bez kura nebūtu iespējami zinātniski pētniecisko darbu rezultāti. 2010. gadā visas krātuves noris jauniegūto materiālu un, protams, arī esošo kārtošana, izpēte, kā arī avotu ievadīšana un elektronisko sarakstu sastādīšana.

2010. gadā institūts organizēja tikai divas vietējās konferences. 28. aprīlī notika kārtējā – 35. atskaites sesija par arheologu, antropologu un etnogrāfu pētījumiem Latvijā 2008. un 2009. gadā, kurā referēja astoņi institūta zinātnieki un četri citu pētniecisko iestāžu pārstāvji, tajā piedalījās vairāk nekā 150 klausītāju.

LU Latvijas vēstures institūts 2010. gadā kopā ar Ikšķiles novada domi, Ikšķiles kultūras biedrību “Zaļās salas” un Latvijas evaņģēliski luterisko baznīcu sarīkoja konferenci, vēltītu Ikšķiles 825 gadu jubilejai, kurā ar referātiem uzstājās M. Auns, G. Zemītis.

2010. gada februārī LU Latvijas vēstures institūta pētniecei un “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” atbildīgajai redaktorei Inetai Lipšai par labāko promocijas darbu humanitāro un sociālo zinātņu grupā tika piešķirta LU 2009. gada balva par sasniegumiem zinātnē.

Samazinātais finansējums vissmagāk atsaucas uz vēstures grāmatu izdošanu un zinātniskajiem komandējumiem. Tā 2010. gadā izdoti tikai trīs rakstu krājumi, viena enciklopēdija, avota tulkojums ar komentāriem un viens promocijas darba kopsavilkums. Ar Valsts kultūrkapitāla fonda finansiālu

atbalstu institūts spēja izdot visus četrus “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” numurus. Kopumā publicēti gandrīz 70 zinātniskie raksti, sešu zinātnisko konferenču tēzes, 36 konferenču, grāmatu apskati un recenzijas, kā arī citas ar zinātnes dzīvi saistītas informācijas, vairākas populāras publikācijas vietējos žurnālos un laikrakstos.

Tomēr, lai cik nav bijuši grūti laiki, vēstures institūts pastāv jau 75 gadus. Atzīmējot institūta dibināšanu, kas notika 1936. gada 14. janvārī, visā 2011. gada garumā institūts atskatīšies uz paveikto darbu, publicējot dokumentus, rakstus, attēlus “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā”. Publikāciju cikls tika aizsākts jau 2010. gada žurnāla ceturtajā numurā.

Novēlēsim institūtam jubilejā vēl ilgus pastāvēšanas gadus, nozīmīgus un fundamentālus pētījumus Latvijas vēsturē, atzinību Latvijas sabiedrībā un atpazīstamību pasaulē.

Viktorija Bebre

STARPTAUTISKA KONFERENCE “ATCEROTIES OTRO PASAULES KARU. MONUMENTI UN MUZEJI CENTRĀLAJĀ UN AUSTRUMEIROPĀ”

Vēsturiskā atmiņa šodien ir ļoti populārs pētniecības temats. Iemesls acīmredzot slēpjas kā paša fenomena, tā arī pētniecības starpdisciplinārajā raksturā. Vēsturiskās atmiņas pētniecība nodarbojas ar to, kā atmiņa tiek sociāli konstruēta (veidota) un kā šajā procesā piedalās gan atsevišķi indivīdi, gan sabiedrības interešu grupas, gan arī politiķi un profesionāli vēsturnieki. Spriedze starp vēstures zinātni, kas cenšas būt objektīva un kritiska, un kolektīvo vēsturisko atmiņu, kas neizbēgami ir subjektīva un selektīva un saistīta ar šodienas problēmām, turklāt atrodas attiecīgā brīža politisko noskaņojumu un vajadzību ietekmē, liek vēsturniekiem nereti ar aizspriedumiem uztvert vēsturiskās atmiņas fenomenu kā kaut ko traucējošu, kam ir maz kopīga ar akadēmisku vēstures pētniecību. Tomēr akadēmiskā vēstures zinātne pati ir daļa no vēsturiskās atmiņas veidošanas procesa, un negativisms nereti izriet no vēlēšanās un nespējas to kontrolēt. Vienlaikus arī vēsturnieki kā izziņas avotu radītāji un eksperti, kā cilvēki ar noteiktiem politiskiem uzskatiem dod savu ieguldījumu valsts centienos veidot kādu kopēju nāciju saliedējošu vēstures naratīvu (t.s. atmiņas politika). Muzeji un pieminekļi ir sava veida krustpunkts, kurā akadēmiskās vēstures zinātnes objektivitāte saskaras un nereti konfrontē ar valstsvīru centieniem izmantot vēsturi politisku mērķu labad un sabiedrības kolektīvo vēsturisko atmiņu. Būtībā vēsturiskā atmiņa ir pastāvīga un neizbēgama konflikta arēna. Konflikts ir starp valstīm, kas bijušas iesaistītas attiecīgajos vēstures notikumos, un konflikts ir katras valsts sabiedrības iekšienē. Konflikts pastāv arī starp daudzajām individuālajām un grupu kolektīvajām atmiņām un vēlmi radīt kopīgu stāstījumu, kas būtu pieņemams visai sabiedrībai vai vismaz tās vairākumam. Otrā pasaules kara

vēsture un tās dažādās interpretācijas Austrumos un Rietumos vēsturiskās atmiņas pētniecības kontekstā nenoliedzami ir viens no sāskajiem jautājumiem.

Muzeju un pieminekļu lomai Otrā pasaules kara vēsturiskās atmiņas veidošanā bija veltīta 2010. gada 1.–3. jūlijā Berlinē notikusi starptautiskā konference “Atceroties Otro pasaules karu. Monumenti un muzeji Centrālajā un Austrumeiropā”. Konferences idejas autors ir prof. **Stefans Trēbsts** (*Stefan Troebst*). Konferenci organizēja Leipcigas universitātes Globālo un Eiropas studiju institūts kopā ar Eiropas Atmiņas un solidaritātes tīklu (*European Network of Remembrance and Solidarity*), piedaloties Bertelsmana fondam un virknei citu organizāciju. Galvenā konferences tēma bija par to, kā Otro pasaules karu atceras Vācijā, Polijā un Krievijas Federācijā. Protams, konferences vieta un tās laikā organizētās ekskursijas uz pieminekli poļu karavīram un vācu antifašistam, uz padomju karavīru memoriālu Treptovparkā, Vācijas–Krievijas muzeju Karlshorstā, dokumentācijas centru “Terora topogrāfija”, kā arī uz holokausta memoriālu Berlinē uzsvāru vairāk novirzīja uz to, kā Otro pasaules karu un holokaustu atceras Vācijā, kas arī bija pirmās sesijas tēma, tomēr reprezentatīvais konferences dalībnieku loks un tēmu aktualitāte ne mazāk interesantais padarīja arī pārējo sesiju tēmas – par Otrā pasaules kara atmiņu Krievijā un Polijā, kā arī diskusiju par atšķirīgajām vēsturiskās atmiņas valodām Eiropā. Tiesa gan, tieši muzeju un pieminekļu lomai referenti un diskusijas dalībnieki pievērsās mazāk, lai gan jāatzīmē ļoti iespaidīgā Gdaņskas Otrā pasaules kara muzeja Vesterplatē koncepcijas vizuālā prezentācija un vispār Polijas pārstāvju uzstāšanās par šo tēmu.

Konferences oficiālā atklāšana notika Ārlietu ministrijā. To ievadīja ārlietu ministrs **Gvido Vestervelle** (*Guido Westerwelle*), bet garākas runas teica Polijas–Krievijas Sarežģīto jautājumu komisijas locekļi **Andžejs Kšis-tofs Kunerts** (*Andrzej Krzysztof Kunert*) un **Aleksandrs Čubarjans**. Runās izskanēja atzinīgi Vācijas–Polijas un Polijas–Krievijas starpvalstu komisiju darbības vērtējumi, kā arī cerības, ka veiksmīgā sadarbība turpināsies. A. Čubarjans pievērsās arī jautājumam par kopīgu mācību grāmatu rakstīšanu par Otro pasaules karu. Kā veiksmīgus viņš novērtēja krievu un vācu, kā arī krievu un ukraiņu mācību līdzekļus, bet par ne tik veiksmīgu atzina krievu un poļu kopīgas mācību grāmatas sagatavošanas pieredzi. Uz starpvalstu vēsturnieku komisiju ieguldījumu sapratnes meklējumos starp Vāciju, Poliju un Krieviju konferences gaitā tika norādīts vairākkārt. Tomēr diskusijas parādīja, ka izlīguma meklējumu sekmes lielā mērā, ja ne gandrīz pilnībā ir atkarīgas no politiskās gribas. Polijas un Vācijas gadījumā šāda abpusēja griba ir bijusi un sadarbība ir ļoti veiksmīga. Visai pozitīvi tika vērtēta arī Krievijas un Vācijas vēsturnieku sadarbība. Savukārt Polijas un Krievijas gadījumā attiecības ir saspringtākas, tomēr pozitīvajā starpvalstu attiecību gaisotnē, kas bija izveidojusies pēc Smoļenskas katastrofas, attiecību perspektīva tika vērtēta visai cerīgi.

Būtībā konferences referātu centrā bija tas, kā vēstures zinātne, vēsturiskā atmiņa un vēstures politika mijiedarbojas Vācijā, Polijā un Krievijā, kā vēsturiskie mīti par Otro pasaules karu, kas bija izveidojušies līdz

1989. gadam, pēdējos 20 gados tiek pārvarēti vai transformējas. Šajā ziņā referentu uzstāšanās sniedza vērā ņemamu ieskatu.

Plašu ieskatu problēmās, kas ir aktuālas Eiropas vēsturiskās atmiņas pētniecībā par Otro pasaules karu un kā minēto valstu Otrā pasaules kara atmiņu kultūras iekļaujas kopējā Eiropas ainā, konferences pirmās plenārsēdes ievadā sniedza Oldenburgas universitātes profesors un Atmiņas un solidaritātes tīkla uzticības padomes loceklis **Matias Vēbers** (*Matthias Weber*). Viņš norādīja, ka kopēju Eiropas vēsturisko atmiņu nav iespējams radīt. Nenoliedzami, pastāv divas atmiņu kultūras – Rietumu (holokausts kā negatīvs Eiropas pamata mīts) un Austrumu (komunisma noziegumu pielīdzināšana nacisma noziegumiem). No Rietumu atmiņu kultūras būtībā ir izslēgti veseli reģioni, piemēram, Baltkrievija un Ukraina Otrajā pasaules karā. Tomēr notiek pārmaiņas arī šo divu grupu ietvaros, kuras nosaka kā postkomunistisko valstu (arī Latvijas un Lietuvas) centieni panākt komunisma noziegumu pielīdzināšanu nacisma noziegumiem, tā arī izmaiņas, kas izriet no Eiropas Savienības paplašināšanās un Vācijas apvienošanās procesiem.

Ahenes universitātes profesors **Helmuts Kēnigs** (*Helmut König*) sīkāk piešķārās jautājumam par atmiņu kultūru Vācijā un to, kā šo procesu ietekmējuši vēsturnieku pētījumi. Viņš norādīja, ka pēdējos 20 gados galvenie strīdi Vācijā – kā sabiedrībā, tā historiogrāfijā ir bijuši par trīs jautājumiem: 1) kara beigu novērtējums (atbrīvošana vai katastrofa); 2) vācieši kā upuri; 3) vācieši kā noziedznieki. Pirmajā jautājumā Rietumvācijā līdz 90. gadiem dominēja uzskats par kara beigām kā atbrīvošanu un šo uzskatu akceptēja absolūtais vairākums iedzīvotāju, bet tagad šis jautājums šķiet mazāk aktuāls. 90. gados priekšplānā izvirzījās jautājums par kara beigām kā katastrofu. Un šajās tēmās ietilpst arī priekšstats par vāciešiem kā upuriem (izdzīvošana kara laikā un uzreiz pēc kara; pilsētu bombardēšanas; izvarošanas un cita veida uzvarētāju vardarbība pret civiliedzīvotājiem). Tomēr šī diskusija neapstrīd 80. gados sasniegto konsensu par to, ka vācieši bija noziegušies. Pēdējos 20 gados apritē nonākušie jaunie materiāli ne tik daudz izraisa vēlēšanos meklēt atsevišķus vainīgos (kas bija raksturīgi 60.–70. gadu diskusijām), cik drīzāk apzināties visu vāciešu vainu un samierināties ar notikušo.

Attiecībā uz holokausta pētniecību H. Kēnigs norādīja, ka, pirmkārt, vēsturnieku pētījumi arvien vairāk pārvirzās uz Austrumiem, jo ir kļuvuši pieejami Polijas un bijušās PSRS arhīvi, otrkārt, jaunie pētījumi ļauj diferencētāk aplūkot genocīda un masu slepkavību procesu (holokausts kā Berlīnes un vietējo līderu kopējs lēmums; vērmahta loma masu slepkavībās).

H. Kēniga referāts palīdzēja niansētāk izprast diskusijas, kuras radīja Berlīnes Holokausta memoriāla projekts un tā realizācija. Par tām referēja politologs **Ēriks Meiers** (*Erik Meyer*). Ja pati memoriāla nepieciešamība neizraisīja nopietnas diskusijas (jo izrietēja no spēkā esošā oficiālā principa, ka citi noziegumi nav pielīdzināmi holokaustam), tad citos jautājumos konflikts bija visai nopietns, piemēram, par atrašanās vietu (vai pieļaujama memoriāla atrašanās tik tuvu bijušajai Reihskancelejai), par kompleksa izmēriem (asociācijas ar III Reiha gigantomāniju), par nosaukumu (ja me-

moriāls ir nogalinātajiem Eiropas ebrejiem, vai memoriāli ir nepieciešami arī citām nacisma upuru grupām?). Daudziem nepatīk arī tas, ka memoriāls nesniedz visiem obligātu ievirzi, koncepciju.

Vācijas problēmas lielā mērā sasaucas ar Austrijas sabiedrības uzskatiem par savas valsts iedzīvotāju vainas un atbildības problēmu Otrajā pasaules karā. Austrijas Zinātņu akadēmijas pārstāve vēsturniece **Heidemarija Ūla** (*Heidemarie Uhl*) norādīja, ka Austrijā līdz 90. gadu sākumam valdošais mīts bija, ka Austrijas anšluss bija militāra okupācija, savukārt 1945. gada 8. maijs – atbrīvošanas diena. Holokausts no šīs shēmas būtībā bija izņemts ārā – kā ciešanas, kam nav tiešas saistības ar austriešiem. 90. gados šos mītus sāka apstrīdēt, vispirms jau kontekstā ar diskusijām par kolaborācijas problēmu, kas sākās Francijā. Turklāt zīmīgi tas, ka diskusija par austriešu atbildību, par to, ko viņi ir izdarījuši sliktu citiem, notika ne tikai vēsturnieku vidū un politiskajās aprindās, bet arī ģimenēs, privāti. Tādējādi šodien kolektīvā vēsturiskā atmiņa ietver arī vainas apzināšanos, tomēr tā neatceļ cietēju mītu.

Rezumējot var teikt, ka Vācijas un Austrijas gadījumā dominējošais jautājums vēsturiskās apziņas kontekstā ir par vainu un atbildību. Laika posmā pēc Otrā pasaules kara un it īpaši pēdējos 20 gados vadošā tendence ir bijusi no centieniem novelt vainu uz nacistisko režīmu un tā līderiem, pārējos sabiedrības locekļus traktējot kā režīma upurus, pāriet uz jautājumu par “nenacistisko” institūciju, kā arī ierindas, “mazo” cilvēku iesaisti noziegumos pret cilvēci un kara noziegumos. Otra vērā ņemama tendence pēc aukstā kara ir centieni parādīt, ka vācieši bija ne tikai noziedznieki, bet arī atbrīvotāju (pirmām kārtām padomju) vardarbības un represiju upuri.

Polijas gadījumā arī var runāt par nopietnām pārmaiņām attieksmē pret Otrā pasaules kara vēsturi. Komunisma gados dominējošais mīts saistījās ar poļu ārkārtīgi lielajiem cilvēku zaudējumiem karā, patriotismu, varonīgo pretošanos nacistiem. Kolaborācijai, ebreju ciešanām, sarežģītajām attiecībām ar ukraiņiem un lietuviešiem šajā mītā nebija vietas. Šis mīts bija introverts, tas konfliktēja ar kaimiņu tautu vēsturisko atmiņu un izslēdza no kolektīvās vēsturiskās atmiņas vērā ņemamus personīgās pieredzes un atmiņu slāņus. Diskusijas, kas izraisījās pirms dažiem gadiem sakarā ar to, ka premjerministra Donalda Tuska vectēvs, kašubs pēc tautības un Gdaņskas brīvpiilsētas iedzīvotājs, 1944. gadā bija iesaukts vērmahtā (no kura dezertēja pēc dažiem mēnešiem), liecina, ka joprojām sabiedrības skatījumā ne tikai brīvprātīga, bet arī piespiedu kolaborācija ar nacistiem ir tabu temats. Pēdējos gados šajā ziņā ir notikušas būtiskas izmaiņas, taču vēsture arvien ir politiskās cīņas un sabiedrības konfrontācijas objekts. To apliecināja arī poļu vēsturnieku referāti.

Varšavas universitātes profesors **Vlodzimežs Borodzejs** (*Włodzimierz Borodziej*) norādīja, ka poļu kara uztveres centrā ir četri jautājumi: karadarbība pret III Reihu (par citiem pretiniekiem runā maz); padomju okupācija 1939.–1941. gadā; Varšavas sacelšanās; 1944.–1945. gads – okupāciju nomaiņa, sociālistiskās Polijas dzimšana, Polijas iekšpolitika. Kara kontekstā īpaša loma tiek piešķirta nekomunistiskajai pretošanās kustībai *Armija*

Krajowa, kā arī Katiņas notikumiem. Nozīmīga loma vēstures pētniecībā un izmeklēšanā par kara laikā paveiktajiem noziegumiem ir Nacionālās piemiņas institūtam, kam gan pēdējos gados ir pārņemta politizācija. Vēstures politikai ir bijusi vērā ņemama ietekme, īpaši svarīga tā bija laikā, kad pie varas bija partija “Likums un taisnīgums” (*Prawo i sprawiedliwość*). Šīs partijas skatījumā Otrā pasaules kara vēstures galvenais notikums bija Varšavas sacelšanās, un tieši ar tās atbalstu ir izveidots Varšavas sacelšanās muzejs. Tā arī visvairāk ir centusies Polijas vēstures skatījumu izvīrīt ES līmeni.

Konflikts izraisījās pēc Jana Grosa grāmatas “Kaimiņi” (par ebreju nogalināšanu Jedvabnes pilsētiņā). Tas, ka poļi ir piedalījušies holokaustā, iedragāja līdz tam poļu sabiedrībā valdošo priekšstatu par sevi kā tautu, kas varonīgi cīnījusies pret vāciešiem un nesusi milzīgus upurus. Metaforiski var teikt, ka Jedvabne tiek pretstatīta Vesterplatei, kas simbolizē patriotismu un pretošanos. Būtībā var runāt par to, ka gan vēsturnieki, gan sabiedrība ir sadalījusies divās daļās, kuras slikti komunicē savā starpā. Šim diskusijām ir noteikts politisks satvars.

Vienlaikus jāņem vērā, ka sabiedrības priekšstatus par Otrā pasaules kara vēsturi Polijā būtiski ietekmē ne tikai politiskās simpātijas un antipātijas, bet arī plašsaziņas līdzekļi un arvien vairāk internets.

Samiernieciskāka pozīcija bija Krakovas universitātes profesoram **Janam Ridelam** (*Jan Rydel*), kurš mēģināja apstrīdēt V. Borodzeja tēzi par divām Polijas vēsturiskajām atmiņām. Pēc viņa domām, pastāv kritiskas diskusijas par vēsturi, piemēram, par poļu attiecībām ar ukraiņiem un lietuviešiem, par vāciešu pārvietošanu no Odras–Neises līnijas. Arī par attieksmi pret ebrejiem, tajā skaitā par ebreju grautiņu 1946. gadā Kelcē, ir veikti pētījumi. Tomēr citi referāti liecināja, ka politiskās pretrunas poļu vēsturnieku vidū un sabiedrībā kopumā par Polijas un poļu lomu Otrajā pasaules karā pastāv un tās visai izteikti izpaužas arī muzeju politikā.

Gdaņskas Otrā pasaules kara muzeja Vesterplatē direktora vietnieks un viens no jaunā muzeja koncepcijas autoriem **Pjotrs Majeviskis** (*Piotr M. Majewski*) aplūkoja muzejus kā valsts politikas instrumentu Polijā. Muzejus var iedalīt trijās grupās: martiroloģiski (koncentrācijas nometnes); monogrāfiski (Polijas armijas muzejs, pilsētu muzeji u.c.) un naratīvie muzeji, kuru mērķis ir nevis izstādīt artefaktus, bet gan izstāstīt kādu vēstījumu (naratīvu). Ietekmīgākie šobrīd ir pirmā un trešā tipa muzeji.

Martiroloģiskie muzeji Polijā tiek traktēti kā tautas piemiņas vietas. Līdz 1989. gadam koncentrācijas nometnēs – muzejos valdīja polonizācijas tendence – uzsvērt poļu upuru lielo īpatsvaru. Pēc 1989. gada šī tendence ir mazinājusies. Vairs tik liels uzsvars netiek likts uz lielajiem upuru skaitļiem, bet gan uz cilvēku ciešanām un pazemojumu.

Pie naratīvajiem muzejiem var pieskaitīt Varšavas sacelšanās muzeju, kas daudziem ir modelis, kā runāt, izglīt, iepotēt noteiktu ideoloģisku modeli. Varšavas sacelšanās tiek prezentēta kā galvenais vēstures notikums, poļu patriotisma kvintesence.

Varšavas sacelšanās muzeju un tā ideju atbalstīja prezidents Lehs Kačiņskis, savukārt Gdaņskas Otrā pasaules kara muzeja Vesterplatē (<http://>

www.muzeum1939.pl) paplašināšanu un muzeja koncepciju atbalsta premjerministrs Donalds Tusks un valdība kopumā (2009. gada 1. septembrī D. Tusks parakstīja muzeja dibināšanas hartiju, bet 2010. gada 1. septembrī noslēdzās arhitektūras konkurss). Muzeja koncepcijas līdzautors **Pāvels Mahcevičs** (*Paweł Machciewicz*) uzsvēra, ka tā mērķis ir ienest Eiropas vēsturiskajā atmiņā ideju par to, ka Otrā pasaules kara sākums ir saistīts ar Molotova–Ribentropa paktu, bet kara beigas neatnesa Polijai brīvību. Tas ir arī mēģinājums iziet no strupceļa vācu un poļu attiecībās, kuru rada Vācijas izdzīto savienību centieni aktualizēt jautājumu par vāciešu izdzīšanu no Polijas jauniegūtajām teritorijām un vardarbību un represijām, kas to pavadīja. Mērķis ir nevis apkarot šo naratīvu, bet gan dot savu stāstījumu. Gdaņskas/Dancigas brīvpilsētas piemērs ļauj parādīt daudzus citus Eiropas Otrā pasaules kara vēstures notikumus (piemēram, Hitlera nākšana pie varas, vācu terors pret poļiem, koncentrācijas nometnes – Štuthofa). Tajā pašā laikā muzeja mērķis ir parādīt visu Otro pasaules karu. Polijai tajā būs veltīts ne vairāk kā 50% ekspozīcijas. Tas būs muzejs par karu, taču tajā uzsvars tiks likts uz kara civilajiem upuriem kā visvairāk cietušajiem. P. Mahcevičs atzina, ka muzeja ideja 2008. gadā izraisīja ļoti aktīvas diskusijas. Galvenie kritiķu iebildumi bija par to, ka tas it kā gribot mazināt poļu ciešanu un upuru nozīmi.

Kopš 2005. gada Krievijas vēstures oficiālajā koncepcijā Lielais Tēvijas karš 1941.–1945. gadā un uzvara tajā tiek pasniegts kā svarīgākais notikums visā valsts vēsturē. Jāatzīmē, ka Krievijas sabiedrības lielākā daļa šādu koncepciju pilnībā atbalsta. Būtībā var runāt par tendenci, kas ir diametrāli pretēja tai, kas vērojama Vācijā un Polijā: oficiālais mīts rada tendenci daudzus tematus padarīt par tabu tēmām. Iespējams, tādēļ Krievijas vēsturnieku referātos bija vērojama zināma izvairība.

Valsts Hercena Pedagoģiskās universitātes profesore **Jūlija Kantora**, runājot par izmaiņām Krievijas historiogrāfijā un sabiedrības attieksmi pret Otro pasaules karu, norādīja uz vairākiem PSRS laikā noklusētiem vai tabu jautājumiem, kas tagad aktīvi tiek apspriesti, lai gan no ļoti atšķirīgām pozīcijām, – mazā cilvēka ikdienas dzīve kara laikā; dzīve okupācijā un kolaboracionisms okupētajās teritorijās; padomju kareivji kā atbrīvotāji; Molotova–Ribentropa pakta nozīme. Pēc J. Kantoras domām, diskusija par Krievijā nodibināto komisiju cīņai pret vēstures falsifikācijām liecina, ka Krievijas sabiedrība nevēlas atgriezties pie vienota skatījuma uz vēsturi.

Maskavas Valsts universitātes pasniedzēja **Tatjana Timofejeva** norādīja, ka ir skaidri saskatāma sabiedrības pozitīva identifikācija ar Lielo Tēvijas karu. Tomēr individuālā, ģimenes atmiņa nereti nonāk konfliktā ar kolektīvo vēsturisko atmiņu. Lai gan arī oficiālajā līmenī (prezidents D. Medvedevs) ir atzīts, ka karš bijis nežēlīgs visām pusēm, tomēr jautājums ir par visas sabiedrības vēlmi paskatīties uz karu no plašāka skatpunkta.

Asāk jautājumu formulēja sociologs **Boriss Dubins**. Viņš uzsvēra, ka Krievijas iedzīvotāju pašidentifikācijā pagātnei pēdējos 10–12 gados ir arvien lielāka loma un šī pagātne ir arvien vairāk padomju pagātne. Turklāt aina, kas veidojas sabiedrības apziņā, ir vienpusīga: tā nerēķinās ar

priekšstatiem par karu Polijā, Baltijas valstīs un citur. Masu apziņā Uzvaras diena būtībā aizsedz karu. Aptaujas liecina, ka līdz 75% iedzīvotāju uzskata, ka uzvara Otrajā pasaules karā ir centrālais Krievijas vēstures notikums. Krievu tauta tiek uztverta kā Eiropas glābēja. Savukārt holokausts ir izslēgts no masu apziņas. B. Dubins norādīja arī uz to, ka krievu sabiedrības priekšstati par karu tika izveidoti Brežņeva laikā kā reakcija pret dažādām kara atmiņas versijām, kuras radās inteliģences aprindās (t.s. leitnantu proza; lauku proza; GULAGa un Staļina terora ietekme uz to, kāpēc karš nesa tik lielus cilvēku zaudējumus).

Jāsaka, ka B. Dubina uzstāšanās izraisīja visai asus iebildumus no dažu Krievijas pārstāvju puses. Tā Krievijas Zinātņu akadēmijas Vispārējās vēstures institūta direktora vietnieks **Viktors Iščenko** iebilda B. Dubina tēzei, ka Krievijas akadēmiskajai videi rada problēmu tas, ka kara aina, kas dominē Krievijā, ļoti būtiski atšķiras no kara ainas citās valstīs. Pēc V. Iščenko domām, Krievija šajā ziņā ne ar ko neatšķiras, piemēram, no Polijas, kur arī pastāv atšķirīgi skatījumi. Problēma ir nacionālā kara tēla un individuālo kara tēlu atšķirībās.

Tomēr diskusija par B. Dubina referātu, tāpat arī citu Krievijas pārstāvju referāti liecina, ka problēmas pastāv. Varas centieni nostiprināt oficiālo Otrā pasaules kara mītu sabiedrības konsolidācijas vārdā konfliktē gan ar Eiropā valdošajām tendencēm dekonstruēt mītus, gan arī ar informāciju, kas ar jauniem pētījumiem un jauniem vēstures avotiem nokļūst akadēmiskajā apritē, turklāt tie konfliktē arī ar cilvēku individuālo un grupu atmiņu.

Daina Bleiere

STARPTAUTISKĀ KONFERENCE “JAUNĀKIE ARHEOLOĢISKIE PĒTĪJUMI” LIETUVĀ

2010. gada 26. novembrī Šauļos norisinājās ikgadējā Lietuvas Arheologu biedrības organizētā konference, veltīta jaunākajiem arheoloģiskajiem pētījumiem Lietuvā un kaimiņu valstīs. Konferences pirmā daļa bija atvēlēta Baltkrievijas, Igaunijas un Latvijas arheologu ziņojumiem par jaunākajiem atklājumiem savās valstīs, bet otrajā daļā pašmāju arheologi prezentēja savus pētījumus dažādu periodu senvietās Lietuvā.

Konferenci atklāja Lietuvas Arheologu biedrības vadītājs Zenons Baubonis ar svinīgu uzrunu. Pēc tam krājuma “Arheoloģiskie pētījumi Lietuvā 2009. gadā” atklāšanas runā Gintauts Zabiela īsi raksturoja katru rakstu, uzsverot, ka krājumā apkopotie materiāli ir aktuāli ne tikai tagad, bet īpaši nozīmīgi tie būs turpmākajiem pētījumiem.

Baltkrievijas delegācijas referāts klātesošos iepazīstināja ar HES applūdinājuma zonās pētītajām senvietām – kompleksu Komatava-4, kas apvieno četras senvietas (no paleolīta līdz bronzas laikmetam), kā arī viduslaiku Drutskas kapsētu. Sikāk tika apskatīti Minskas vēsturiskajā centrā pētīta

pilskalna izrakumu rezultāti un pētījumi Svislaha pilskalnā, kur vienkopus atrasti gan nomadu, gan Rietumeiropas izcelsmes ieroči.

Latviju konferencē pārstāvēja Inna Lazdiņa no LU Latvijas vēstures institūta. Viņa pastāstīja par plašākajiem pētījumiem un interesantākajiem arheoloģiskajiem atklājumiem Latvijā 2009. gadā, iesākumā raksturojot paveikto aizvēstures arheoloģiskajos pieminekļos, to skaitā Zvejnieku akmens laikmeta kompleksā, Rušenicas agro metālu perioda pilskalnā, Mežītes vēlā dzelzs laikmeta kompleksā un citur. Plašākie pētījumi Latvijā 2009. gadā norisinājās viduslaiku un jauno laiku arheoloģiskajos pieminekļos, tāpēc referāta lielākā daļa bija veltīta mūra pilis, pilsētās un kapsētās notikušajiem izrakumiem. Īsumā tika raksturots Rīgā, Ventspilī, Jelgavā, Cēsīs, Dobelē, Rūjienā, Raunā un citur atklātais.

Igauniju konferencē pārstāvēja Tartu muzeja arheologs Arvi Hāks (*Haak*). Viņš ziņoja par Igaunijas arheologu pētījumiem 2010. gadā. Iesākumā viņš raksturoja pētījumus Veibri akmens laikmeta kapulaukā, kur atsegti masu kapos apbedīti kaujas upuri. Igaunijas un Krievijas sadarbības projekta ietvaros norisusi arheoloģiskie izrakumi abos Narvas upes krastos. Tāpat veikti pētījumi Igaunijas pilskalnās, lielu daļu no kuriem vadījis Heiki Valks (*Valk*), ar mērķi izziņāt varas attiecības Dienvidigaunijā. Referātā tika īsumā raksturoti arī izrakumi dažādās dzelzs laikmeta un viduslaiku apbedīšanas vietās, no kuriem īpašu uzmanību saistīja pētījumi Salmes (*Salme*) skandināvu kapulaukā, kā arī ziemā notikušie izrakumi Kukrusē (*Kukruse*), kur minus 15–20 °C pētīti 12. gs. beigu un 13. gs. apbedījumi. Kopumā 2010. gadā Igaunijā izsniegts ap 100 izrakumu atļauju, no kurām puse saistāma ar viduslaiku un jauno laiku senvietu pētniecību. Konspektīvi A. Hāks pastāstīja par izrakumiem Tallinā, Tartu un Kuresārē.

Pēc pārtraukuma sekoja Lietuvas kolēģu prezentācijas. Akmens laikmeta Naravu apmetnei bija veltīts Egidijus Šataviča (*Šatavičius*) referāts. Glābšanas izrakumu laikā apmetnes teritorijā izpētītas trīs paleolīta perioda dzīvojamās ēkas, atrastas arī mezolīta pirmās puses senlietas. Senvieta izmantota arī vēlāk – atsegti ar 17. gs. datējams apbedījums un 19.–20. gs. ēkas paliekas. Divos referātos tika apskatīti dzelzs laikmeta arheoloģiskie pieminekļi. Juļus Kanarsks (*Kanarskas*) iepazīstināja ar 2001.–2009. gada pētījumiem Kalnuvenu kapulaukā. Izrakumos kuršu vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulaukā atrastas 459 senlietas, to vidū arī reti atradumi – siksnas sadalītājs ar asimetriskā krusta rotājumu un simbola “∞” formā veidota sakta. G. Zabiela referātā par vēlā dzelzs laikmeta dzīvesvietām ezeru salās analizēja to piederību un hronoloģiju. Biologs Darus Stončus (*Stončius*) referātu papildināja ar jaunākajām atziņām par bioloģijas un arheoloģijas saskares punktiem šo pieminekļu izpētē.

Vairāki ziņojumi bija veltīti pētījumiem viduslaiku un agro jauno laiku pilis. Albins Kunccevičs (*Kunccevičius*) referēja par pētījumiem Dubingū (*Dubingiu*) pilī, kas norisinājušies 2003.–2010. gadā. Referātu papildināja ģeoradara skenēšanas profilu attēli 3D formātā, kuros aplūkojami pils 15. gs. pamati. Algirds Žalnierus (*Žalnierius*) nolasīja referātu par saviem izrakumiem Kauņas pils dienvidrietumu bastionā, kā arī pastāstīja par pils rekonstrukcijas gaitu saistībā ar tās teritorijas pielāgošanu dažādām

sabiedriskām aktivitātēm. A. Žalnierus iepazīstināja klātesošos ar pētītās pils daļas attīstību, plānojumu, celtniecības īpatnībām, atradumiem un to datējumu.

Par arheoloģiskajiem pētījumiem agro jauno un jauno laiku kompleksā – Stabatišķes (*Stabatiškės*) ciema vietā referēja Oļegs Fedjajevs (*Fedjaevs*). Izrakumu gaitā atsegti 17.–19. gs., kā arī 19. gs. beigu – 20. gs. sākuma ēku pamati, trīs akas, trīs bērnu apbedījumi un četras zirgu apbedīšanas vietas. Atrastās senlietas dalāmas trīs grupās – 16.–17. gs. keramika, zirglietas un darbarīki; 18.–19. gs. sadzīves priekšmeti, monētas, fajansa un porcelāna trauku lauskas; 1. pasaules kara uguns šaujамie ieroči un to munīcija.

Noslēdzošais referāts bija veltīts arheoloģisko materiālu digitalizācijai, elektronisko datu uzglabāšanai un vienotas datubāzes izveidei, kura būtu pieejama sabiedrībai un atvieglotu arheoloģiskā materiāla izmantošanu pētniecībā. Referātam sekoja diskusijas lielākoties lietuviešu valodā. Nākamajā dienā konferences dalībnieki tika iepazīstināti ar Šauļu vēsturi un Šauļu apkārtnes arheoloģiskajiem un arhitektūras pieminekļiem.

Konference bija lieliska iespēja uzzināt jaunāko arheoloģisko pētījumu rezultātus Lietuvā. Interesanti bija iepazīties arī ar kaimiņvalsts arheologu pieeju jauno tehnoloģiju izmantošanā lauka pētījumos. Šāda veida zinātniskās konferences veicina ne vien jaunāko arheoloģisko atklājumu popularizēšanu un ātrāku ieiešanu zinātniskā aprītē, bet arī savstarpējo sadarbību gan pašmāju arheologu vidū, gan ar kaimiņvalstu pētniekiem.

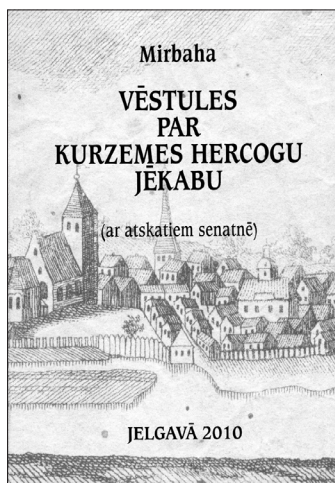
Rūdolfs Brūzis, Inna Lazdiņa

RECENZIJAS

Mirbaha Vēstules par Kurzemes hercogu Jēkabu (ar atskatiem senatnē). Tulkojusi Elza Stērste. 1899. gada izdevuma teksts ar priekšvārdu un komentāriem. – Jelgava, 2010.

Atzīmējot Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības 195. gadadienu, Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs izdevis Kurzemes muižnieka Oto fon Mirbaha (*Otto von Mirbach*) darba “*Briefe aus und nach Kurland während der Regierungsjahre des Herzogs Jakob. Mit Rückblicken in die Vorzeit*” pamatīgi saīsināto tulkojumu, kuru pašās 19. gs. beigās esot veikusi jelgavniece, vēlāk pazīstamā rakstniece Elza Stērste (1885–1976).¹ Uzreiz jānorāda, ka šāda izvēle minētās biedrības godināšanai nav visai veiksmīga, turklāt realizācija, godīgi sakot, ir neizdevusies. Un to nosaka gan pati Mirbaha grāmata, resp., tās teksts, gan arī muzeja darbinieku pieeja E. Stērstes tulkojuma publicēšanai.

Krievijas valsts padomnieka un kambarkunga Oto fon Mirbaha (1766?–1855) darbs ir sarakstīts 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā populārajā vēstulju romāna formā. Tā saturu veido Mirbaha sacerētas vēstules, par kuru autoriem viņš padarīja izdomātas personas – 17. gs. Kurzemes hercogistes kancleram Melhioram fon Felkerzāmam nebija dēlu Melhiora un Georga (latviešu tulkojumā Jura), kuri tiek uzdoti par vēstulju autoriem, tāpat Heinrihs jeb Indriķis fon Galens ir mītisks personāžs. Tikpat izdomāti vai brīvi interpretēti ir arī romanā aprakstītie notikumi. Sacerot savas “vēstules”, Mirbahs gan smēlās ziņas no tā laika vēstures grāmatām un atsevišķiem arhīvu dokumentiem, tomēr ar informāciju rīkojās kā jau rakstniekam ar fantāziju piedienas – uz hercoga Jēkaba valdīšanas laiku tika attiecināti daudzi notikumi, kas patiesībā risinājās jau pēc hercoga nāves, jo, pat ietverot “vēstulēs” reālus dokumentus, Mirbahs nereti mainīja ne vien to datējumu, bet arī tekstu. Piemēram, 6., 28. u.c. vēstulēs pieminēta Ēdu

¹ Uz 1899. gada izdevuma vāka gan ir iespiesti tikai iniciāļi E. S. un priekšvārdā pieminēta tulkotāja sieviešu dzimtē – nekas cits uz Stērstes autorību nenorāda.

(vāciski *Ehden*) dzelzsmanufaktūra, kas atradās netālu no Kuldīgas. Taču šo manufaktūru ierīkoja tikai hercoga Jēkaba dēls Frīdrihs Kazimirs 17. gs. 90. gadu vidū, bet Mirbaha 28. vēstulē sniegtā tabula par manufaktūras darbību it kā par laiku no 1667. gada 8. janvāra līdz 8. maijam patiesībā attiecas uz laiku no 1695. gada 19. oktobra līdz 1696. gada 16. februārim. Arī Ēdu miestīņa apraksts, kas sniegts šajā vēstulē (it kā no 1677. g.), ir ņemts no manufaktūras pārvaldnieka Matiasa Foigta (*Voigt*) 1701. gada 12. jūlija ziņojuma, dzelzsmanufaktūru inspektors zviedrs Bengts Strēms (*Stroem*) hercogistē ieradās jau pēc hercoga Jēkaba nāves, un Baldonē nebija hercogistes vecākā dzelzsmanufaktūra. Savukārt 27. vēstulē citēto it kā Baldones manufaktūras kalēja Strazdu Jāņa 1677. gada zvērestu tiešām tika nodevis Strazdu Jānis, taču tas notika 1692. gada 27. augustā Kliņģu (*Klingen*) dzelzsmanufaktūrā. Šādu uzskaitījumu var turpināt vēl un vēl, turklāt daudzviet Mirbahs devis arī kļūdainus skaitļus un nepareizus uzvārdus, par ko var pārliecināties, ielūkojoties attiecīgos dokumentos, kas saglabājušies Latvijas Valsts vēstures arhīva Kurzemes hercogu fondā (nr. 554).

Kā jau minēts, ar vēsturisku precizitāti neizceļas arī tie Mirbaha sniegtie fakti, kas tiešām saistās ar hercoga Jēkaba laikmetu. Tā vairākās “vēstulēs” (1., 20.) Mirbahs pārstāsta no Rēveles (Tallinas) mācītāja Kristiana Kelha (*Kelch*) hronikas ņemto stāstu par hercogienes acu priekšā notikušo rokas nociršanu franču deju meistaram, kad 1658. gadā zviedri nodevīgi iebruka Jelgavas pilī, kā dēļ pēc dažām dienām dzimušajam princim Aleksandram bijusi kropla labā roka. Avoti gan neaplicina šā stāsta patiesumu. Kelha ietekme acīmredzot izpaudusies arī zviedru uzbrukuma datējumā – Mirbahs visur kā pils ieņemšanas laiku min 30. septembri. Tas ir pareizs datums pēc zviedru lietotā Juliāna kalendāra (vecā stila), taču hercogistē kopš 1618. gada bija spēkā Gregora kalendārs jeb jaunais stils – tādējādi uzbrukums notika 10. oktobrī. Savukārt 4. vēstulē Mirbahs apraksta hercoga Jēkaba ģimenes dzīvi, pieminot, ka jaunākā meita Marija Amēlija 1673. gada martā esot Jelgavā salaulājusies ar Hesenes-Kaseles landgrāfu Kārli, bet vecākā – Luīze Šarlote – kopā ar vīru Hesenes-Homburgas landgrāfu Frīdrihu tajā pašā laikā gaidot Jelgavā savu pirmdzimto. Arī šeit Mirbahs savij patiesību ar izdomu. Tā Marijas Amēlijas laulības notika 1673. gada maijā Kaselē, bet Kurzemē jaunais pāris pēc kāzām nav bijis, tāpat arī vecākā meita, kuras vārds bija Luīze Elizabete, nevis Šarlote, tolaik kopā ar vīru uzturējās Kaselē, kur jau 1672. gadā bija dzimis viņu pirmais bērns – meita Šarlote. Un atkal – līdzīgu neprecizitāšu uzskaitījumu varētu turpināt vēl ilgi.

Faktiski var ņemt jebkuru Mirbaha uzrakstīto teikumu un atrast tajā vēsturiskas neprecizitātes, kļūdas un aplamības. Bet tas arī ir saprotams un nebūtu nekas ļauns, ja šo grāmatu uztvertu tā, kā to vajadzētu darīt – kā daiļdarbu, kas noder patīkamai vakara pavadīšanai, nevis kā zinātnisku pētījumu. Diemžēl notika tieši pretējais, un Mirbaha darbs atstāja visdziļāko ietekmi negatīvā nozīmē uz visu turpmāko Kurzemes hercogistes, sevišķi hercoga Jēkaba laikmeta, pētniecību. “Vēstulū” pirmais izdevums nāca klajā 1844. gadā un ieguva tik lielu popularitāti, ka jau pēc diviem gadiem piedzīvoja atkārtotu izdevumu. Aprakstītie (pseido)vēsturiskie fakti un iestrādātie citāti no dokumentiem maldināja lasītājus, par ko

liecina jau pirmās atsauksmes par šo darbu, kuras nedēļas laikrakstā “*Das Inland*” publicēja T. Kalmeijers un E. A. Fingstens, kam nebija ne mazāko šaubu par “vēstulēs” izklāstīto faktu atbilstību patiesībai. Tāpat arī Baltijas vēstures bibliogrāfijas sastādītājs E. Vinkelmans pie Mirbaha darba nosaukuma piemetināja, ka “vēstules ir izdomātas, taču pamatojoties uz rūpīgiem pētījumiem”.² Vienīgais, kurš spēja objektīvi paraudzīties uz šo darbu, bija Kurzemes guberņas valdes arhivārs un vēstures pētnieks Johans Heinrihs (Jānis Indriķis) Valdemārs, kurš bija personiski pazinis Mirbahu un pat devis viņam materiālus no saviem krājumiem. Taču galarezultātu Valdemārs novērtēja ļoti kritiski un pilnīgi pareizi uzskatīja, ka “šādas diletantiskas fantāzijas nodara lielu kaitējumu striktai vēstures pētniecībai”.³ Diemžēl nākamie vēsturnieki turpināja izmantot Mirbaha sniegtās ziņas bez jebkādas konfrontācijas ar arhīvu materiālu, un tās pārceļo no darba darbā vēl līdz pat pēdējam laikam.

Tādēļ Mirbaha grāmatas – šajā gadījumā saīsinātā latviešu tulkojuma atkārtota publicēšana bez jebkāda zinātniskā aparāta un komentāriem (lai gan titullapā tādi pieteikti, tekstā komentāru nav, un ir pazuduši pat E. Stērstes sniegtie paskaidrojumi), ir uzskatāma drīzāk par kaitniecīgu, nevis derīgu pasākumu. Jau tādēļ vien, ka savā priekšvārdā Dr. hist. Gvido Straube apgalvo, ka “Mirbaha sakopotās vēstules ir visnotaļ kolorīts un vienlaicīgi diezgan precīzs hercogistes vēstures ainu attēlojums [...] Tas liecina par autora nopietno attieksmi pret pagātņi un avotiem” (9. lpp.). Viņam piebalso arī vēsturiskās uzziņas par Mirbahu sastādītāja Marija Kaupere: “Kaut gan ne visi [...] minētie fakti ir pareizi, O. fon Mirbaha darbam arī mūsdienās ir vēstures avota vērtība” (10. lpp.). Šiem apgalvojumiem recenzente kategoriski nepiekrīt. Neviens taču neizmanto par avotiem Francijas vai Anglijas vēstures pētniecībai Aleksandra Dimā, Valtera Skota vai citu autoru vēsturiskos romānus, kādēļ tad spītīgi jāpieturas pie Mirbaha darba?

Un, pat abstrahējoties no “Vestuļu” satura zinātniskās vērtības, Jelgavas muzeja izdevums vieš neizpratni. Pirmkārt, ar jau minēto zinātniskā aparāta trūkumu, otrkārt, ar izdevēju sludinātajiem principiem un to (ne)ievērošanu. Ja jau tiek veikts atkārtots Elzas Stērstes tulkojuma izdevums, cita starpā tādēļ, ka viņa kādreiz dzīvojusi Jelgavā, tad būtu loģiski sniegt ieskatu viņas biogrāfijā, taču priekšvārdā ir tikai pārpublicēta Latviešu konversācijas vārdnīcas uzziņa par Mirbahu, bet pat nav pieminēts, ka viņš jau kopš 1817. gada bijis Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības biedrs, kas būtu svarīgi sakarā ar izdevuma veltījumu biedrības jubilejai. Tāpat tiek atzīmēts, ka “Mūsu izdevumā saglabāts gan vestuļu autora, gan tulkotājas stils” (10. lpp.). Un kā tas būtu iespējams, ja tiek pārpublicēts vien Stērstes tulkojums (aiz titullapas ir pat ievietots 1899. g. izdevuma vāka faksimils) bez kādiem papildinājumiem? Turpat tālāk apgalvots, ka saglabāta “īpašvārdu rakstība, labotas tikai acīmredzamas pārrakstīšanās

² *Winkelmann E.* Bibliotheca Livoniae Historica. – 2. Ausgabe. – Berlin, 1878. – S. 369.

³ J. H. Valdemāra vēstule baronam Maidelam. Jelgavā 1877. g. 30. martā. – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 4060. f., 1. apr., 9. l., 2. lp.

klūdas un dažas ortogrāfijas klūdas”. Te nu jāsaka, ka īpašvārdu rakstībā muzeja izdevumā nav ievērota vispār nekāda konsekvence. Daži vietvārdi un uzvārdi modernizēti, daži atstāti, kā bija Stērstes tulkojumā. Piemēram, 1899. g. izdevumā ir “Tabago”, bet 2010. g. – “Tobago”, lai gan 17. gs. lietoja abus salas nosaukuma variantus un rakstības maiņai nekāda pamata nav, toties atstāta “Barbades sala”, “Kolku rags”, “Bonne” (13. lpp.) Barbadosas, Kolkas raga, Bonnas vietā. “Danijas” vietā gan ir Dānija, “Spanijas” vietā Spānija, taču “Meklenburga” atstāta ar īso “e” (26. lpp.), nevis ar garo, kā tas ir mūsdienu ortogrāfijā – Mēklenburga, ir “Lietava”, bet “Islande” modernizēta par “Īslandi” (96. lpp.), ir “Pomeranija” (58. lpp.) un “Pomerānija” (96. lpp.) u.t.jpr. Līdzīgi ir ar personvārdiem – “Homers” ir iespiests mūsdienu rakstībā ar garumzīmi (15. lpp.), bet Eskulāpijs jeb Asklēpijs atstāts kā “Aeskulaps” (20. lpp.). Saprotams, kādēļ “Jekaba” vietā tiek lietots “Jēkabs”, bet nav saprotams, kādēļ “Friedrichs” palicis par “Friedrihu”.

Daudz nepatikamāk tomēr ir tas, ka Stērstes pieļautajām kļūdām muzeja izdevumā pievienojusies virkne jaunu (jājautā, kādas Stērstes kļūdas tad tikušas izlabotas?). Acīmredzot vecā druka nav vis tik viegli salasāma arī muzeja darbiniekiem. Jau 1. vēstulē⁴ vārdkopas “vīna ievākšanas laikā” vietā ir iespiests “viņa iesākšanās laikā” (13. lpp.), dažviet ir izlaisti un sajaukti burti un vārdi, bet visvairāk ir nepaveicies tiem pašiem īpašvārdiem. Tā Pjemonta pārtapusi par Bimontu (19. lpp.), Asīrija par Alžīriju (20. lpp.), Sakeni par Saģeniem (23. lpp.), Reke par Reģi (24. lpp.), Vunderers (Stērstei – Wunderers) par Mundereru (46. lpp.), Helmfelds par Helmfelbu (72. lpp.), “Blumentopf” par “Blumentops” (98. lpp.), Poincs (Stērstei – Pointz) par Poingu un Poinbu (98., 99. lpp.), Pretorijs (Stērstei – Prātorijs) par Pratoriju (99. lpp.), “Vrede Cure” par “Brede Cure” (102. lpp.). Vēl virkne citu kļūdu liecina par vēstures zināšanu trūkumu, ko varētu piedot pusaudzīm 19. gs. beigās (Stērstei 1899. g., kad iznāca viņas tulcotās “Vēstules”, bija tikai 14 gadu!), bet ne mūsdienu izglītotiem cilvēkiem, kam pieejama visāda veida uzziņu literatūra un internets. Var saprast, ka Stērste pārcēlusī pa tiešo no vācu valodas vietvārdu “Buschhof” kā “Mežamuiža” un “Nieder-Bartau” kā “Lejas-Bārtava”, bet nav saprotams, kādēļ tas nav izlabots, ja jau izdevēji sakās pazīstam arī Mirbaha oriģinālu, jo “Buschhof” ir Birži (tie, kas netālu no Jēkabpils), bet “Nieder-Bartau” – Nīca. Jau pieminētās Ēdas (*Ehden*) Stērstei ir “Edene”, bet muzeja izdevumā ir jaunveidojums – “Idene” (sk., piem., 33., 102., 104., 118. lpp.)! Tikpat interesantas metamorfozes notikušas ar Režu muižu (*Reschenhof*, Vecmuižas pag.), kas Stērstei pārtapusi par “Rešņu muižu”, bet muzeja izdevumā par “Nešņumuižu” (105., 111. lpp.), un Bornsmindi – Stērstei tā ir “Šķēpiņu”, bet muzejniekiem “Štepiņu” muiža (30., 32. lpp.)! Nav izlabota Stērstes kļūda, pataisot Tuku-ma dzirnavnieku Vīku (*Wieck*) par “Velku” (101. lpp.) un Nasavu-Zīgeni (vāc. *Nassau-Siegen*) par “Hessenu-Siegeni” (14. lpp.), toties Kurzemes

⁴ Mirbaham vēstūļu numuri ir nosaukti ar vārdiem, Stērstei – ar romiešu cipariem, aiz kuriem, vadoties pēc vācu gramatikas likumiem, viņa likusi punktu. Jelgavas muzeja izdevumā atstāti romiešu cipari, bet punkti noņemti, taču nav izlabota Stērstes kļūda numerācijā – aiz XXIII vēstules jābūt nr. XXIV, nevis XIV.

ev. lut. baznīcas galva – superintendents – jaunajā izdevumā pārdēvēts par “superintendentu” (26., 61., 77. lpp.).

Jāpiezīmē, ka izdevumam par ļaunu nebūtu nākuši, ja ne izvērsti zinātniski komentāri, tad vismaz dažu vārdu skaidrojumi. Diez vai mūsdienu lasītājs sapratīs, ka “reģimente” ir pulks, “vaņģniecība” – gūsts, “gulži” – guldeņi, “štuceri” – švīti, “ķirspēle” – baznīcas draudze (Kurzemē tās bija arī administratīvas vienības), “tule” – muiža utt.

Kopumā ņemot, ar nožēlu jākonstatē, ka, ja Oto fon Mirbaha darbam un Elzas Stērstes veiktajam tulkojumam vēl varētu būt zināma nozīme no valodas un literatūras vēstures viedokļa, tad apskatāmajai Jelgavas muzeja publikācijai nav pilnīgi nekādas nozīmes un pozitīva pienesuma nedz kā zinātniskam, nedz kā izglītojošam izdevumam, drīzāk otrādi...

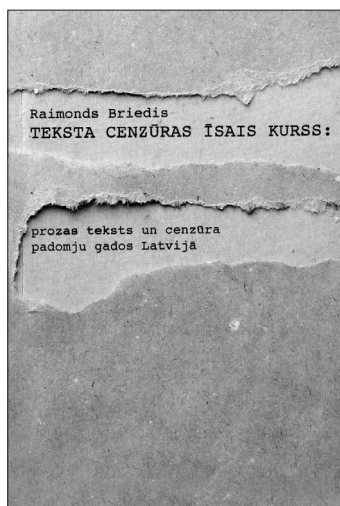
Mārīte Jakovļeva

Briedis R. Teksta cenzūras īsais kurss: prozas teksts un cenzūra padomju gados Latvijā. – Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2010. – 184 lpp.

Aizvadītajā gadā klajā nākušais Raimonda Brieža darbs nav vērtējams vienīgi kā literatūrvēsturisks pētījums, kurā aplūkota padomju cenzūras ietekme uz latviešu rakstnieku prozas tekstiem. Autors vienlaikus ir centies sniegt arī padomju cenzūras sistēmas jeb mehānisma vēsturisko analīzi, pamatoti uzsverot, ka šī cenzūra nav bijusi nemainīga, bet bijusi pakļauta Padomju Savienībā notikušo politisko, ideoloģisko un sabiedrisko procesu izmaiņām (8., 36. lpp.).

Grāmatas ievadā autors analizējis ar cenzūras darbību saistīto atmiņu stāstījumus, raksturojis padomju cenzūras sistēmu, aplūkojis līdzšinējo veikumu cenzūras vēstures izpētē un sniedzis darbā izmantoto avotu aprakstu, uzskatāmi parādot, kādu iespaidu uz tēmas izpēti atstājusi padomju cenzūrai raksturīgā slepenība (cenzūras dokumentu iznīcināšana, telefonisku un mutisku rīkojumu došana), anonimitāte un bezpersoniskums.

Cenzūras vēsturei veltītajā nodaļā dots arī cenzūras veidu īss raksturojums un uzsvērts, ka padomju cenzūra ietvēra sevī gan politisko, gan tikumisko, gan māksliniecisko cenzūru, politiskai cenzūrai pakļaujot un pieskaņojot sev visus pārējos cenzūras veidus un aptverot visa veida informāciju, ieskaitot daiļliteratūru (34.–35. lpp.). Padomju cenzūras darbības īpatnība bija tā, ka tā nekad nebalstījās uz konkrētiem likumdošanas

aktiem, vienotām un skaidrām prasībām (36. lpp.). Protams, tika izveidoti apjomīgi atklātībā neizpauzamo ziņu saraksti, bet tie bija slepeni, cenzūras iestādes nosaukumi paredzēja, ka tā sargās “valsts un militāros noslēpumus”, taču tā labākajā gadījumā bija tikai puspatiesība, jo kādus gan pieminētos noslēpumus varēja atrast romānos un stāstos, īpaši vēl latviešu literatūras klasikā. Tomēr padomju politiski mākslinieciskā cenzūra sparīgi pārbaudīja daiļdarbu atbilstību neprognozējami mainīgajām “sociālistiskā realisma” prasībām, cīnījās ar dažādās kampaņās izdomātajiem “formālistiskajiem”, “kosmopolitiskajiem”, “buržuāziski nacionālistiskajiem” u.c. veida “ienaidniekiem”. Turklāt, kā pareizi norādījis autors, līdz pat pagājušā gadsimta 80. gadu otrajai pusei pats cenzūras pastāvēšanas fakts Padomju Savienībā tika slēpts un oficiāli skaitījās, ka tāda vispār nepastāv (38. lpp.). Tieši tāpat noliedza faktu, ka PSRS ir politiskie ieslodzītie, jo “pretpadomju aģitācija” skaitījās viens no kriminālnoziedzumiem.

Nodaļā, kurā aplūkota padomju cenzūras izveide un darbība pirmajā padomju varas gadā, autors vēsturnieciski ļoti precīzi izanalizējis un izvērtējis šī laika posma norises, norādot, ka padomju cenzūra neradās tukšā vietā. Tiešām, tās izveides procesā prasmīgi tika izmantota K. Ulmaņa režīma radītā 30. gadu likumdošana – 1938. gada preses likums (40. lpp.) un struktūra – Sabiedrisko lietu ministrijas Preses un biedrību departaments, vienīgi 15. maija lozungus aizstājot ar citiem sauļiem (41.–42. lpp.). Var tikai piebilst, ka tieši tāpat padomju režīma uzspiešanā tika izmantota visa K. Ulmaņa iedibinātā autoritārās varas sistēma kopumā. Runa bija par sistēmas mehānismu izmantošanu, tos piepildot ar jaunu saturu.

Analizējot konkrēto padomju cenzūras ietekmi uz prozas tekstiem 1940.–1941. gadā, autoram izdevies atklāt atsevišķas šīs cenzūras kopējās un paliekošās iezīmes. Spilgts piemērs tam atrodams E. Birznieka-Upīša bērnības tēlojuma “Mans dzīves stāsts” cenzēšanā, ar kuru tika svītrots vārds “Dievs” vai arī tas lietots ar mazo sākumburtu. Var teikt, ka no šī brīža latviešu literatūrā padomju cenzūra vārdu “Dievs” no īpašvārda pārvērta sugasvārdā, cenšoties padarīt to par latviešu valodas pareizrakstības likumu vai iespējami biežāk šo vārdu no tekstiem svītrojot vispār (69.–70. lpp.). Padomju Savienībā kā jau karojoša ateisma valstī vārdam “Dievs” ar lielo sākumburtu vietas nebija ne literatūrā, ne dzīvē, varēja būt vienīgi kaut kāds “dievs” kaut kādu citu “dievu” vidū.

Otra paliekoša iezīme saistāma ar autora minēto cenzūras attieksmi pret vārdu “kungs” un “kundze” lietošanu. Autors pareizi norādījis uz pavisam oficiālo 1940. gada 17. jūlija ieteikumu vārdu “kungs” un “kundze” vietā lietot “pilsonis” vai “pilsone” (64. lpp.). Cieņas apliecināšanai turpmāk kalpoja uzrunas forma “biedrs”, un te bija vēl viena nianse: ja kāda persona šo cieņu runātāja (varas) acīs bija zaudējusi, tad uzvārda publiska lietošana bez vārda “biedrs” varēja nozīmēt pat to, ka ieradīsies drošības iestāžu ļaudis un paziņos: “Pilsoni, jūs esat arestēti!” Literatūrā vārdi “kungs” un “kundze” turpmāk bija jālieto gandrīz vienīgi tikai negatīvā nozīmē, apzīmējot kādas personas piederību “apspiedēju šķirām”, vai ar ironiju par “atpalikušiem”, padomju varai svešiem elementiem.

Trešā iezīme saistās ar cenzūras centieniem svītrot vārdu “žīds” un tā vietā likt “ebrejs” vai meklēt kādu citu aizstājējvārdu. Grāmatā minēts tiešam spilgts un kuriozs piemērs cenzūras galējībām, vēl 50. gados “Skroderdienu Silmačos” iestudējumā Drāmas teātri liekot pilnīgi izņemt R. Blaumaņa lietoto formu “žīds” (64.–65. lpp.). Taču jautājums par vārdu “žīds” vai “ebrejs” lietošanu ir daudz sarežģītāks. Latvijas Republikā līdz 1940. gadam tika lietoti abi – gan “žīds”, gan “ebrejs”, turklāt ar vārdu “žīds” savu tautību apzīmēja arī liela daļa Latvijas ebreju, nesaskatot šeit nekā aizvainojoša. Stāvokli radikāli izmainīja nacistu okupācija Latvijā 1941. gadā, kad vārds “žīds” tika lietots vienīgi negatīvā nozīmē un būtībā pārvērtās lamuvārdā, kam vairs nebija nekā kopīga ar R. Blaumaņa “Skroderdienu” labestīgajiem žīdu tēliem vai neitrālu vārdu tautības nosaukšanai. Teiktais nekādā veidā neattaisno padomju cenzūras izdarības ar latviešu literatūras klasiķa R. Blaumaņa tekstiem, bet palīdz saprast, kāpēc notikusi un notiek atteikšanās no vārda “žīds” lietošanas.

Sākot grāmatas nodaļu, kurā aplūkota padomju cenzūras darbība un tās ietekme uz prozas tekstiem pēckara gados, autors piedāvājis visa padomju perioda no 1944. gada līdz 80. gadu beigām sadalījumu sešos posmos (84. lpp.), kas pirmajā brīdī varētu šķist pārāk sadrumstalots, īpaši attiecībā uz perioda no 1944. līdz 1956. gadam iedalīšanu veselos trijos posmos. Tomēr šāds iedalījums ļauj uzskatāmāk uztvert un labāk izprast pārmaiņu procesus cenzūras darbībā. Turklāt reizē sniegts apkopojošs minētā perioda (1944.–1956. g.) cenzūras raksturojums, nosaucot to par totalitāro cenzūru un tās aprakstu apvienojot vienā darba nodaļā. Uzsverot tā laika cenzūras visvarenību, pētniekam izdevies atrast tiešam spilgtus faktus par to, ka Galvenās literatūras pārvaldes (GLP) darbinieki konsultāciju sniegšanai acināti pat uz Latvijas PSR Augstākās padomes prezidiju un bez viņu palīdzības nav varējis iztikt pat Latvijas kompartijas CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš (94.–95. lpp.). Autors ļoti precīzi norādījis arī šīs varenības cēloni – bailes, jo GLP strādāja roku rokā ar valsts drošības iestādēm represīvo darbību veikšanā (99. lpp.). Apsūdzības nepareizu domu vai ideju paušanā toreiz viegli varēja novest pie apcietināšanas un sodīšanas par “pretpadomju aģitāciju un propagandu” saskaņā ar Kriminālkodeksa 58. panta 10. punktu, un no tā nevarēja justies pasargāts ne kompartijas CK sekretārs, ne slavens, līdz tam varas atzīts rakstnieks, piemēram, cenzūras uzmanības lokā nonākušais A. Upīts (97.–99. lpp.). Tieši bailes kļuva par vienu no padomju režīma pamatbalstiem līdz pat tā sabrukumam. Tā radās “paścenzūra”, kurai nebija nekā kopīga ar paša rakstītāja morāli ētiskajiem principiem vai vispārcilvēciskajām vērtībām, bet kura vienkārši liecināja par “baiļu un piesardzības klātbūtni autoru domāšanā” (101. lpp.).

Atsevišķa apakšnodaļa ir veltīta šīs “paścenzūras” ietekmē pārrakstīto romānu – V. Lāča “Zītaru dzimta” (“Vecā jūrnieka ligzda”), E. Zālītes “Agrā rūsā” un K. Fimbera “Pelēkā zeme” – tekstu analīzei. Autors veicis milzīgu darbu un spējjis saistošā veidā uzskatāmi parādīt, kā no šiem literārajiem darbiem tika dzēsta vēsturiskā patiesība, reālās dzīves daudzkrāsainība un neviennozīmība, vietā liekot “sociālistiskā reālisma” principu garā ieturētu melnbaltu pasaules skatījumu un noklusējumus.

Aplūkojot cenzūras darbību posmā no 1956. līdz 1966. gadam jeb t.s. atkušņa laikā, autors akcentējis tajā notikušās izmaiņas. Darbā GLP sāka pieņemt tikai cilvēkus ar augstāko izglītību (129. lpp.). Atšķirībā no 40. gadiem, kad GLP cenzori konsultēja kompartijas vadītājus, kopš 50. gadu vidus GLP aizvien biežāk vērsās “pēc padoma” pie kompartijas CK sekretāriem un nodaļu vadītājiem, iesniedza regulāras atskaites CK (130. lpp.). Tādējādi cenzūras veikšanā aktīvi sāka iesaistīties kompartijas CK. Izmaiņas notika arī cenzūras iestāžu struktūrā, ar Latvijas PSR Ministru padomes (MP) Preses komitejas izveidošanu radot vēl vienu cenzūras slāni (131. lpp.).

Stāstot par konkrēto cenzūras darbību 50. un 60. gadu mijā, autors ļoti rūpīgi izanalizējis cenzūras ietekmi uz Z. Skujiņa romānu “Vienas nakts hronika”, V. Lāma garstāstu (romānu) “Baltā ūdensroze” un Ē. Vilka stāstu “Divpadsmit kilometri”. Uzskatāmi parādīts, kā cenzūra centās cīnīties ar autoru opozicionārismu, mīkstinot un nogludinot šajos darbos pausto kritisko attieksmi (143. lpp.), sistēmai raksturīgās negācijas un pretrunas noveļot uz atsevišķiem negatīvajiem personāžiem (144.–145. lpp.). “Atkušņa” beigas un varas ideoloģisko nostādņu maiņu iezīmēja šāds cenzūras labojums: ja darba pirmajā redakcijā varēja nosaukt konkrētus staļiniskā režīma noziegumus – slepkavības un tautu izsūtīšanas uz Sibīriju, tad atkārtotā izdevumā tas aizstāts ar neko neizsakošu klišēju “likumības pārkāpumi” (145. lpp.).

Raksturojot cenzūru t.s. stagnācijas laikā no 1966. līdz 1985. gadam, autors pamatoti atzīmējis, ka visaptverošās informācijas kontroles sistēmas darbības iespaidā “ierobežotā, atsevišķos gadījumos [precīzāk: bieži vai pārsvārā – īpaši tas sakāms par sabiedriskajām zinātnēm. – A. Ž.] tendenciozi atlasītā informācija ietekmējusi un nosaka jaunāko paaudžu domāšanu” (152. lpp.). Jāatzīmē, ka šai ietekmei bija tālejošas sekas un tās atstātais iespaids nav vēl zudis.

Precīzi norādīts uz tā laika izmaiņām cenzūras hierarhijā, GLP aizvien vairāk pārvēršoties no valsts cenzūras partijas cenzūrā un 70. gados būtībā faktiski pakļaujoties Latvijas kompartijas CK (153. lpp.). Reizē cenzūras darbs aizvien vairāk tika novelts uz izdevumu un izdevniecību redaktoru pleciem (153.–154. lpp.).

Pēdējiem padomju cenzūras gadiem (1985–1990) veltītajā nodaļā autors minējis PSRS GLP 1986. gada 4. septembra slepeno pavēli kā robežšķirtni, ar kuru GLP tika norobežota no literāro tekstu cenzūras, mēģinot to atbilstoši nosaukumam pievērst vienīgi “valsts un militāro noslēpumu aizsardzībai”, un LKP CK izmisīgos mēģinājumus politiskās cenzūras saglabāšanā (165.–166. lpp.). 80. gadu beigās cenzūra faktiski sabruka, vairāku izdevumu redakcijām atsakoties iesniegt cenzūrai darbus un laikrakstos cenzūras izņemto materiālu vietā atstājot baltus laukumus ar “cenzora šķērītēm” (166. lpp.).

Grāmatu raksturo liela faktoloģiskā precizitāte un domas skaidrība, tāpēc vietā varētu būt tikai dažas piezīmes. Stāstījumā par 1941. gadā notikušo LPSR GLP pārbaudi (51. lpp.) mazliet pārprotama šķiet teikuma konstrukcija, no kuras lasītājam varētu rasties nepareizs priekšstats, ka 1941. gada martā notikusi nevis pati pārbaude, bet jau iznākusi avīze “Tē-

vija”, kurā par šo notikumu stāstīts. Kā pareizi norādīts zemspējas 144. piezīmē (99. lpp.), GLP tiešām sniedza tiesu lietām pievienotas atsauksmes par arestēto personu dzīvokļos konfiscēto literatūru, tomēr GLP darbinieki paši arestu veikšanā nepiedalījās. Pēdējā iebilde saistās ar apgalvojumu, ka uzziņu tekstos vēl pēc 1966. gada lietotas frāzes “represēts 1937. g.” vai “personības kulta upuris” (158. lpp.). Tas attiecās uz “atkušņa” laiku. Pēc 1966. gada enciklopēdijās pat šādu klišeju vairs nebija. Piemērs tam atrodams kaut vai “Latvijas PSR Mazajā enciklopēdijā”, kur plašā rakstniekam L. Laicenam veltītā šķirklī atrodams vienīgi viņa nāves gadskaitlis un datums, un lasītājs var domāt, ka rakstnieks no 1934. gada līdz pat savai nāvei darbojies PSRS Rakstnieku savienības revīzijas komisijā un Vissavienības latviešu padomju rakstnieku birojā.¹ Vēstures literatūrā dažas frāzes par “personības kultu” un “sociālistiskās likumības pārkāpumiem” tiešām tika atstātas. Taču šim atsevišķajām piezīmēm ir tikai neliela precizējuma raksturs.

R. Brieža grāmata atzīstama par rūpīgi veiktu augstvērtīgu zinātnisku pētījumu, kurš būs noderīgs ne tikai literatūrzinātniekiem un vēsturniekiem, bet visiem, kurus interesē padomju perioda vēsture, literatūras un varas attiecības šajā laika posmā. Grāmatā ir ne tikai raksturota padomju cenzūra, bet parādīta un izanalizēta tās konkrētā ietekme uz latviešu literatūru.

Arturs Žvinklis

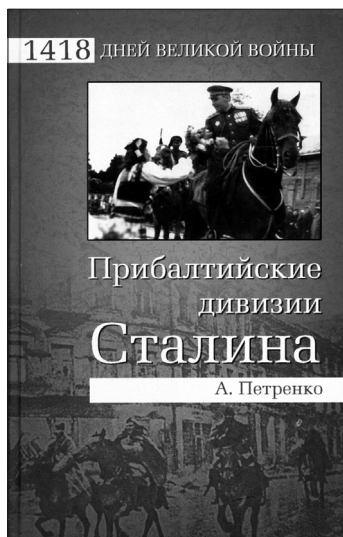
⁵ Sk.: Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. II sēj. – Rīga, 1968. – 225. lpp. (cenzūras zīme JT 03135).

BALTIEŠI KARA CEĻOS

Петренко А. Прибалтийские дивизии Сталина. – Москва: Вече, 2010. – 368 с.: ил. – Серия: 1418 дней Великой Войны (*Petrenko A. Staļina Baltijas divīzijas*)

Pēdējos gados Krievijā bieži tiek izdotas grāmatas, kas veltītas dažādiem Otrā pasaules kara notikumiem saistībā ar Baltiju. Viena no tām ir bijušā Krievijas diplomāta Andreja Petrenko grāmata “Прибалтийские дивизии Сталина”, kas faktiski ir 2006. gadā iznākušās viņa grāmatas “Прибалтика против фашизма” paplašināts un ievērojami papildināts izdevums.

Grāmata ir veltīta piecām Sarkanās armijas “nacionālām divīzijām”, kuras

1941.–1942. gadā saformēja no Baltijas republiku iedzīvotājiem un arī no latviešiem, igauņiem un lietuviešiem, kuri dzīvoja PSRS 20.–30. gados.

Grāmatas īpatnība ir tā, ka tās autors izvairās no politisko jautājumu analīzes un stāsta tikai par divu latviešu (201. (vēlāk 43. gvardes), 308.), divu igauņu (7. un 249.) divīziju un 16. lietuviešu divīzijas formēšanu un militārām operācijām. Grāmatā nav ievada, noslēguma, nav personu un vietvārdu rādītāja un diemžēl arī nevienas shēmas un kartes, kas aprūstina lasītājiem orientēties aprakstītajos notikumos. Grāmata vairāk domāta Krievijas lasītājiem, kuriem tajā aprakstītie notikumi ir gandrīz pilnīgi sveši.

Grāmatas nosaukums nav īsti precīzs. Ja jau visas Sarkanās armijas divīzijas autors dēvē par “Staļina divīzijām”, tad ir jautājums, kāpēc nekas nav teikts par sešām baltiešu divīzijām, kuras 1940. gada rudenī saformēja no trīs brīvvalstu nacionālām armijām un kuras veidoja 22. (igauņu), 24. (latviešu) un 29. (lietuviešu) teritoriālos Sarkanās armijas korpusus. Šo sešu baltiešu divīziju pretrunīgā vēsture un traģiskais liktenis ir Krievijas lasītājiem pilnīgi nezināms. Baltiešu nacionālām divīzijām Sarkanās armijas sastāvā 1941.–1945. gadā bija ne tikai militāra, bet arī politiska nozīme PSRS vadībai, jo ar to pastāvēšanas faktu Staļins gribēja parādīt starptautiskajai sabiedrībai, ka Baltijas zemju tautas ir PSRS sastāvdaļa. Tādēļ tās visiem spēkiem centās saglabāt.

Lai to pierādītu, jāmin tas, ka pat 1941. gada oktobrī–novembrī, kad pie Maskavas Sarkanajai armijai izveidojās kritiska situācija, 201. latviešu strēlnieku divīzija, kas atradās Maskavas tuvumā, netika raidīta ciņā, ka 1944. gada pirmajā pusē latviešu un igauņu daļas tika turētas rezervē un tās bez augstākās virspavēlniecības ziņas nedrīkstēja raidīt kaujās (līdz ienākšanai Baltijā).

1942. gada beigās Staļins pieņēma 201. latviešu strēlnieku divīzijas jaunāko leitnantu Jāni Vilhelmu (Padomju Savienības Varoni). Šādu godu nebija izpelnījušies tūkstošiem ģenerāļu un pat lielākā daļa armiju komandieru.

Bet Staļins baltiešiem pilnībā neuzticējās (it sevišķi igauņiem).

Autors jautājumus, kas saistīti ar baltiešu vienību politisko un izlūkošanas dienestu veikto uzraudzību, apiet, tāpat nedod skaidrojumu augstāko komandieru nomaīņai.

Darba pamatu veido krievu valodā izdotas grāmatas un brošūras, kas iznākušas padomju laikā Baltijā, kā arī pēdējos 20 gados Krievijā. Tikai kā palīgmateriālu autors izmantojis arī Krievijas Aizsardzības ministrijas Centrālā arhīva materiālus. Atšķirībā no padomju vēsturiskās literatūras A. Petrenko sniedz ziņas arī par kaujās kritušiem un aplūko baltiešu divīziju nacionālo sastāvu, kas ir ļoti būtiski nākamajiem pētniekiem. Viņš nevairās minēt faktu, ka 1942. gada beigās kaujās pie Veļikije Luku pilsētas vācu pusē pārgāja 249. igauņu divīzijas bataljona lielākā daļa. Tas bija Sarkanajai armijai nedzirdēts skandāls.

Ko latviešu lasītāji varētu atrast šajā izdevumā? Lai arī autors vairāk nekā 40% teksta velta tieši Sarkanās armijas latviešu vienībām un latviešu aviācijas pulkam, neko būtisku par latviešu vienībām grāmatā atrast nevar, jo par teksta pamatu autors izmantojis Latvijas padomju vēsturnieka Vasilija Savčenko 1975. gadā izdoto arjomīgo monogrāfiju “Латышские формирования

советской армии на фронтах Великой Отечественной войны”, grāmatas “Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941–1945)” 1970. gadā izdoto papildināto krievu izdevumu u.c. darbus, pat Zinību biedrības brošūras.

Latviešu lasītājiem lielāko interesi var izraisīt materiāli par igauņu un lietuviešu Sarkanās armijas vienībām, jo pat padomju laikā Tallinā, Tartu, Viļņā izdotās grāmatas (arī krievu valodā!) bija grūti pieejamas. Igauņu un lietuviešu Sarkanās armijas vienības bija izveidotas krietni vēlāk nekā latviešu. Tā par latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanu PSRS Aizsardzības padome pieņēma lēmumu 1941. gada 3. augustā, bet par igauņu un lietuviešu divīziju izveidošanu – tikai 1941. gada 18. decembrī. Arī frontē tās nonāca daudz vēlāk, kad latviešu divīzija gandrīz gadu cīnījās frontē un cieta lielus zaudējumus. Gandarījums par šo asins cenu bija 1942. gada oktobrī latviešu divīzijai piešķirtais gvardes divīzijas nosaukums.

16. lietuviešu divīzija bija saformēta 1942. gada februārī–maijā Gorkijas apgabalā, bet galīgā apmācība noslēdzās 1942. gada decembrī, tātad divīzijas formēšana 3–4 mēnešu vietā ilga 11 mēnešus. Divīzijas īpatnība bija tā, ka tās sastāvā bez lietuviešiem (36,6%) bija ļoti augsts ebreju (29%) un krievu (39%) īpatsvars, tātad no visām piecām baltiešu divīzijām tā bija vismazāk nacionāla. Frontē divīzija nokļuva tikai 1943. gada februārī Orlas apkaimē, piedalījās Kurskas kaujā, Neveļas un Polockas–Vitebskas operācijās, tad forsētā 500 km gājienā iegāja Lietuvā un 1944. gada 2. augustā bez kaujām sasniedza Šauļu apkaimi. Pie Šauļiem divīzija 1944. gada 14.–22. augustā piedalījās asiņainās vācu tanku trieciena atvairīšanas kaujās, tad 1. Baltijas frontes operācijā Klaipēdas virzienā. Kaujas Lietuvas rietumos – Žemaitijā bija vissmagākās lietuviešu divīzijai, kurās tā zaudēja ap 600 kritušo.

No 1944. gada 2. novembra līdz 1945. gada 14. janvārim lietuviešu divīzija atradās frontē Kurzemē, bet 1945. gada 19.–28. janvārī asiņainās cīņās Klaipēdā un no 1945. gada 21. februāra līdz 8. maijam atkal Kurzemē, kur arī noslēdzās tās kauju ceļš. A. Petrenko min gan Latvijas, gan arī Krievijas lasītājiem pilnīgi nezināmu faktu, ka no 1944. gada vasarā–rudenī mobilizētiem Lietuvas iesaucamiem Smoļenskas apgabala Jarcevas pilsētā bija saformēta vēl viena lietuviešu divīzija, kuru 1944. gada beigās pārvietoja uz Ukmerģi un vēlāk uz Viļņu. Frontē divīzija nenonāca, iespējams, tās politiski neuzticamā sastāva dēļ un 1945. gada martā tika izformēta.

16. lietuviešu divīzijas vadība panāca, ka par kaujas nopelniem 12 tās karavīri saņēma PSRS Varoņa nosaukumu (salīdzinājumam: latvieši tikai 3).

1947. gadā 16. lietuviešu strēlnieku divīziju pārformēja par 44. atsevišķo lietuviešu strēlnieku brigādi, bet 1950. gadā no jauna pārformēja par divīziju (saglabājot veco 16. divīzijas nosaukumu). Šo divīziju galīgi izformēja 1954. gadā.

Igauņu divīzijām, kas bija apvienotas 8. igauņu strēlnieku korpusā, salīdzinājumā ar latviešu un lietuviešu vienībām vēsture bija nedaudz atšķirīga.

Lēmums par igauņu strēlnieku divīzijas formēšanu tika pieņemts 1941. gada 18. decembrī. Igauņu padomju divīziju (tā ieguva 7. igauņu strēlnieku divīzijas nosaukumu) sāka formēt 1942. gada janvārī Sverdlovskas apgabalā Urālos. Jau 1942. gada aprīlī vienībā bija 9738 igauņi,

1414 krievi (no Igaunijas krieviem), 65 ebreji un 10 citu tautu piederīgie. Tā patiešām pēc sastāva bija igauņu nacionālā divīzija. Divīzijā pastāvīgi ieplūda jauni papildinājumi, un tā drīz pārsniedza divīzijai nepieciešamos 10 000 kareivju. Kā izveidojās šāda situācija?

Divīzijā ieradās lielākā daļa no 1941. gada jūlijā Ziemeļigaunijā un salās Sarkanajā armijā iesauktajiem 25 000 kareivjiem. Frontē viņi nenonāca, bet tika nosūtīti uz darba bataljoniem un darba kolonnām, kuru režīms daudz neatšķīrās no padomju soda nometņu režīma, un nodarbināti Urālu ziemeļos un Arhangeļskas apgabalā militāro objektu un meža izstrādes darbos. Dzīvoja ārkārtīgi trūcīgos apstākļos, gandrīz badā, zem apsardzes. To, kāds bija viņu noskaņojums, nav grūti iedomāties. Bet, pēc autora ziņām, 7. divīzijā viņi veidoja 74% no sastāva. Bez šaubām, par šo kareivju noskaņojumu bija informēti arī attiecīgie dienesti.

1942. gada martā Čeljabinskas apgabalā sāka formēt arī otru igauņu divīziju, kura ieguva 249. igauņu strēlnieku divīzijas nosaukumu. Arī šajā divīzijā bija daudz igauņu no darba bataljoniem un darba kolonnām.

Komisija, kas 1942. gada maijā maršala K. Vorosiļova vadībā pārbaudīja divīzijas gatavību, atzina to par pilnīgi nesagatavotu karadarbībai, divīzijas komandieris tika nomainīts. Interesanti atzīmēt, ka šīs divīzijas sastāvā bija arī 67 zviedri (no Igaunijā 1941. gadā iesauktiem). Šo divīziju galīgi saformēja 1942. gada augustā. 1942. gada 9. oktobrī 7. igauņu divīzija, bet 18. oktobrī 249. igauņu divīzija saņēma kaujas karogus. Igaunijas Komunistiskās partijas sekretārs N. Karotams ierosināja Sarkanās armijas vadībai apvienot abas divīzijas vienā korpusā (divīzijas atradās jau tuvāk fronteī – Maskavas apgabalā).

1942. gada 25. septembrī pēc PSRS Aizsardzības tautas komisariāta direktīvas sākās 8. igauņu strēlnieku korpusa formēšana divu divīziju sastāvā. Igauņu īpatsvars korpusā bija 88,8%. Var atzīmēt, ka Staļins ierosināja Karotamam dibināt arī trešo igauņu divīziju, bet saņēma noraidīšu atbildi, ka tai trūkst komandējošo kadru. Igauņi panāca arī, ka igauņu korpusu nenosūtīja uz Staļingradas fronti, bet tuvāk Igaunijai.

Igauņu korpusam bija vēl viena īpatnība: 63–70% no tā sastāva kareivjiem un virsniekiem agrāk bija dienējuši Igaunijas brīvvalsts armijā, bet PSRS dzīvojošo igauņu bija tikai ap 20%.

1942. gada 20.–21. oktobrī igauņu divīzijas devās uz fronti un 1942. gada decembrī sāka smagas un asiņainas cīņas pie Veļikije Lukiem – gan pret pilsētā ielenkto vācu garnizonu, gan arī nosargājot ārējo aplenkuma loku. Cīņas pie Veļikije Luku pilsētas toreiz notika maršala G. Žukova vadībā. Igauņu korpus cīnījās pie Veļikije Lukiem 42 dienas, līdz 1943. gada 17. janvārim. Igauņu korpusa zaudējumi (kritušie, ievainotie, bez vēsts pazudušie) veidoja 75% no sastāva. Pēc kaujām korpusu ieskaitīja rezervē.

1944. gada aprīlī korpusa sastāvā iekļāva aviācijas vienību 14 lidmašīnu sastāvā. Šīs lidmašīnas bija uzbūvētas par igauņu korpusa kareivju un aizmugurē dzīvojošo igauņu savāktiem līdzekļiem.

1944. gada jūlijā 8. igauņu korpus atkal nokļuva frontē, šoreiz cīņās Igaunijā. Tas piedalījās Narvas pilsētas ieņemšanā, cīņās Igaunijā un pēc labi organizēta triecienmarša kā pirmais ienāca Tallinā 1944. gada 22. sep-

tembrī. 1944. gada septembrī–novembrī igauņu korpuss piedalījās smagās kaujās par Igaunijas salu atbrīvošanu. Četri šī korpusa kareivji par cīņām Sāremā salā saņēma PSRS Varoņa goda nosaukumu. 8. igauņu korpusa kaujas ceļš izbeidzās Kurzemē, kur tas no 1945. gada marta līdz maijam cīnījās Skrundas–Saldus un Blīdenes rajonos. Pēc Kurzemes vācu karaspēka kapitulācijas igauņu korpuss 1945. gada 20. maijā sāka gājienu uz dzimteni, 2. jūnijā tas nesoļoja pa Rīgas ielām un tālāk uz Tallinu.

Pēc atgriešanās Igaunijā 1945. gada 28. jūnijā (!) 8. igauņu strēlnieku korpuss tika pārveidots par 41. gvardes strēlnieku korpusu, 7. igauņu strēlnieku divīzija – par 118. gvardes igauņu strēlnieku divīziju, bet 249. divīzija – par 122. gvardes igauņu strēlnieku divīziju. Tas bija pēdējais Sarkanās armijas daļu pārveidošanas akts par gvardes divīzijām.

1946. gadā igauņu korpuss un 122. gvardes divīzija tika izformēti, bet 118. gvardes divīzija pārveidota par kadru divīziju (nepilns sastāvs), kuru arī izformēja 1956. gada jūlijā.

Pašlaik ir zināms lietuviešu divīzijas un igauņu korpusa un tā sastāvā esošo divīziju beidzamais cēliens, bet nav zināms, kad īsti tika izformēti 130. latviešu strēlnieku korpuss un 308. latviešu strēlnieku divīzija, kā arī latviešu nakts bumbvedēju aviācijas pulks. Nav zināms, kad 43. latviešu gvardes divīzija tika pārveidota par brigādi un kad izformēta. Nav neviena zinātniska vai pat avižu raksta par 43. gvardes divīzijas (brigādes) vēsturi pēc kara. Tā Latvijas vēsturē veidojas kārtējais “baltais plankums”.

Gribētos, lai kāds no jaunajiem vēsturniekiem Latvijā pievērstos arī Padomju Krievijas (PSRS) nacionālo vienību vēsturei: gan Krievijas Pilsotņu kara laikā (bez latviešu vienībām bija arī Igaunijas divīzija, baškīru pulki utt.), gan PSRS līdz 1938. gadam pastāvēja nacionālās vienības, bet Karēlijas autonomajā republikā 1925.–1935. gadā arī karēļu jēgeru brigāde. 1939. gada novembrī PSRS–Somijas kara laikā Sarkanās armijas vadība sāka formēt t.s. Sarkanā somu korpusu četru divīziju sastāvā. No četrām divīzijām saformēja divas. Ietēra tās poļiem atņemtajās drēbēs, bija arī īpašas cepures un uzpleči. Frontē tās nenonāca. Sarkanā somu korpusā sāka ieskaitīt ne tikai somus un karēļus, bet arī Krievijā dzīvojošos somugru tautu piederīgos, kā arī atbrīvot no nometnēm un cietumiem 1937.–1938. gadā Ļeņingradas apgabalā un Karēlijā arestētos t.s. somu spieģus. Arī “spieģi” izrādījās vajadzīgi armijai. Latviešu 130. strēlnieku korpusa komandieris D. Brantkalns un pirmais 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandieris J. Veikins arī bija atbrīvoti no ieslodzījuma, kurā nonāca kā “latviešu spieģi” un “latviešu nacionālisti”.

Tam, kas ķersies pie šīs tēmas, noderēs arī A. Petrenko grāmata, kurā gan ir dažas sikas kļūdas. Ģenerālis Ernests Magone nosaukts par Magenu (146. lpp.), nepareizi nosauktas SS karaspēka motorizētās brigādes (298. lpp.), kā arī nepareizi minēts 130. latviešu strēlnieku korpusa atgriešanās datums Rīgā (nevis 1945. gada 22. maijā, bet 22. jūnijā) (145. lpp.). Jānožēlo, ka no grāmatā ievietotā 31 fotouzņēmuma nav neviena no latviešu vienības dzīves, bet tikai lietuviešu un igauņu.

Jüngerkes S. Deutsche Besatzungsverwaltung in Lettland 1941–1945. Eine Kommunikations- und Kulturgeschichte nationalsozialistischer Organisationen. – Koblenz: UVK Verlagsgesellschaft, 2010. – 575 S. – (Historische Kulturwissenschaft. Band 15)
(Jüngerkes S. Vācu okupācijas pārvalde Latvijā 1941.–1945. g. Nacionālsociālistisko organizāciju komunikācijas un kultūrvēsture)

Svena Jingerkesa monogrāfija par vācu okupācijas pārvaldi Latvijā būtībā ir viņa 2009. gadā Konstancas Universitātē Vācijā aizstāvētās disertācijas publicējums. Tāpēc lasītājam nav jābrīnās, ka vietumis jāsastopas ar autora pārdomām un secinājumiem par sava pētījuma rezultātu iekļaušanos Niklasa Lūmana (*Niklas Luhmann*) funkcionāli strukturālā teorijā par sociālām sistēmām. Grāmatā šo vietu nav daudz un garu, kad lasītājam “jāmaļas” cauri sarežģītajiem, ar Lūmana socioloģiskajiem terminiem pārsātinātiem valodas virknējumiem (piemēram, 213.–231., 342.–351., 540.–542. lpp.). Citādi darbs ieturēts solidā, metodiski un vēsturiski orientētā perspektīvā. Tā galvenais mērķis, kā uzsver pats autors, bijis “rakstīt vācu okupācijas pārvaldes vēsturi Latvijā” (212. lpp.).

Apskatot grāmatas saturu rādītāju, radās jautājums: “Kas te jauns? Vai par šiem jautājumiem jau agrāk nav rakstījuši citi?” Tomēr, lasot grāmatu, vismaz sākot ar 96. lpp. (nodaļa “Austrumministrija kā institucionālais režģis”), biju pozitīvi pārsteigts. Kaut daudzkārt skarti jau labi zināmi jautājumi, tomēr Jingerkes ar savu tēmas prezentāciju un analīzi sniedzis šais jautājumos dziļāku ieskatu – daudz labāk saprotama kļūst okupācijas pārvaldes uzbūve, tās jēga un tās darbības laikā sasniegtie “rezultāti”, kaut vai šķietami tik triviālā jautājumā kā civilpārvaldes ierēdņu valkātās brūnās uniformas, kuru dēļ latvieši tos sāka saukt par “goldfazāniem” (zelta fazāniem).

Kā jau disertācijām prasīts, grāmatas sākumā dots literatūras un izmantoto avotu apskats. Tad seko nodaļa par Vācijas reihu attiecībām ar Baltiju līdz Otrajam pasaules karam (32.–60. lpp.) un nodaļa par militāro un civilo plānošanu uzbrukumam Padomju Savienībai 1941. gada jūnijā (61.–95. lpp.). Nodaļā par Vācijas un Baltijas attiecībām nekādu jaunu atziņu nav, jo viss balstās uz jau agrāk publicētas labi pazīstamas literatūras analīzes. Tāpat nodaļā par karagājiena plānošanu un civilpārvaldes

izveidošanu PSRS teritorijā sastopamies ar labi pazīstamiem avotiem: ar sevišķajām militārajām pavēlēm “Barbarosas plāna” ietvaros un Ādolfā Hitlera un Alfrēda Rozenberga izteicieniem par okupētās PSRS nākotni (piem., ka jaunās teritorijas vajadzētu “militāri kontrolēt, efektīvi pārvaldīt un ekonomiski izlaupīt”, tām jābūt “vāciešu kontrolētās Eiropas telpas sastāvdaļām” utt.).

Par grāmatas svarīgāko un vērtīgāko daļu recenzents uzskata nodaļas par pārvaldes struktūrām un speciāli analizētos piemērus par atsevišķu pārvaldes struktūru darba veidu (vāc. *Fallstudien*) (96.–391. lpp.). Tā līdz 198. lpp. tuvāk varam izsekot Austrumministrijas, Austrumzemes (Ostlandes) reihskomisariāta, Latvijas ģenerālkomisariāta un Latvijas novadu komisariātu izveidošanai, ierēdņu rekrutēšanai un iepazīties ar šo atsevišķo pārvaldes struktūru sīkāku uzbūvi. (No lasītāja nespeciālista viedokļa varbūt liktos lietderīgi, ja autors šai grāmatas nodaļā būtu ievietojis pārvaldes organizāciju grafiskas shēmas.) Tāpat tuvāk iepazīstamies ar pārējām vācu pārvaldes struktūrām, kas darbojās Latvijā un nebija pakļautas Austrumministrijai un tādēļ Latvijā varēja īstenot arī tādu politiku, kas nesaskanēja ar Austrumministrijā izstrādātajām pārvaldes vadlīnijām. Tādas bija SS un policijas struktūras, dažādas saimniecības iestādes, militārās pārvaldes struktūras u.c. Un tieši tas, ka pārvalde Latvijā balstījās uz četriem “pīlāriem” – armiju, SS un policiju, saimniecības pārvaldi un civilpārvaldi –, nevis uz vienu, kā sākotnēji plānots (civilpārvaldi), no kuriem tieši civilpārvalde izrādījās vājākais loceklis, bija iemesls nespējai Latvijā nodrošināt vienviedīgu pārvaldes sistēmu. Citi “pīlāri” bieži rikojās pavisam neatkarīgi no Austrumministrijas un tai pakļautām ministrijām Latvijā.

Austrumministriju Rozenbergs bija plānojis izveidot kā teritoriālu ministriju. Pēc pārvaldes teorijas tas nozīmēja, ka Austrumu reihssministrs būtu atbildīgs par visiem administratīvajiem un politiskajiem jautājumiem vācu okupētajos austrumu apgabalos. Ka šie plāni palika utopija, to jau parādīja pārējo trīs “pīlāru” rīcība, kas ar Rozenberga ministriju maz rēķinājās. Tāpat arī radās “plaisas” paša Rozenberga izveidotās pārvaldes sistēmas iekšienē, kas bija hierarhiski organizēta un komunikācijai tās atsevišķo struktūrvienību starpā noteikts zināms dienesta ceļš.

Viens iemesls funkciju traucējumiem slēpās pašā sistēmā, kas bija organizēta kā normāla pārvaldes sistēma miera laikos. Šādai sistēmai trūka spējas ātri reaģēt uz pārmaiņām strauji mainīgā kara vidē. Enerģija pārvaldē bieži tika iztērēta, lai saglabātu sistēmu, bet ne lai reaģētu uz pārmaiņām apkārtņē (227., 538.–539. lpp.). Šos civilpārvaldes trūkumus, nepilnības, darbības veidu Jingerkess analizē grāmatas nodaļās par pārvaldes speciālajiem jautājumiem (sevišķi 209.–391. lpp.).

Viens no autora speciāli analizētajiem jautājumiem ir par Rīgas pārvaldi (258.–307. lpp.). Austrumu reihssministrs Rozenbergs Rīgai Latvijas pārvaldē bija noteicis īpašu statusu un par Rīgas vecāko iecēlis savas studentu korporācijas biedru baltvācieti Hugo Vitroku (*Hugo Wittrock*), kurš reizē bija arī Rīgas novada komisārs. Problēmas sākās 1942. gadā, kad formāli bija izveidota Zemes pašpārvalde. Vitroks nekādi nebija ar mieru atkāpties no tiesībām uz Rīgas pārvaldišanu un visādā veidā cīnījās par savas pozīcijas

saglabāšanu, gan reizēm argumentējot kā pilsētas vecākais, gan reizēm runājot novada komisāra vārdā, gan ārkārtas gadījumos, apejot pārvaldes dienesta sūdzību ceļa noteikumus, tieši vēršoties pie sava drauga un labvēļa Rozenberga. Tā līdz 1944. gada oktobrim Rīgas pārvaldes statusā nekas nemainījās un ģenerālkomisāra mēģinājumi Rīgu nodot Zemes pašpārvaldes uzraudzībā, lai tā varētu realizēt ar Rozenberga dekrētu 1942. gada martā piešķirtās pārvaldes tiesības, cieta neveiksmi. Vitroks izrādījās veikls “mahinators”, kas mācēja manipulēt ar visām civilpārvaldes struktūrām.

Otrs interesants piemērs ir par baltvācieti Hariju Marnicu (*Harry Marnitz*), kurš Ģenerālkomisariātā vadīja Veselibas nodaļu (352.–391. lpp.). No Marnica memoāriem jau zinām, ka viņš nonācis konfliktā ar SS un tāpēc viņam amats Latvijā bijis jāatstāj. Šajā nodaļā tad arī konkrēti uzzinām, kādi bija konflikta iemesli. Viens iemesls bija viņa angažēšanās latviešu labā, ka tiem būtu jādod sava veida autonomija. Tomēr galvenie iemesli bija meklējami viņa kritikā un protestos pret SS un Drošības policiju. Piemēram, Marnics kritizēja, ka tā bija bez sazināšanās ar viņu nogalinājusi vienu ebreju un vienu latviešu ārsti (ar komunistisku pagātni), kurus Marnics bija nozīmējis speciālos ārstniecības uzdevumos. Šādas personas ar kritisku nostāju pret SD un Drošības policiju Latvijā nebija vēlamas – un 1943. gada beigās Marnicam bija jāatgriežas Vācijā. (Interesanti būtu vēl papētīt, kā un kad Marnicā radusies kritiska nostāja pret nacismu. No Latvijas Politpārvaldes materiāliem mēs zinām, ka trīsdesmitajos gados viņš uz Latviju braucis kā pārliecināts nacionālsociālists.)

Vēl šai speciālo pētījumu nodaļā daudz dažādu tematu, kurus te tikai pieminēsim: pārvaldes integrācijas procesi, civilpārvaldes ierēdņu statuss, pārvaldes vadītāju korpusa izveidošana, pārvaldes reformas, autonomijas plāni, Austrumzemes reihskomisāra Lozes (*Hinrich Lohse*) un Igaunijas ģenerālkomisāra Licmana (*Karl-Siegmund Litzmann*) konflikts u.c.

Grāmatas beigu daļu veido gara nodaļa par holokaustu Latvijā (417.–503. lpp.), galvenokārt pievēršoties vācu civilpārvaldes lomai ebreju iznīcināšanas procesā, kura, pēc autora uzskatiem, būtībā šo slepkavošanas procesu ar savu administratīvo atbalstu padarīja iespējamu (543. lpp.). Kaut skats uz ebreju iznīcināšanas procesu ir no civilpārvaldes perspektīvas, tomēr šī nodaļa nekādas jaunas atziņas nesniedz, jo visumā atkal balstās uz citu pētījumu analīzi.

Grāmatu noslēdz nodaļa par Austrumzemes galu un vācu pārvaldes pārceļšanos uz Kurzemi (504.–535. lpp.).

Jingerkesa grāmata ir apjomīgs pētījums par vācu okupācijas pārvaldi Latvijā. Kā jau norādīts, atsevišķas nodaļas temata lietpratējam neko jaunu nedod, bet līdztekus ir nodaļas, kas padziļina katra lasītāja skatu un izpratni par vācu okupācijas pārvaldi Latvijā. Tāpēc turpmāk pētniekiem, vēsturniekiem, kas vēlēšies strādāt ar tematiem par vācu okupācijas laika posmu Latvijā, šis darbs noteikti būtu jāievēro.

Kārlis Kangeris

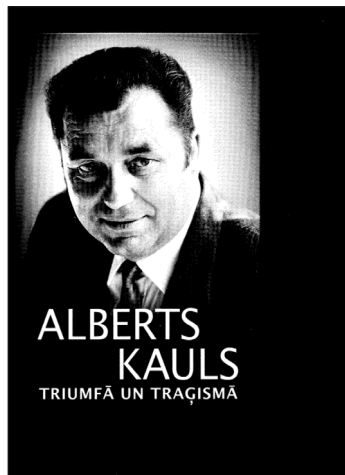
Alberts Kauls triumfā un traģismā. – Rīga: Jumava, 2010. – 359 lpp.

Šogad mēs atzīmējam daudzus svarīgus notikumus Latvijas ceļā uz neatkarības atjaunošanu. Vissvarīgākie no tiem ir barikāžu laiks 1991. gada janvārī un neatkarības atgūšana de facto 1991. gada augustā. Šajā kontekstā nereti tiek pieminēts arī Alberta Kaula (15.10.1938.–24.09.2008.) vārds. Ņemot vērā viņa darbību Vislatvijas sabiedrības glābšanas komitejā – visbiežāk negatīvā kontekstā. Lai gan viņš 1991. gada janvārī televīzijā publiski nožēloja šo saistību un lūdza piedošanu latviešu tautai, daudzi līdz

tam populārajam Ādažu agrofirmas vadītājam to tā arī nepiedeva. Jāsaka gan, ka ne visi, jo, tieši pateicoties Kaulam, 1995. gadā viņa vadītā Vienības partija iekļuva 6. Saeimā, iegūstot astoņus mandātus, un pats Kauls kļuva par zemkopības ministru un Ministru prezidenta biedru (1995. gada novembris – 1996. gada maijs). Tomēr politiskā karjera bija neveiksmīga. Savs iespaids bija gan centieniem kārtot attiecības ar Maskavu, apejot Ārlietu ministriju un izmantojot savus agrākos sakarus, gan valdības lauksaimniecības politikas kritika, gan arī negatīvā attieksme pret ES. Pēdējos dzīves gados Alberts Kauls bijis iesaistīts investīciju projektos Krievijā un citās NVS valstīs, taču Latvijas publiskajā telpā par viņu bija maz zināms.

A. Kaula politiskā biogrāfija ir visai pretrunīga. Bez jau iepriekš minētajiem faktiem jāatceras, ka viņš bija viens no visveiksmīgākajiem kolhozu priekšsēdētājiem 70.–80. gados un Ādažu kolhozu pārvērta par paraugsaimniecību, kas bija slavēta visā Padomju Savienībā, sava veida vitrīna, lai demonstrētu padomju lauksaimniecības sasniegumus ārpasaulei. Latvijas Tautas frontes I kongresā 1988. gadā viņš tika ievēlēts Domē, 1989. gadā dibināja Latvijas Lauksaimnieku savienību, 1990. gada martā kļuva par PSRS prezidenta Mihaila Gorbačova konsultatīvās padomes locekli. Kā liecināja 1995. gada Saeimas vēlēšanas, Vislatvijas glābšanas komitejas pagātne netraucēja viņam iegūt lielas daļas vēlēšanu uzticību. Tomēr kopumā A. Kaula politisko karjeru nevar nosaukt par veiksmīgu. Viņam arī neizdevās saglabāt Ādažu agrofirmu, tāpat viņa paša zemnieku saimniecībā panākumu nebija. Rodas jautājums – kādēļ?

Atbildi uz šo jautājumu meklē un, jāsaka, arī palīdz atrast (vismaz daļēji) recenzējamā grāmata. Kā grāmatas ierosinātais uzrādīts Jānis Streičs, saīstotājs – Ēriks Hānbergs, bet apsaimniekotājs (respektīvi, organizatorisko jautājumu risinātājs) – Aivars Andersons. Jāsaka, ka izvēlētais formāts – ļoti plaša personu loka intervijas vai arī pašrocīgi rakstītas atmiņas – ir veiksmīgs. Ņemot vērā, cik pretrunīgi tiek vērtēts Alberts Kauls, mēģinājums

radīt kaut kādu vienotu viņa biogrāfijas versiju jau iepriekš ir nolemts neveiksmei. Vēl nav nepieciešamās laika distances, lai varētu vēsu prātu analizēt grāmatas varoņa dzīvi. Cilvēkiem, kas viņu atceras, ir vispretrunīgākā attieksme – no apbrīnas līdz antipātijām. Lai cik objektīva mēģinātu būt tā vai cita versija, tā, vienalga, būs subjektīva, paspīlgtinās vienas personības šķautnes, noklusējot citas. Grāmatā katram intervētajam vai atmiņu autoram ir sava versija. Dažiem tā ir izteikti apoloģētiska, citiem – ļoti kritiska, dažkārt arī visai formāla, piemēram, M. Gorbačova rakstītais rada iespaidu, ka patiesībā viņš ne pārāk labi Kaulu atceras. Dažas intervijas rada iespaidu, ka cilvēki ir izteikušies pēc principa “vai nu labu, vai neko”, savukārt citi ir mēģinājuši izskaidrot A. Kaula rakstura un darbības pretrunas. Intervēto vai atmiņas rakstījušo personu vidū ir gan radnieki, gan A. Kaula sekretāres un šoferis “Ādažos”, gan arī kolhozu priekšsēdētāji, kultūras darbinieki, žurnālisti, bijušais Latvijas PSR VDK šefs Edmunds Johansons un vēl daudzi citi. Ir ievietoti arī fragmenti no publicētām atmiņām, piemēram, Jāņa Āboltiņa, Ervina Grinovska, Gundara Valdmaņa. Grāmatā ir publicētas arī A. Kaula intervijas 1984.–2003. gadā. Kopumā visi šie materiāli rada pārsteidzoši interesantu un daudzveidīgu priekšstatu par A. Kaulu, vienlaikus tie ir arī vērtīgs izziņas materiāls tiem, kas grib izprast, kā darbojās padomju paraugkolhozi un ekonomika kopumā, tāpat arī par Atmodas laiku un atjaunotās Latvijas dzīvi.

Lasot atmiņas un intervijas, diezgan skaidri iezīmējas A. Kaula personības galvenās iezīmes: darbaholiķis; autoritāra personība (tādēļ neizbrīna viņa cieņa pret Kārli Ulmani), kādi acimredzot bija ļoti daudzi (varbūt visi) paraugkolhozu priekšsēdētāji; cilvēks kam vairāk rūpēja nevis personīgā labklājība, bet gan vara; arī cilvēks, kas prasmīgi mācēja izmantot padomju ekonomikas vājās vietas. Jānis Peters raksta, ka “Alberts Kauls bija labs nacionālists padomju apstākļos. Tas nenozīmē, ka arī liels demokrāts” (339. lpp.). Padomju varai viņš varēja pateikties par savu karjeru, un rodas iespaids, ka viņš patiešām bija pamatīgi ieaudzis padomju sistēmā, tajā viņa personības iezīmes, milzīgās darbaspējas un apsviedīgums bija īsti vietā. Iespējams, ka A. Kaula neveiksmes politikā un arī “Ādažu” vadības stūres zaudēšanu noteica nespēja piemēroties jaunajiem politiskajiem un ekonomiskajiem spēles noteikumiem. Protams, tā ir tikai versija, subjektīvs skatījums, vērtīgam lasītājam var rasties arī citāds priekšstats.

Grāmata par Kaulu liek padomāt par to, ka vēsturnieki, ekonomisti un sociālo zinātņu pētnieki joprojām ir ļoti daudz parādā tieši 70.–80. gadu vēstures un procesu, it īpaši Latvijas lauku pētniecībā. Kāpēc vieni kolhozi bija veiksmīgāki nekā citi? Kādas bija “kantora” un vienkāršo kolhoznieku attiecības? No kurienes paraugsaimniecības smēlās resursus, un kur palika produkcija? Vai tās vispār bija rentablas (arī grāmatā intervētie sniedz diametrāli pretējas atbildes), un kas veidoja produkcijas pašizmaksu? Daudzi atmiņu autori runā par to, kāda loma bija sudrablapsu ādām un citiem “Ādažu” labumiem, lai “izsistu” limitus un dažādus resursus. Kādā grāmatvedībā tās tika uzskaitītas un kā ietekmēja izmaksas? Katrā ziņā, lasot grāmatu, nācās izdarīt secinājumu, ka 80. gadu vidū veltīgi smējāmie par lozungu “ekonomikai jābūt ekonomiskai”. Padomju ekonomika, vismaz

lauksaimniecība, tāda noteikti nebija. Kāpēc šīs paraugsaimniecības ar ļoti retiem izņēmumiem neizdzīvoja jaunajos ekonomiskajos apstākļos – vai tādēļ, ka daudziem gribējās sadalīt trekno pīrāgu, vai valdības lauksaimniecības politikas dēļ, vai arī varbūt pats ekonomiskais un sociālais modelis nebija dzīvotspējīgs?

Daina Bleiere

Recenzija par Vācijas vēstures muzeja (DHM) izstādi
“Hitlers un vācieši: tautas kopiena un noziegumi”¹

Izstādes kalpo ne tikai sabiedrības izglītošanas procesam, aktualizējot dažādus politiskos, sociālos vai kultūras aspektus, tās ir spējīgas ietekmēt arī sabiedrisko domu veidotājiem vai pasūtītājiem vēlamā virzienā. Īpaši tās izstādes, kuru apmeklējums paredz stāvēšanu rindā jeb par kurām sabiedrībai ir liela interese.

Savulaik – 1988. gadā Latvijas PSR Vēstures muzejā tika sarīkota izstāde “Latvija starp diviem pasaules kariem”, kuru apmeklēja ap 300 000 iedzīvotāju. Šī izstāde šodien ir nepelnīti aizmirsta, tomēr, šķiet, tieši ar to ļoti daudz Latvijas iedzīvotāju apziņā tika atdzīvinātas stipri pabalējušās atmiņas par Latvijas “brīvvalsts laikiem”, radot augsni masu komunikācijas telpā gan stāstiem par “labajiem gadiem”, gan raisot rūgtumu pret mūsu vēstures un valstiskuma laupītājiem. Lielā preču deficīta apstākļos izstādes apmeklētājiem atklājās pirms vairākām desmitgadēm ražoto produktu klāsts, kas žilbināja un veidoja imunitāti pret skeptiķu nostādnēm, ka bez pārējās “brālīgās republikas” Latvijai draud ekonomisks sabrukums.

¹ Izstādes apmeklējums notika Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” ietvaros.

Šķiet, neviena tematiskā vēstures izstāde Latvijā ar tādiem panākumiem nevar lepoties līdz pat šai dienai. Tas, protams, nenozīmē, ka Latvijas muzejos nav bijušas interesantas un sabiedrībai aktuālas ekspozīcijas – tādas ir bijušas, tomēr vairāku iemeslu dēļ gan masu mediju, gan sabiedrības interese par tām bijusi neliela. Vai pie vainas ir efektīvu sabiedrisko attiecību neesamība muzejos vai intereses trūkums sabiedrībā? Latvijas vēstures muzeji pēdējo gadu laikā ir apliecinājuši savu nespēju ieinteresēt par vēstures tematiku, izsaukt rezonansi par dažādām vēstures tēmām. Tomēr tā nav tikai Latvijas muzeju specifiska problēma, arī citās valstīs muzeju izstādes visbiežāk var skatīt, vienatnē pastaigājoties gar eksponātu rindām.

Tādēļ Berlīnē Vācijas vēstures muzejā (DHM) no 2010. gada 15. oktobra līdz 2011. gada 27. februārim² skatāmā izstāde “Hitlers un vācieši: tautas kopiena un noziegumi” ir interesanta jau ar to vien, ka atšķirībā no daudzām citām nenoliedzami augstvērtīgām un aktuālām šī muzeja sagatavotajām izstādēm izpelnījies ļoti lielu sabiedrības uzmanību. Tikai pirmajās divās nedēļās to apmeklēja gandrīz 50 000 cilvēku, lai gan parasti Vācijas vēstures muzejs neatšķiras no mūsu muzejiem, kur ierodas skolotāja pavadībā atsūtītie skolēni, kas muzeja ekspozīciju apskati uzskata par obligātu un ne to patīkamāko piedevu klases ekskursijām. Taču šajā gadījumā pat pēc pirmās ažiotažas noplakšanas vēl pērnā gada decembrī izstāde nevarēja sūdzēties par apmeklētāju trūkumu un dažviet nācās pat pastāvēt improvizētās rindās, lai apskatītu visus eksponātus. Pēc dažu apmeklētāju stāstījuma oktobrī – novembrī izstādes apmeklētājiem nācies stāvēt pat vairāk nekā pusstundu rindā.

Kādēļ šāda ažiotaža? Vispirms jau atzīstamā reklāmas kampaņa, kas vēstīja, ka tiekot pārkāpti tabu, lai pierādītu, ka Hitlera ēna vāciešus vairs nevajādot, ka esot pagājis pietiekami ilgs laiks, lai runātu par pagātni no vēsturiskuma pozīcijām, utt.³ Tomēr jau izstādes atvēršanas dienā muzeja direktors paziņoja, ka izstāde neesot par Hitleru kā cilvēku, bet par sabiedrības atbildību, kas izrādījusi lojalitāti diktatoram.

Tomēr Hitlera izstāde būtībā palika bez paša diktatora. Kāpēc? Iespējams, runas par “Trešā reiha” ligu pārdzīvošanu ir pārspīlētas.⁴ Bet var būt, ka Hitleru nemaz nav iespējams ievietot izstādes rāmjos. Ir bijis tikai mīts par Hitleru – vienu viņa tēlu radīja nacistu propagandas mašīnērija, otru – pretinieki. Rezultātā pats Hitlera tēls atrodas kaut kur telpā starp

² Izstādi bija iecerēts eksponēt līdz 6. februārim, bet daudzo interesentu dēļ to pagarināja par trim nedēļām. Ar izstādi virtuāli var iepazīties: http://www.dhm.de/ausstellungen/hitler-und-die-deutschen/flashpano/panoramen_flash.html (sk. 20.02.2011.).

³ Richard Herzinger. Wir werden Hitler einfach nicht mehr los // <http://www.welt.de/debatte/article10492041/Wir-werden-Hitler-einfach-nicht-mehr-los.html> (sk. 20.02.2011.).

⁴ B. Petsch. Debate um “Hitler und die Deutschen” // http://diepresse.com/home/kultur/kunst/602499/Berlin_Debatte-um-Hitler-und-die-Deutschen (sk. 20.02.2011.). Gustavs Strenga savā recenzijā to saista ar bailēm no Hitlera personības. Arī vācu prese atzīmēja, ka vēl 2004. gadā iecerētā izstāde esot apturēta, saskatot tajā par daudz personas kultu. Sk.: *Strenga G. Hitlers Berlīnē* // Rīgas Laiks. – 2010. – Nr. 12.

“vareno Lielvācijas vadoni” un kariķēto histēriski maniakālo fireru. Hitlera cilvēciskošana, šķiet, vēl ir pāragra vācu sabiedrībai un, domāju, arī tuvākajā nākotnē neiespējama. To pašu var teikt par Staļinu vai arī Kārli Ulmani – šīs personas ir kļuvušas par sava laika metaforām. Vai sabiedrība Latvijā būtu gatava izsvērti izvērtēt Kārļa Ulmaņa personību? Arī Ulmaņa tēls ir gan polarizējošs, gan provocējošs. Tāpat pietiekami atrauts no sabiedrības. Uzliekot vēsturisko atbildību tikai uz diktatora pleciem, nevilšus tiek mentāli reabilitēta sabiedrība. Vai kāds Latvijas muzejs būtu gatavs sagatavot izstādi nevis par Ulmani vai ulmaņlaikiem, bet par sabiedrību, kas šo vadoni gan dievināja, gan noliedza?

Faktiski nekā jauna, par ko nebūtu pirms tam lasīts vai skatīts vēstures grāmatās, izstādē nebija. Hitlera krūšutēlu vai nacistu simbolikas publiska izstādīšana, iespējams, ir novitāte vācu sabiedrībai. Vācijas antikvariātos visi nacisma simboli tiek politkorekti aizklāti ar uzlīmēm – sak, nedod dievs, kāds piešūs pantu par aizliegtās simbolikas propagandu. Apjautājot antikvariātu grāmattirgotājus par nacistu ideologu vai propagandas darbiem, labākajā gadījumā uz jums šķībi paskatīsies un atbildēs, ka tādu šajā godājamajā veikalā vai pat ielas grāmatu stendā nav! Tai pašā laikā VDR ideoloģiskā literatūra un simbolika pieejama bez kādiem ierobežojumiem. Tā esot *ostalģija*⁵ komplektā ar trabantiem,⁶ ampelmaņiem⁷ un VDR plaša patēriņa produkcijas imitācijām.⁸ Tādēļ pat īpaši nepārsteidza, ka Berlīnē redzami izstādes plakāti, kas aicināja uz “Hitlera izstādi”, bija palikuši bez firera ģimenes.

Tomēr par šo laiku Vācijā tiek rakstīts daudz, katru gadu lasītajiem tiek piedāvāti vairāki simti jaunu pētījumu, populārzinātnisku sacerējumu vai bilžu grāmatu par nacisma laiku, vadoni utt. Tomēr visiem darbiem ir viena izteikta kopējā iezīme – par šo tēmu tiek runāts, bet tikai neaizmirstot par šī režīma noziegumiem pret okupētajām valstīm, ebrejiem un galu galā pašu vācu tautu. Jebkurš mēģinājums citādi parudzīties uz Lielvācijas vai Otrā pasaules kara vēsturi tiek uztverts ar lielām aizdomām. Tikai pēdējos gados ir aktualizējušās tēmas par t.s. bumbu karu, vācu iedzīvotāju deportācijām no Sudetiem, Silēzijas, Prūsijas, par padomju kara noziegumiem pret civiliedzīvotājiem Vācijā.⁹ Tomēr, lai arī šajos darbos neviens neapstrīd Hitlera režīma noziedzīgo raksturu, parādās cilvēki, kam tas šķiet baiss revizionisms.

Izstādes veidotāji problemātikai piegājuši hrestomātiski, piedāvājot hronoloģiski tematisku skatījumu un sadalot izstādi astoņos blokos. Pirmais

⁵ *Ostalgie* – vārdu spēle no *Ost Nostalgie* (nostalgija pēc Austrumiem, resp., VDR).

⁶ Vācijas Demokrātiskās Republikas vieglo automobiļu marka.

⁷ VDR lietots atšķirīgs ceļu satiksmes luksoforos izmantots apzīmējums.

⁸ Vācu vēsturnieks Norberts Freijs to skaidro ar bailēm vilkt paralēles starp SED (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* – Vācijas Sociālistiskā vienības partija) diktatūru VDR un nacistu teroru. Sk.: *Frei N.* 1945 und wir. Das Dritte Reich im Bewußtsein der Deutschen. – München: DTV, 2009. – S. 20, 21, 33–35.

⁹ *Friedrich J.* Der Brand. Deutschland im Bombenkrieg 1940–1945. – Berlin, 2002; *Hoffmann J.* Stalins Vernichtungskrieg 1941–1945. Planung, Ausführung und Dokumentation. – München, 2000.

bloks "Fīrera mīts un vadonisma kustība" veltīts tieši Ādolfa Hitlera personībai – viņa izaugsmei no "nezināma karavīra" līdz "nācijas pestītājam". Tieši Pirmais pasaules karš kļuva par katalizatoru ne tikai Ādolfa Hitlera karjerā, bet arī pārvērta visu Rietumu civilizāciju. Ne velti izstādi atklāj milzīga Heiriha Hofmana¹⁰ fotogrāfijas "Hitlers pūlī" fotoreprodukcija, kurā fiksēts 1914. gada 2. augusts Minhenē Odeona laukumā, kur pūlis ar gavilēm sveic kara sākšanos. Pūlī redzams arī nākamais fīrers,¹¹ ko izstādes veidotāji izcēluši ar apgaismojuma palīdzību. Seko ieskats fīrera biogrāfjā – parasts Lincas skolnieks skolasbiedru vidū, nepazīstams pastkaršu gleznotājs, vienkāršs karavīrs karā. Karš beidzās, Vācija ir sakauta, tās kultūras, ekonomikas un pasaules kundzības plāni ir sagrauti. Pārtikas trūkums – 1918./19. gadā tikai Berlīnē no bada mirst 10 000 cilvēku. 2 miljoni karavīru ir krituši, 4 miljoni ievainoti, kropli kareivji kā no Oto Diksa¹² vai Maksa Bekmana¹³ gleznām kļūst par ielas ikdienas tēliem. T.s. Versaļas miers Vāciju ierauj vēl lielākā postā. Kā norāda vēsturnieks Gerds Krumeihns, līdz pat 60. gadiem apzīmējums "Versaļa" blakus pasaules ekonomiskajai krīzei bija pamatargumenti, kādēļ vācieši varu 1933. gadā nodeva Hitleram.¹⁴ Versaļas revīzija, kas kļuva par nacistu programmas un propagandas stūrakmeni, bija vērsta uz kolektīvās traumas par kara zaudēšanu, netaisnības un kolektīva negoda pārvarēšanu.¹⁵

Lai arī šis aspekts labi atklājas izstādei veltītajā rakstu krājumā/katalogā, tomēr ekspozīcijā "Versaļas trauma" nebija veltīta pietiekama uzmanība. Vai tās ir bailes, ka to varētu uztvert kā attaisnojumu, kādēļ tauta mentāli leģitimēja Hitlera režīmu? Vai arī izstādes kapacitāte šo jautājumu neļāva izvērst?

Pastiprināta uzmanība izstādē pievērsta Hitlera darba "Mana cīņa" izdevumiem ne tikai vācu, bet arī citu Eiropas tautu valodās. Izstādes veidotāji atzīst, ka mīts par "nelasāmu bestselleru" isti neatbilst patiesībai.¹⁶ Izstādē redzamais Gerharda Hauptmaņa¹⁷ pasvītrotais un repliku bagātais šis grāmatas eksemplārs liecina, ka šis darbs saviņņoja pat vācu intelektuāļus. Savukārt grāmatas pārdošanas tirāžas cēlās līdz ar nacistu popularitātes no-

¹⁰ Heinrihs Hofmans (*Heinrich Hoffmann*, 1885–1957) – Ā. Hitleram pietuvināts fotogrāfs. Viens no ievērojamākajiem nacistiskā režīma propagandas fotogrāfiem. Starp citu, arī viņam savulaik DHM bija iecerējis veidot izstādi, kuras projekts tika noraidīts, baidoties no nacisma gloriifikācijas propagandas, kas spilgti redzama H. Hofmana darbos.

¹¹ Tiek pieļauts, ka attēlu H. Hofmans ir viltojis, iemontējot tajā Hitlera tēlu.

¹² Oto Dikss (*Wilhelm Heinrich Otto Dix*, 1891–1969) – vācu gleznotājs, avangardists.

¹³ Makss Bekmans (*Max Beckmann*, 1884–1950) – vācu gleznotājs, ekspresionists.

¹⁴ *Krumeich G.* Hitler, die Deutschen und der Erste Weltkrieg // Hitler und die Deutschen. Volksgemeinschaft und Verbrechen. – Dresden: Sandstein Verlag, 2010. – S. 30.

¹⁵ Turpat. – 32. lpp.

¹⁶ *Plöckinger O.* Hitlers "Mein Kampf". Von der "Abrechnung" zum "Buch der Deutschen" // Hitler und die Deutschen .. – S. 50.

¹⁷ Gerhards Hauptmanis (*Gerhart Johann Robert Hauptmann*, 1862–1946) – vācu rakstnieks, dzejnieks, dramaturgs, Nobela prēmijas literatūrā (1912) laureāts.

stiprināšanos – tikai 1933. gadā tika pārdoti 900 000 eksemplāri.¹⁸ Faktiski šie dati ļauj padomāt, cik pamatoti ir balstīties uz fīrera suģestijas spējām,¹⁹ kas piekrāpis vācu tautu, vai balstīties nacionālajā mītā par intelektuāļu “faustiskumu”,²⁰ Varbūt tomēr vācu tautas vairākums labi zināja gan sava vadoņa mērķus, gan uzskatus, tomēr izvēlējās parakstīt “paktu ar velnu”?

Otrais izstādes bloks veltīts Hitleram un Nacionālsociālistiskajai vācu strādnieku partijai (NSDAP). Partijas lideri, ideologi, SA vīri, ierastie 20.–30. gadu Vācijas ielu politikas līdzekļi – plakāti, brošūras, sapulces, kastetes, steki – viss tas, kas partiju Hitlera vadībā noveda pie varas. Domāju, interesantākais šajā sadaļā ir 1932. gada 20. aprīlī sūtītās vācu bērnu vēstules un apsveikumi “tēvocim Adijam” vai “mīļajam Hitlera kungam”, apsveicot viņu 43 gadu jubilejā un paužot savu ticību viņa “Vācijas glābšanas” politikai. Lasot šos naivos sacerējumus, nevilšus nākas aizdomāties, kāds liktenis šos jaunos Hitlera pielūdzējus varēja piemeklēt pēc 10–15 gadiem.

Trešais bloks veltīts varas pārņemšanai un nacionālajai revolūcijai: 1933. gada janvāra reihstāga vēlēšanas, reihstāga degšana, kreiso partiju aizliegums, Dahavas koncentrācijas noņemšana. Hrestomātiska pieeja, ko ierasti var skatīt tēmai veltītos darbos. Ceturtais bloks stāsta par sabiedrības nacifikāciju. Īpaša uzmanība pievērsta sabiedrības “uniformēšanai” kā tās standartizācijas un vienādošanas pierādījumam. Vesels stends izstādē nokārts ar dažādām nacistu – SA, SS, RAD, Hitler Jugend utt. formas blūzēm. Uniforma kļūst ne tikai par vācu tautas kopības pazīmi, tā reglamentēja vācu dzīvi, norādot katra uzdevumus un vietu jaunajā sabiedrībā.²¹

Lidzekus tiek parādītas arī “Trešā reiha” ikonas – jaunā arhitektūra, autobāņu celtniecība, radioaparātu ražošana utt. Ar popkultūras vērienu nacisma ienākšanu vācu ikdienā raksturo izstādē redzamās krājkasītes, kurās sabiedrība krāja KdF “tautas vāgim”, cigarešu paciņās atrodamās partijas vadītāju kartītes, kuru kults tos padarīja līdzīgus kino vai sporta zvaigznēm citās zemēs, ar nacistu simboliku rotātie trauki, dvieļi, rotaļlietas utt. Šī ekspozīcijas daļa organiski pāraug izstādes piektajā blokā – “Vadonības valsts”. Paralēli vācu dzīvei šajā laikā – parādēm, Hitlera kultam, pat kapakmeņiem ar kāškrustiem un rūnām – redzami plakāti un uzraksti “Žīdiem nav vietas mūsu dzīvē”, nodedzinātu sinagogu attēli, norādot uz antisemitisma pieaugumu sabiedrībā.

Sestais un septītais izstādes bloks veltīts “iznīcināšanas karam” un vācu sabiedrībai šajā karā. Eitanāzija, holokausts, nacistu politikas realizācija okupētajās teritorijās, attieksme pret karagūstekņiem nevilšus kontrastē ar propagandas radītajiem varonīgās tautas cīņas tēliem un bumbu karā

¹⁸ Apogēju “Mana cīņa” piedzīvoja 1943. gadā, kad tika izdots 1 700 000 šīs grāmatas eksemplāru. Sk.: *Plöckinger O.* Hitlers “Mein Kampf”. Von der “Abrechnung” zum “Buch der Deutschen”. – S. 55, 56.

¹⁹ Spilgti to var skatīt, piem.: *Kleperers V.* LTI. Trešā reiha valoda filologa piezīmēs. – Rīga: AGB, 2004. – 109.–123. lpp.

²⁰ *Münkler H.* Die Deutschen und ihre Mythen. – Hamburg: Rowohlt, 2010. – S. 130–133.

²¹ Sk.: *Guenther I.* Die Uniformierung der Gesellschaft im “Dritten Reich” // Hitler und die Deutschen .. – S. 104–111.

sagrautajām vācu pilsētām. Apskatot šos blokus, redzams, ka visa vaina par Otrā pasaules kara izcelšanos uzlikta Hitlera režīmam. Izstādē pat nav pieminēts t.s. Molotova–Ribentropa pakts, kas, domājams, izskaidrojams ar bailēm, ka kāds varētu pārņemt kara revizionismu un vācu vainas relativizāciju. Arī vācu sabiedrības traģēdijas kara laikā – bumbu karš, “pārvietošana” u.c., šķiet, izstādes koncepcijas veidotājiem liekas taisnīga samaksa par lojalitāti Hitleram.

Izstādes noslēdzošais astotais bloks veltīts Hitlera vietai Vācijas vēsturiskajā apziņā pēc Otrā pasaules kara. No Nirnbergas tribunāla un denacifikācijas procesa līdz nacionālsociālisma fetišizācijai. Izstāde parāda Hitlera tēla ekspluatāciju gan populārajā kultūrā, gan politiskajā dzīvē. Kino plakāti, VDR propagandas izdevumi par “brūno Bonnu”, “Der Spiegel” vāki, kurus rotā firers, tikai vēlreiz atgādina, ka stāsts par Hitleru vāciešiem nav beidzies.

Parasti DHM izstādēm tiek sagatavoti arī teicami katalogi, kuros var atrast ne vien eksponātu aprakstus, bet arī vadošo speciālistu rakstus par izstādes tematiku. Arī šis izstādes katalogs nav izņēmums. Tajā apkopotas vadošo pētnieku tēzes par izstādē redzamo problemātiku. Dažu autoru tēzes izmantotas, arī recenzējot izstādi. Izstādes katalogā atrodamas gan vēsturniekiem ierastas tematikas aprobācija, gan izvirzītas jaunas tēmas, piemēram, Hamburgas Universitātes profesora Petera Reihela²² apskats par Hitlera tēlu vācu filmās,²³ DHM zinātniskās līdzstrādnieces Simonas Erpelas darbs par Hitlera mediālo prezentāciju presē un internetā²⁴ u.c.

Latvijas muzeju ekspozīcijas, kā arī vēstures literatūra lielākoties tiek iesprostota hronoloģiskajos rāmjos, neskatot noteiktu vēstures procesu vai notikumu dzīvotspēju arī pēc to beigām. Vēstures notikumi vai personas turpina dzīvot mūsu personīgajā, sociālo grupu vai nācijas kolektīvajā atmiņas telpā. Tādēļ šo jautājumu nevajadzētu atstāt novārtā. Hitlera izstādes Berlīnē nozīmība, iespējams, slēpjas tieši tur, ka tas ir mēģinājums izprast, parādīt ne tikai nacisma ēru Vācijā un tās vadoni, bet arī šī laika un tēla vitalitāti pēc Otrā pasaules kara beigām.

Kaspars Zellis

²² P. Reihela darbs “Erfundene Erinnerung. Weltkrieg und Judenmord im Filme und Theater” (München: C. Hanser Verlag, 2004) sniedz ļoti detalizētu skatījumu uz Otrā pasaules kara prezentāciju vācu kino un teātrī un tā lielo iespaidu uz vācu kolektīvo atmiņu.

²³ Reichel P. “Bruder Hitler” im deutschen Film // Hitler und die Deutschen .. – S. 148–153.

²⁴ Erpel S. Hitler entdämonisiert. Die mediale Präsenz des Diktators nach 1945 in Presse und Internet // Hitler und die Deutschen .. – S. 154–160.

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS

senā Jelgava / Sastādītāja Elita
Grosmane. – Rīga: Neputns,
2010. – 336 lpp.

Vairāku gadu garumā lolotais mākslas vēsturnieces Elitas Grosmanes projekts par kādreizējās Kurzemes un Zemgales hercogistes galvaspilsētas Jelgavas jeb Mītavas (*Mitau*) “virtuālo rekonstrukciju” vainagojies ar apjomīgu izdevumu, kurā Latvijas un Vācijas zinātnieki iztīrī dažādus pilsētas kultūrvēstures aspektus. Pētījumu hronoloģiskās robežas aptver laiku no 16. gs. beigām līdz 1944. gadam.

Krājumu atklāj Herdera institūta (Mārburgā pie Lānas) līdzstrādnieka Pētera Verstera pārdomas par Jelgavu kā kultūras centru, īpaši uzsverot, ka pilsētai veiksmīgi izdevās pārvarēt hercoga rezidences statusa zaudēšanu 1795. gadā un arī turpmāk saglabāt kultūras centienu un garīgo aktivitāšu kontinuitāti (14. lpp.). Jelgavas pilsētas lauku novada izveidošanai un tā teritoriju pakāpeniskai iekļaušanai pilsētas administratīvajās robežās līdz 20. gs. 30. gadu beigām izsekojusi LU Latvijas vēstures institūta pētniece Margarita Barzdeviča. Vērtīgu informāciju sniedz arī rakstam pievienotais Jelgavas 17.–20. gs. plānu saraksts. Daudzus no minētajiem plāniem izmantojusi arī LMA Mākslas vēstures institūta zinātniece Elita Grosmane savā pētījumā par Jelgavas pilsētbūvnieciskās struktūras īpatnībām un vairāku gadsimtu garumā piedzīvotajām izmaiņām. Viņa ir autore vēl vienam krājuma rakstam, kurā pētniece atspēko mākslas vēsturnieku aprindās iesakņojušos mītu par Johanu Heincu kā Jelgavas 17. gs. pirmās puses kokgriezēja un mākslas galdnieka Tobiasa Heinces tēvu, kā arī sniedz informāciju par Tobiasa Heinces biogrāfiju un darbību, tuvāk apskatot Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas interjeru.

Divu rakstu autors ir arī Rundāles pils muzeja direktors Imants Lancmanis. Pirmajā no tiem I. Lancmanis analizē gravīras, kurās redzama Jelgavas panorāma un t.s. vecā Jelgavas pils 18. gs. sākumā, un precizē vairākus faktus, par kuriem līdz šim nebija īstas skaidrības, piemēram, par pils baznīcu. Savukārt otrais raksts veltīts pilsētas apbūvei klasicisma laikmetā (18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē), no kuras līdz mūsdienām saglabājušās vien dažas celtnes. Atsevišķiem objektiem veltīti mākslas vēsturniecu Kristīnes Ogles un Valdas Vilītes pētījumi. K. Ogle pievēršas Sv. Jura Romas katoļu

baznīcas arhitektūrai un interjeram, sniedzot ieskatu arī Jelgavas katoļu draudzes vēsturē. Savukārt V. Vilīte aplūko slavenā arhitekta Frančesko Bartolomeo Rastrelli pēdējo celtni Zemgalē – Sv. Simeona un Sv. Annas pareizticīgo baznīcu. Ar Kurzemes hercogistes kultūrvēsturi saistās Vācu vēstures institūta Varšavā līdzstrādnieces Almūtas Būsas raksts, kas sniedz ieskatu derīgo augu un ziedu klāstā, kurus audzēja hercoga dārzos. Hercogistes mākslas dzīvē ļauj ielūkoties Rundāles pils darbinieces Ievas Lancmanes pētījums par Jelgavas māksliniekiem un glezniecību 17.–18. gadsimtā.

Ar Jelgavas kā Kurzemes guberņas administratīvā centra kultūras dzīves norisēm iepazīstina mākslas vēsturniece Edvarda Šmite rakstā par mākslinieka, zīmēšanas skolotāja un aktīva Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības darbinieka Jūliusa Dēringa dzīvi un darbību. Dēringa atstātais literārais un māksliniecisks mantojums sniedz bagātīgu materiālu attiecīgā laikmeta norišu pētniecībai un vēl ne tuvu nav pietiekami izmantots. Bet arhitekts Jānis Zilgalvis aplūko līdz šim maz pazīstama zviedru izcelsmes arhitekta Kārļa Eduarda Strandmana veikumu Latvijā un Lietuvā (galvenokārt Latvijas pierobežā) 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Saiknei starp Jelgavas un Rīgas māksliniekiem 20. gs. 20. un 30. gados pievērsās mākslas zinātniece Aija Brasliņa, aplūkojot mākslinieku un rakstnieku biedrības “Zaļā vārna” darbību Jelgavā. Savukārt par mākslas dzīvi un māksliniekiem padomju un vācu okupācijas laikā 1940.–1944. gadā vēstī mākslas zinātnieks Guntis Švītiņš.

Krājumu noslēdz Jelgavas Latīņu skolas rektora, hercoga bibliotekāra un dzejnieka Kristiana Bornmana 1686. gadā publicētās poēmas “Mitau” (“Jelgava”) atdzejojums latviešu valodā, ko paveicis tulkotājs Valdis Bisenieks. Tam pievienots literatūrzinātnieces Ināras Klekeres priekšvārds un komentāri.

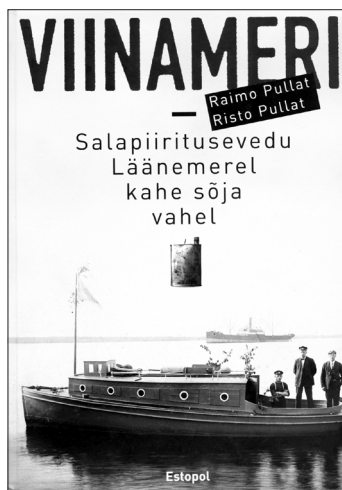
Izdevums ir bagātīgi ilustrēts ar plānu un karšu attēliem, fotogrāfijām, zīmējumiem un gleznu reprodukcijām. Neapšaubāmi, krājums ir vērtīgs pienesums Latvijas, sevišķi Jelgavas, pagātnes norišu izpratnei un rosinošs jauniem pētījumiem kultūras, arhitektūras un mākslas vēstures jomā. Tomēr, kā zināms, nekā ideāla uz šīs pasaules nav, tāpēc jāizsaka arī daži kritiski aizrādījumi. Tā visai mulsinoša liekas grāmatas nosaukuma rakstība ar mazo burtu, lai gan priekšvārdā sastādītāja Elita Grosmane lieto no latviešu valodas viedokļa pareizo virsraksta formu – “Senā Jelgava”, nevis *senā Jelgava*, kā tas redzams uz grāmatas vāka. Tekstā atrodamas arī dažas drukas kļūdas, galvenokārt gadskaitļu rakstībā. Ne visai parocīgi lasītājam, ka pie kartēm un plāniem nav norādītas signatūras, pēc kurām tie atrodami attiecīgajā arhīvā, muzejā vai bibliotēkā, bet tās jāmeklē tekstā un atsaucēs. Nav arī saprotams, kādēļ personu rādītājs ir novietots pirms Ināras Klekeres apcerējuma par K. Bornmana poēmu, savukārt viņas ievadkomentārs – aiz dzejojuma, nevis pirms tā. Taču tas viss nemazina grāmatas nozīmīgumu un devumu vēstures pētniecībai.

Mārīte Jakovļeva

Pullat Raimo, Pullat Risto.
Viinameri. Salapiiritusevedu
Läänemerel kahe sõja vahel. –
Tallinn: Estopol, 2010. – 446 lk.
(*Pullats Raimo, Pullats Risto.*
Degvīna jūra. Spirta kontrabanda
Baltijas jūrā starp diviem kariem)

Tallinā ir nākusi klajā Latvijā labi pazīstamā vēsturnieka profesora Raimo Pullata kopīgi ar dēlu Dr. iur. Risto Pullatu sarakstīta grāmata ar neparastu nosaukumu “Degvīna jūra”. Grāmata ir apliecinājums tam, cik daudz interesanta slēpjas vēstures gaitas sānceļos, kuri bieži vien paliek ārpus pētnieku uzmanības loka. Vajadzīgs īpaši vispusīgs skatījums uz vēsturi, lai spētu novērtēt, cik ļoti arī šķietami sekundāras norises ir būtiskas kopīgās vēstures ainās izpratnei, jo tieši detaļas veido tās daudzšķautņaino mozaiku. Centieni saskatīt, izprast un atainot, kā detaļās izpaudās dzīves norises pagātnē, ir sevišķi rezultatīvi, ja šīs detaļas vērtētas ar tikpat lielu rūpību kā maģistrālās tēmas. Tas ir raksturīgs Raimo Pullata pieejai jebkuram pētījumam, bet jaunajai grāmatai jo sevišķi. Turklāt saistošs un spraigs izklāsts liek sekot atainotiem notikumiem ar neatslābstošu interesi. Īpaši jāuzsver, ka Raimo Pullats ir pirmais vēsturnieks Baltijā, kas pievērsies attiecīgai tēmai. Grāmatā pirmo reizi vēsturnieka skatījumā parādīta kontrabandas loma Baltijas jūras apkaimes zemju vēsturē, šajā gadījumā – nelegālā alkohola tirdzniecība, tās apjomi un nozīme ekonomikā (Igaunijā starpkaru laikā tā deva ceturto daļu no ienākumiem!). Grāmata nav tapusi pēkšņi. Spirta kontrabanda kā Baltijas jūras piekrastes iedzīvotāju ierasta nodarbe saistījusi autora interesi jau ilgāku laiku. 1993. gadā Tallinā un tai pašā gadā Somijā Oulu publicēta R. Pullata grāmata “Spirta kontrabanda no Igaunijas uz Somiju. 1919–1939” (Salapiiritusevedu Eestist Soome. 1919–1939. Tallinn: Saareke, 1993. 126 lk.). Pētījumus šajā virzienā autors ir turpinājis un padziļinājis. Jaunā izdevuma apjoms ir krietni plašāks, bet tēmas risinājums – daudzpusīgāks. Spirta kontrabanda no Igaunijas uz Somiju risināta plašākā Baltijas jūras piekrastes zemju kontekstā. Atbilstoši autora interesei par vēsturisko notikumu saistību ar kultūru grāmatā nozīmīga vieta atvēlēta spirta kontrabandas ietekmei uz piekrastes iedzīvotāju dzīvesveidu – kultūras aizguvumiem un citām ar to saistītām norisēm.

Grāmatas pamatā ir plašs avotu materiāls no Igaunijas, Somijas un Polijas arhīviem, kas vēstures pētniecības aprītē ieviests pirmo reizi un sniedz detalizētu pārskatu par atainotām norisēm. Tie ir muitas, robežsardzes, tiesu, ārlietu, finanšu ministriju un citu valsts iestāžu dokumenti. Izmantotas attiecīgā laika Igaunijas un Somijas periodikas liecības, muzeju materiāli – notikumu dalībnieku atmiņas, fotoattēli un ar aplūkoto nodarbi

saistītie priekšmeti. Sevišķi atzinīgi vērtējams grāmatas bagātīgais ilustratīvais materiāls – oriģinālās fotogrāfijas no muzejiem un privātpersonu kolekcijām, kā arī dokumentu kopijas, kas spilgti papildina tekstu.

Ievadā sniegts ieskats Igaunijas un Somijas tirdzniecības vēsturē, kas ļauj labi izprast 20. gs. nelegālā tirgus izveides priekšnoteikumus. Uzsvērts – no teicoša nozīme bija gadsimtiem ilgi pastāvējušiem un ierastiem maiņas tirdzniecības sakariem starp jūras piekrastes igauņiem un somiem. Kā sekmējošs faktors 20. gs. atzīts Somijas valdības alkohola aizliegums kopš 1919. gada, kas deva pretēju efektu – kontrabandas dzērieniem radīja tirgu un izdevīgus noieta apstākļus Somijā.

Pirmajā nodaļā “Somijas aizlieguma likums un kontrabanda” iekļauts plašākais materiāls – tā aizņem vairāk nekā 200 lappušu. Nodaļā sniegta detalizēta, uz dokumentu faktiem un skaitļiem balstīta spirta kontrabandas hronika 20. gs. 20.–30. gados. Milzīgais avotu materiāls, kas aptver spirta kontrabandu Baltijas jūrā no ražotājiem līdz patērētājiem, ļāvis atainot to kā nodarbošanās nozari, kurai bija izveidojusies sava noteikta sistēma. Ar neatslābstošu interesi lasāmas lappuses, kurās izsekotas spirta kontrabandas norises detaļas vai, kā autors tās nosaucis, *modus operandi*. Parādīta darba dalīšana un organizēšana. Ar dažādām valstīm piederošiem kuģiem spirts tika attransportēts Somijas līča neitrālajos ūdeņos. Piekrastes ciemu iedzīvotāji ar laivām atgādāja to no kuģiem krastā. Tālāk kontrabandas precī nogādāja vietējie sīkie izplatītāji. Ar milzīgu izdomu bija izveidoti paņēmieni, inventārs un tirgotāju ekipējums, ar kuriem slēpa un izplatīja nelegālos alkoholiskos dzērienus. Attīstoties un augot kontrabandai, bija izveidojusies strikta tās dalībnieku hierarhija. Virsējais slānis bija bagātie kuģu īpašnieki, tie bija daudzos gadījumos saistīti ar ekonomisko un politisko eliti. Otrais slānis bija piekrastes iedzīvotāji – ātrlaivu īpašnieki, kas guva peļņu, atgādājot spirtu no neitrālajiem ūdeņiem krastā. Darbības koordinēšanai tie bija apvienojušies sava veida trestos. Trestu organizatori – t.s. spirta karaļi un grāfi savās operācijās balstījās uz koruptīvām saitēm, kas sniedzās pat valdībā. Atainota konkurences cīņa, tirgus dalīšana starp kontrabandistu apvienībām un to pārraudzītiem piekrastes apvidiem. Trešais – zemākais kontrabandas līmenis aptvēra alkohola izplatītājus un tirgotājus piekrastē. Skaitliski tas bija visai plašs – iespēju ar spirta kontrabandu tikt pie ienākumiem centās izmantot katrs piekrastes ciema iedzīvotājs. Ar to Somijā un Igaunijā nodarbojās veseli ciemi un ģimenes, ieskaitot sievietes un bērnus: tirgošanās ar kontrabandas spirtu bija ienesīgāks iztikas avots salīdzinājumā ar zveju, zemkopību un citām nodarbēm, kas ne vienmēr spēja pabarot. No tā izrietēja ciemu iedzīvotāju nebūt ne negatīva attieksme pret spirta kontrabandu: to neuzskatīja par noziegumu, tā bija tikai peļņas iespēja. Riskanta, bieži bīstama, taču ienesīga. Turklāt tautas priekšstatos tā piederēja pie gadsimtiem ierastās preču apmaiņas starp Baltijas jūras piekrastē dzīvojošām tautām. Ar spirta kontrabandas ienesto naudu veiksmīgos ciemos krietni cēlās sadzīves apstākļi: tika iegādātas labākas preces, būvētas jaunas ēkas utt.

Otrā nodaļa “Cīņa ar kontrabandas spirtu. Spirta kontrabandas sekas” veltīta valsts iestāžu cīņai ar alkohola kontrabandu. Kontrabanda parādīta

kā starptautiska problēma – “Baltijas jūras mēris”, kas turklāt sarežģīja attiecības ar citām valstīm, sevišķi Somiju. Spirta kontrabandas apkarošanas apmērus Igaunijā raksturo fakts, ka tā veidoja $\frac{3}{4}$ no robežas sargājošo iestāžu darbības pasākumiem. Atainotas robežsardzes sadursmes ar kontrabandistiem, kas nereti izvērās apšaudēs. Tāpat izsekoti Somijas jūras robežsardzes pret kontrabandistiem vērstie pasākumi un tās sadarbība ar Igaunijas attiecīgajiem dienestiem, apkarojot spirta kontrabandu Baltijas jūrā. Sniegti fakti par korupciju robežsardzē un muitā. Sadaļā “Noziegums un sods” apkopoti materiāli par kontrabandistiem piespriestiem sodiem – to apmēriem un izciešanas apstākļiem.

Interesants ir apskata noslēgumā sniegtais spirta kontrabandas vērtējums no kultūras vēstures viedokļa. Tai bija arī sava veida pozitīvas sekas, kas izpaudās savstarpējos kultūras aizguvumos. Spirta kontrabanda kā viena no apmaiņas tirdzniecības nozarēm, kaut arī bija nelegāla, sekmēja igauņu un somu piekrastes iedzīvotāju sakarus – laulības, aizguvumus valodā, apģērbā, ēdienā u.c., kas bagātināja vietējo garīgo un materiālo kultūru.

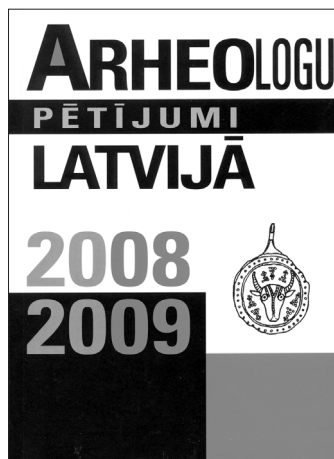
Grāmatas noslēgumā, vērtējot spirta kontrabandas apjomu un izpausmi Baltijas jūrā starpkaru laikā kopumā, autors atzīst tās profesionālu raksturu un atbilstību organizētai noziedzībai. No tā izriet secinājums: aizgājušo laiku spirta kontrabandā var meklēt saknes narkotiku kontrabandai Baltijas jūrā mūsdienās.

Vērā ņemami grāmatas pielikumi: plašie avotu un literatūras saraksti, skaitļi un tabulas, kas raksturo spirta kontrabandu Igaunijā un Somijā. Izdevums satur arī bagātīgu vizuālo informāciju – fotogrāfijas, kartes un dokumentus, kas būtiski papildina izklāstu. Igauņu valodas nepratējus ar grāmatas saturu iepazīstina kopsavilkums angļu valodā. Latvijas lasītājiem iepazīties ar pētījumu būtu sevišķi nozīmīgi – daudzos gadījumos aprakstītās norises skāra arī Latvijas ūdeņus un krastus.

Linda Dumpe

Arheologu pētījumi Latvijā
2008–2009 / Sast. J. Urtāns,
I. Virse. – Rīga: Nordik, 2010. –
285 lpp.: il.

Latvijas Arheologu biedrības nule publicētais izdevums, kurš ar nosaukumu “Arheologu pētījumi Latvijā” iznāk kopš 2000. gada, nomainot no 1972. gada izdotos “Zinātniskās atskaites sesijas materiālus par arheologu pētījumu rezultātiem” un pirms tam no 1959. gada izdotās “Referātu tēzes zinātniskai sesijai”, šogad ir īpaši biezs. Šoreiz krājumu laidis klajā apgāds “Nordik”, mainījies arī vāka un titullapas noformējums.

Aiz izdevuma redkolēģijas ievadvārdiem hronoloģiskā secībā pa laikmetiem kārtotas arheologu rūpīgi sagatavotās tēzes, kas aptver veselas 233 lappuses: akmens un bronzas laikmets aizņem tikai astoto daļu no kopējā lappušu skaita, dzelzs laikmeta pētījumi – nedaudz vairāk, bet viss pārējais teksta apjoms attiecināms uz viduslaikiem un jaunajiem laikiem. Nodaļu ietvaros arheoloģisko izrakumu veicēju uzvārdu alfabētiskā secībā sakārtotās pētījumu pārskatu tēzes dod iespēju iegūt īsu, tomēr pārskatāmu informāciju par pētītajiem objektiem. Tās sniedz arī ieskatu par darba apjomu un iegūtajiem rezultātiem. Īpaši izteiksmīga ir secinājumu daļa, aiz kuras seko autoru sagatavotie kopsavilkumi Valda Bērziņa tulkojumā angļu valodā.

Akmens un bronzas laikmets. Akmens laikmeta arheoloģisko objektu izrakumi tika veikti, turpinot risināt divas galvenās tēmas par mezolīta un neolīta apdzīvotību un tās raksturu, Burtnieku ezera piekrastē izceļot apbedīšanas tradīciju, bet Lubāna mitrājā – apmetņu pētījumus. Šīm daudzšķautņainajām tēmām ir iestrāde jau vairāku desmit gadu garumā.

Tādi ir ilggadējie Franča un Ilgas Zagorsku vadītie **Zvejnieku arheoloģiskā kompleksa** pētījumi Burtnieku ezera piekrastē, kur pēdējos divos gados darbi Ilgas Zagorskas un Valda Bērziņa vadībā norisa divās mezolīta apmetnēs 40 m² lielā platībā, kā arī kopā ar Lundas universitātes profesoru Larsu Larsonu – Zvejnieku kapulaukā.

Pētījumi tika organizēti arī divās Lubāna klānu apmetnēs – **Aboras vēlā neolīta un Suļkas vidējā neolīta apmetnē**. Darbu uzdevums bija jaunu radioaktīvā oglekļa u.c. analīžu paraugu savākšana, kā arī digitālās fotokameras *FinePix S9000* izmantošana apmetnes stratigrāfijas fiksācijai. Jaunieģūtie pieci Aboras apmetnes ¹⁴C datējumi jau daļēji publicēti BAR internacionālā izdevuma slejās sakarā ar šajā apmetnē iegūto divu no raga gatavotu antropomorfo skulptūru publikāciju.

Pārbaudes izrakumus **Priedaines neolīta apmetnes** mitrzemes daļā Jūrmalas pilsētas teritorijā veicis Valdis Bērziņš, kurš 6 m² lielā laukumā atklājis apmetnes piekrastes zonu kūdrā līdz 0,9 m dziļumam, kur saglabājušies apmetnes iedzīvotāju izmestie sadzīves priekšmeti, to vidū arī unikāli koka rīki.

Savukārt Ināra Kuniga turpinājusi 2002. gadā uzsāktos arheoloģiskos izrakumus **bronzas laikmeta Rušenicas pilskalnā**, atsedzot 114 m² lielu teritoriju (pavisam izpētīti 472 m²). Pilskalnā atsegta divas pamatzemē iedziļinātas un viena virszemes tipa celtne. Dominē švikātās un gludās keramikas fragmenti. Tā kā vienā no celtnēm atklāta arī pavarda vieta, tad oglītes būtu izmantojamas radioaktīvā oglekļa vecuma noteikšanai, jo pilskalna datējums pašlaik ir ļoti izplūdis.

Dzelzs laikmets. Pēdējos divos gados ir turpināti **Mežītes pieminekļu kompleksa** pētījumi profesora Andreja Vaska un maģistres Elinas Guščikas vadībā, izpētot pilskalnā 24 m², apmetnē 64 m², Kalnenieku senkapos 20 m² un Mežītes kapulaukā 50 m² lielu teritoriju un secinot, ka Mežīte 11.–13. gs. bijis ievērojams apkārtnes centrs.

Izrakumos Siguldas **Krusta kalnā** 102,5 m² platībā iegūtie atradumi Egilam Jemeljanovam ļāvuši to hipotētiski uzskatīt par senāko apdzīvoto vietu šajā apkārtnē, datējot kalna apakšējos slāņus ar 4.–8. gadsimtu. Lībiešu apdzīvotība konstatēta 11.–13. gs., bet īpaši intensīva kalna apdzīvotība attiecināma tomēr uz vēlākiem gadsimtiem.

ka priekšpils bijusi izmantota galvenokārt saimnieciskām vajadzībām. Pie aizsargmūra konstatētas arī militāru aktivitāšu pēdas.

Dobeles pils palastā Mārtaņa Rušas vadībā 570 m² lielā platībā atsegta hercogistes perioda laikā izmantotās telpas saimnieciskajām vajadzībām, bet priekšpili līdzās dienvidu aizsargmūrim atsegta četras dažāda izmēra koka un trīs ķieģeļu ēkas, to skaitā arī pils pārvaldnieka māja.

Ropažu pili (celta 1322. gadā) Austras Engizeres un Vitolda Muižnieka vadībā 2008. gadā 75 m² lielā teritorijā veikto arheoloģisko izrakumu laikā noskaidrots, ka pils tornim ir bijusi četrstūrveida konstrukcija.

Pilsētu arheoloģiskie izrakumi. Rīgas arheoloģiskās izpētes jomā uzmanību saista Mārtaņa Lūsēna aktivitātes sakarā ar viņa 2005. gadā izstrādāto un ar VKPAI saskaņoto arheoloģisko izrakumu sagatavošanas un norises darbu projektu. Atbilstoši tam veikti arheoloģiskie izrakumi Rīgas upes vietā un Miesnieku ielā 4, kas atspoguļoti Ulda Kalēja pārskata tēzēs, kā arī Teātra ielas 5/7 izrakumi Mārtaņa Lūsēna vadībā.

Kā noskaidrojās arheoloģisko izrakumu laikā **Miesnieku ielā 4**, kur pētījumi veikti 70 m² lielā teritorijā līdz 3,5 m dziļumam, gruntsgabals bijis apbūvēts, sākot ar 13. gs. pirmo pusi. Tas noteikts LU LVI Dendrohronoloģijas laboratorijā, izmantojot paraugus no sešiem sienu baļķiem, kuru absolūtais datējums ir 1243. un 1245. gads. Virs šīm pirmajām ēkām būvētas jau mūra ēkas. Atsegts arī no apaļkokiem veidots ielas segums.

Savukārt arheoloģiskie pētījumi **Rīgas upes vietā** 780 m² lielā būvbedrē, iespējams, ir revidējuši 1938.–1939. gada izrakumu laikā izteikto pieņēmumu, ka ozolkoka pāļu rinda – upes pirmā kreisā krastmala – varētu būt veidota 13. gadsimtā. Pārējās atsegtais krastmalas konstrukcijas varētu būt attiecināmas uz 16. gs. otro pusi – 17. gadsimtu.

Daļa no valstī realizētajiem arheoloģiskās uzraudzības darbiem attiecas arī uz Rīgas teritoriju. Proti, tādi ir veikti 11. novembra krastmalā, krustojumā pie Bīskapa gātes un krustojumā pie Poļu gātes, Kungu ielas posmā starp Grēcinieku un Svaru ielu, kā arī Pils ielā 24, Doma laukumā 6, Jēkaba ielā 1 u.c. Baibas Eglājas, Mārtaņa Lūsēna un Ulda Kalēja vadībā.

Pilsētu pētniecība, protams, neaprobežojas ar Rīgu. Apsveicami, ka uzsākti darbi arī **Kuldīgā**. Kā liecina Mārtaņa Lūsēna arheoloģiskajos izrakumos Kalna ielā paņemto ogļu paraugu ¹⁴C absolūtie datējumi, Kuldīgas Kalna miesta apdzīvotības sākumu var attiecināt uz 12. gs. otro pusi – 13. gs. sākumu.

Savukārt **Valmieras senpilsētā** arheoloģiskos izrakumus veikusi Tatjana Berga 1215 m² lielā platībā, tur atklājot arī 52 monētu depoziātu, kas datējams ar laiku ap 1600. gadu.

Arheoloģiskos pētījumus Cēsu pilsētā vadījusi Zigrīda Apala, Rožu laukumā 355 m² platībā atsedzot statņņu konstrukcijā celto ēku paliekas, kuru baļķu vecumu noteicis LU LVI Dendrohronoloģijas laboratorijas vadītājs Māris Zunde. Tās ir pašlaik zināmās senākās koka ēkas Cēsīs, celtas 13. gs. 80. gados, pieļaujot iespēju, ka 13. gs. 40. gados šeit varējusi būt vēl agrāka celtne. Pārbaudes izrakumi Cēsīs tika veikti arī Pils ielā 1, bet uzraudzības darbi kopā ar Oskaru Ušpeli norisa sešās vietās.

Viduslaiku un jauno laiku kapu kompleksi. Ar nelielu nokavēšanos izdevuma slejās ir parādījušās Andra Celmiņa un Ilzes Reinfeldes pārskata

tēzes par pētījumiem **Rīgas Doma** kompleksa apbedīšanas vietās. 2006. gadā izrakumi notika Doma ziemeļu sānu jomā 32 m² lielā teritorijā, fiksējot 31 kapu, datējamu ar 17.–18. gadsimtu, 2009. gadā – Doma kapitulzālē 10,7 m² lielā teritorijā, konstatējot piecus neskartus apbedījumus un trīs pārrakto apbedījumu kaulu bedres.

Mārtiņa Lūsēna vadītajos arheoloģiskajos pētījumos **Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas** (celta 1592–1615) vietā izpētes zonā starp baznīcas Z un D sienu 400 m² lielā teritorijā atsegti vācu draudzei piederīgi 72 netraucēti apbedījumi trīs kārtās. Mirušie šeit guldīti līdz 1780. gadam. Atklātas arī deviņas turīgo dzimtu lielās kapenes. Precizēts arī kādreizējais draudzes telpas grīdas līmenis. Atrastās monētas aptvēra laiku no 16. gs. trešā ceturkšņa līdz 20. gs. pirmajai desmitgadei.

Arheoloģiskās izpētes darbos **Preiļu muižas kapelā** Antonijas Vilcānes vadībā noskaidrota kapelas pagrabstāva konstrukcija, kā arī tā vidū atklāta telpa ar kupolveida pārsegumu, kuras sienu apakšējā daļa būvēta no granīta-akmeņiem. Borhu dzimta kapelu izmantojusi nepilnus 100 gadus, tādēļ lielais skaits konstatēto apbedījumu nav saistāms ar šīs dzimtas piederīgajiem. Iespējams, ka kapela uzbūvēta senākas kapsētas vietā. Atrastais grezna tērpa fragments, kas norāda uz apbedītā piederību Maltas ordenim, varēja būt grāfa Heinriha Borha (1751–1835) apģērba paliekas.

Arheoloģiskajos izrakumos **Jūrkalnes Drēbnieku** senkapos Armanda Vijupa vadībā 137 m² lielā teritorijā atsegts 41 ar 15./16.–18. gs. datējams apbedījums. Pārskata tēzēm pievienots arī apbedījumu izvietojuma moderni noformēts plāns.

Viduslaiku kapsētās veikti arī aizsardzības izrakumi. Tādi notikuši Mārtiņa Rušas vadībā **Madonas viduslaiku kapsētā**, kur 103,5 m² platībā atsegti 83 skeletkapi, kas apglabāti laikā no 13. līdz 18. gadsimtam. Līdzīgi darbi veikti arī Tatjanas Bergas vadībā Rūjienas **Svētā Bērtuļa baznīcas** kapsētā, kur 11,2 m² lielā platībā atsegti desmit 15.–17. gs. apbedījumi.

Savukārt pārbaudes izrakumi Vitolda Muižnieka vadībā norisusi **Ro-pažu viduslaika baznīcas** kapsētā 12 m² lielā teritorijā, kur tika atsegti pieci apbedījumi, kuri attiecināmi uz periodu no 15./16. gs. mijas līdz 17. gs. beigām. Pārbaudes izrakumus veikusi arī Egita Ziediņa Alūksnes novada Alsviķu pagasta **Sauspurvu senkapos** 10,5 m² lielā platībā.

Viduslaiku **Mālpils baznīcā un kapsētā** veikti uzraudzības darbi Ritvara Rituma vadībā, šurfos un kriptā konstatētas kopumā 50 apbedījumu vietas, kas attiecināmas uz 14.–16. gadsimtu.

Jāatzīmē arī **antropologu pētījumi**. Guntis Gerhards no paleopatoloģiskā viedokļa izvērtējis 2008. un 2009. gadā arheoloģiskajos izrakumos četrās apbedījumu vietās iegūto antropoloģisko materiālu. Savukārt Gunita Zariņa antropoloģiski izvērtējusi Jūrkalnes Drēbnieku senkapu, Rūjienas Svētā Bērtuļa baznīcas un Madonas viduslaiku kapsētas apbedījumus, skatot jautājumu plašākā griezumā, piesaistot arī datus par paleodiētu. Pēdējie iegūti LU Ķīmijas fakultātes Analītiskās ķīmijas katedrā, izmantojot induktīvi saistīto plazmas maspektrometriju.

Рочко И. Евреи в Латгалии. Исторические очерки. Книга 1. – Даугавпилс, 2010. – 482 с. (Ročko J. Ebreji Latgalē. Vēsturiskas apceres. 1. grāmata)

Iznācis muzeja “Daugavpils un Latgales ebreji” direktora, pedagoga un novadpētnieka Josifa Ročko rakstu krājums “Ebreji Latgalē”. Interesi par šo grāmatu var pamatot ar šādiem faktoriem:

1. Tas ir viens no nedaudzajiem kvalitatīvas novadpētniecības paraugiem, kurā, balstoties uz vēsturiskiem pētījumiem, izmantojot gan arhīvu dokumentus, gan laikabiedru liecības, autors cenšas rekonstruēt vairākas ebreju dzīves šķautnes Latvijas austrumu daļā 20. gadsimtā.

2. Darbs ir interesants arī kā mēģinājums parādīt vienas Latvijas etniskās grupas problēmjautājumus lokalizētā līmenī.

Sīkāk analizējot iepriekš nosauktos faktorus, jānorāda uz būtisku Latvijas šībrīža situāciju – kvalitatīvas novadpētniecības trūkumu. Lai piedod atsevišķi entuziasti, bet pāris darbu¹ pēdējās desmitgades laikā nav daudz! Kādēļ tā ir problēma? Vispirms jau novadpētniecība spēj detalizētāk, lai arī nereti ar lielāku subjektivitātes devu, paraudzīties uz vēstures norisēm Latvijas mikrovīdē. Šī detalizācija un subjektīvā pieredze, kuru vēsturnieki bieži uzskata par mazsvarīgu vai pat traucējošu, tiek fiksēta, kas nodrošina tās saglabāšanu.

Iespējas veikt novada, pilsētas vai kā apskatāmā darba gadījumā vesela reģiona novadpētniecību Latvijā ir, tomēr tās netiek pietiekami realizētas. Virkne provinces muzeju slīgst letargiskā miegā, atgremojojot pašreizējās politiskās konjunktūras radīto vēsturiskuma izpratni,² savukārt vēstures skolotāji tā vietā, lai darītu reālu, savai profesionālajai orientācijai atbilstošu darbu, spiesti tupēt dažādos kvalifikācijas celšanasursos, lai ierēdņi varētu ievilkst nepieciešamo krustiņu viņu portfolio. Kas no tā iegūst? Man šķiet – neviens! Tādēļ jebkura kvalitatīva novadpētnieciska darba parādīšanās jāuztver kā nozīmīgs notikums.

Saistībā ar otro faktoru jāatzīmē vēl kāda īpatnība, kas raksturīga Latvijas vēstures literatūrai un ne tikai. Rakstot Latvijas vēsturi, biežāk tiek

¹ Par vieniem no labākajiem uzskatāmi U. Lasmaņa un V. M. Šuvcānes novadpētnieciskie darbi. Sk.: *Lasmanis U. Ko nepieredzēja hercogs Jēkabs. Divu okupācijas režīmu – padomju un fašistu – radītie cilvēkzudumi Jēkabpils apriņķī 1940–1965.* Piemiņai, patiesībai, apskaidrībai. – Rīga, 2005; *Šuvcāne V. M. Libiešu ciems, kura vairs nav.* – Rīga, 2003.

² Šis spriedums veidojies, pēdējo divu gadu laikā apmeklējot daudzus provinces vēstures muzejus. Apgalvojums ir zināmā mērā provokatīvs, cerot izraisīt diskusiju par mūsu muzeju kvalitāti.

rakstīta latviešu vēsture, respektīvi – nevis zemes, bet vienas tautas vēsture. Etnisko minoritāšu problemātika labākajā gadījumā tiek apskatīta kādā nelielā nodaļā,³ vai arī tām veltot atsevišķu grāmatu. Faktiski tas rada situāciju, kad etniskajām grupām jāķeras pie savas pagātnes, savas vēsturiskās identitātes meklējumiem pašām. Kā to vērtēt? Neviennozīmīgi. Vispirms jau jāatzīmē: kurš tad labāk atklās sava etnosa vietu Latvijas vēsturē, ja ne paši.

Savukārt tam ir arī savi klupšanas akmeņi. Latvijā visas skaistās runas un mēģinājumi realizēt “integrācijas” politiku ir lemti neveiksmei kaut vai tikai viena iemesla dēļ – neviens nav pacenties determinēt visu etnisko grupu kopīgo vēsturiskumu Latvijā. Līdz šim nav radīts Latvijas politiskā nacionālisma vēsturiskais koncepts, līdz ar to trūkst darbu, kas runātu nevis par latviešu, ebreju vai krievu vēsturi Latvijā, bet par Latvijas vēsturi. Turpretī darbu, kas baro gan latviešu, gan krievu etnisko nacionālismu, mums netrūkst.

Šāda situācija rada vēl vienu problēmu – zaudēts tiek nelielo etnisko grupu vēsturiskums Latvijā, ko, vienkāršākais, varētu pārnest pašu etnisko grupu pārstāvjiem: paši vainīgi, ka neraksta! Tomēr, pazūdot no Latvijas vēsturiskās telpas, piemēram, čigāniem, poļiem, baltkrieviem vai lietuviešiem, tiek zaudētas būtiskas vēstures nianšes. No vēstures subjektiem šo etnosu pārstāvji pārvēršas vienkārši kailos statistiskos datus.

Šāds skatījums nevar pretendēt uz vispusīgumu. Cik objektīvi ir runāt par 20. gadsimta vēstures norisēm Latvijā, vadoties pēc etniskiem kritērijiem? Tas lielā mērā veicina vēstures profanizāciju. Latvijas vēsture tiek skatīta nereti caur savdabīgu etnisko polarizāciju: latvieši – vācieši – krievi – ebreji, katram slānim piedēvējot kādu politisko, sociālekonomisko vai pat valstiskuma lojalitātes zemtekstu. Ar šādu skatījumu tiek veidota visa nacionālā vēsture kopš valsts izveidošanās laikiem.

Bet nu par pašu darbu. Grāmata sastāv no 10 dažādiem (gan tematiski, gan apjoma ziņā) rakstiem jeb, lietojot autora terminoloģiju, apcerējumiem. J. Ročko savus apcerējumus sāk ar vēsturniekiem ierasto historiogrāfisko analīzi. Vēsturiskajā literatūrā pieņemtā sistēma ir attaisnojama, tomēr, iespējams, raksti iegūtu daudz vairāk, ja autors kā primāro izvirzītu konkrētā raksta problemātiku, mēģinot to atsegt ar savu savākto materiālu un tikai beigās to salīdzinātu ar historiogrāfijā pastāvošajām koncepcijām. Tas ļautu vairāk atsegt Latgales ebreju vēstures nianšes, atšķirības no vispārējās Latvijas ebreju vēstures. Iespējams, ka šādu nianšu nav, bet tas ļautu par to pārliecināties.

Grāmatas pirmais apcerējums “Ebreju komunisti un komjaunieši Latgalē 20. gs. 20.–30. gados” (5.–49. lpp.) turpina Latvijas historiogrāfijā sāktu nacistu propagandas paradigmas par “židisko boļševismu” un latviešu vēsturiskajā apziņā iesakņojušos šī pieņēmuma modifikāciju par ebreju lielo atbalstu padomju varai Latvijā 1940.–1941. gadā.⁴ Raksts sagatavots,

³ Tā, piemēram, darbā “Latvijas vēsture. 20. gadsimts” minoritāšu problēma skarta aptuveni 17 lapaspusēs no 421, t.i., 4% no kopējā teksta, kaut šajā laika periodā kā minimums 1/3 Latvijas iedzīvotāju piederēja pie citiem etnosiem. Sk.: Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – Rīga, 2005. – 185.–196., 248.–250., 363.–366., 402.–405. lpp.

⁴ Sk., piem.: Latvijas ebreji un padomju vara 1928–1953. Zinātnisks apcerējums / Sast. L. Dribins. – Rīga, 2009.

balstoties uz padomju laika historiogrāfiju, kā arī atsevišķu provinces muzeju fondos esošajām atmiņām par komunistisko pagrīdi 20.–30. gados Latvijā. Kā atzīmē pats autors, aculiecinieku atmiņas laika noilguma dēļ vairs nav iespējams iegūt, bet bijušo pagrīdnieku bērni un mazbērni par šiem notikumiem praktiski nav informēti. Lai arī autors kritiski izvērtē padomju laika historiogrāfiju, tomēr atsevišķās vietās ir jūtama šīs historiogrāfijas radīto varoņtēlu atbalss. Autors pūlēties atsegt izvirzīto problemātiku, balstoties uz Latgales dažādu reģionu ebreju komunistu un komjauniešu biogrāfiju bāzes. Tas ir pieņemami, tomēr rodas jautājums – cik šīs biogrāfijas ir patiesas, un cik lielā mērā tās ir padomju vēstures pagrīdnieku heroizācijas interpretācijas sekas?

Pamatojoties uz vairāku Latgales pagrīdnieku biogrāfiskā materiāla analīzi, autors mēģina atbildēt uz jautājumu, kas viņus noveda komunistiskajā partijā. Daudzi no šiem toreiz jaunajiem cilvēkiem nāca no reliģiozām un nabadzīgām ģimenēm, bija vīlušies mesijas jeb glābēja gaidīšanā, tomēr reliģiozās audzināšanas ietekmē saglabāja ticību sociālajai vienlīdzībai, ko viņi vēlējās tuvināt ar saviem darbiem, jo komunisms tiem šķita šīs ideālās iekārtas iemiesojums. Autors uzsver, ka bieži šie cilvēki neredzēja robežas starp savām vēlmēm un reālajām iespējām, starp sapņiem un realitāti.

Daļa komunistu esot nākusi no turīgām ģimenēm, kuru atvases ebreju skolās esot iepazīstinātas ar Talmuda mācību, tādēļ viņu priekšstatī par sociālo vienlīdzību un pastāvošo nevienlīdzību varēja radīt iekšēju konfliktu un vēlmi mainīt sabiedrību.

Nevēlos iebilst autora dotajam skaidrojumam, tomēr rodas jautājums, vai, viņaprāt, tieši reliģiozā tradīcija bija galvenais iemesls ebreju jauniešu pievēršanai komunistiskai darbībai? Arī antisemitī jūdaismu centās sasaistīt ar komunismu, tikai izvirzot priekšplānā citus momentus – īpaši tieksmi uz “pasaules kundzību”⁵. Reliģijas un kultūras faktors nenoliedzami ir būtisks, bet vai saistību ar ateistisku un materiālistiskā balstītu ideoloģiju var pamatot ar vilšanos reliģiskajā mācībā? Tas prasa papildus pētījumus un diskusijas par šo tēmu, turklāt ne tikai no ebreju, bet arī no citu konfesiju (katoļu, pareizticīgo, vecticībnieku u.c.) aprindām nākušo komunistu biogrāfiju analīzē. Hipotētiskā līmenī šādi apgalvojumi šķiet pieņemami; bet vai tos var izvirzīt priekšplānā?

Autors, protams, min arī citus iemeslus ebreju jaunatnes iesaistei komunistiskajās aktivitātēs – bezdarbu, nabadzību, nelegālās darbības romantiku, idealizēto skatījumu uz stāvokli Padomju Savienībā.

Mikrolīmenī, iespējams, pētījums būtu nozīmīgāks, ja biogrāfiskā analīze tiktu veikta tikai par vienas vietas, piemēram, Daugavpils vai Preiļu, visiem komunistiem neatkarīgi no tautības vai reliģiskās piederības. Iegūtos rezultātus varētu izmantot, lai izskaidrotu ne tikai etniskos, bet arī reliģiskos, sociālos, ekonomiskos faktorus cilvēku saistībai ar komunistisko partiju. Iespējams veidot arī hronoloģiski salīdzinošu analīzi – no kādām aprindām nāca komunisti 20. gados, no kādām – 30. gadu otrajā pusē.

⁵ *Dāvis J. Žīdu vispasaules iekarošanas plāns un tā pārvēršana īstenībā*. 2. pārstr. un paplašin. izd. – Rīga: Latvju Grāmata, 1942.

Īpatnības var iepazīt tikai salīdzinot, nevis izraujot kādu etnisku vai sociālu grupu no vispārējā konteksta.

Otrajā J. Ročko apcerējumā “Daugavpils ebreji Spānijas pilsoņu kara frontēs (1936–1939)” (50.–79. lpp.) apskatītas 16 Daugavpils ebreju – Spānijas pilsoņu kara “internacionālo brigāžu” cīnītāju biogrāfijas. Informācija galvenokārt ņemta no padomju laika izdevuma par Latvijas iedzīvotājiem Spānijas pilsoņu karā un no Izraēlā iznākušās ārstes Evas Vateres grāmatas “Latvijas ebreji cīņā pret nacismu”.⁶ Apcerējuma kompilatīvais raksturs tikai aktualizē aizmirstu tēmu, bet nesniedz neko jaunu.

Apjomīgākais ir raksts “Latgales deportēto ebreju likteņi (pēc 1941. gada 14. jūnija deportēto upuru atmiņām)” (80.–150. lpp.). To autors sagatavojis, balstoties uz vairāk nekā piecdesmit represēto cilvēku atmiņām. Izmantotie mutvārdu vēstures avoti sniedz ļoti interesantu ieskatu ebreju atmiņās par šiem traģiskajiem notikumiem. Domāju, lietderīgi to būtu pārtulkot arī latviešu valodā. Neviennozīmīgi gan var uzvert autora apgalvojumu, ka padomju deportācijas būtībā paglāba ebrejus no drošas nāves holokaustā. Viens totalitārs režīms ebrejiem izrādījies mazāk asinskārs nekā otrs, kas arī ietekmējis izsūtīto atmiņu specifiku (85. lpp.). Izlasot rakstu, šāda savdabīga apgalvojuma pierādījumus neatradu. Ja tas ir autora pieņēmums, tad jāsaka, ka tas ir metodoloģiski aplams. Savukārt, ja tas izriet no deportēto atmiņām, tad tas ir savdabīgs vēsturiskās atmiņas recidīvs, kas būtu pelnījis detalizētāku analīzi.

Varbūt raksts būtu arī pilnīgāks, ja autors atteiktos no šo atmiņu pieprasītajiem konkrētiem apgabaliem, bet par raksta struktūras kritērijiem izvēlētos citus principus, kas izriet no avotiem vai pašiem respondentiem, nevis ģeogrāfiskām vietām Latvijas kartē!

Rakstā “Pēdējie liecinieki (no holokausta vēstures Daugavpilī un Latgalē)” (151.–235. lpp.) sniegta liecinieku atmiņas par notikušo traģēdiju. Autors savācis ne tikai holokausta izdzīvojušo atmiņas, bet arī citu tautību liecinieku stāstīto. Rakstā izmantots daudz unikāla materiāla, tomēr tā izklāsts un analīze varētu būt pārdomātāka. Vispirms jau, izmantojot mutvārdu vēstures avotus, tos vajadzētu analizēt līdzīgi tam, kā autors to dara ar historiogrāfiju. Piedevām mutvārdu vēstures avotiem nepieciešams arī tāds pats zinātniskais aparāts kā vēstures literatūrai. Aprakstošā pieeja aculiecinieku stāstītajam rada brīžiem fragmentāru un pat haotisku skatījumu. Pieļaujams, ka šādas atmiņas būtu lietderīgi izdot arī kā atsevišķu darbu ar atbilstošiem komentāriem. Autoram savukārt varētu ieteikt metodoloģiskā ziņā vairāk sadarboties ar Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centru.

Nākamie divi apcerējumi veltīti jau iznākušo darbu apskatam. Vispirms sniegta Daugavpils geto ieslodzītā Lietuvas ebreja Haima Kuricka atmiņu

⁶ Борцы Латвии в Испании 1936–1939. Воспоминания и документы. – Рига, 1979; *Vater E.* Евреи Латвии в борьбе с нацизмом. – Израиль, [б.г.]. Šeit gan būtu derējis paskaidrot, ar ko Izraēlā iznākusī E. Vateres grāmata atšķiras no Rīgā publicētās šīs pašas autores darba: Евреи Латвии в борьбе с нацизмом – Latvian Jews in fight against nazism: [книга памяти о евреях Латвии]. – Рига, 2004.

grāmatas “Izdzīvot un pastāstīt”⁷ pārstāsts (236.–253. lpp.) un tad Džefrija Sveina Daugavpils vēsturei veltītā darba “Starp Staļinu un Hitleru”⁸ nodaļas par genocīdu analīze (254.–277. lpp.).

Rakstā “Ebreji Livānos” (278.–299. lpp.) mēģināts rekonstruēt ebreju dzīvi šajā Latgales pilsētiņā no viņu ienākšanas līdz holokaustam. Darbs sniedz vispārēju pārskatu tematikā, tomēr jānorāda uz dažiem trūkumiem zinātniskajā aparātā. Autora izmantotais 1. vidusskolas (kādas?) 11. klases radošais darbs “Ebreju dzīve Livānos (1900–1941)”, no kura ņemtas vairākas atsaucis uz Latvijas Valsts vēstures arhīva fondiem, prasītos gan pēc autoru norādēm, gan gada un vietas, kur šāds darbs ticis veikts. Tāpat no Valsts arhīva padomju drošības dienestu krimināllietu 1986. fonda (nevis 19866. f. – kā 287. lpp.) ņemtos materiālos, kuru kopijas, cik var noprast, atrodas muzejā “Ebreji Latvijā”, nepieciešams atsaucis dot uz pirmavotu, nevis tā kopijām.

Apcerējums par Latgales ebreju bēgļu likteņiem Vācijas–PSRS kara laikā (300.–418. lpp.) balstās uz mutvārdu vēstures avotiem. Raksts, bez šaubām, interesants un sniedz netradicionālu skatījumu tematikā. Tomēr tas pelnījis tos pašus pārmetumus, ko iepriekšējie uz mutvārdu vēsturi balstītie autora pētījumi. Lai arī autors norāda, ka vēlēties no intervijām iegūt atbildes uz 15 dažādiem jautājumiem (301.–302. lpp.), taču raksta topoloģiskā struktūra atbildes uz tiem padara nepārskatāmas. Vai tā vietā, lai nodalītu Daugavpils bēgļu atmiņas no citu Latgales vietu atmiņām, nebūtu bijis labāk pieturēties pie paša izvīrīto jautājumu atklāšanas? Ja autors, balstoties uz atmiņām, pūlētos atklāt gan iemeslus, kas spieda ebrejus pamest Latviju, gan vietējo iedzīvotāju attieksmi pret ebreju bēgļiem u.c., raksta zinātniskā vērtība būtu daudz lielāka.

Apcerējumā “Ebreji – Daugavpils un Latgales skolu direktori” (419.–472. lpp.) autors mēģina parādīt ebreju lomu Latgales izglītībā, iztirzājot dažādu skolu direktoru biogrāfiskos datus. Materiāls ir savākts bagātīgs, bet diemžēl trūkst tā analīzes.

Savukārt grāmatas pēdējais raksts stāsta par Daugavpils mākslinieku Solomonu Geršovu (473.–481. lpp.). Raksta publicistiskais raksturs tikai aktualizē informāciju par savulaik Padomju Savienībā slaveno novadnieku, nesniedzot kvalitatīvi jaunu informāciju.

Noslēgumā jāuzsver, ka minētie iebildumi nebūt neapšaubā grāmatas nozīmību un autora paveikto lielo darbu. Darbs nenoliedzami ir novitāte ebreju etnosa vēstures izpratnē Latvijā, kas, domāju, jāiepazīst katram, kas interesējas par attiecīgo problemātiku.

Kaspars Zellis

⁷ *Курицкий X.* Уцелеть и рассказать. – H. Kuricka grāmata ivritā iznāca Izraēlā 2004. gadā. Ar muzeja “Ebreji Latvijā” atbalstu to krievu valodā pārtulkojis Igors Jeļņiks. Tulkojums glabājas J. Ročko personīgajā arhīvā (J. Ročko vēstule K. Zellim 2011. g. 28. martā).

⁸ *Swain G.* Between Stalin and Hitler: Class War and Race War on the Dvina, 1940–1946. – London, 2004.

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

VĒSTURES DOKTOREI AUSTRAI MIERIŅAI – 85

Gadu ritums nav apturams, un to mēs apzināties jau no bērnības. Vēl vairāk, tas vienmēr ir klāt arī vēstures pētniecības darbā. Neskatoties uz visu to, tomēr šķiet, ka mūsu gadi steidzas pārāk ātri. Vēl tikai nesen mūsu kolēģei Austrai Mieriņai bija liela skaista jubileja, bet jau atkal liktenis mums dod iespēju viņu sveikt nākošajā nopietnajā jubilejā.

Austra Mieriņa ir dzimusi 1926. gada 16. februārī Abrenes apriņķa Viļakas pagastā. 1950. gadā beigusi LVU Vēstures nodaļu. Studiju gados nostiprinājās interese par vēstures pētniecības darbu. Viss turpmākais dzīves ceļš viņai saistās ar Latvijas vēstures institūtu. Uzkrātas ļoti plašas zināšanas par Latvijas vēsturi un it sevišķi par 19. un 20. gadsimta vēstures problemātiku. Lielākā daļa jubilāres darbu veltīta Latvijas agrārvēsturei, Rīgas vēsturei un latviešu tautas kultūras vēsturei. Darbi sagatavoti, balstoties uz plašas vēstures avotu bāzes analīzi, kas ļāvis savdabīgi atklāt izpētes jautājumus problemātiskā skatījumā. Lai arī, rakstot par jubilāri, vienmēr ir atzīmēti viņas svarīgākie darbi, arī šoreiz tiem nevar paiet garām, jo tiem nebūs islaicīgs mūžs. Jubilāres zinātniskais devums ir monogrāfija “Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis Kurzemē 19. gadsimta II pusē”, ar viņas līdzdalību uzrakstītas grāmatas: “Rīga. 1860.–1917. g.”, “Latvijas 20. gadsimta vēsture”, “Latvijas zemju robežas 1000 gados”, “Latvija 19. gadsimtā” u.c. Par

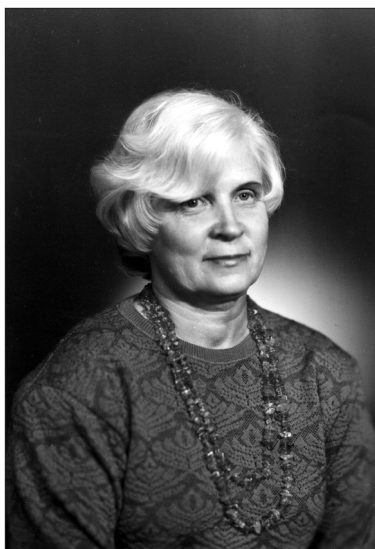
zinātniskajiem darbiem A. Mierīņa ir saņēmusi Latvijas PSR Valsts prēmiju (1982. g.) un J. Zuša vārdā nosaukto prēmiju (1970. g.).

Pēc aiziešanas pensijā jubilāre ir turpinājusi dot savu ieguldījumu Latvijas vēstures izpētē. Viņa ir piedalījusies vairāku Latvijas vēstures institūta darbu sagatavošanā. Nesen ir izdevusi plašu pētījumu par savas dzimtas vēsturi. Ar saviem atzinumiem par svarīgiem mūsu valsts attīstības jautājumiem ar sabiedrību dalījusies preses izdevumos. Smagi pārdzīvo daudzu mūsu valsts pārvaldes birokrātu nevēlēšanos godprātīgi pildīt savus pienākumus un viņu pieļauto cinismu pret tautu.

Novēlam jubilārei veselību un saglabāt arī turpmāk tikpat kvēlu Latvijas mīlestību!

Jānis Bērziņš

ARHEOLOĢEI ILZEI BIRUTAI LOZEI – 75

Ievērojamā Latvijas arheoloģe Ilze Biruta Loze dzimusi 1936. gada 3. martā Rīgā. Pēc vidusskolas beigšanas viņa iestājās prestižajā Ļeņingradas Valsts universitātes Vēstures fakultātē, kur izvēlējās studēt arheoloģiju. Šī izvēle tad arī noteica visu viņas turpmāko mūžu. Pēc studijām 1959. gadā viņa tika pieņemta darbā toreizējā Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas sektorā par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieci, kur pagāja visi turpmākie darba gadi. Kopš 1994. gada viņa ir Latvijas vēstures institūta

vadošā pētniece. 1997. gadā I. Loze ievēlēta par Latvijas ZA korespondētājlocekli. Viņas zinātniskās intereses saistītas ar akmens laikmeta izpēti. 1962. gadā viņa uzsāka pētījumus Lubāna ieplakā, kas ar atsevišķiem pārtraukumiem turpinās joprojām. Šo darbu gaitā Lubāna ezera apkārtnē atklātas pāri par 20 akmens un agrā bronzas laikmeta dzīvesvietas (Latvijā kopumā viņa atklājusi 31 akmens laikmeta apmetni). Daudzās no tām veikti apjomīgi izrakumi. Pateicoties jubilāres neizsīkstošajai enerģijai, veicot arheoloģisko vietu apzināšanu, izrakumus, publicējot pētījumus un uzstājoties konferencēs, Lubāna tika “uzcelta” un ierindota Eiropas nozīmīgāko akmens laikmeta apdzīvotības centru vidū. Izrakumos iegūtie jaunie arheoloģiskie materiāli kļuva par pamatu viņas vēstures zinātņu kandidātes (Ļeņingrada, 1972), bet vēlāk arī habilitētās vēstures doktores (Rīga, 1995) disertācijai. Šie pētījumu rezultāti ir apkopoti divās monogrāfijās (1978, 1988). Jāpiezīmē, ka gan šajās grāmatās (pavisam I. Loze ir autore 14 grāmatām un brošūrām), gan daudzajos rakstos (tādu ir pāri par 400) nozīmīga vieta ierādīta sadarbības rezultātiem ar dabas un tehnisko zinātņu pārstāvjiem.

Pagājušā gadsimta 90. gados un mūsu gadsimta sākumā vairākas sezonas jubilāre veica pētījumus neolīta apmetnēs Ziemeļkurzemes kāpās Pūrciemā un Ģipkā, kuru rezultātā tapa vēl viena monogrāfija (2006). Līdztekus neolīta kultūru pētniecībai īpašu vietu arheoloģes radošajā biogrāfijā ieņem akmens laikmeta mākslas, tanī skaitā dzintara tēma. Tai veltīti daudzi zinātniski raksti un atsevišķa monogrāfija (2008). I. Loze kā aizrautīga neolīta dzintara speciāliste pazīstama daudzās zemēs. Viņa ir Starptautiskās aizvēstures un senākās vēstures zinātņu asociācijas Dzintara komisijas locekle. 2001. gadā viņa vadīja IV starptautiskās dzintara konferences organizēšanu, kas notika Talsos un kurā piedalījās speciālisti no 11 valstīm. Akmens laikmeta mākslai un dzintaram veltītas arī divas zinātniski populāras grāmatas. Runājot par jubilāres devumu arheoloģijas popularizēšanā, īpaši gribas izcelt grāmatiņu “Lubāna klāni aicina” (1994), kurā autore saistošā un emocionālā valodā apraksta savas pētnieces gaitas un izjūtas ar īpašo vidi un ainavu fascinējošajā Lubāna ezera ieplakā. Savu pienesumu viņa devusi arī jaunatnes izglītošanā – ir vadītas nodarbības arheoloģijā ieinteresētajiem studentiem LU Vēstures un filozofijas fakultātē, bet pēdējā laikā Rēzeknes augstskolas Humanitārajā fakultātē.

Pētniece jau kopš savas zinātniskās darbības sākumiem vienmēr bijusi aktīva arheoloģijai veltītu konferenču un kongresu dalībiece. Ar referātiem par Latvijas akmens laikmeta jautājumiem viņa uzstājusies ne vien Latvijā un bijušās PSRS republikās, bet arī daudzās ārvalstīs (Polijā, Vācijā, Itālijā, Serbijā, Maltā, Dienvidāfrikā, Meksikā u.c.). Jubilāres veikums ir ticis arī augstu novērtēts. 2004. gadā viņa saņēma SIA “Lattekom” un Latvijas izglītības fonda medaļu, diplomu un stipendiju, bet 2007. gadā Ministru kabineta balvu par mūža ieguldījumu Latvijas arheoloģijā.

Kolēģi Ilzi Lozi pazīst kā arheoloģijā dziļi ieinteresētu, aizrautīgu un neizsīkstošas enerģijas pārpilnu pētnieci. Vēlam arī turpmāku raženu darbu Latvijas arheoloģijā!

VĒSTURNIECEI DZINTRAI CĒBEREI – 70

Šopavasār ilggadējā Latvijas vēstures institūta darbiniece Dzintra Cēbere atzīmē nozīmīgu mūža jubileju. Viņa ir Grīziņkalna meitene – dzimusi 1941. gada 12. martā Rīgā, bērnības un skolas gadus aizvadījusi “Vārnu ielas republikā”, turpat, kur Vizma Belševica. Darba gaitas sākusi agri kā strādāniece trikotāžas rūpnīcās, absolvējusi strādnieku jaunatnes maiņas vidusskolu. No 1960. līdz 1966. gadam studējusi LVU Vēstures un filoloģijas fakultātes vakara nodaļā, beigusi universitātes pilnu kursu vācu valodas un literatūras specialitātē, apgūstot Latvijas vēstures studijām tik nepieciešamās vācu valodas zināšanas.

Kopš 1963. gada līdztekus studijām Dzintra sākusi strādāt Vēstures institūtā, kas turpat jau pusgadsimtu ir viņas darbavieta (bijusi laborante, jaunākā zinātniskā līdzstrādāniece, asistente). Liels savulaik bijis Dz. Cēberes ieguldījums A. Bīrona pētījumos par Padomju Latvijas historiogrāfiju. Kopš 1990. gada viņa strādā institūtā zinātņu vēstures pētījumu grupā, piedaloties vairāku pētniecisku projektu un Letonikas valsts programmas īstenošanā. Esmu dziļi pateicīgs liktenim, ka vairākus gadu desmitus man bijis lemts strādāt kopā ar Dzintru, kura man būtiski palīdzējusi daudzu vēstures avotu un atsauču apzināšanā arhīvos un bibliotēkās, datu precizēšanā, rakstu un grāmatu noformēšanā. Viņa ir līdzautore plašam pētījumam par zinātnes attīstību Rīgā no viduslaikiem līdz 19. gs. beigām (sakarā ar pilsētas astoņsimtgadi 2001. g.), publikācijām par Latvijas PSR ZA pirmsākumiem, par Medicīnas akadēmijas dibināšanas ieceri Rīgā 1910. gadā, par pirmo

pilotēto gaisa kuģojumu Rīgā 1804. gadā un citiem pētījumiem, kuru kop skaits tuvojas diviem desmitiem.

Vēl lielāks ir bijis Dz. Cēberes devums divu manu lielo grāmatu tapšanā – par Latvijas Zinātņu akadēmiju (1998) un par Latvijas zinātnes un augstskolu sākotni (2009) – bez viņas aktīvās līdzdalības, rūpības, pašreizējā darba šīs ieceres būtu bijis pagrūti īstenot. Atzīmējams arī viņas darbs LZA Senāta priekšsēdētāja palīdzes statusā. Pašreiz Dzintra ir nodarbināta humanitāro zinātņu virtuālās enciklopēdijas veidošanā, apzinot Latvijā strādājušo zinātnieku kopumu (līdz 20. gs. beigām) vēstures zinātnes, etnoloģijas, sociālo zinātņu, zinātņu vēstures un zinātņu popularizēšanas jomās.

Gribas novēlēt Dzintrai Cēberei tādu pašu rūpību, sīkstumu, izturību, meklējumu prieku, arī prasmi kontaktēt ar kolēģiem kā līdz šim, bet galvenais – labu veselību un optimismu – gan jau panākumi neizpaliks arī turpmākajā mūža gājumā!

Jānis Stradiņš

ARHEOLOĢEI SILVIJAI TILKO – JUBILEJA

Arheoloģe Silvijs Tilko (dzim. Maskaite) dzimusi Rīgā 1951. gada 21. martā. Augstāko izglītību ieguvusi Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures nodaļā, kuru absolvējusi 1980. gadā. Paraleli studijām uzsākusi darba gaitas tolaik Latvijas PSR Zinātņu

akadēmijas Vēstures institūtā, kur no 1973. līdz 1980. gadam strādājusi par laboranti. Pēc studiju pabeigšanas viņa paaugstināta par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieci. No 1990. gada Silvija vadīja Latvijas vēstures institūta apjomīgos Arheoloģijas fondus, kas ietvēra institūta arheoloģisko pētījumu gaitā savāktās senlietas, kā arī arheoloģisko izrakumu un apzināšanu pārskatus, pirmdokumentāciju u.c. 2001. gadā, kad tika izveidota Arheoloģisko materiālu krātuve, tās vadīšanu uzņēmas Silvija. Pēc apjomīgo senlietu kolekciju nodošanas Latvijas Nacionālajam vēstures muzejam un Rīgas vēstures un kuģniecības muzejam 2003. gadā viņa uzsāka līdz tam neapstrādātā pirmdokumentācijas krājuma kārtošanu, kā arī nodrošināja krātuves materiālu pieejamību un ērtu izmantošanu gan kolēģiem, gan studentiem, gan citiem arheoloģijas interesentiem. Līdztekus darbam krātuvē Silvija atrada laiku zinātnisku publikāciju izstrādei. Viņas zinātniskās intereses galvenokārt saistās ar vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku kaula priekšmetu izpēti.

Jāatzīmē, ka Silvija ir pazīstama ne vien ar arheologa kabineta darba posmu, bet arī ar lauka pētījumiem dažādu periodu senvietās. Darba iemaņas šajā jomā gūtas Adolfa Stubava vadītajos izrakumos Salaspils pilī un Zviedru skanstī, Ilzes Lozes organizētos pētījumos Zvidzes apmetnē, Ēvalda Mugurēviča pētījumu gaitā Rēzeknes pilskalnā, kā arī Māra Atgāža vadītajās Zemgales arheoloģisko pieminekļu izpētes ekspedīcijās. Taču visvairāk Silviju saistīja viduslaiku pilsētu arheoloģija, kuras metodiku viņa apgūvusi pazīstamā Rīgas pētnieka Andra Caunes vadībā, strādādama par viņa vietnieci plašajos Rīgas Doma kapsētas izrakumos 1986.–1989. gadā. Kopš tā laika Silvija patstāvīgi vadījusi izrakumus ne vien Rīgas vecpilsētas teritorijā, bet arī Tukumā, Līvānu apkārtnē u.c.

Nevar neminēt, ka Silvija labprāt iesaistās dažādu sabiedrisku pasākumu rīkošanā. Viņa piedalījies gan institūta iekšējo pasākumu, gan daudzu vietējo un starptautisko arheologu konferenču organizēšanā. Turklāt Silvija rūpējas arī par kolēģu tiesību aizstāvību, no 1996. līdz 2005. gadam darbojoties Latvijas vēstures institūta, bet kopš 2005. gada Latvijas Zinātņu akadēmijas apvienotajā arodkomitejā. Atzīmējams ir arodkomitejas ieguldījums cīņā par zinātnes finansējumu.

Silvija allaž izcēlusies ar uzņēmību, mērķtiecību un nelokāmu garu. Sveicam Silviju Tilko jubilejā un vēlām veselību, izturību un panākumus turpmāko plānu īstenošanā!

Inna Lazdiņa

ARHEOLOGAM LZA AKADĒMIĶIM
 PROFESORAM DR. HABIL. HIST.
 ĒVALDAM MUGURĒVIČAM – 80

Kad pirms pieciem gadiem Latvijas vēstures institūta apgāds sērijā “Latvijas vēsturnieki” laida klajā Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenā locekļa Dr. habil. hist. profesora Ēvalda Mugurēviča biobibliogrāfiju (Rīga, 2006), pārsteidza šī izcilā zinātnieka milzīgais devums. 50 darba gados iznācis vairāk nekā 700 publikāciju, starp tām 11 monogrāfiski izdevumi. Viņš rediģējis daudzus rakstu krājumus sērijās “Arheoloģija un etnogrāfija” un “Zinātniskās atskaites sesiju materiāli par arheologu pētījumu rezultātiem”, darbojies starptautiskās redkolēģijās periodiskajiem izdevumiem “Lietuvos archeologija” (Viļņa), “Sovetskaja arheologija” un “Rossijskaja arheologija” (Maskava), organizējis vairāku starptautisku konferenču materiālu izdošanu, bijis zinātniskais redaktors gan kolēģu grāmatām, gan citiem izdevumiem par vēsturi, piedalījies LZP laikraksta “Zinātnes Vēstnesis” un “Dabas un vēstures kalendāra” tapšanā un vēl arvien ir “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” redakcijas padomes loceklis. Šī gada 6. aprīlī, sagaidot 80. dzimšanas dienu, jubilāra publikāciju sarakstam var pievienot piecos gados klāt nākušus jaunus darbus.

Profesora Ē. Mugurēviča spalvai pieder raksti par visdažādākajām vēstures jomām un periodiem, tomēr viņa divas lielās mīlestības ir viduslaiku arheoloģija un viduslaiku hroniku izdošana. Viduslaiku arheoloģija kā zinātne Latvijā sāka veidoties 20. gs. 60. gados, kad sakarā ar lielo Daugavas HES celtniecību Vēstures institūtam bija jāorganizē izrakumi milzīgās applūdināmās platībās. Daudzos pieminekļos ikgadējus intensīvus arheoloģiskos pētījumus veica arī Ē. Mugurēvičs, iegūtos avotus izmantojot savai doktora disertācijai un attīstot jaunu zinātnes nozari – viduslaiku

arheoloģiju. Kolektīvajā darbā "Latvijas PSR arheoloģija" (Rīga, 1974) viņa sarakstītā nodaļa "Viduslaiku arheoloģija (Attīstītais feodālisms)" vēl arvien ir vienīgais apkopojošais šīs jomas izvērtējums Latvijā. Ē. Mugurēviča jaunākais devums viduslaiku arheoloģijā ir 2008. gadā iznākusi pamatīgā monogrāfija "Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā".

Pievēršoties viduslaiku arheoloģisko pieminekļu izpētei, arheologiem nepieciešama tālaika hroniku sniegtā informācija, bet to izmantošanu lielākajai daļai interesentu apgrūtina valodu barjera – tās sarakstītas latīņu un vidusaugšvācu valodās. Pateicoties Ē. Mugurēviča plašajām vēstures un valodu zināšanām, ar viņa komentāriem un konsultācijām tulkotājiem, kā arī daļēji paša tulkoti, divdesmit gadu laikā iznākuši nozīmīgāko Latvijas 13.–14. gs. senrakstu izdevumi – Indriķa hronika (1993), Atskaņu hronika (1998), Vartberges Hermaņa hronika (2005), Franciska no Moliano izmeklēšanas protokols (2010).

Jau 10 gadus būdams valsts emeritētais zinātnieks, Ē. Mugurēvičs turpina regulāru, cītīgu zinātnisku darbu. Šķiet, ka viņš apņēmis īstenot latīņu retora Kvintiliāna spārnoto teicienu "*Facilius est plus facere, quam idem*" (Vieglāk ir izdarīt vairāk nekā to pašu). Lai veselība un dzīvesprieks ir līdzās, jubilāram jaunajā gadu desmitā ieejot!

Ieva Ose

Šogad atceramies

ARHEOLOĢEI
MARIJAI GIMBUTIENEI – 90

Janvāra beigas un februāra sākums ir laiks, kad atceramies ievērojamo lietuviešu izcelsmes amerikāņu arheoloģi Mariju Gimbutieni (arī Gimbutas, dzim. Alseikaite). Viņa dzimusi 1921. gada 23. janvārī Viļņā, Lietuvā, mirusi 1994. gada 22. februārī Losandželosā, ASV.

M. Gimbutiene nākusi no inteliģentas ģimenes – viņas māte 1908. gadā bija ieguvusi doktora grādu medicīnā (oftalmoloģijā) Berlīnes universitātē, kļūstot par pirmo ārsti sievieti Lietuvā, savukārt tēvs 1910. gadā ieguvis medicīnisko grādu Tartu universitātē. Taču neizpalika arī smagi pārbaudījumi. Vēl pusaudzes gados – 1936. gadā viņa zaudēja tēvu. Tomēr tieši tēva nāve lika Marijai mainīt attieksmi pret dzīvi un pievērsties zinātnei – viņa piedalījās etnogrāfiskā ekspedīcijā, pētīja lietuviešu folkloru un bērnu tradīcijas. Pēc tam kad ar izcilību bija absolvēta Aušras ģimnāzija Kauņā, viņa 1938. gadā tika uzņemta Vitauta Dižā universitātes Filoloģijas fakultātē. Zināšanas tika papildinātas Viļņas universitātē, studējot valodniecību, etnoloģiju, folkloru un arheoloģiju pie Jona Puzina. Viņas maģistra darbs par dzelzs laikmeta apbedīšanas tradīcijām Lietuvā tika novērtēts ar izcilību.

Otrā pasaules kara laikā M. Gimbutienes ģimene devās emigrācijā, vispirms nonākot Vīnē, tad Insbrukā un Bavārijā. 1946. gadā Tībingenes universitātē M. Gimbutiene ieguva doktora grādu arheoloģijā. 1949. gadā viņa ar ģimeni pārcēlās uz ASV. 1950. gadā M. Gimbutiene sāka strādāt par lektori Hārvarda universitātē, kur no 1955. gada viņa turpināja darbu aizvēsturē Arheoloģijas un etnoloģijas muzeja Antropoloģijas nodaļā.

1964. gadā M. Gimbutiene tiek ievēlēta par Eiropas arheoloģijas profesori Kalifornijas universitātē Losandželosā. Līdztekus pedagoģiskajai darbībai viņa vada izrakumus neolīta pieminekļos Balkānos – Bosnijā, Maķedonijā un Tesālijā Grieķijā.

Jau 1952. gadā parādās M. Gimbutienes pirmās koncepcijas par ziemeļu indoeiropiešu izcelšanos. 1956. gadā viņa izvirzīja savu hipotēzi par kurgānu kultūru, ar to saprotot vairākas protoindoeiropiešu kultūras uz ziemeļiem no Melnās jūras. Pētot indoeiropiešu izcelsmi, viņa pievērsās arī baltu ģenēzei. Balstoties uz pētījumiem valodniecībā, etnoloģijā un reliģijas vēsturē, viņa apstrīdēja daudzus tradicionālos pieņēmumus par Eiropas civilizācijas sākumu.

Londonā sērijā “Senās tautas un zemes” (*Ancient peoples and places*) 1963. gadā iznāca viņas grāmata “Balti” (*The Balts*), 1971. gadā monogrāfisks pētījums par slāviem (*The Slavs*).

Izrakumos Balkānos tika iegūts bagātīgs māla sikplastikas materiāls, kas deva vielu zinātnieces mitoloģijas studijām, vienlaikus arī vedinot skaidrot pirmsindoeiropiešu “Senās Eiropas” (7000–3500 g. pr.Kr.) un indoeiropiešu attiecības. “Senās Eiropas” dievībām veltītas trīs grāmatas, kas ieguva plašu starptautisku rezonansi. Grāmata “Dievju valoda. Senās Eiropas svētie tēli un simboli” (*The Language of the Goddesses. Sacred Images and Symbols of Old Europe*. London; Singapore; Sydney; Tokyo, 1989) iedvesmoja arī izstādi, kas notika Vīsbādenē 1993.–1994. gadā.

M. Gimbutiene saskatīja būtisku atšķirību starp “Seno Eiropu”, kas, viņasprāt, bija centrēta uz sievieti, salīdzinoši miermīlīga un ekonomiski vienlīdzīga, pretstatā patriarhālajai bronzas laikmeta indoeiropiešu kultūrai.

Marijas Gimbutienes uzskati gan par indoeiropiešu izcelsmi, gan simboliku vairākkārt kritizēti, tomēr neviena baltiešu izcelsmes aizvēstures pētnieka darbs un atziņas līdz šim nav izraisījušas tik plašu starptautisku atbalsi. Tieši tādēļ arī atceramies šo zinātnieci viņas 90. dzimšanas dienā.

Guntis Zemītis

IN MEMORIAM

ARHEOLOGS, LATVIJAS ZINĀTŅU
AKADĒMIJAS GODA DOKTORS
JĀNIS APALS (17.09.1930.–21.02.2011.)

Šā gada februārī mūs, Jāņa Apala draugus un kolēģus, pārsteidza ziņa, ka parasti dzīvespriecīgajam un, neskatoties uz cienājamo vecumu, vienmēr mundrajam un ārēji stiprajam arheologam nemanāmi piezagusies smaga slimība. Dažas dienas vēlāk – 2011. gada 21. februārī zinātnieks no mums šķīrās uz mūžu.

Arheologs Dr. hist., Dr. hist. h. c. Jānis Apals dzimis Rīgā 1930. gada 17. septembrī, bet bērnību pavadījis Liepājas apriņķa Ezeres pagastā Vecšauļos. Kara gados J. Apals mācījās Ezeres pamatskolā, pēc tam (1946–1950) Liepājas pedagoģiskajā skolā. Nozīmīga viņa dzīvē bija tikšanās ar arheologu, tolaik Liepājas pedagoģiskās skolas skolotāju Pēteri Stepīņu, kurš veicināja sava audzēkņa interesi par arheoloģiju. Pēc tam vēl apmeklēja lekcijas Liepājas skolotāju institūtā. 1951. gadā J. Apals iestājās LVU Vēstures un filoloģijas fakultātē, kuru absolvēja 1956. gadā.

Jau studiju gados J. Apals aizrāvās ar zemūdens sportu. Šis iemaņas savienojumā ar oriģinālu domāšanas veidu, kas J. Apalam palīdzēja pamanīt to, kam līdz šim nebija pievērsta uzmanība, noteiks visu tālāko zinātnieka dzīvi.

Iepazīnies folkloras materiālu krātuvē ar latviešu tautas teikām par ezeros nogrimušām mājām un pilīm, J. Apals uzsāka to meklējumus Vidzemes ezeros. 15 gadu laikā (1959–1973) viņa vadītā ekspedīcija pārmeklēja 103 ezerus, 15 purvus un vairākas upes. Rezultātā tika atklātas deviņu I g.t. otrās puses dzīvesvietu – ezerpiļu paliekas Vidzemē. 1959. gadā Vidzemes austrumos trijos ezeros viņš atklāja ezerpiļu paliekas. Bija atklāta jauna arheoloģisko pieminekļu kategorija, un tajā pašā gadā J. Apalu uzaicināja darbā ZA Vēstures un materiālās kultūras institūtā – tagadējā LU Latvijas vēstures institūtā, kurā viņš strādāja vairāk nekā 40 gadu – līdz 2000. gadam.

Nozīmīgs J. Apala dzīvē bija 1962. gads, kad par viņa dzīvesbiedri kļuva Zigrīda Mieriņa. Abu senatnes pētnieku dzīves un darba gaitas cieši savijās uz mūžu.

Par J. Apala mūža darbu kļuva Āraišu ezerpils, kur divos posmos (1965–1969, 1975–1979) tika izpētītas trīs ceturtdaļas kultūrslāņa, atsedzot piecas apbūves kārtas un noskaidrojot, ka te bijusi 9.–10. gs. latgaļu apdzīvota ezerpils. Lai to paveiktu, ezera ūdens līmenis tika pazemināts par vienu metru. Šie izrakumi deva jaunas, unikālas 9.–10. gs. liecības. Ūdenī un dūņu slānī bija saglabājies organiskas izcelsmes materiāls – koks, lūks, ādas utt., kas parastos apstākļos nesaglabājas. Tas padarīja Āraišus par unikālu pieminekli ne tikai Latvijā, bet visā Ziemeļaustrumeiropā. Ņemot vērā celtniecības palieku labo saglabāšanos, jau divdesmitā gadsimta sešdesmitajos gados J. Apalam radās ideja par Āraišu ezerpils rekonstrukciju. Rekonstrukcijas projekta pirmā kārta, par pamatu ņemot 9. gs. apbūvi, tika izstrādāta jau 1980. gadā sadarbībā ar arhitektu Dzintaru Dribu. 1981. gadā tika uzbūvēta pirmā eksperimentālā Āraišu ezerpils 9. gs. dzīvojamā ēka. J. Apals, rekonstruējot ezerpils celtnes, izmantoja seno darbarīku kopijas. Viņš daudz mācījās no kaimiņvalstu, īpaši ziemeļvalstu kolēģiem, tajā pašā laikā Āraiši kļuva par vienu no pazīstamākajiem eksperimentālās arheoloģijas centriem Eiropā.

Šodien Āraišu ezerpils ir vienīgā zinātniski precīzi rekonstruētā 9.–10. gs. seno latgaļu dzīvesvieta. Āraiši kļuvuši par vienu no Latvijas simboliem.

Tā ir šo nopelni redzamā daļa. Apslēpts paliek milzīgais darbs, ziedotā enerģija, darba un ne tikai darba mūžs. Arheoloģija ir tā joma, kurai Jānis Apals un viņa dzīvesbiedre Zigrīda Apala ziedojuši visu savu dzīvi. Šodien ir grūti iedomāties, cik pūļu un enerģijas patērēts, lai ar primitīvu, padomju laiku ūdenslīdzēju aprīkojumu apsekotu aizaugušus ezerus un purvus, lai noorganizētu ezera ūdens līmeņa pazemināšanu par metru, nodrošinātu būvkoķu piegādi rekonstrukcijas celtniecībai, pārliecinātu ierēdņus par projekta nepieciešamību utt. Jāņem vērā, ka izrakumi notika ļoti smagos apstākļos – mēnešiem ilgi rokot dubļu slāni.

Lai gan Āraišu ezerpils ir nozīmīgākais J. Apala pētītais objekts, tas nav vienīgais. Viņš vadījis arheoloģisko pieminekļu apzināšanu Gaujas nacionālajā parkā, izrakumus piecpadsmit dažādos arheoloģiskajos pieminekļos, to skaitā vēlā dzelzs laikmeta Drabešu Liepiņu kapulaukā (1971–1973), agrā dzelzs laikmeta Lazdiņu uzkalniņā (1972), Āraišu mūra pilī (1972–1974;

1981–1992), Cēsu Vecajā pilī Riekstu kalnā (1980). J. Apals referējis starptautiskās konferencēs Stokholmā, Ķīlē, Nirnbergā, Sietlā, Vankūverā, Palangā un citur. Latvijā un ārvalstīs publicējis vairāk nekā 190 zinātnisku un populārzinātnisku rakstu, četras grāmatas, ir līdzautors tādiem fundamentāliem Latvijas arheologu darbiem kā “Latvijas PSR arheoloģija” (1974) un “Latvijas senākā vēsture 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g.” (2001).

1993. gadā pēc J. Apala iniciatīvas tika izveidots nodibinājums “Āraišu ezerpils fonds”, kura priekšsēdētājs viņš bija. Šajā laikā Āraiši kļuva pazīstami visā Eiropā. Kopš 2001. gada “Āraišu ezerpils fonds” bija EXARC (Eiropas eksperimentālās arheoloģijas un arheoloģisko brīvdabas muzeju apvienība) biedrs. Fonds bija dalībnieks ES programmas “Kultūra 2000” un LR Kultūras ministrijas finansētā starptautiskā projektā “live ARCH”. Šī projekta ietvaros apvienojās brīvdabas arheoloģiskie muzeji no Nīderlandes, Zviedrijas, Norvēģijas, Vācijas, Lielbritānijas, Itālijas, Ungārijas un Latvijas, lai pētītu, pilnveidotu un popularizētu “dzīvo arheoloģiju”, kā arī izplatītu sabiedrībā zināšanas par vēsturi un radītu lielāku interesi par Eiropas kultūras mantojumu.

Programmas “Kultūra 2000” ietvaros 2005. gadā tika izveidota bronzas laikmeta dzīvesvietas rekonstrukcija t. s. Meitu salā Āraišos.

Pēc tam kad 2008. gadā Āraišu ezerpili savā pārziņā pārņēma Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2008.–2009. gadā J. Apals bija šī muzeja pētnieks.

1995. gadā J. Apalam piešķirta Spīdolas balva par Āraišu ezerpils izpēti un rekonstrukciju, 1999. gadā – Latvijas Kultūrkapitāla fonda mūža stipendija, 1997. gadā viņš ievēlēts par Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktoru, bet 2009. gadā iecelts par Triju Zvaigžņu ordeņa virsnieku, piešķirot IV šķiras ordeni.

Esam zaudējuši izcilu arheologu, lielisku kolēģi, Latvijas patriotu. Lai vieglas smiltis Latvijas zemē!

Guntis Zemītis

RAKSTU AUTORI

- Viktorija Bebre** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis Bērziņš** – vēsturnieks, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Daina Bleiere** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Rūdolfs Brūzis** – arheologs, LU Latvijas vēstures institūts
- Linda Dumpe** – etnogrāfe, Dr. habil. hist., prof., LU Latvijas vēstures institūts
- Mārīte Jakovļeva** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Aija Jansone** – etnogrāfe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ēriks Jēkabsons** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Kārlis Kangeris** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Līga Lapa** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Inna Lazdiņa** – LU Latvijas vēstures institūta zinātniskā asistente
- Ainārs Lerhis** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ilze Loze** – arheoloģe, Dr. habil. hist., LZA korespondētājlocekle, LU Latvijas vēstures institūts
- Ieva Ose** – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts
- Rasa Pārpuce** – vēsturniece, Dr. hist., Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs
- Juris Pavlovičs** – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis Stradiņš** – ķīmiķis, zinātnes vēsturnieks, Dr. habil. chem., Dr. hist. h.c., prof., LZA īstenais loceklis, Latvijas Zinātņu akadēmija, LU Latvijas vēstures institūts
- Andrejs Vaskis** – arheologs, Dr. habil. hist., prof., LU Latvijas vēstures institūts, LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Kaspars Zellis** – vēsturnieks
- Guntis Zemītis** – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Ēriks Žagars** – vēsturnieks
- Arturs Žvinklis** – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts